BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

GLASNIK

ČASOPIS ZA NAUKU, KULTURU I UMJETNOST
MAGAZINE FOR SCIENCE, CULTURE AND THE ARTS

5/6 MMXXIV

GLASNIK BANU

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

Uredio / Editor, Mehmed A. AKŠAMIJA

BANU

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

Ul. Štrosmajerova br. 1, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

ISSN 2303-7725 (Bosna i Hercegovina)

Priređivač i urednik:	Mehmed A. AKŠAMIJA
Za izdavača:	Dr Mustafa CERIĆ
Redakcija:	Dr Hasnija MURATAGIĆ-TUNA Dr Šerbo RASTODER Dr Sead MAHMUTEFENDIĆ
Likovno-grafički koncept dizajna:	Mehmed A. AKŠAMIJA
DTP i iustracije:	Emin SELIMOVIĆ Ammar AKŠAMIJA Nihad LIVNJAK
Lektor:	Almedina ZUKORLIĆ
Prijevod na engleski jezik:	Milica BABIĆ
Štamparija:	Grafotisak, Grude
Tiraž:	500 komada

Telefon: +387 61 764 399; Mail: banusanp@gmail.com.

Glasnik je štampan/tiskan uz financijsku podršku **Federalnog ministarstva obrazovanja Vlade Federacije BiH**.

Sva prava zadržana. Nijedan dio ovog časopisa ne može biti umnožavan, pohranjivan u sisteme za umnožavanje, bilo električne, digialne, mehaničke, fotografske ili bilo koje druge, bez prethodnog dopuštenja autora/izdavača.
Copyright for artwork / Design concept © Mehmed A. AKŠAMIJA, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 2024.

BANU

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

GLASNIK

ČASOPIS ZA NAUKU, KULTURU I UMJETNOST
MAGAZINE FOR SCIENCE, CULTURE AND THE ARTS

priredio i uredio / edition editor Mehmed A. AKŠAMIJA

Godina/Years V
Broj/№ **5/6 - MMXXIV**
Sarajevo - oktobar/October 2024.

IDEJNO RJEŠENJE ZNAKA BANU-a, MEHMED A. AKŠAMIJA

SADRŽAJ / TABLE OF CONTENTS

• **UVODNIK**
Akademik **Mehmed A. AKŠAMIJ**A, predsjednik BANU ____ 9

EDITORIAL
Akademician **Mehmed A. AKŠAMIJA**, President of BANU ____ 29

• Akademkinja **Hasnija MURATAGIĆ-TUNA**
Alija Džogović redefinira neke ustaljene stavove o jeziku i još ponečem
Alija Džogović redefines some established views on language and other matters ____ 51

• Akademik **Emin SOFIĆ** i **Jasmin TOROMANOVIĆ**
Bosanski vizionar i pionir Kliničke kemije i Biokemije, Prof. dr. Ibrahim–beg Ruždić (1906-1990)
Bosnian visionary and pioneer of Clinical Chemistry and Biochemistry,
Prof. Dr. Ibrahim Ruždić (1906 Travnik -1990 Zagreb) Bosnian Scientific Pioneer ____ 77

• Akademik **Adamir JERKOVIĆ**
Alija Izetbegović trag naše budućnosti
Alija Izetbegović, the legacy of our future ____ 111

• Akademik **Smail ČEKIĆ**
Strijeljanje beranskih muslimana na Trešnjeviku 21. oktobra 1912.
The shooting of Beran Muslims on Trešnjevik on October 21, 1912. ____ 137

• Akademik **Mustafa CERIĆ**
Kriza morala
The Crisis of Morality ____ 159

• Akademik **Ferid MUHIĆ**
Vjerovanje i znanje u islamu i nauci : Dvije paradigme
Belief and Knowledge in Islam and Science: Two Paradigms ____ 181

• Akademik **Enver HALILOVIĆ**
Deklaracija Svesrpskog sabora i drugi historijski oblici velikosrpskih političkih projekat
Declaration of the All-Serbian Parliament and other historical forms of Greater Serbian political projects ____ 203

- Akademik **Sead MAHMUTEFENDIĆ**
  Drugi i drugačiji
  Other and different, novel ____ 227

- Akademik **Mehmed A. AKŠAMIJA**
  Nepomirljiva proturječnost zapadnog određenja umjetnosti i karakterizacije modaliteta diskursa *qadar/sinaʿata*
  The irreconcilable contradiction of the Western definition of art and characterization of the modalities of the *qadar/sinaʿat* discourse ____ 265

- Akademik **Zlatko GLAMOČAK**
  Umjetnost / ne umjetnost?
  Art / not art? ____ 313

- Akademik **Ahmet HADROVIĆ**
  Kamen kao građevinski materijal u arhitekturi kroz historiju
  Stone as a building material in architecture through history ____ 333

- Prof. dr. **Husein MURATOVIĆ**, dopisni član
  Kako kreirati i implementirati monetarnu politiku BiH?
  How to create and implement the monetary policy of BiH? ____ 389

- Akademik **Fatmir BAČI**
  O ljubavi slobodom
  About the love of freedom, poetry ____ 419

**“Ako sloboda išta znači,
onda znači pravo da se ljudima kaže ono što ne žele čuti.”**

— Džordž Orvel

“If liberty means anything at all,
it means the right to tell people what they do not want to hear.”

— George Orwell

UVODNIK

Svojim angažmanom u 2023/24. godini Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti potvrdila je da i u nametnutim turbulentnim vremenima ostaje pouzdan orijentir Bošnjaka na njezinu putu prema neizvjesnostima fenomenologije budućnosti.

Djelovanje Bošnjačke akademije u velikoj je mjeri bilo obilježeno postupcima obnove iznajmljenih prostora zgrade u Štrosmajerovoj ulici i nabavkom novog mobilijara, što je doduše nametnulo druge prioritete i nove zadatke, ali obim i kvaliteta Akademijinog rada zadržani su u najvećoj mogućoj mjeri. U novijoj povijesti Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti nijedan njen ***Glasnik*** nije bio pripreman u tako teškim, dramatičnim i neizvjesnim okolnostima kao dvobroj Glasnika za 2023/24., za godinu u kojoj se Akademija suočila sa pokušajima utihlog načina ponižavanja i neizvjesnosti oko mogućeg zadržavanja iznajmljenog prostora za djelovanje, kao i suspendiranja BANU-a od strane onih koji su bili statutarno zaduženi i odgovorni da obezbjede njezino normalno funkcioniranje posredstvom financijske podrške.

Sa stajališta naklonjenih mjerodavnoj tradiciji ISTINE, kada i štetna istina vrijedi više od korisnog spletkarenja i zakulisnih radnji, iako istina nije za sve ljude, već samo za one koji je traže, stav da duhu ništa na svijetu nije strano mora zvučati više nego ohrabrujuće, budući da je u njemu sadržano presudno uvjerenje posvećenika. Međutim, kada određene događaje definiramo u smislu egzistencijalnog samoprevladavanja koje se, iznad svega, ne odvija kao jednokratan čin, nego u vidu uvijek iznova obnovljenog imperativa, onda nam takav ishod djeluje porazno i razočaravajuće pogotovo što je upućen od predstavnika organizacija koje su na inicijativu utemeljitelja BANU-a svojevremeno i osnovane sa sjedištem u Sarajevu. Jedna od njih je i ***Fondacija za unapređenje bošnjačkih institucija*** (*humanog, kulturnog, društvenog, znanstvenog i ekonomskog duha*) "**Bošnjačka nacionalna fondacija**" sa skraćenim nazivom "**BNF**".

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK **BANU**

■ SJEDIŠTE BOŠNJAČKE AKADEMIJE NAUKA I UMJETNOSTI, ŠTROSMAJEROVA ULICA U SARAJEVU. FOTO/PHOTO: AAM

SEAT OF THE BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS, ŠTROSMAJEROVA STREET IN SARAJEVO.

Od osnivanja Akademije 2011. do 1.8.2018. godine, kada je, iz nama nepoznatih razloga pomenuta fondacija prestala sa radom, fondaciju ju je vodio akademik Zukorlić i gosp. Hako Duljević, te su posredstvom iste, a za potrebe BANU-a osiguravana najosnovnija sredstva za nesmetano djelovanje. Iako je zvanično fondacija prestala sa radom do ponovne registracije 25.2.2021. (Rješenje broj: 03-051-888/12.)!?, akademik Zukorlić je na njemu svojstven način obezbjeđivao i pokrivao potrebne troškove za kontinuiran rad Akademije posredstvom "Mufty fondacije". Nažalost, poslije njegove smrti 6.11.2021. godine imali smo prilike da se detaljnije upoznamo sa težnjama/sklonostima "novog predsjednika" ove, kako se ističe "reorganizirane fondacije", a koji je ***navodno izabran*** na Skupštinu BNF-a 17.9.2019. Interesantno je da u tom periodu, pravno gledano, **fondacija nije ni postojala**. Ne želeći da previše ulazimo u "najnoviju unutarnju organizaciju reorganiziranog" BNF-a, prihvatili smo postojeće stanje "zdravo za gotovo" i očekivali njezino Statutom utvrđeno postupanje. Što se, istini na volju i dešavalo.

"Ne postoji istina koju ne respektiramo, percipirala se ona po teoriji aktivacije kao slaganje misli i stvari, ili teoriji korespondencije kao slaganje iskaza i činjenica."

Međutim, izražena težnja za moćnom / vodećom / novopridošlom i neprikosnovenom vlašću nad fondacijom, pa indirektno/direktnom i nad Akademijom postajala je svakodnevna preokupacija i određenih zakulisnih radnji "novog predsjednika" i predstavnika "novih" suosnivača BNF-a (Predsjednika Svjetskog Bošnjačkog kongresa gosp. Mirsada Čauševića i Predsjednika Mešihata Islamske zajednice muftije dr. Mevluda ef. Dudića). S obzirom da je BNF zajedno sa SBK-om koristio dio iznajmljenog prostora gdje je zakonski neprikosnoveni **najmoprimac** bio BANU, došlo se sa idejom da se **fondaciji dodjeli još jedan dodatni prostor za rad novog uposlenika**. Naime, bez ikakve konsultacije sa Predsjedništvom Akademije ili bar sa pismenom najavom/obrazloženjem, dana 23.05.2022. godine, iz sekretarijata BNF-a putem e-maila bezuvjetno je zatraženo da zaposlenica, izvršna sekretarica BANU-a, pripremi i uruči ključeve od prostorija Bošnjačke akademije, te da datu, po nalogu "novog predsjednika" fondacije, njoj nepoznatu osobu smjesti u radnu prostoriju generalnog sekretara Akademije. U odgovoru na ovu nicijativu, upućena je molba da "ovlašteni" predstvanik BNF-a, ipak provjeri prethodnu dogovorenu i upotrebnu namjenu prostora u skladu sa postojećom shemom korištenja istih. Također je zamoljeno da se poštuju temeljne vrijednosti Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti i zaštiti njezin nesmetan rad i kretanje njezinih članova u prostoru koji se od useljenja koristi na dogovoreni način, te da će se za eventualnog novouposlenog člana fondacije pripremiti ključevi ulaznih

vrata kancelarije koja je inače predviđena za administraciju fondacije i Svjetskog bošnjačkog kongresa, kako je i naznačeno na prigodnim tablama postavljenim ispred ulaznih vrata, što je uspostavljeno i bez smetnji funkcioniralo poslednjih desetak godina. Takve molbe nisu uslišene. Šutnjom je pokriveno moguće daljnje izjašnjavanje, ali nije ni došlo do useljenja dotičnog *novog službenika fondacije* u radni kabinet generalnog sekretara BANU-a. Nažalost, činilo se da to nije bio iskaz šutnje zajedništva, nego šutnja egoizma, nijemost i tupost duha. Radi se o šutnji koja ne izvire iz zajedništva, nego iz vlastite zatvorenosti te razara zajedništvo. To je zla šutnja u koju nas određeni umišljeni ilegalni "vrhovnik" prisiljava na šutnju, oduzima nam slobodu govora i izricanja vlastitog mišljenja.

"Veliki neprijatelj istine vrlo često nije laž – namjerna, smišljena i neiskrena – nego mit o vlastitoj poziciji u fantomskoj vlasti – uporan, uvjerljiv i nerealan."

U vremenu koje je slijedilo, nažalost, desilo se više takvih neprimjerenih situacija, odnosno pomenut ćemo još samo dvije "pikanterije alá gosp. predsjednik". Naime, svemoćni bezgrešni "gosp. predsjednik" dao je nalog tadašnjoj uposlenici fondacije da ode u našu zajedničku banku i da sa računa BANU-a, bez našeg znanja, dozvole i ovlaštenja, pokuša izvršiti, ali i izvrši određenu uplatu na ime BNF-a. Novac koji se nalazio na računu BANU-a su bila namjenska sredstva dobijena od Kantonalnog ministarstva, o čemu je "gosp. predsjednik" bio upoznat, ali je njihovo korištenje (transfer) bilo moguće samo za prethodno odobrene projekte uz poštivanje kompletne zakonske procedure i potpis ovlaštene osobe ispred Akademije. Za blago rečeno "**upad**" na bankovni račun BANU-a (8.6.2022.), Akademija je teretila nadležnu banku jer ovlaštena osoba ispred BANU-a nije potpisala dati nalog za transfer sredstava, te pismeno tražila povrat bespravno otuđenih sredstava. Na izvinjenje prestavnika banke, dobijena je informaciju da je takav zahtjev bio moguć radi tvrdnje uposlenice fondacije kako je riječ o ***jednoj te istoj ustanovi u Bošnjaka***, samo što se novac nalazi na dva računa, ali da se obe ustanove nalaze i na istoj adresi, pa su tim povodom izašli u susret. Na insistiranje banke i Akademije izvršen je povrat nelegalnog transfera novca.

"Ako želiš postati tražilac za istinom, moraš barem jednom u svom životu sumnjati, koliko god je moguće daleko, u sve stvari."

Također, zahvaljujući perfidnoj i zakulisnoj inicijativi "gosp. predsjednika" fondacije i njegovog ovlaštenog advokata, Akademija je, a samim tim i BNF/SBK, prije svih tragičnih i traumatičnih događanja koja će nešto kasnije uslijediti,

trebala **izgubiti pravo na korištenje postojećeg iznajmljenog prostora** u Štrosmajerovoj ulici na br. 1/II (21.6.2022.). Naime, ovlašteni advokat "gosp. predsjednika" fondacije je izašao sa **ZAHTJEVOM** prema Općini Stari grad da se fizički u ***novom ugovoru o najmu potpuno odvoji prostor BNF-a/SBK*** od Akademije (kao oficijelnog **najmoprimca**), te da se fondacija ugovorno obaveže kao novi ***najmoprimac***. Na ovaj način BANU je bio dospio u protupravnu poziciju u funkciji već postojećeg **najmoprimca**, jer po važećem ugovoru o najmu nije mogao pod bilo kojim uvjetima, kako je advokat prema nadležnoj općinskoj službi naveo, ***da BNF-u, BANU već od ranije iznajmljuje dati prostor na korištenje***. Takva konstatacija je automatski prouzročila i **otkazivanje ugovora Akademiji** od strane nadležne općinske službe. Uz velike napore i pojašnjenja ipak su predstavnici BANU-a uspjeli zadržati dati prostor u najmu, a da se BNF-u ne ostvari ovaj apsurdni, tendeciozni ali zakulisni zahtjev, kao i da svi zajedno dobijemo zabranu korištenja datog prostora.

"Uvjerenja su opasniji neprijatelji istine nego laži, ali ako govoriš istinu ne moraš pamtiti ništa."

S obzirom da su se već u januaru 2023. godine prikupili određeni računi za plaćanje osnovnih troškova Akademije, po već uhodanoj proceduri izvšna se sekretarica obratila predsjedniku BNF-a (18.01.2023.) za doznaku sredstva za pokrivanje nastalih troškova. Usledio je odgovor, ali ne uvaženog "gosp. predsjednika", već da su "Islamska zajednica (muftija Dudić kao predstavnik Mešihata) i SBK-a (predsjednik Svjetskog bošnjačkog kongresa)" u funkciji najnovijih osnivača BNF-a "**donijeli odluku o obustavi svih financijskih usluga fondacije dok se ne postigne novi dogovor oko korištenja prostora**". Sekretarijat Akademije je ponovo uputio dopis (9.02.2023.) u nastojanju da se dobiju informacije o postojanju dobre volje kako bi se izvršila **bar participacija određenih troškova** od strane BNF-a/SBK-a (koji unutar ustupljenog prostra BANU-a aktivno koristi i BNF/SBK-a), zbog mogućeg, tada već veoma izvjesnog isključenja električne energije i drugih posljedica. Nažalost od strane predstavnika BNF-a/SBK-a nije uslijedio nikakav odgovor.

Činilo se da će takva šutnja postati bezizlaznom, okoštalom i sasušiti čovjeka i zatočiti kao da je u tamnici. Ipak, u postojanje takve situacije nismo ni željeli povjerovati. Stoga smo očekivali važne riječi jer se riječima razotkrivamo, priopćujemo i darujemo. Riječima se razlikujemo, ali takvim riječima koje bi ponovo mogle voditi šutnji, tj. zajedništvu, a ne na neprimjerenu zakulisnu šutnju ili šutnju bez mjere, koja je opasna za opstanak.

S obzirom na to da su u međuvremenu pristigli i ostali troškovi koje je trebalo regulirati (zakupnina prostora, komunalije, internet, plaće izvršne sekretarice sa doprinosima, faktura za financijsko vođenje knjigovostva, te ostalih korištenih aktualnih usluga...), iz administracije Akademije, a po ovlaštenju u ime BANU-a izvršna sekretarica se

obratila sa još jednim dopisom BNF-u. Naime, najveći problem, pored ostalih dugovanja, je bio sa redovnim i obaveznim plaćanjem zakupnine prostora (prema Općini Stari grad) koje su već danima kasnile, jer smo dobili obavijest da **ukoliko se ne izmire dugovanja sa 13.02.2023. moramo napustiti i predati iznajmljeni prostor** (ugovorna klauzula). Uprkos nastaloj situaciji, "gosp. predsjednik" fondacije se još jednom oglušio i na ovaj poziv, gdje se tražila samo **eventualna djelimična participacija troškova** koja se odnosila na već pomenuto korištenje prostora od strane BNF-a/SBK-a.

Poznato je da postoji i šutnja kao diskurs moći nad drugima, suptilnog ponižavanja drugoga, jer se šutnjom ilegalne elite izdižu iznad drugih, svojom šutnjom uopće ne uvažavaju rečeno, nego se s visoka svoje fiktivne službe povlače u nedodirljivu nadmoć svoje šutnje. Šutnja tu nije bila ništa drugo negoli lukava taktika tadašnje i buduće volje za moć!

Svijesni situacije da ćemo zajedno biti uskraćeni za korištenje iznajmnljenog prostora, te morati napustiti prostorije i najvjerovatnije "ugasiti" rad BANU-a, uz tadašnju pretpostavku da to nije bio cilj ni predstavnika "novih osnivača" fondacije, kao ni relativiziranog predstavnika BNF-a u liku "gosp. predsjednika", koji su navodno, ipak, po njihovom izjašnjavanju ***kompetentno donijeli takvu odluku***, generalni sekretar BANU-a je uputio *Poziv BNF-u* (27.01.2023.) na *radno konsultativni sastanak,* koji se trebao održati 10.02.2023. u cilju riješavanja datih razilaženje i načina oko korištenja i plaćanja dospjelih troškova i obaveza prije datuma isteka rokova o obaveznom plaćanju.

Generalnom sekretaru BANU-a (1.02.2023. br. 02/03) ne odgovara "gosp. predsjednik" već tzv. *projekt koordinatorica* fondacije, gdje mu je saopćeno da "gosp. predsjednik" *nije u mogućnosti da prihvati datum traženog sastanka,* ali i bez eventualne **ponude novog datuma** koji moguće njemu odgovara. Drugim riječima, **napustite dati prostor**, a neka se odgovorne osobe ispred BANU-a pripreme za sudske procese zbog odgovornosti oko naplate svih dospjelih dugovanja, ili ***prihvatite novi sistem raspodjele prostora i potčinjenosti fondaciji*** (**čitaj** predstavnicima "novih osnivača").

Poslije ovakvog ponašanja od strane BNF-a uslijedio je dopis Sekretarijata BANU-a (3.02.2023. br. 03-202/23), gdje se navodi da Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti - BANU, kao osnivač Bošnjačke nacionalne fondacije - BNF-a žali što cijenjeni "gosp. predsjednik" nije spreman da na transparentan i legalan način sarađuje sa BANU-om, te mu se predočava da će BANU biti primorana da **poduzme određene mjere opreza u redefiniranju odnosa prema Bošnjačkoj nacionalnoj fondaciji**, koja posredstvom "gosp. predsjednika" i supotpisnika "novih osnivača" aktualnim ponašanjem daje do znanja da **više nije u funkciji finansiranja osnovnih troškova BANU-a**.

U bosanskom jeziku postoje po prilici četiri glavna izraza za **fenomen ljudskog ponašanja**. Prvi i najčešći termin je *ponašanje*. Drugi je dosta čest, a glasi *vladanje*. Treći je *držanje*, a četvrti još i *uljudnost* ili *uljuđenost*. Etimologija termina *ponašanje* upozorava da se bit čovjekovog ponašanja sastoji u nošenju vlastitih i okolišnih ne/prilika i u načinu kako to pokazuje prema vani, dok se životinjsko ponašanje zbiva u njoj samoj, vlastitom biotopu. Gledajući *psihološki* na ljudsko ponašanje, ulazimo u antropološke okvire čovječije osobe. U tom smislu je ponašanje tipični obrazac ljudskog bivstvovanja. U ovom kontekstu valja posebno istaknuti osobnost djelatnih subjekata. Kao osobna bića ljudi su iznimna i jedinstvena pojava u kozmosu. Oni bi u svom ponašanju trebali uvijek biti svjesne, slobodne i duhovne osobe. Svjesne jer bi trebale biti razumne. Duhovne jer su prožete duhovnom dimenzijom bitka, a slobodne jer one donose konačnu odluku u kompleksu i karakteru ponašanja. Doduše, čovjek nije absolutno slobodan, jer je stvoreno i ograničeno biće koje je vezano na Božije zakone (ukoliko ih poštuje), društvene obzire i moralne norme u svom vladanju. Ponašanje je stoga i vladanje i savladavanje, odnosno ljudska osobnost na djelu kao spontani model karakterističnog osobnog vladanja. Time smo se dotakli i društvenih odnosa u ljudskom ponašanju. Tu se prvenstveno nameće socijalna problematika ljudskih, manjih ili velikih, zajednica. Sve bi one trebale počivati na temeljima ljubavi i pravde. Gdje njih nema, društvo se nalazi u raspadanju i neredu. Očito za takve pojave samo može biti optužen čovjek kada se vođen kognitivnom i emotivnom procjenom **vlastite volje** operativno opredjeljuje za utjecaj na zadanu realnost donošenjem konkretne odluke, odnosno za djelotvorni prijelaz iz reakcije u akciju zakulisne šutnje.

Pošto ni poslije ovog dopisa nije bilo nikakvih konkretnih odgovora osim prisutnog šutanja, bezglasja, bešumnosti sa "druge strane", odnosno pokušaja utihlog načina zakulisnog mučenja i neizvjesnosti. Ipak, i dalje smo živjeli u uvjerenju kako nije riječ o neopravdanom i neprimjerenom činjenju. Nažalost, šutanje je "samo" bila negacija poruke prema "drugima", onima koji iščekuju pisane ili izgovorene riječi. Nad Akademijom se nadvila tišina kao zla kob. Tišina kao zatišje. Tišina koja prijeti nadirućim zvukom **o pripremljenom i osmišljenom prestanku rada** prve takve ustanove u Bošnjaka. Minut takvog karaktera šutanja činio se kao izraz saučešća, "sućuti" - odavanja pošte preminulom. Ali, kao da smo bili svjesni te kontraproduktivne neugodne tišine u situaciji kad smo očekivali poruku / odgovor / dogovor. Međutim, takav karakter tišine "slao" je signal da "na drugoj strani" nešto se priprema. Tišina kao praznina. Tišina kao nedopušteno nečinjenje. Kao propust, pa i kao neregularnost, odnosno svjesno projektirana udružena tišina kao neizvjesnost, nesigurnost u rangu **ucjene** i nepoštovanja "drugoga". Ipak, pitali smo se da li je konkretna forma smišljenog šutanja - s obzirom na cjelinu profila date ličnosti ispred BNF-a

(neizostavljajući ni profile druge dvojice predstavnika u ovom procesu) kojem smo se obratili iznenađujuće, nejasna? Pitali smo se, da li je aktivna pasivnost "gosp. predsjednika", odnosno koordinirano destruktivne šutanje možda znak neke vrste odobravanja, prihvatanja ili odbijanja ponuđenog? Tada još nismo bili sigurni u stvarno značenje takve indiferentnosti/zatvorenosti, međutim **pravni tok obaveza se neminovno i nepovratno odvijao**, njegov kontinuitet je *conditio sine qua non* ostvarivanja javnih i obavezujućih ugovorno-financijskih obaveza Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti koje je svjesno preuzela i u ime BNF-a/SBK-a.

Tim povodom, Predsjedništvo BANU-a bilo je svjesno da rizici i štetne posljedice službenog (čitaj: **neljuskog, programiranog ponašanja za ostvarenja apsurdnog cilja**) obnoviteljskog šutanja BNF-a može biti kompleksno, u sferi više pravnih vrijednosti različite širine i težine. Najprije, zaštita prava BANU-a, kako njezinog prava na odluku uopće - bez obzira na sadržinu te odluke, tako i prava o kojem se tom prilikom odlučuje. Naročito ako je određeni proces pokrenut u obostranom interesu kako Akademije, tako i BNF-a/SBK-a u smislu pravilnog i pravovremenog funkcioniranja ustanova i njihovih odgovarajućih službi. A pravna sigurnost BANU-a i povjerenje u BNF nespojivi su sa "njegovim" proračunatim šutanjem. Pošto je tim arogantnim gestom od strane BNF-a bio povrijeđen **pravni standard razumnog roka**, zaključno sa **13.2.2023**., Predsjednik Skupštine i Senata BANU-a, akademik Mustafa Cerić, je uputio dopis "gosp. predsjedniku" BNF-a u kojem ga, između ostalog upozorava na to šta znači ne samo kategorično odbijanje financiranja BANU-a, već i ***zanemarivanje moguće participacije u dijelu troškova za korištenje prostora*** od strane BNF-a/SBK-a, kao i da ***Akademija neće tolerirati takav vid ophođenja*** BNF-a. Ni na ovaj dopis "gosp. predsjednik" nije odgovorio, niti se oglasila "njegova" ovlaštena uposlenica, a iskustva drugih nas uče o tome da "šutanje obitava u zadovoljstvu, a ja vam kažem da bunt, opiranje i prezir obitavaju u šutanju" (Halil Gibran). On - taj prekid/paradoks/nesklad - ne bi trebao da traje predugo. Jer, svijet nije sazdan na tišini, na pasivnosti, na šutanju, na ucjeni, na čekanju da "onaj drugi" progovori na bilo koji način. Nego na aktivnosti, radu, opštenju - i šumovima, zvucima, na emocijama koje se iskazuju, ne samo riječima. Prijatnim ili neprijatnim. Neodmjerena omalovažavajuća tišina je neprirodna u partnerskim, da nekažemo u prijateljskim/zajedničkim odnosima.

S obzirom na apsurdnu/neodgovornu/primitivnu situaciju produciranu odnosom BNF-a uz pomoć supotpisnika prema datoj situaciji, akademik Cerić je u ime BANU-a 7.3.2023. godine, a na osnovu donešene *Odluke Predsjedništva Akademije*, obavijestio dotičnog "gosp. predsjednika" da zbog *ignoriranja kompletno nastale situacije i nikakvog oblika*

reagiranja u razumnom vremenu, Predsjedništvo BANU-a je donijelo odluku da BNF u roku od 7 dana napusti prostorije BANU-a zbog ignoriranja plaćanja ***participacije*** *nastalih realnih troškova, te da u ime Akademije bezuvjetno prestane prikupljati novac (donacije), kao i da se niti na bilo koji način u budućnosti može pozivati na Bošnjačku akademiju nauka i umjetnosti.* Iskustvo načina prikupljanja donacija i ličnih priloga, uzgred kazano, nije nam nikada bilo prezentirano, ipak, svjedoči, da se na svim takvim sesijama uglavnom propagiraju značaj i navodne potrebe BANU-a, dok se ostale ustanove (spomenute u čl. 2. *Povelje o osnivanju*) i njihove eventualne potrebe veoma rijetko ili čak nikako nespominju (dokaz: pogledati video snimke na YouTubeu sa takvih sesija).

Napokon 9.3.2023., **dan po očekivanom "zatiranju" Akademije**, koje se ipak nije desilo, obraća se dopisom "gosp. predsjednik" fondacije sa supotpisnicima generalnom sekretaru BANU-a, sa elaboracijom o navodnoj "saradnji" kako je on/oni vidi/e, te kao da nastoje o tome da izlože vlastite stavove o poduzetim radnjama. Interesantno je da se pojam "**saradnje**" samo spominje u naslovu uz kasnije taksativno navođenje nekih nepotpunih podataka, ali su zato riječi samohvale i novi uspjesi "reorganiziranog BNF-a" pod "novim predsjednikom", bez pravnog utemeljenja, prezentirani kroz određene kapitalne projekte koji su, istini na volju financirani posredstvom fondacija iz Švicarske i Njemačke, a ne direktno BNF-a. Zatim se, između ostalog uz iznošenje nekih nebitnih poluinformacija inzistira na stavu predstavnika SBK-a, ne na zahtjevu fondacije, da sve tri organizacije (BNF, SBK i BANU) **ravnopravno koriste kompletan prostor**, **te da tri predsjednika sjede za jednim te istim stolom** (navodna rotacija po potrebi), **tri generalna sekretara za drugim te istim stolom**, **a tehnički sekretari za trećim stolom** (sic). Interesantan je ovakav vid zalaganja za korištenje iznajmljenog prostora, jer je od ranije već bila dobro poznata odluka Predsjedništva BANU-a o odbijanju takve inicijative i jedino moguća aktualna ponuda za njihovo daljnje djelovanje unutar datog dogovorenog/obezbjeđenog prostora sa posebnim ulazom, kao i mogućeg zajedničkog korištenja sale za sastanke... Ovo je samo još jedna od činjenica koja potvrđuje nastojanje BNF-a i saučesnika u pokušaju konstruiranja razloga da se po svaku cijenu obustavi (čitaj: **ucijeni**) daljnji opstanak Akademije, ne samo na postojećoj adresi već **uopće**. Na samom kraju naznačenog dopisa se navodi očajni pokušaj okretanja teza poput svjetlosnog zraka koji se odbija od ogledala. Dakle: ako je okretanje prema "ja" i pobuna protiv ISTINE kamen temeljac i početak ovakvog načina ophođenja potpisanih predstavnika, onda bi bilo očekivano da se proces tu i završava. Uistinu postupak se tu ne okončava. Nadalje se ipak tvrdi, da ustvari **BANU nije osnivač BNF-a**, da **izneseni stav akademika Cerića nije stav BANU**-a (iako je urađen uz saglasnost Predsjedništva BANU, što je Statutarna odredba, a o čemu postoji i validni zapisnik), odnosno kako je

radi ličnog stava akademika Cerića i navodnog stava akademika Akšamije došlo do ovakve situacije (misli se na dopis koji je uputio akademik Cerić BNF-u) za koju, gospoda saučesnici ne predlažu nikakvo rješenje osim iskonstruiranih i tendeciozno iznesenih vlastitih konstatacija, te sada navodnog poziva **na zajednički sastanak kada je BANU opstao i riješio sve probleme**, i oko prostora, i oko mobilijara i oko načina financiranja.

Cijenjena gospoda, htjela to prihvatiti ili ne, ali **ucjena** sa daljnjim financiranjem, odnosno izravnim i ciljanim prestankom financiranja trebalo je da ***de facto*** **i** ***de iure*** **Akademiju po sili zakona iseli iz iznajmljenog prostora od Općine Stari Grad** zbog neplaćanja pristiglih obaveza, kao i završi na Sudu, također, zbog ne plaćanja ostalih prispjelih obaveza (komunalija, električne energije, interneta, plaće tehničkog sekretara sa doprinosima, faktura za financijsko vođenje knjigovostva, te ostalih korištenih aktualnih usluga...). Ovo je, jednostavno kazano, faktički bio **plan za suspendiranje BANU-a** na perfidan, neciviliziran, bezočan i, nažalost primitivan način. Postavlja se pitanje: kako drugačije tumačiti karakter **aktualnog ponašanja/ucjene** (*krivičnog djela prinude upotrebom prijetnje*), ukoliko je taj "drugi" svjestan da su već odavno prispjele stvorene, te njemu poznate određene obaveze i ukoliko ne budu realizirane da slijedi iseljavanje, zatvaranje i sudski procesi? Ipak, Akademija je pronašla alternativni način da pokrije sve dospjele obaveze, tako da je BANU opstao, zadržao prostor u skladu sa postojećim ugovorom i nastavo sa realizacijom zacrtanih projekata i djelovanja. Samo u periodu januar/mart 2023. godine izašli su iz štampe 5 novaih publikacija. U poređenju sa prethodnim prtiodom od 10 godina kada smo realizirali samo 2 brošure, 3 časopisa *Glasnika* i niti jednu Akademsku publikaciju, mišljenja smo da to predstavlja veliki uspjeh. Također i promocija novoprimljenih članova uskoro se desila, po okončanju ove podle i bezočne situacije koja nam je priređena.

Također, akademik Cerić je, po preporuci Predsjedništva BANU-a, dopisom obavijestio sve članove Akademije sa preciznim i taksativnim navođenjem činjeničnog stanja o ovoj aktualnoj problematici.

Istina odgovara stvarnosti ili „onom što jest". Ona je stvarna. Istina je također korespondentna u naravi. Drugim riječima, odgovara svom objektu i poznata je po svom referentu.

Međutim, potvrda o tome da se još nije desio kraj ovoj i ovakvoj agoniji biva potvrđena sadržajem maila, sada predsjednika SBK-a, u kojem se inzistira kako je BANU ***formalni potpisnik ugovora o korištenju iznajmljenog prostora*** u Štrosmajerovoj ulici na br. 1/II.

Od strane Akademije slijedio je odgovor: "... S obzirom da je riječ o **javnoj ispravi**, ona je sastavljena na službenom

jeziku i pismu, te ovjerena i protokolirana. Takva javna isprava dokazuje istinitost onoga što se u njoj potvrđuje ili određuje, s obzirom da ju je u propisanom, ovjerenom i protokoliranom obliku izdalo općinsko tijelo u granicama svoje nadležnosti i propisima utemeljenim na zakonu, **ne formalno**, već *de facto* i *de iure*. Postojeći pisani oblik isprave/ugovora pogodan je za dokazivanje činjenice da je sklopljen ugovor između navedene dvije strane u propisanom obliku, sa zadovoljenjem pravnih poslova nastalih ugovaranjem pisanog oblika kao pretpostavke valjanosti radi postizanja sigurnosti i izvjesnosti u pravnim odnosima.

Ukoliko predsjednik SBK-a nesmatra validnim ispravu/ugovor između BANU-a i Općine Stari grad za najam prostora u Štrosmajerovoj ul. na br. 1/II, već ga smatra ***formalnim***, onda je to njegov lični stav koji nije utemeljen niti jednim pravnim aktom.

Pošto ni ova neutemeljena konstatacija nije "zaživila", ubrzo se aktivirala nova problematika o **vlasništvu mobilijara** u iznajmljenom prostoru. Naime, od izvršne sekretarice BANU-a, a ne od Predsjedništva Akademije 27.4.2023. godine, predsjednik SBK je zatražio da mu se preda mobilijar koji je, kako je kazao *'sam financirao ...vođen plemenitim idejama o stvaranju ZAJEDNIČKOG bošnjačkog fronta'*. Prema uputama Predsjedništva Akademije ona je preuzela daljnju koordinaciju datih aktivnosti, te s tim u vezi 29.4.2023. godine obavijestila predsjednika SBK-a da će njegov zahtjev u potpunosti biti ispoštovan, te da je Akademija saglasna za predočeni termin za njegovo preuzimanje. Bila je riječ o nedelji 7.5.2023. kada je po dogovoru trebao doći kombi sa radnicima i preuzeti mobilijar uz potpisivanje oficijelne primopredaje. Nažalost, i poslije višesatnog čekanja, poslije dogovorenog termina, te neodazivanje na telefonske pozive i poruke, iz samo predsjedniku SBK-a tada znanih razloga nije došlo do preuzimanja.

Najednaput, dva dana kasnije (9. maja) insistirano je na tome da predsjednik SBK-a ne želite preuzeti namještaj, ali se zato u međuvremenu javlja BNF kao "vlasnik" tog istog mobilijara. U dopisu od 14.6.2023. izrazili smo svoje negodovanje povodom različitih stavova oko navodnog **vlasništva** nad mobilijarom, te da nas to posebno ne interesira, već je **upućena molba** da se predsjednik SBK kao prvodeklarirani vlasnik i predstavnik BNF-a o tome dogovore i konačno preuzmu traženi mobilijar. S obzirom da u međuvremenu nismo dobili nikakvo obavještenje o tome ko i kada će to učiniti, izvršili smo izmještanje namještaja i njegovo odgovarajuće uskladištenje u prostoru *Queen Teuta Palace Resortu* / nekadašnjem Domu Faletići. Poznato nam je da je za nekih mjesec dana po uskladištenju, došao predstavnik SBK-a i preuzeo kompletno deponovani mobilijar, bez pristanka da potpiše preuzimanje istog.

Grčka riječ za „**istinu**“ je *alētheia*, koja doslovno znači „otkriti“ ili „ništa ne sakrivati“. Prenosi misao da je **istina** uvijek tu, uvijek otvorena i dostupna da je svi vide i čuju, pri čemu se ništa ne skriva niti zamagljuje. Hebrejska riječ za „**istinu**“ je *emeth*, što znači „čvrstina“, „postojanost“ i „trajnost“. Također, u arapskom jeziku sinonim pravde jeste „**istina**“ *al-ḥaqq*. Ali, riječ *al-ḥaqq* nije samo „**istina**“, već znači „pravdu“ ili „pravo na nešto“, ono što ljudima u međusobnim odnosima neotuđivo pripada. Očito da takva definicija implicira vječnu supstancu na koju se treba i može osloniti.

# # #

Bez obzira na sve što nam se mimo naše volje događalo, nastojali smo u najkraćem mogućim rokovima da pronađemo izlaze iz sputavajućih i opterećujućih situacija. Tako se i desilo da je Predsjedništvo Akademije uspjelo obezbjediti finansijsko pokriće svih dospjelih obaveza, ali i dodatno, zahvaljujući zajedničkom djelovanju sa Hrvatskom akademijom za znanost i umjetnost BiH obezbjedi stabilno finansiranje Akademije i kontinuiranu potporu realizacije projekata putem grantova pri Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke.

Među značajnim projektima bio je projekat obnove iznajmljenog prostora (adaptacija poslije desedtogodišnjeg korištenja), nabavka mobilijara, kancelarijskih uređaja i materijala, kao i obezbjeđenja grijanja, hlađenja i ventiliranja datog prostora. Sve navedeno je kvalitetno okončano i nastali su dostojanstveni uvjeti za normalan rad Akademije, njezinih članova, uposlenika i dobronamjernih suradnika.

Obezbjeđenjem uvjeta za normalan rad Akademija je na polju izdavštva realizirala 9 novih Akademskih izdanja, i to:

- Hasnija Muratagić-Tuna, **AKCENTOLOGIJA BOSANSKOGA JEZIKA s osvrtom na hrvatsku i srpsku**, znanstvena knjiga

(Brojna razilaženja u akcentiranju riječi uočena su i kod bosanskih gramatičara i leksikografa pa je odlučeno da izvršimo detaljnu analizu akcenata svih vrsta riječi u bosanskom jeziku i predložimo ona rješenja koja su, po našem mišljenju, svojstvena bosanskom standardnom jeziku. Istovremeno smo upoređivali akcenat bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika, uglavnom u njihovim novijim rječnicima i gramatikama, s namjerom da pokažemo da se radi o vrlo problematičnoj jezičkoj oblasti ne samo u bosanskom nego i u hrvatskom i srpskom jeziku.)

Knjiga sadrži 471 stranicu u tvrdom uvezu, a odštampana je u januaru 2023. godine.

• Refik Šećibović, **BOŠNJAČKE EDUKATIVNE MREŽE**

(Neminovno postavljanje globalne *Bošnjačke edukativne mreže*, sa nizom aktivnosti koje će se baviti učenjem naših generacija unutar Bosne i Hercegovine, ali i u kompletnoj dijaspori. Bošnjačka edukativna mreža treba da u svim segmentima pogotovu stvaranja nastavničkog i istraživačkog kadra, razvije moderne pristupe mrežnom obrazovanju, koje će podići nivo znanja kompletne zajednice, i to konkretnim povezivanjem programa, pojedinaca i grupe rasijanih po svijetu.)

Knjiga sadrži 144 stranice u tvrdom uvezu, a odštampana je u januaru 2023. godine.

• Mehmed A. Akšamija (ur.), **ISTINA o "događajima u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995" (Rezultati istraživanja Vlade Republike Srpske 2004.-2005. godine)**

(Imajući u vidu značaj istraživanja Vlade Republike Srpske "događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995." od 2004-2005. godine, koja, pored ostalog, potvrđuju objektivnu istinu da je jula 1995. u i oko Srebrenice, sigurne zone Ujedinjenih nacija, nad Bošnjacima, pripadnicima nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, izvršen zločin genocida, Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti - BANU je, na zahtjev žrtava genocida, prihvatila da objavi rezultate datih istraživanja.
Vjerujemo da će istina uticati na promjene u razvoju društvene (i lične) svijesti i afirmaciji univerzalnih vrijednosti i normi, kao postulata društveno-prihvatljivog ponašanja kod nosilaca, pripadnika i simpatizera velikosrpske ideologije, politike i prakse, a posebno (kod) izvršilaca zločina, s ciljem prihvatanja faktičke istine, kao bitne činjenice društvene stvarnosti u savremenom demokratskom društvu i državi, čija je bitna odredba poštovanje sloboda i ljudskih prava.)

Knjiga sadrži 192 stranice u tvrdom uvezu, a odštampana je u januaru 2023. godine.

• Mehmed A. Akšamija, **ČELEBI PAZAR - Rogatica u kulturnom habitusu Bosne** - historijska ilustrirana monografija

(Imati memoriranu prošlost znači biti na tragu vlastitog trajanja, ne odroditi se od zavičajnosti, ne skončati u zaboravu. Stoga smo pred stalnim izazovom kako u beskrajnom vremenskom toku, smisleno, obilježiti vlastito trajanje, na osnovu memoriranih izvora ili prihvatanjem nepostojećih mitoloških uspomena? Pitamo se, da li imamo prava i potrebe za eventualno višestoljetno memoriranje životnih mozaika unutar roda kojem pripadamo, mjesta odakle vučemo korijene, osobama koje su vlastitom karakterizacijom doprinijele kulturi opstanka naših predaka (ili prethodnika)?

Memorija kasabe, kao civilizacijski dobitak, podložna je insitucionalnim utjecajima i može biti predmet historijske, nacionalne, kulturne, vjerske… politike. Ali postoji jedna tema, malo tuđa memoriji, kojom se ne može upravljati, koja je nesvjesna i koja je individualna. Ona je povezana sa energijom sjećanja na bazi izvorne dokumentarne građe, rezistencijom ljudskog zaborava...)

Monografija sadrži 422 stranice u tvrdom uvezu, 684 fusnote, 1050 pratećih priloga i komentara uz tekstualni sadržaj, a odštampana je u februaru 2023. godine.

• Ahmet Hadrović, **BIOKLIMATSKA ARHITEKTURA** u Bosni i Hercegovini, tom I i II, znanstvena knjiga

(Iz sadržaja je vidljivo da autor u fokus stavlja historijske periode koji su poznati te već verificirani, a osobito značajnim i dobro obrađenim elementima teme koja je određena naslovom ovog djela.

Razumijevanje ovog obimnog rukopisa može se postići uvidom u suštinu djela jer samo na taj način stvoriće se slika koja je bila cilj i koja je definirana naslovom. Sadržaj, imenovan na ovaj način, moguće je smatrati primjerenim, jer sam rukopis pretstavlja enciklopediju historije bosanskohercegovačke bioklimatske arhitekture, što je evidentno i bio cilj autora, uzevši u obzir da je njegova uža specijalnost fizika zgrade, a fokus interesa u ovom djelu je, kako i sam naslov kaže bioklimatska arhitektura, što opet usmjerava temu knjige u pravcu strukture i konstrukcije kao i same fizike graditeljstva.

Činjenica da živimo u vrijeme sveopšte globalizacije koja potire „male" narode i „male" tradicije glorificirajući one „velike" i postavljajući za ugled ostalim, isticanje specifičnosti i vrijednosti u bosanskohercegovačkom prostoru je važno i hvale vrijedno.)

Knjige sadrže 322 (prvi tom) + 478 (drugi tom) stranica u tvrdom uvezu, s tim da je prvi tom odštampan u martu 2023., a drugi u januaru 2024. godine.

- **ZBORNIK** - Simpozij BANU „Razvojni aspekti BiH"

(Ciljevi Simpozija su pokušaji definiranja modela održivog razvoja, odnosno razvojnih politika i razvojnih aspekata Bosne i Hercegovine, te napori usmjereni ka utvrđivanju prioriteta razvoja, zasnovanih na komparativnim prednostima koje naša Država nesumnjivo ima u svim onim segmentima gdje su ostala otvorena pitanja kako ih kvalitetno koristiti… Čini se da je ključno pitanje dinamiziranje realizacije prioriteta posebno u područjima koji evidentno nazaduju prvenstveno zbog vlastith dezorijentacija, neprepoznavanja raspoloživih resursa, kao i neefikasne makroekonomske politike unutar industrijske, fiskalne i monetarne problematike, kako na nivou Federacije, tako i Države. Uvjereni smo da raspoloživi resursi boljim upravljanjem i korištenjem mogu značajno poboljšati standard života (povećati zaposlenost, usporiti depopulaciju, porast GDP p/c…).

Dakle, BANU je stava da intelektualna zajednica više ne smije biti okarakterizirana kao konformistička, već maksimalno angažirana u pružanju odgovora na danas najaktualnija pitanja naše Države, ali i bošnjačkog naroda. Bili smo mišljenja kako je Bihać urbis sa kojeg treba odaslati najvažnije poruke (teze) održivih razvojnih aspekata Bosne i Hercegovine.)

Zbornik sadrži 13 objavljenih radova na 326 stranica tekstualnog i ilustrativnog sadržaja u tvrdom uvezu.

- Mehmed A. Akšamija, Lemja Chabbouh Akšamija i Ammar Akšamija, **GRADAČAČKA UTVRDA** - znanstvena monografija

(Istraživački diskurs i kompleksna interpretacija kreću se u širokome problemskom polju historiografskog, urbanološkog i arhitektonskog razvoja grada Gradačca i njegove utvrde, koja je zapravo ishodišna tema cijeloga znanstvenog projekta. Polazeći od općega prostornog konteksta autori prvo determiniraju povijesnu i kulturološku sliku prostora sjeverne Bosne, napose gradačačkoga područja, promatrajući slojeve naseljavanja od rimskoga vremena, preko stratuma velike seobe, potom srednjovjekovnoga religijskoga i državnog ustroja bosanskog kraljevstva, zaključno s osmanskim osvajanjima i višestoljetnom konstitucijom osmanske urbane cjeline Gradačca, kao i austrougarskim promjenama unutar ove utvrđene gradske strukture. U tome segmentu ova je monografija vrijedni doprinos poznavanju povijesti i razvoja matičnoga naselja podno utvrde, a metodološki je pak pripremljena kao uzorna studija urbanog razvoja.

Naime, u ovoj znanstvenoj monografiji impresivnoga opsega, seriozne elaboracije i slojevite kompozicije teksta autori su postavili cjelovitu i zaokruženu sintezu povijesnoga urbanog razvoja Gradačca, s naglaskom na genezi i karakteristikama gradačačke utvrde. To je prvo ozbiljnije djelo o do sada slabo istraženome Gradačcu koje u simultanome tumačenju donosi i akribični historiografski, i metodološki slojeviti arhitektonsko-urbanistički pristup analizi urbanog tkiva grada i njegovih dominanti.)

Knjiga sadrži 704 stranice u tvrdom uvezu, 698 fusnota, litaraturu i izvore, indeks imena, toponima i objekata od posebnog značaja, kao i rječnik manje poznatih riječi, izraza, termina, odštampana je u januaru 2024. godine.

- Ibrahim Kajan, **GOSPODARI I SLUGE TINTE II** – Studije, eseji, kritike

(Na samom početku autor je istakao: Nikada sebe nisam smatrao ni tumačem književnosti niti kritičarem knjiga koje sam s velikom žudnjom čitao. Zapravo, bio sam samo odani čitalac, od ranog djetinjstva do dana današnjega. Ta pozicija, pozicija čitaoca, nije se ničim dala zamijeniti jer ni u jednoj drugoj nisam znao ni mogao osjetiti tako snažno posredovanje između onoga što sam čitao i ljudi kojima sam o tom govorio, ili im – posredstvom medija, o tome poručivao.

Davno sam našao opravdanje svom stavu koji sada iznosim. Davno, davno u jednom tekstu Vlatka Pavletića, što ga je početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, uvrstio u svoju Analizu bez koje se ne može, te u relativno novijem tekstu Marine Šur Puhovske, Smisao tradicije, objavljenom u Diwanu, prije petnaestak godina. U središtu Marininog teksta je izravno pitanje: Šta se zapravo desilo s kritikom koja je nekoć obavljala lijep i pošten posao posredovanja između pisca i čitaoca? Dugo je trajao proces udaljavanja čitaoca i kritičara, kroz koji se kritičar potpuno „osamostalio“, sve do umrtvljavanja jezika, od kojeg su, opet, „i pjesnik i kritičar, svaki na svoj način, potpuno udaljili svog jedinog i svog nezamjenjivog – čitaoca!)

Knjiga sadrži 312 stranice u tvrdom uvezu, sa bibliografskim popisom, a odštampana je u junu 2024. godine.

- Safet Sarić, **LOGOS KNJIŽEVNIH PUTOKAZA**

(Autor u svom uvodnom obraćanju navodi kako se: “Beskonačnim čini broj pitanja vezanih za suštinu književne umjetnosti ako se, vođeni bilo kakvom idejom, idejom, upustimo u avanturu preko koje bismo željeli dati iole indikativan odgovor. Beskonačnim se čini i broj globalno znanih historičara, teoretičara, estetičara i drugih proučavalaca i istraživača koji su ponudili ili nude ako ne definitivne, a onda makar polazne smjernice u tome pravcu.

Krenimo najprije od pretpostavke da je književnost vrsta umjetnosti, barem u inicijalnoj procjeni toga fenomena. Postavimo konkretnije pitanje: je li književno djelo isklju čivo umjetnost ili se može posmatrati i u sklopu naučnih relacija i modela izvanknjiževnih prostora? Naime, književnost, za razliku od većine drugih umjetnosti, zaista ima gotovo neposrednog dodira s mnogim društvenim i prirodnim naukama. Je li to zato što se ta umjetnost ostvaruje jezikom kao, kako se obično kaže, pogledom na život i životnu stvarnost, odnosno da je sadržaj književnog djela organski povezan sa životnim iskustvom i istinama o ljudskom životu? Dovoljno je, ovom prilikom, pripomenuti naučnu pozadinu proza Dostojevskog, Tolstoja, Balzaca, Prousta, Camusa i brojnih stvaralaca čije je književno djelo, u sveukupnosti njegovih gotovo beskrajnih relacija, u dijalektičkom dosluhu s brojnim naukama – od filozofije, povijesti i sociologije do biologije, psihologije ili medicine...)

Knjiga sadrži 402 stranice u tvrdom uvezu, sa tekstualnim sadržajem podjeljenim u tri poglavlja, a odštampana je u junu 2024. godine.

■ Momentalno u pripremi za štampu nalaze se dva Akademska izdanja, a ubrzo se očekuju još dva, odnosno tri u varijanti rukopisne forme. Istodobno članovi BANU-a izvan Akademije objavili su svoja autorska djela i kod drugih izdavačkih kuća koje danas generiraju knjige i časopise na čijim se stranicama obrađuju brojne teme iz bošnjačke i bosanske kulturne i

nacionalne historije, revaloriziraju i otimaju zaboravu brojna zapostavljena, zagubljena, ignorirana, zatrta... a značajna imena kako bošnjačke tako i bosanske historije, kulture, nauke i umjetnosti, kao i skup temeljnih vrijednosti i posebnosti jednoga naroda što čini njegov identitet, uz kulturu koja predstavlja neku od najvažnijih komponenti njegove višestoljetne sadržajnosti.

■ Na redovnoj sjednici Skupštine Bošnjačke akademije, održane 25. juna 2021. godine, donešena je odluka o pokretanju procedure za predlaganje i raspisivanje konkursa za prijem novih članova Akademije, koja je okončana na Izbornoj skupštini 21. decembra, 2022. god. Tada je izabrano 8 novih članova (5 redovnih i 3 dopisna). S tim novim članovima BANU je imao 26 članova raspoređenih po odjeljenjima: Odjeljenje za jezik i književnost, Odjeljenje za historiju, Odjeljenje za kulturologiju, Odjeljenje društvenih nauka, Odjeljenje medicinskih nauka i Odjeljenje za tradiciju Bošnjaka. Međutim, zbog prethodno navedenih problema sa fondacijom, adaptacijom prostora poslije desedtogodišnjeg korištenja, kao i savladavanja drugih organizacionih i administrativnih problema, **promocija novoprimljenih članova** je obavljena tek 01.07.2023. godine uručenjem certifikata.

■ Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti nastavila je sudjelovati u svim oblicima međuakademske suradnje, a posebno u zajedničkom djelovanju sa **Hrvatskom akademijom za znanosti i umjetnosti BiH** kako na projektima, posjetama, konsultacijama, prisustvima na Skupštinama, svečanim sjednicama, znanstveno-stručnim skupovima, stručnim konferencijama, tematskim i okruglim stolovima Akademije, kao i na zajedničkim nastupima prema grant sredstvima nadležnog Federalnog ministarstava za ostvarenje podrške pri realizaciji programa i projekata naučnog karaktera, kojima se obezbjeđuje kontinuitet rada i održavanje djelatnosti na dostignutom nivou.

■ Nažalost, planirana svečana akademija povodom godišnjice osnivanja i djelovanja Akademije, kao i dodjele ***Nagrade Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti*** za 2023. godinu, zbog nemilih događanja nije se realizirala.

■ Među Akademijinim aktivnostima u 2023/24. izdvaja se **Međunarodni simpozij BANU-a „Razvojni aspekti BiH"**, održan u prostoru Muzeja AVNOJ-a u Bihaću od 02. do 03. juna 2023., uz potvrđeno učešće 28 učesnika, s tim da njih nekoliko zbog opravdanih razloga nije moglo prisustvovati. Gost simpozija je bio Stjepan MESIĆ, predsjednik Republike hrvatske i počasni građanin grada Bihaća. Tim povodom objavljen je i *Zbornik radova* (2024.) sa prilozima 13 panelista, na 326 stranica tekstualnog i ilustrativnog sadržaja.

Ciljevi Simpozija su pokušaji definiranja modela održivog razvoja, odnosno razvojnih politika i razvojnih aspekata Bosne i Hercegovine, te napori usmjereni ka utvrđivanju prioriteta razvoja, zasnovanih na komparativnim prednostima koje Država BiH nesumnjivo ima u svim onim segmentima gdje su ostala otvorena pitanja kako ih kvalitetno koristiti…

■ **BANU Institut za historiju, demografiju i antropologiju Sandžaka** je zamišljen kao kreativna i stvaralačka radionica

okrenuta istraživanjima u oblastima historije, demografije i antropologije. Institut je, pored ostalih aktivnosti do sada realizirao tri ***Ljetnje škole*** sa mladim kadrovima (uslov pohađanja je završna godina studija, završen fakultet, postdiplomci i doktoranti) u zgradi Naučnog centra BANU-a u Novom Pazaru i kancelariji Instituta u Rožajama, kao poželjan oblik rada sa domicilnim i gostujućim predavačima iz Evrope, Australije, Kanade i SAD-a. Institut je u suizdavaštvu sa drugim izdavačkim kućama realizirao 17 novih knjižnih izdanja, koje je promovirao u više centara u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori i zemljama Centralne i Sjeverne Evrope gdje obitavaju i rade brojni Bošnjaci.

■ Akademik Fehim Husković je učestvovao na *Simpozijumu Silivri*, Istanbul, 23.11.2021., a na 3. *Međunarodnom bijenalu grafike*, Edirne 23.12.2021., akademik Husković je dobio ***Specijalnu nagradu za Grafiku***.

■ U okviru *Svečanih decembarskih dana* (19.12.2022.), a u povodu 73. godišnjice Sarajevskog univerziteta, rektor Univerziteta u Sarajevu prof. dr. Rifat Škrijelj, je na čast *profesora emeritusa Univerziteta u Sarajevu* promovirao prof. dr. Mehmeda Akšamiju, penzioniranog redovnog profesora Akademije likovnih umjetnosti Univerziteta u Sarajevu.

■ Povodom 6. aprila, Dana grada Sarajeva i dana kada je Evropska zajednica priznala nezavisnost Bosne i Hercegovine, akademik Mehmed A. Akšamija, upriličio je izložbu svojih radova u galeriji ateljea FIGURE, ulica Danijela Ozme na broju 12. u Sarajevu, pod nazivom ***Tragovima Bosne*** (6.04.2022.). Saša Mašić, autor postavke, izložbu je najavio na neobičan i originalan način: „[...] Dobri umjetnici kopiraju, veliki umjetnici kradu, reče Picasso i ukrade citat Stravinskog. Manji umjetnici posuđuju, veliki kradu. Ako će te krasti, kradite od najboljih kaže Woody Allen. Međutim, Akšamija nit krade nit uzima, dodaje, zanatu kreativnost, svjetlopisu zasluženu umjetnost ovom danu, ovom gradu, ovoj Bosni, univerzumu trag preko ogoljenih cigli na zidu, slike prijateljstva, događaj, događaj u ugođaju."

■ U organizaciji HAZU BiH i BANU-a održana je izložba radova Mehmed A. Akšamija pod nazivom ***'Tragovi/Traces'*** u Galeriji kraljice Katarine, Mostar 22.06.2022. Izložbu je otvorio prof. dr. Ugo Vlaisavljević, a o stvaralaštvu akademika Akšamije je govorio Marin Ivanović, voditelj Sveučilišne galerije Sveučilišta u Mostaru, koji je između ostalog rekao: „[...] Njegova umjetnost proizlazi prvenstveno iz nasljeđa, iz tradicije, iz islamske ornamentike, koja je puno dominantnija, imanentna, u islamskoj umjetnosti nego što je to ovamo na zapadu, s jedne strane, a s druge strane u digitalnoj umjetnosti i jednoj osobnoj simbolici. U nekoj krhotini je prepoznao trokut, iz tog trokuta je razradio taj ogromni ornamentalni uzorak repeticijom trokuta u različitim pokretanjima, različitim bojama i definirao je nešto što pomalo nalikuje na tepihe, a u tim tepisima također leži dio te tradicije, tog naslijeđa" - naglasio je Ivanović.

■ Akademik Zlatko Glamočak dobio je ***Nagradu nezavisnog stručnog žirija na 91. Salonu umjetnosti Etampes*** u Francuskoj (Pariz, 13.10.2023.) za skulpturu "Mala noćna muzika" i za crtež "Božanstvena komedija". Nagrada podrazumijeva saostalnu izložbu pobjednika na Salonu koja bi trebala biti upriličena tokom ove 2024. godine.

Također, Akademik Glamočak imao je i izložbu skulptura i crteža "**Božanstvena komedija**", u organizaciji JU "Muzeji i galerije Budve" 12. jula 2023. godine, a u prostoru Moderne galerije „Jovo Ivanović". Tekst u katalogu napisao je Đorđe Kadijević, historičar umjetnosti iz Beograda. Kustoskinja izložbe je bila Jelena Đakonović, historičarka umjetnosti i viši kustos, a izložbu je zvanično otvorio akademik Zuvdija Hodžić.

■ Nova izložba akademika Glamočaka simboličnog naslova „**Poraženi pobjednik**" u "Galeriji Haos" 15.10.2024., proglašena je za jedan od najvažnijih likovnih događaja u Beogradu. U katalogu je objavljen tekst velikog slikara Dimitrija Popovića, gdje je između ostalog kazano: „[...] Moguća misao na srednjovekovnu infernalnu imaginaciju može biti u funkciji paradoksa da bi se jasnije i preciznije ukazalo na brutalnost savremenog pakla, na dezintegrisano jedinstvo današnjeg prividno cjelovitog svjeta". Izložbu je otvorio nj.e. Pierre Cochard (Pjer Košar), francuski ambasador u Srbiji.

■ Akademik Mehmed A. Akšamija je promovirao izložbu grafičkog dizajnera **Čedomira Kostovića** iz SAD-a u *Umjetničkoj galeriji Bosne i Hercegovine* (06.10.2022.). U uvodnoj riječi prilikom otvaranja Akšamija je istakao kako je činjenica "[...] da je Kostovićev koncept vizualne komunikacije, ma kako povremeno bio pretenciozan, bio jedan od fenomena koji su i Bosnu i Ex Jugoslaviju činili ravnopravnim sudionikom međunarodnih kretanja u dizajnu."

■ Također, akademik Akšamija je promovirao i **memorijalnu izložbu akademika Dževada Hoze** u prostoru *Galerije ateljea Figure* u Sarajevu (28.10.2022.): „[...] Umjetnici poput Dževada Hoze danas ne postoje, jer današnje vrijeme ne trpi niti je u mogućnosti da percipira i shvati pojavu, koja nema nikakav zabavljački i komercijalni nego isključivo kulturni i umjetnički poriv. U maniru vrhunskog intelektualca, duboko svjestan teorijski postavljenih deklaracija evropskih kulturnih vrijednosti (koje u praksi, uslovljene politikom i uticajem, ne vrijede) – te u inat tom licemjerju – kolega Hozo je otišao ostavljajući sve što je imao isključivo svima nama."

■ U 2022/24. godini preminuli su redovni članovi Akademije **Galib ŠLJIVO** (2022.), **Dževad JAHIĆ** (2024.) i **Omer NAKIČEVIĆ** (2024.).

■ Poslije dužeg rada na prikupljanju i obradi podataka, te dokumentarne građe o Akademiji, uskoro će biti potpisan ugovor za izradu nove Web stranice Akademije, sa iznošenjem i prezentacijom svih bitnih činjenica o njezinom djelovanju u proteklom periodu, od juna 2011. godine do današnjih dana.

Akademik Mehmed A. AKŠAMIJA
PREDSJEDNIK BANU

Ilustracije između poglavlja su iz ciklusa "Tragovi Bosne" akademika Akšamije.

DIO NOVOADAPTIRANOG PROSTORA BOŠNJAČKE AKADEMIJE NAUKA I UMJETNOSTI U SARAJEVU, SEPTEMBRA 2024. GODINE.

■ PART OF THE NEWLY ADAPTED PREMISES OF THE BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS IN SARAJEVO, SEPTEMBER 2024.

GLASNIK **BANU**

BANU

BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

EDITORIAL

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK BANU
Magazine for Science, Culture and Arts

With its work in 2023/24, the Bosniak Academy of Sciences and Arts (BANU) confirmed that even in the imposed turbulent times it has remained a reliable landmark for Bosniaks on its road toward uncertainties of phenomenology of the future.

Activities of the Bosniak Academy have largely been marked by procedures of renovating the rented premises in the Štrosmajerova Street and acquisition of new furniture, and although imposed new priorities and new tasks, the scope and quality of the work of Academy have been maintained to the largest possible extent. In the recent past of the Bosniak Academy of Sciences and Arts, no issue of its ***Glasnik*** (Magazine for Science, Culture and Arts) has been prepared in so hard, dramatic and uncertain circumstances as *Glasnik* for 2023/24, the year when the Academy was faced with attempts of a silent way of torture and uncertainties related to the possible keeping of rented business premises, as well as with suspension of the BANU by those who were statutorily in charge of and responsible for allowing its normal functioning by means of financial support.

From the viewpoints which favorg the relevant tradition of TRUTH, when even a harmful truth is more valuable than useful scheming and underhand dealings, although truth is not for everybody but only for those who search for it, the view that nothing in the world is alien to spirit must sound only too encouraging, since it implies the crucial conviction of devotees. However, if we define some events as the existential self-overcoming which primarily does not proceed as a one-time act but rather as an ever-renewed imperative, such an outcome seems overwhelming and disappointing, the more so since it has stemmed from representatives of organizations which were, at a time, established at the initiative of the founders of the BANU. with the seat in Sarajevo. One of them is the ***Foundation for improving Bosniak institutions*** (*human, cultural, social, scientific and economic spirit*), "**Bosniak National Foundation**", with the abbreviated name "**BNF**".

From the establishment of the Academy in 2011 until 1.8.2018, when the foundation ceased its operation for reasons unknown to us, it was managed by academician Zukorlić and Mr. Hako Duljević. It was through the foundation that the basic resources for the needs of the BANU, i.e. its unobstructed activity, were ensured. Although the foundation officially ceased operation until its renewed registration on 25.2.2021 (Decision number: 03-051-888/12.)!?, academician Zukorlić, in his distinctive way, ensured resources and covered expenses necessary for the continuous operation of the Academy through "Mufty Foundation". Unfortunately, after his death on 6.11.2021, we had a chance to become more familiar with aspirations/inclinations of the "new president" of this, as was underscored, "reorganized foundation", who was allegedly elected at the Assembly of the BNF on 17.9.2019. Interestingly, in this period, the foundation did not even exist from a legal standpoint. Not wanting to investigate the "most recent internal organization of the reorganized" BNF, we took the existing state of affairs for granted and waited for its actions provided for by the Statute. And the truth is, they ensued.

"There is no truth that we do not respect, whether it is perceived according to the theory of activation as an agreement of thoughts and things, or according to the theory of correspondence as an agreement of statements and facts."

However, the pronounced tendency for a powerful / leading / newly-arrived and inviolable rule over the foundation and indirectly/ directly over the Academy was becoming a daily preoccupation and underhand dealings of the "new president" and representatives of "new" co-founders of the BNF (President of the World Bosniak Congress /WBC/, Mr. Mirsad Čaušević and the President of the Mešihat of the Islamic Community, mufti dr. Mevlud ef. Dudić). Since the BNF, together with the WBC, used a part of the rented premises, the legally sovereign **lessee** of which was the BANU, the idea arose that the foundation should be awarded an additional space for the work of a new employee. As a matter of fact, without any consultation with the Presidency of the Academy or at least a written notice/explanation, on the day of 23.05.2022, the secretariate of the BNF sent an email with the unconditional request that the executive secretary of the BANU should prepare and hand keys to the premises of the Bosniak Academy and, upon the order of the "new president" of the foundation, accommodate a person unknown to her in the office of the secretary general of the Academy. As a reply, a request was sent that an "authorized" representative of the BNF should still check the previously agreed-upon and intended use of the premises in line with the existing scheme of their utilization. It also asked for the respect of fundamental values of the Bosniak Academy of Sciences and Arts and protection of its unobstructed work and movement of its members in the premises which had been used in the agreed-upon way since the move-in. Besides, it was written that, for a possible newly-employed member of the foundation keys would be prepared to the entrance door of the office which was generally

intended for the administration of the foundation and the World Bosniak Congress, as was written on the dedicated plates in front of the entrance door, which had been established and worked smoothly for the past dozen years. These requests were not granted. Silence covered a possible further communication, though the mentioned new employee of the foundation did not move in the office of the secretary general of the BANU. Unfortunately, it seemed that it was not an expression of the silence of communion but rather the silence of egotism, muteness and dumbness of spirit. It is a silence that does not spring from communion but rather from own closedness and thus destroys communion. It is an evil silence where some arrogant illegal "chiefs" force us to be quiet, deprive us of the freedom of speech and expressing our own thoughts.

"A great enemy of truth often is not a lie - intentional, premeditated and insincere - but a myth of one's own position in a phantom authority - persistent, assertive and unreal."

Unfortunately, in the period that followed several of such inappropriate situations took place. We will describe only two more "spicy stories à la Mr. President". As a matter of fact, the omnipotent sinless "Mr. President" gave an order to an employee of the foundation at the time to go to our common bank and make a transfer from the account of the BANU, without our knowledge, permission and authorization, to the BNF. The money on the BANU account consisted of assigned funds received from the Cantonal Ministry, which "Mr. President" was aware of, and their utilization (transfer) was possible only for previously approved projects and required compliance with the full legal procedure and a signature of the person authorized by the Academy. Academy accused the bank for the, to put it mildly, "incursion" into the bank account of the BANU (8.6.2022), because no person authorized by the BANU signed the order for the transfer of funds, and made a written request for the refund of illegally misappropriated funds. The representative of the bank apologized and provided the information that the transfer had been made because of the foundation employee's claim that ***it is one and the same Bosniak institution*** though the money is kept on two accounts, and that both institutions are based at the same address; it was for this reason that their request for transfer had been granted. At the insistence of the bank and the Academy, the illegally transferred money was refunded.

"If you want to become a searcher for truth, you must doubt everything, as much as possible at least once in your life."

Besides, due to the perfidious and underhand initiative of "Mr. President" of the foundation and his authorized lawyer, and before all the tragic and traumatic events which were to follow somewhat later, the Academy, and therefore the BNF and the WBC as well,

faced losing the right to use the existing rented premises at the Štrosmajerova Street number 1/II (21.6.2022). Actually, the authorized lawyer of "Mr. President" of the foundation submitted the REQUEST to the Municipality of Stari Grad to physically completely ***separate the premises of the BNF and the WBC from the Academy (as the official lessee) by a new contract,*** and to contractually bind the foundation as a new ***lessee***. This would put the BANU into an unlawful position as the existing lessee since pursuant to the valid rental contract, as the lawyer wrote to the competent municipal office, ***the BANU was under no conditions allowed to make the premises available for use of the BNF***. Such a claim could have automatically led **to the termination of the contract with the BANU** by the competent municipal office. Still, through great efforts and explanations, representatives of the BANU managed to keep the rented premises and prevent the BNF to realize this absurd, tendentious though underhand request and the prohibition for all of us to use the given premises.

"Convictions are more dangerous enemies than lies, but if you tell the truth, you do not have to remember anything."

Since as early as in January 2023 some bills for paying basic expenses of Academy became due, according to the well-established procedure the executive secretary asked the president of the BNF (18.01.2023) to transfer funds for covering the incurred expenses. A response followed, though not by the reverend " Mr. President", that the "Islamic Community (mufti Dudić as a representative of Mešihat) and the WBC (president of the World Bosniak Congress)" as the most recent founders of the BNF "**had made the decision on discontinuing any financial services of the foundation until a new agreement on the use of premises has been reached**". Secretariat of the Academy again sent a letter (9.02.2023) trying to get information on the existence of good will **to at least participate in paying some expenses** by the BNF/WBC (since the premises provided by the BANU were actively used by the BNF/WBC as well), because of a possible, then even fairly certain electricity cut-off and other consequences. Unfortunately, no reply by representatives of the BNF/WBC was received.

It seemed that such a silence would become hopeless, ossified, that it would dry the man up and confine him as if in a dungeon. Still, we did not even want to believe that such a situation would happen. Consequently, we expected important words since it is with words that we unmask ourselves, communicate and bestow. We distinguish ourselves with words, but with words which could again lead to silence, i.e. communion, rather than to an inappropriate underhand silence or silence without a measure, which is dangerous for survival.

Since, in the meantime, other expenses became due (rent for the premises, utilities, Internet, salaries of the executive secretary with contributions, invoice for bookkeeping and other services...), upon authorization on behalf of the BANU, administration of the

Academy, i.e. the executive secretary sent another letter to the BNF. Actually, among other liabilities, the greatest problem were regular and mandatory payments of rent for the premises (to the Municipality of Stari Grad), which were overdue for days, **and we received the notice that, if we did not pay the debts by 13.02.2023 we would have to leave the rented premises** (contractual clause). Despite the new situation, " Mr. President" of the foundation once again turned a deaf ear to this letter, which required only **a possible partial participation in costs which pertained** to the use of premises by the BNF/WBC.

It is well known that there is a silence as a discourse of power over others, subtle degrading of the other, since it is with silence that illegal elites rise above others; with their silence they do not appreciate what has been told them but, from the heights of their fictitious office withdraw into the untouchable superiority of their silence. In this case, silence was nothing else but sly tactics of the current and future will for power!

Being aware of the fact that we will all be denied the use of rented premises and that we would have to move out and most likely "switch off" the work of the BANU, and presuming, at the time, that it was not the goal of representatives of the "new founders" of the foundation or the relativized representative of the BNF in the form of Mr. President either, although they allegedly claimed that they had ***competently made such a decision***, secretary general of the BANU sent the *Invitation to the BNF* (27.01.2023) to a *consultative meeting,* which was supposed to take place on 10.02.2023 and be aimed at resolving the described divergences and the ways of using and paying for the expenses and obligations due before the deadlines for payment expire.

The secretary general of the BANU (1.02.2023, no. 02/03) did not receive a reply from " Mr. President" but from the so-called *project coordinator* of the foundation, where it was written that " Mr. President" *is unable to accept the date of the required meeting*, but did not include a **possible proposal for a new date which might suit him**. In other words, ***move out of the given premises***, and let the responsible persons representing the BANU prepare for court proceedings pertaining to paying all the liabilities due, or ***accept a new system of the distribution of premises and submission to the foundation*** (**read**: representatives of the "new founders").

Such a behavior of the BNF was followed by a letter of the Secretariate of the BANU (3.02.2023, no. 03-202/23), which stated that the Bosniak Academy of Sciences and Arts - BANU, as the founder of the Bosniak National Foundation - BNF regretted that the respected " Mr. President" was not willing to transparently and legally cooperate with BANU, and advised him that the BANU would be forced to **take certain measures of caution in redefining its relationship toward the Bosniak National Foundation** which, through "Mr. President" and co-signatory of the "new founders" and their current behavior made **it known that it would not finance the basic expenses of the BANU**.

In Bosnian, there are four main terms for the **phenomenon of human behavior**. The first and the most frequently used one is the term *behavior*. The second, *conduct,* is frequent enough. The third is *bearing*, and the fourth is *manners* or *good manners*. Etymology of the term *behavior* warns that the essence of man's behavior implies carrying of his own and surrounding chances and troubles and the way in which he shows it toward outside, while the animal behavior goes on inside him, in his own biotope. Taking the *psychological* view of human behavior, we enter anthropological frames of man's personality. In this sense, behavior is a typical pattern of human existence. In this context, one should particularly point out the individuality of active entities. As individual beings, people are an exceptional and unique phenomenon in the universe. In their behavior, they should always be conscious, free and spiritual personalities. Conscious, since they should be reasonable. Spiritual, since they are imbued with the spiritual dimension of being, and free since they make the final decision in the complex and the character of behavior. However, man is not absolutely free, since he is a created and limited being related to God's laws (if he obeys them), social considerations and moral norms in his conduct. Behavior is therefore both conduct and restraint, that is, human individuality in action as a spontaneous model of characteristic individual conduct. It is also true of social relations in human behavior. They primarily imply social issues of human, small and large, communities. All of them should rest upon the foundations of love and justice. Without them, the society is in disintegration and disorder. Obviously, the blame for such occurrences cannot be put on man when he, led by cognitive and emotional estimate of **his own will**, operatively opts for the impact on the given reality by making an actual decision, that is for an effective transition from reaction to action of the underhand silence.

This letter also received no actual reply except the present silence, soundlessness, noiselessness from "the other side", i.e. an attempt of the silent way of underhand torture and uncertainty. However, we still believed that it was not an unjustified and inappropriate doing. Unfortunately, the silence was "only" a negation of the message toward "others", those who were awaiting written or spoken words. Silence loomed over the Academy like doom. Silence like a standstill. Silence which threatened with the gushing sound about the **prepared and well-designed cessation of work** of the first institution of the kind among Bosniaks. A minute of silence of this character seemed to be an expression of sympathy, "condolence" - paying respects to the deceased. We seemed to be aware of this counter-productive unpleasant silence in a situation when we expected a message / reply / agreement. However, the silence of this kind "sent" a signal that something was brewing "on the other side". Silence as emptiness. Silence as an illicit doing. As an omission, even as an irregularity, i.e. consciously projected joint silence as uncertainty, insecurity in the rank of **blackmail** and disrespect for "the other". Still, we wondered if the actual form of premeditated silence - having in mind the whole profile of the given personality representing the BNF

(without leaving out profiles of the other two representatives in this process) whom we addressed was surprisingly vague? We wondered if the active passivity of "Mr. President", i.e. the coordinated destructive silence may be a sign of a kind of approval, acceptance or rejection of what was offered? We were still not sure what such an indifference/closedness meant; however, **the legal course of obligations proceeded inevitably and irrevocably** and its continuity was the *conditio sine qua non* of meeting public and binding contractual-financial obligations of the Bosniak Academy of Sciences and Arts, which it had consciously undertaken on behalf of the BNF/WBC.

In this respect, Presidency of the BANU was aware that risks and harmful consequences of the official (read: **unhuman**, **programmed behavior for achieving an absurd goa**l) renewing silence of the BNF could be complex, in the sphere of higher legal values of different breadth and weight. First of all, it pertained to the protection of rights of the BANU, both its right to any decision - regardless of the content of the decision - and the right which is being decided upon on that occasion, particularly if a given process had been initiated in the mutual interest of the Academy and the BNF/WBC for the purpose of regular and timely functioning of the institutions and their respective services. Still, legal security of the BANU and trust in the BNF were incompatible with "its" calculated silence. Since this arrogant gesture by the BNF violated the **legal standard of a reasonable deadline**, by 13.2.2023, Chairman of the Assembly and Senate of the BANU, academician Mustafa Cerić, sent a letter to the "Mr. President" of the BNF where, among other things, he warned the latter of what it meant both to categorically refuse to finance the BANU and to **ignore a possible participation in part of expenses for the use of premises** by the BNF/WBC, and that the **Academy would not tolerate such a way of conduct** by the BNF. "Mr. President" did not respond to this letter either, nor did we hear from "his" authorized employee. Experiences of others teach us that "silence resides in satisfaction, and I tell you that rebellion, resistance and contempt reside in silence" (Halil Gibran). It - the interruption/paradox/discrepancy - should not last too long. Since, the world has not been built on silence, on passivity, on muteness, on waiting for "the other" to speak in any way, but rather on activity, work, communicating - and noises, sounds, on emotions which are expressed, not only with words. Pleasant or unpleasant. Unrestrained, disparaging silence is unnatural in partner, not to say friendly/mutual relations.

Due to the absurd/irresponsible/primitive situation produced by the attitude of the BNF aided by the co-signatory in the given circumstances, on 7.3.2023, based on the *Decision of the Presidency of Academy* and on behalf of the BANU, academician Cerić notified "Mr. President" that, due to his *ignoring the entire situation that had arisen and no form of reaction within a*

reasonable time, Presidency of the BANU had made the decision that the BNF should move out of the premises of the BANU within seven days due to failing ***to pay their part of the incurred real costs****, and that it should unconditionally stop raising funds (donations) on behalf of the Academy, as well that they should in no way refer to the Bosniak Academy of Sciences and Arts.* By the way, the experience of the way of raising donations and personal contributions had never been presented to us; still, it is known that the sessions mostly promoted the significance and alleged needs of the BANU while the other institutions (described in Art. 2 of the *Charter of Foundation*) and their possible needs were described very rarely or not at all (evidence: see recordings of such sessions on YouTube).

Finally, on 9.3.2023, **a day after the expected** "**obliteration**" **of the Academy**, which still did not come to pass, "Mr. President" with the co-signatories sent a letter to the secretary general of the BANU which elaborated on the alleged "cooperation" as he/they saw it, and as if attempted to describe his own views of activities undertaken. Interestingly, the term "cooperation" was mentioned only in the title, while later in the text he only exhaustively listed some incomplete data; however, words of self-praise and new successes of the "reorganized BNF" led by the "new president", without legal grounds, were presented through certain capital projects which, in all honesty, were funded through foundations from Switzerland and Germany and not directly by the BNF. After presenting some immaterial half-information, he insisted on the view by representatives of the WBC rather than on the request of foundation, that all the three organizations (BNF, WBC and BANU) **should use all the premises equally, and that the three presidents sit at one and the same table** (alleged rotation as needed), **the three secretaries general at another same table and technical secretaries at the third table** (sic!). Such a way of proposing use of the rented premises is interesting, since the decision of the Presidency of BANU about refusing such an initiative had already been very well known. The only possible current proposal for their further operation in the agreed/provided premises included the use of a separate entrance and a possible joint use of the conference room. It is only another fact which confirms the attempt of the BNF and its accomplices to construe reasons for halting (read: blackmailing) further survival of the Academy, both at the present address and in general. At the very end of the letter, we read a desperate attempt to twist arguments like a light beam which glints off the mirror. Thus: if turning toward "me" and rebellion against TRUTH is the cornerstone and the beginning of this way of behavior of the signatories, one would expect the process to end at this point. However, the it does not. The letter goes on to say that the **BANU is actually not the founder of the BNF**, that **the view which academician Cerić expressed was not the view of the BANU** (although it was expressed with the agreement of the Presidency of the BANU, which is a statutory provision, and is confirmed by valid minutes), i.e. that the situation is due to the personal view of academician Cerić and the alleged view

of academician Akšamija (it refers to the letter sent by academician Cerić to the BNF), while gentlemen accomplices do not propose any solution for it except construed and tendentiously expressed own statements, and now **an alleged invitation to a meeting when the BANU had survived and resolved all the problems**, including those related to the premises, furniture and the way of financing.

Whether they want to accept it or not, the **blackmail** by tshe distinguished gentlemen pertaining to further financing, i.e. direct and targeted cessation of financing was supposed, ***de facto*** and ***de iure*** **to evict the Academy from the premises rented from the Municipality of Stari Grad** by the operation of law due to unpaid debts, and bring it to the Court, also due to the default in payments (utilities, electricity, Internet, salary of technical secretary with contributions, invoice for bookkeeping and other current services...). In simple terms, it was the **plan of suspending the BANU** in a perfidious, uncivilized, blatant and, unfortunately, primitive way. A question arises: in what different way can one interpret the character of **current behavior/blackmail** (*felony of coercion by the use of threat*), if the "other" is aware that some liabilities have long been due and, if they are not settled, they would be faced with eviction, closure and court proceedings? Still, the Academy found an alternative way to settle all the liabilities due, and the BANU has therefore survived, kept the premises in line with the existing contract and continued to complete scheduled projects and activities. Only in the period January/March 2023 it published five new publications. Compared to the previous ten-year period, when we published only two brochures, three issues of *Glasnik* and no publication of Academy, we believe that it is a great success. Besides, the commencement ceremony for newly accepted members took place soon after the end of this ignoble and blatant situation that had been arranged for us.

Besides, upon the recommendation of the Presidency of the BANU, academician Cerić sent letters to all the members of the Academy where he accurately and exhaustively described facts about this issue.

Truth corresponds to reality or to "what is". It is real. Truth is also corresponding by its nature. In other words, it corresponds to its object and is known to its referent.

However, the confirmation that it was not the end of this and such agony arrived as an e-mail by now president of the WBC, which insists that the BANU is a f***ormal signatory of the contract on utilization of rented premises*** in Štrosmajerova Street number 1/II.

It was followed by the reply of the Academy: "... Since it is a public document, it has been drawn up in the official language and alphabet, and has been certified and entered in records. Such a public document proves the truth of what is confirmed or

defined in it, since it was Issued in the prescribed, certified and recorded form by a municipal office within the limits of their competence and regulations based on the law; **not formally** but *de facto* and *de iure*. The existing written form of the document/contract is suitable for proving the fact that a contract has been concluded between the two parties in the prescribed form, that legal affairs arising from negotiating the written form as a presumption of validity have been completed for the purpose of achieving security and certainty in legal relations.

If the president of the WBC does not consider the document/contract between the BANU and the Municipality of Stari grad on renting the premises at the Štrosmajerova Street no. 1/II valid but considers it as ***formal***, it is his personal view which is not based on any legal document.

Since this ungrounded claim did not "take root", a new issue was soon raised pertaining to **ownership of the furniture** on the rented premises. Actually, on 27.4.2023, president of the WBC asked the executive secretary of the BANU, not the Presidency of the Academy, to be given the furniture since, as he said, *'he financed it himself ... guided by noble ideas of creating the SHARED Bosniak front'*. According to instructions by the Presidency of Academy, she took over further coordination of activities, and in this respect notified the president of the WBC that his request would be fully granted, and that the Academy agreed with the proposed date of the handover. The agreed date was Sunday, 7.5.2023, when, as it was agreed, a van with workers was supposed to come and take the furniture upon signing the proof of the official handover. Unfortunately, even after hours-long wait after the agreed time, unanswered phone calls and text messages, no handover happened for reasons known only to the president of the WBC.

All of a sudden, two days later (on 9 May) we learned that the president of the WBC did not want to take the furniture but in the meantime the president of the BNF informed us that he was the "owner" of the same furniture. In a letter of 14.6.2023 we expressed our disapproval of differing views of the alleged **ownership** of the furniture, noted that we were not particularly interested in the issue and asked the president of the WBC as the first-declared owner and a representative of the BNF to agree about it and finally take over the required furniture. Since we did not receive any notice about who would do it and when, we moved the furniture out and stored it on the premises of *Queen Teuta Palace Resort* / former Faletići Center. We have learned that in a month or so upon storing, a representative of the WBC came and took all the stored furniture, without agreeing to sign anything about it.

Greek word for "**truth**" is *alētheia*, which literally means "to reveal" or "hide nothing". It conveys the thought that truth is always here, always open and available for everyone to see it and hear it, without anything being hidden or blurred. Hebrew word for "**truth**" is *emeth*, which means "firmness", "steadiness" and "permanence". Besides, the synonym for justice in Arabic is "truth" *al-ḥaqq*.

However, the word *al-ḥaqq* does not only refer to "**truth**", but also to "justice" or "right to something", something that inalienably belongs to people in their mutual relations. Such a definition implies an eternal substance that one can rely on.

# # #

Regardless of what happened to us unwillingly, we strove to find the way out of inhibiting and burdensome situations as fast as possible. It thus happened that the Presidency of the Academy managed to provide financial coverage for all the liabilities due and additionally, thanks to joint activities with the Croatian Academy of Sciences and Arts in BiH (HAZU BiH) ensure stable funding of the Academy and continuous support to the implementation of projects by means of grants by the Federal Ministry of Education and Science.

One of significant projects was the project of renovation of the rented premises (adaptation after the ten-year-long utilization), acquisition of furniture, office equipment and supplies, as well as ensuring heating, air-conditioning and ventilation of the premises. All these activities were successfully completed, which allowed dignified conditions for normal work of the Academy, its members, employees and well-intentioned associates.

Provision of conditions for normal work of the Academy in the area of publishing allowed completion of nine new publications of the Academy, as follows:

- Hasnija Muratagić-Tuna, **AKCENTOLOGIJA BOSANSKOGA JEZIKA s osvrtom na hrvatsku i srpsku** ("ACCENTOLOGY OF BOSNIAN and comparison to Croatian and Serbian"), an academic book.

  (Many divergences in accentuation of words among Bosnian grammarians and lexicographers have been observed and we therefore decided to conduct a detailed analysis of accents of all parts of speech in Bosnian and propose solutions which are, in our opinion, inherent for standard Bosnian language. At the same time, we compared accentuation of Bosnian, Croatian and Serbian, mostly in their new dictionaries and grammar books, aiming to show that it is a very problematic language area both in Bosnian and in Croatian and Serbian.)

  The book has 471 pages in hard cover, and was published in January 2023.

• Refik Šećibović, **BOŠNJAČKE EDUKATIVNE MREŽE** ("BOSNIAK EDUCATIONAL NETWORKS")
(The inevitable establishment of the *Bosniak Educational Network* with a series of activities which will deal with teaching our generations both in Bosnia and Herzegovina and in the entire diaspora. In all segments, particularly in building teaching and research staff, the Bosniak Educational Network is supposed to develop modern approaches to network-based education, which will raise the level of knowledge of the whole community, through specific linking of programs. individuals and groups scattered throughout the world.)

The book has 144 pages in hard cover, and was published in January 2023.

• Mehmed A. Akšamija (ed.), **ISTINA o "događajima u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995"** (Rezultati istraživanja Vlade Republike Srpske 2004.-2005. godine) ["TRUTH about "events in and around Srebrenica from 10 to 19 July 1995 (Findings of the research by the Government of Republika Srpska, 2002-2005)"]
(Having in mind the significance of research of the Government of Republika Srpska on "events in and around Srebrenica from 10 to 19 July 1995" in 2004 and 2005 which, among other things, confirm the objective truth that in July 1995, in and around Srebrenica, a safe zone of the United Nations, the crime of genocide was committed over Bosniaks, members of a national, ethnic and religious group as such, upon a request of victims of the genocide, the Bosniak Academy of Sciences and Arts accepted to publish findings of the research.

We believe that truth will affect changes in the development of social [and personal] awareness and promotion of universal values and norms, as postulates of socially acceptable behavior among advocates, members and supporters of Serbian nationalistic ideology, policy and practice, particularly among those who committed the crime for the purpose of accepting the factual truth as an essential fact of social reality in the contemporary democratic society and state, a crucial determinant of which is respect of freedoms and human rights.)

The book has 192 pages in hard cover, and was published in January 2023.

• Mehmed A. Akšamija, **ČELEBI PAZAR - Rogatica u kulturnom habitusu Bosne** ("ČELEBI PAZAR - Rogatica in the cultural habitus of Bosnia") - a historical illustrated monograph
(To have the memorized past means to be on the trail of one's own duration, to not become estranged from indigeneity, to not end up in oblivion. We are therefore permanently faced with the challenge of how to mark our own duration in an endless timeline, meaningfully, based on memorized sources or accepting non-

existent mythological memories? We wonder if we have the right to and the need for possible centuries-long memorizing of life mosaics within the species we belong to, the place we draw our origins from, for individuals who, by their own characterization, contributed to the culture of survival of our ancestors (or predecessors)?

Memory of the provincial town, as a civilizational gain, is susceptible to institutional influences and can be a subject of historical, national, cultural, religious … policy. However, there is a topic, somewhat strange to memory, which cannot be governed, which is unaware and individual. It is related to the energy of remembrance on the basis of original documentary material, of the resistance of human oblivion...)

The monograph has 422 pages in hard cover, 684 footnotes, 1050 accompanying texts and comments on the textual content, and was published in February 2023.

• Ahmet Hadrović, **BIOKLIMATSKA ARHITEKTURA u Bosni i Hercegovini** ("BIOCLIMATIC ARCHITECTURE in Bosnia and Herzegovina"), Volumes I and II, an academic book

(The table of contents reveals that the author focused on historical periods which are known and have already been verified, and on particularly significant and well-elaborated elements of the topic defined by the title of the book.

This extensive manuscript can be understood through an insight into the essence of the work, since it is only in this way that one can create a picture which was the goal and which has been defined by the title. The content, named in this way, can be considered appropriate, since the manuscript itself is an encyclopedia of the history of the bioclimatic architecture of Bosnia and Herzegovina, which was evidently the author's goal, having in mind that his strict specialty is physics of the building while the focus of interest in this work, as the title suggests, is the bioclimatic architecture. This, in turn, directs the topic of the book in the direction of structure, construction as well as physics of architecture itself.

The fact that we live at the time of general globalization which erases "small" nations and "small" traditions glorifying the "big" ones and making them the role model for others, underscoring the distinctiveness and values in the area of Bosnia and Herzegovina is important and praiseworthy.)

The books have 322 (Volume I) + 478 (Volume II) pages in hard cover; Volume I was published in March 2023 and Volume II in January 2024.

• **PROCEEDINGS - Symposium of the BANU „Developmental Aspects of BiH"**

(Aims of the Symposium included attempts to define models of sustainable development, i.e. developmental policies and developmental aspects of Bosnia and Herzegovina, and efforts on determining priorities of the development based on comparative advantages which our Country undoubtedly has in all the segments, although questions remain how they can best be made use of ... The crucial issue seems to be dynamization of the implementation of priorities, particularly in areas which evidently deteriorate, primarily due to our own disorientations, failure to recognize available resources, as well as the inefficient macroeconomic policy within industrial, fiscal and monetary issues, at the level of both the Federation and the State. We are convinced that better management of the available resources can significantly improve the standard of living (increase employment, slow down depopulation, increase GDP p/c...).

Thus, the BANU believes that the intellectual community can no longer be characterized as conformist but maximally engaged in providing answers to the current issues of both our State and Bosniak people. We believed that Bihać is the *urbis* from which the most important messages (theses) about the sustainable aspects of Bosnia and Herzegovina should be sent.)

The Proceedings consists of 13 published papers on 326 pages of textual and illustrative content in hard cover.

• Mehmed A. Akšamija, Lemja Chabbouh Akšamija and Ammar Akšamija, **GRADAČAČKA UTVRDA** ("FORT OF GRADAČAC") - an academic monograph

(Research discourse and complex interpretation range within a broad problem area of the historical, urban and architectural development of the town of Gradačac and its fort, which is actually the starting point of the whole academic project. Starting from the general spatial context, the authors first determine the historical and cultural picture of the space of northern Bosnia, particularly the Gradačac region, observing layers of settling from Roman times, through the stratum of great migration, then the medieval religious and state organization of Bosnian kingdom, finishing with Ottoman conquests and centuries-long constitution of the Ottoman urban whole of Gradačac, as well as with Austro-Hungarian changes within this fortified urban structure. In this segment the monograph is a valuable contribution to the knowledge of the past and the development of the basic settlement beneath the fort. In methodological terms, it is prepared as a model study of urban development.

Indeed, in this academic monograph of impressive scope, serious elaboration and multilayered composition of text, the authors presented a complete and comprehensive synthesis of historical urban development of Gradačac, with the emphasis on the genesis and characteristics of the fort of Gradačac. It is the first serious work on previously poorly studied Gradačac which, in a simultaneous interpretation, presents a meticulous historical and methodologically multi-layered approach to the analysis of the urban tissue of the town and its dominants.)

The book has 704 pages in hard cover, 698 footnotes, references and sources, index of names, toponyms and buildings of particular significance, as well as a glossary of less known words, expressions, and terms. It was published in January 2024.

• Ibrahim Kajan, **GOSPODARI I SLUGE TINTE II** ("MASTERS AND SERVANTS OF INK II") – Studies, essays and critiques (At the very beginning, the author pointed out: I have never considered myself either the interpreter of literature or a critic of books which I read with a great yearning. Actually, I was only a devoted reader, from the early childhood until the present day. This position, the position of a reader could not be replaced by anything since in no other could I feel such a powerful mediation between what I read and the people to whom I spoke about it, or communicated to them through media.

I have long ago found a rationale for my view which I am now expressing. Long, long ago, in a text by Vlatko Pavletić, which he included in his Analysis One Can't Do Without in the early 1970s, and in a relatively recent text by Marina Šur Puhovska, The Sense of Tradition, published in Diwan, about fifteen years ago. The focus of Marina's text is a direct question: What has actually happened with the critiques which used to do a lovely and decent job of mediating between the writer and the reader? The process of alienation of the reader and the critic was a long one; in the process, the critic has become completely "independent", all the way to deadening the language and "both the poet and the critic, each in his own way, completely alienated from its his only and irreplaceable one - the reader!)"

The book has 312 paged in hard cover, a list of references, and was published in June 2024.

• Safet Sarić, **LOGOS KNJIŽEVNIH PUTOKAZA** ("THE LOGOS OF LITERARY SIGNPOSTS")
(In the introduction, the author writes that: "The number of questions pertaining to the essence of the literary art seems endless if we, guided by any idea, engage in an adventure by means of which we would like to find a possibly indicative answer. Another seemingly endless category is the number of globally known historians,

theoreticians, aestheticians and other investigators and researchers who have offered if not definitive then at least starting guidelines in this direction.

Let us first start from the assumption that literature is a kind of art, at least in the initial estimate of this phenomenon. Let us ask a more specific question: is a literary work only art or can it also be observed within academic relations and models beyond literary areas? Indeed, literature, unlike most other arts, really has an almost direct contact with many social and natural sciences. Is it so because the art is here created by means of language as a view of life and reality of life, as it is usually argued, i.e. is the content of a literary work organically related to life experience and truths of human life? On this occasion, it suffices to remind of the scientific background of the fiction of Dostoyevsky, Tolstoy, Balzac, Proust, Camus and many other authors whose literary works, in the entirety of their almost endless relations, are in a dialectic collusion with many sciences - from philosophy, history and sociology to biology, psychology or medicine.)

The book has 402 pages in hard cover, with the textual content divided in three chapters, and was published in June 2024.

■ At the moment, two publications of the Academy are in the pre-press stage, and two more, or three in the stage of manuscript, are expected. At the same time, members of the BANU have had their works published by other publishers, which today generate books and journals dealing with many topics from Bosniak and Bosnian culture and national history, revalue and rescue from oblivion numerous neglected, lost, ignored, erased though significant names of both Bosniak and Bosnian history, culture, sciences and art, as well as a set of fundamental values and specifics of an ethnic group which make up their identity, with a culture which is one of the most important components of their centuries-long content.

■ At the regular session of the Assembly of Bosniak Academy held on 25 June 2021, the decision was made on initiating the procedure of proposal and launching a call for the admission of new members of the Academy. The procedure was completed at the Electoral Assembly of 21 December 2022, when eight new members (five full and three corresponding members) were admitted. Including the new members, the BANU has 26 members distributed in the following departments: Department of Language and Literature, Department of History, Department of Culturology, Department of Social Sciences, Department of Medical Sciences and Department of Tradition of Bosniaks. However, due to the previously described issues related to the foundation, adaptation of premises after ten years of use, and overcoming other organizational and administrative issues, the commencement ceremony for the newly-admitted members was organized as late as on 01.07 2023, when certificates were awarded.

■ Bosniak Academy of Sciences and Arts continued participating in all forms of inter-academy cooperation, and particularly in joint activities with the **Croatian Academy of Sciences and Arts in BiH** both on projects, visits, consultations, presence at Assemblies and formal sittings, academic and professional meetings, professional conferences, thematic and round dialogue tables of the Academy, as well as on joint appearances related to grants of competent federal ministries for support in implementing programs and projects of academic character which ensure continuity of work and maintaining activities at the achieved level.

■ Unfortunately, the scheduled ceremony on the occasion of the anniversary of foundation and activity of the Academy, as well as awarding ***Prizes of the Bosniak Academy of Sciences and Arts*** for 2023 did not take place due to the unfortunate events.

■ Out of activities of the Academy in 2023/24 we can single out the **International Symposium of the BANU** "**Developmental Aspects of BiH**", which was organized in the Museum of AVNOJ in Bihać from 02 to 03 June 2023, with confirmed attendance of 28 participants; however, a few of them could not attend it for legitimate reasons. The guest of the Academy was Stjepan MESIĆ, a former president of the Republic of Croatia and a honorary citizen of the city of Bihać. It was followed by the publication of *Proceedings* (2024) with contributions of 13 panelists, on 326 pages with textual and illustrative content.

Aims of the Symposium included attempts to define models of sustainable development, i.e. developmental policies and developmental aspects of Bosnia and Herzegovina, and efforts on determining priorities of the development based on comparative advantages which our Country undoubtedly has in all the segments, although questions remain how they can best be made use of.

■ **BANU Institute for History, Demography and Anthropology of Sandžak is conceived as a creative workshop focusing on research in the areas of history, demography and anthropology.** Among other activities, the Institute has so far organized three ***Summer Schools*** with young participants (prerequisite for attendance was the final year of studies, completed university studies, status of a postgraduate student and doctoral student) in the building of the Academic Center of the BANU in Novi Pazar and the office of the Institute in Rožaje, as a desirable form of work with local and visiting lecturers from Europe, Australia, Canada and the USA. In cooperation with other publishers, the Institute has published 17 new books, which it promoted in several centers in Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro and countries of Central and Northern Europe where many Bosniaks live and work.

■ Academician Fehim Husković participated at *Symposium Silivri*, Istanbul, on 23.11.2021, and at the *3. International Biennale of Printmaking* in Edirne on 23.12.2021, academician Husković was awarded a ***Special Prize for Printmaking***.

■ Within the *Solemn University of Sarajevo December Days* (19.12.2022) on the occasion of the 73rd anniversary of the University of Sarajevo, its rector, prof. dr. Rifat Škrijelj, accorded the honorary title of *professor emeritus* to prof. dr. Mehmed Akšamija, a retired professor of the Academy of Fine Arts of University of Sarajevo.

■ On the occasion of 6 April, the Day of the City of Sarajevo and the day when the European Community recognized independence of Bosnia and Herzegovina, academician Mehmed A. Akšamija organized an exhibition of his works in the gallery of FIGURE studio, Danijela Ozme Street number 12 in Sarajevo, entitled Following the ***Trails of Bosnia*** (6.04.2022). Saša Mašić, the author of the layout, announced the exhibition in an unusual and original way: „[...] Good artists copy, great artists steal, said Picasso and stole a quotation of Stravinsky. Minor artists borrow, great ones steal. If you steal, steal from the best, said Woody Allen. However, Akšamija neither steals nor takes; he adds creativity to the craft, art to photography, he adds to this city, to this Bosnia, to the universe, a trace over bare bricks on the wall, pictures of friendship, an event, an event in the atmosphere."

■ HAZU BiH and BANU organized an exhibition of works by Mehmed A. Akšamija entitled *'**Tragovi/Traces**'* in the Queen Katarina Gallery in Mostar, on 22.06.2022. The exhibition was opened by prof. dr. Ugo Vlaisavljević, and creations of academician Akšamija were described by Marin Ivanović, manager of the University Gallery of the University of Mostar. Among other things, he said the following: „[...] His art primarily springs from heritage, from tradition, from Islamic ornaments, which is far more dominant, immanent, in Islamic art than here is the West, on the one hand, and from digital art and a personal symbolism on the other. In one shard, he recognized a triangle, from the triangle he elaborated this huge ornamental pattern by the repetition of the triangle in different movements, different colors, and defined something which somewhat resembles rugs, and these rugs also contain part of this tradition, this heritage" - Ivanović pointed out.

■ Academician Zlatko Glamočak was awarded the ***Prize of independent jury of experts at the 91st Salon of Arts Etampes*** in France (Paris, 13.10.2023) for his sculpture "Little Night Music" and drawing "The Divine Comedy". The prize implies an independent exhibition of the winner at the Salon, which is supposed to be organized in 2024. Besides, academician Glamočak had an exhibition of sculptures and drawings "**The Divine Comedy**" organized by "Museums and Galleries of Budva" on 12 July 2023, on the premises of Modern Gallery "Jovo Ivanović". The text in the catalogue was written by Đorđe Kadijević, an art historian from Belgrade. Curator of the exhibition was Jelena Đakonović, an art historian and a senior curator, and the exhibition was officially opened by academician Zuvdija Hodžić.

■ The new exhibition of academician Glamočak symbolically entitled "**Defeated Winner**" in the "Galerija Haos (Chaos Gallery)" of 15.10.2024, was declared one of the most important art events in Belgrade. The catalogue included a text by great painter Dimitrije Popović who, among other things, wrote the following: „[...] A possible reference to the medieval infernal imagination can serve as a paradox, to clearly and accurately indicate the brutality of the contemporary hell, the disintegrated unity of today's seemingly integrated world". The exhibition was opened by His Excellency Pierre Cochard, French ambassador in Serbia.

■ Academician Mehmed A. Akšamija promoted an exhibition of graphic designer **Čedomir Kostović** from the USA in the *Art Gallery of Bosnia and Herzegovina* (06.10.2022). In the opening speech Akšamija pointed out that the fact "[...] that Kostović's concept of visual communication, regardless of how pretentious it is at times, was one of the phenomena which made Bosnia and ex-Yugoslavia an equal participant of international trends in design."

■ Besides, academician Akšamija promoted a **memorial exhibition of academician Dževad Hozo** in the *gallery of FIGURE studio* in Sarajevo (28.10.2022): „[...] Today, there are no artists like Dževad Hozo, since the present time cannot bear nor can perceive and understand a phenomenon which has no entertaining and commercial motive but exclusively a cultural and artistic urge. In the manner of a superb intellectual, deeply aware of theoretically defined declarations of European cultural values (which in practice, conditional on politics and influence, are no longer valid) - and in spite of this hypocrisy - colleague Hozo left us leaving everything he had exclusively to all of us."

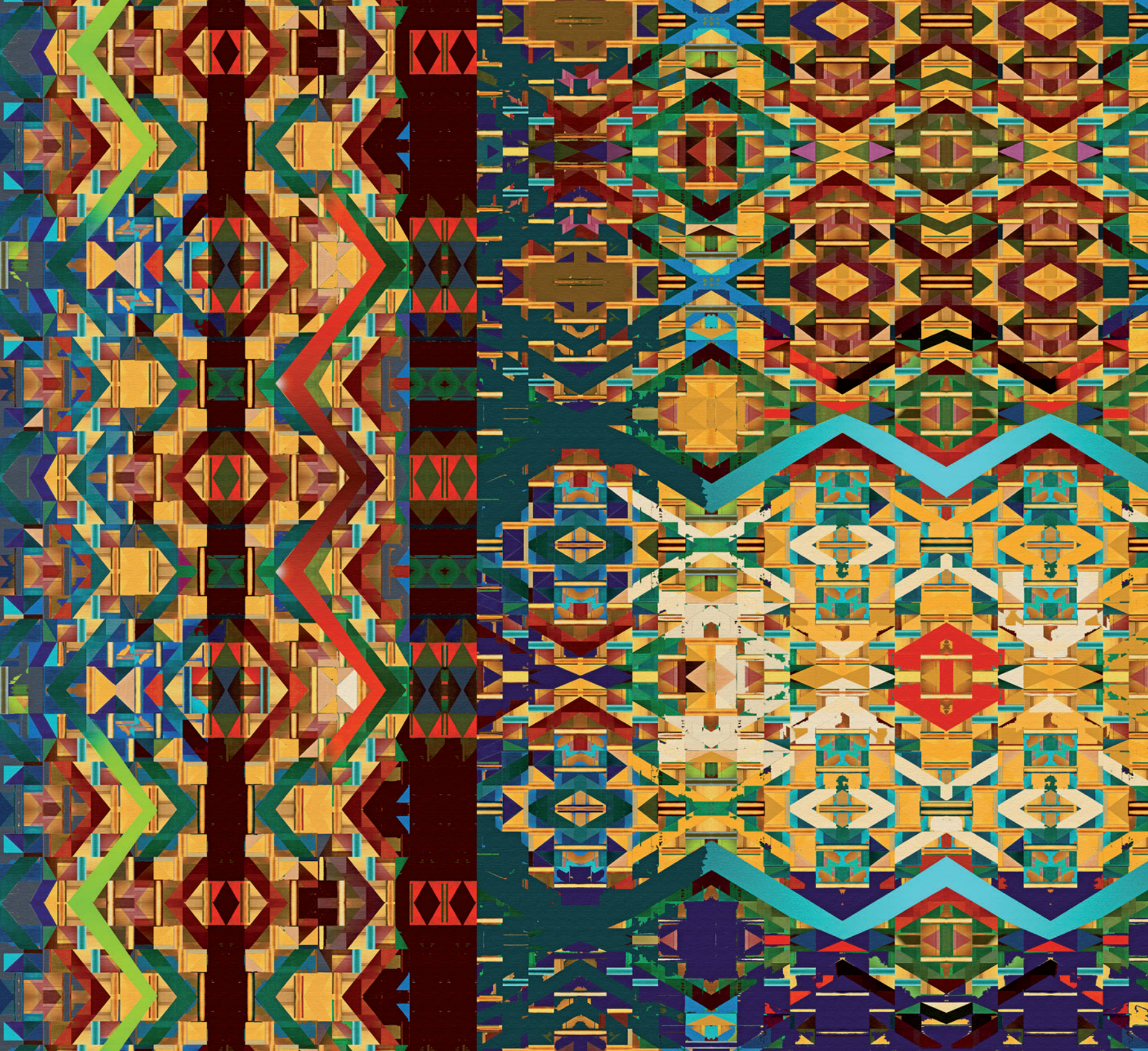
■ In the 2022/24 period, full members of Academy **Galib ŠLJIVO** (2022), **Dževad JAHIĆ** (2024) and **Omer NAKIČEVIĆ** (2024) passed away.

■ After long-lasting work on collecting and processing of data and documentary materials about the Academy, a contract will soon be signed on the design of a new website of the Academy, which is to present all the essential facts about its activities in the past period, from June 2011 to the present day.

Academician Mehmed A. AKŠAMIJA

President, BANU

The illustrations between the chapters are from the cycle "Traces of Bosnia" by academician Akšamija.

■ PORTRET ALIJE DŽOGOVIĆA U RADNOM KABINETU (1996.).
(ARHIV M.A.A.)

Akademkinja **Hasnija MURATAGIĆ-TUNA**

Alija Džogović redefinira neke ustaljene stavove o jeziku i još ponečem

Ovih se dana navršava deset godina od kada je preselio na Ahiret akademik Alija Džogović. Ostavio je značajna naučna i književna djela kao trajno dobro za bošnjački narod. Smatra se jednim od najznačajnijih balkanskih lingvista, onomastičara i djalektologa. Zato Bošnjaci moraju čuvati sjećanje na njega, kao i na mnoge velikane i znamenite ličnosti.

ALIJA DŽOGOVIĆ REDEFINIRA NEKE USTALJENE STAVOVE O JEZIKU I JOŠ PONEČEM

Sažetak

Ovaj rad govori o tome kako je Alija Džogović redefinirao neke poznate stavove, primarno iz onomastike i dijalektologije, i uskladio ih s novim i objektivnim naučnim rezultatima. Radi se o naučniku koji se čitavog života zanimao za jezik, za porijeklo riječi i njihovo značenje, za tajne u njima sadržane te za njihovu vezu s izvanjezičkom stvarnošću. Objašnjavajući ih, vodi nas u daleku prošlost, upućuje na druge jezike koji su se nekada govorili na Balkanu. Za etimološku analizu uzima one koje su u nauci bile predmet diskusija. Džogović tvrdi da je u onomastici, kao i u historiji, uvijek bilo namjernih i zlonamjernih falsifikata. Svoje analize temelji na morfološkim bazama, jer smatra da su one najstabilnije tokom onomastičke historije, ali i na pretpostavkama o motiviranosti imena reljefom i objektima na njima. Dokazuje da se onomastika Sandžaka temelji na relevantnim onomastičkim slojevima od predantičkih i antičkih vremena do danas, osobito na onim predilirskim, ilirskim, keltskim, grčkim, romanskim, gotskim, vlaškim, slavenskim, turskim i drugim. Oni su se međusobno ukrštali i prilagođavali lokalnoj jezičkoj situaciji.

U radu govorimo i o tome zašto Džogović sandžačke govore uključuje u korpus bosanskog jezika.

Govorimo i o tome kako se zapostavljao jezik Bošnjaka i kako se prisvajao, za šta Džogović okrivljuje Vuka, koji je istočnohercegovačke govore proglasio srpskim - iako je u ono vrijeme, kaže Džogović, u Hercegovini bilo dominantno muslimansko/bošnjačko stanovništvo, što znači da je istočnohercegovački govor zapravo jezik Bošnjaka u BiH.

Džogović mijenja ustaljene stavove o tome kojim je jezikom pisan Gaševićev Mevlud, kako se zvao jezik na Porti, da li su Bošnjaci nepismen narod, da li su se Srbi i Hrvati mogli tako nazivati u prapostojbini, da li se u školama čitala primjerena lektira za bošnjačku djecu, itd.

Ključne riječi: *redefiniranje, bosanski jezik, onomastika, dijalektologija, sandžački govori, Gaševićev Melud, Vuk, Bošjaci, Goranci*

ALIJA DŽOGOVIĆ REDEFINES SOME ESTABLISHED VIEWS ON LANGUAGE AND OTHER MATTERS

Abstract

This paper discusses how Alija Džogović redefined some well-known perspectives, primarily in onomastics and dialectology, aligning interested them with new objective scientific results. He deals with a scholar who, throughout his life , was interested in language, the origin of words and their meanings, as well as the hidden content of their meanings in connection with objective reality. He explains their origins, leading us to the distant past, and connecting them with other languages that once existed in the Balkans. For etymological analysis, he takes into account not only earlier discussions Džogović held about languages but also history, always being careful to break down and reanalyze them at the morphological level, believing that one of the most important branches of onomastics lies in names. He demonstrated this with examples relevant to the onomastics of Sandžak, based on relevant historical data and ancient names from antiquity to today, especially those from the pre-Roman, Illyrian, Celtic, Greek, Romance, Gothic, Vlach, Slavic, Turkish intersected and adapted to the local linguistic situation.

In the paper, we also discuss why Džogović viewed the Sandžak dialects as part of the Bosnian language.

We talk about how he highlighted the neglect of the Bosniak language, and how it was appropriated, something for which Džogović blamed Vuk, who declared rhe eastern Herzegovina dialect as Serbian-even though it was a dialect, according to Džogović, of the predominantly Muslim Bosniak population of Herzegovina. Džogović explains how the eastern Herzegovinian dialect is a Bosniak dialect in BiH.

He changed established views on dialectology with the example of Gašević's Mevlud, which was called a language in the Porte, that of a non-Orthodox nation, and that Serbs and Croats later tried to name it something else. He also pointed out that in schools, literature appropriate for Bosniak children should be read etc.

Key words: *Redefining, Bosnian language, onomastics, dialectology, Sandžak dialects, Gašević's Mevlud, Vuk, Bosniaks, Goranci*.

ARHIV M.A.A., PORTRET AKADEMIKA DŽOGOVIĆA U NJEGOVOM KABINETU PORED PROZORA (1998.).

U Predgovoru knjige Književne studije akademika A. Džogovića, koju je priredila Suada A. Džogović, piše: "*Bošnjacima su potrebne knjige o Bošnjacima, o bosanskom jeziku i bošnjačkoj tradiciji, o historiji koju treba ispravljati na svakom koraku, jer je ona koju smo učili netačna, falsifikat, obmana, imala je za cilj da sve bošnjačko zbriše sa bošnjačke zemlje, da Bošnjake uvede u nacionalne i vjerske torove i mitologije - čak i genocidom*". To je napisao akademik Alija Džogović, dugogodišnji profesor, pjesnik, lingvist, antropolog, etnolog, teoretičar savremene i tradicionalne bošnjačke književnosti i jedan od najznačajnijih onomastičara i dijalektologa Balkana. Objavio je više knjiga i radova iz oblasti onomastike (Prokletija, Dečana, Đakovice, Gore, plavsko-gusinjske regije), dijalektologije, estetike, književne teorije i kritike.

Stvaralaštvo akademika Džogovića obuhvata sakupljenu i sistematiziranu dijalektološku građu Bijelog Polja, Rožaja, Novog Pazara, Tutina, Pešterske visoravni i drugih mjesta.

U posljednjim godinama života mnogo je radio na afirmaciji književne tradicije, jezika i kulture Bošnjaka.

Ostavio je oko dvadeset pet zbirki poezije, još toliko proznih djela, te puno ostalih naučno-istraživačkih i stručnih radova - ostavio ih je svom bošnjačkom narodu kao intelektualni stvaralački doprinos za generacije koje stasavaju.

Iz njegovih radova vidi se da nikada nije donosio ishitrene sudove, već se zalagao za redefiniranje ranijih stavova i usklađivanje sa novim i objektivnim naučnim rezultatima. Onomastičke analize uglavnom nije dovodio do kraja. Ostavljao je prostora i za drugačija mišljenja, koja će naučnim argumentima i naučnim potvrdama podasrtrijeti možda drugačije rezultate.

U svojim radovima iz onomastike isticao je da se onomastika Sandžaka temelji na relevantnim slojevima od predantičkih i antičkih vremena, osobito na onim predilirskim, ilirskim, keltskim, grčkim, romanskim, gotskim, vlaškim, slavenskim, turskim i drugim slojevima i supstratima. Oni su se na ovim prostorima ukrštali i prilagođavali lokalnoj jezičkoj situaciji.

Džogovićevo najznačajnije djelo iz onomastike smatra se *Rječnik onomastičkih pojmova*, kao i *Onomastika plavsko-gusinjske dijalekatske oblasti*. Predstavnici stručne javnosti iz reda bošnjačke jezičke zajednice smatraju da se radi o vrhunskom naučnom djelu, da se Alija Džogović uhvatio ukoštac sa vrlo zanimljivom i složenom lingvističkom problrmatikom, te nam podario značajno djelo ne samo za Sandžak već i za Balkan, i uopće za slavističku nauku. Dao je ogroman doprinos ličnim terenskim istraživanjima onomastike, te utvrdio mnoge nazive toponima i antroponima. Džogović ukazuje na neke nedosljednosti prisutne u javnosti, a i u literaturi, na proizvoljna etimologiziranja, primarno ona "*koja dolaze iz sredina*

nacionalne euforije i agresivnog kulturocida".[1] Pojedini ekstremisti i i ekstremni režimi "brisali" su neke toponomastičke strukture da ih ne bi podsjećali na historiju i prošlost jednog naroda. U našem slučaju poznato je da su Foču zamijenili Srbinjem da bi se pokazalo da je Foča etnički očišćena te da u njoj žive samo Srbi, Skender Vakuf je promijenjen u Kneževo, Odžak u Vukosavlje, Donji Vakuf u Srbobran, Gornji Vakuf u Uskoplje, a gradovi koji su u svom sastavu imali pridjev Bosanski izgubili su ga u Republici srpskoj, tako je Bosanski Brod postao samo Brod, Bosanski Šamac samo Šamac itd., kasnije je ispred dodato Srpski, pa se dobio Srpski Brod, Srpsko Sarajevo, Srpski Mostar, Srpsko Goražde i sl.

Članovi Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti (BANU) davno su prekrajanje geografskih imena u BiH nazvali toponimocid, Treba reći da su se imena mjesta odvajkada u povijesti mijenjala. Dovoljno je spomenuti Tomislavgrad i njegova prijašnja imena: Duvno, Dumno, Župan-potok, Županjac, Delminium, po blizini starog rimskog grada, Sedidžedid (u turskim izvorima, što znači Nova tvrđava).

Džogović je govorio i o tome da se neki nacionalistički krugovi zalažu da **Sandžak** primenuju u Rašku oblast, očito ne znajući da je u osnovi riječi Raška nalazi ilirsko-keltska riječ ras//rasa. Neimenovani narod, kasnije nazvan Srbima, služio je ondašnjoj Vizantiji, zaposjeo neke oblasti Raške i stvorio privremenu zajednicu, i nazvani od susjeda Racima.[2] Džogović ne prihvata mišljenje onih istraživača koji govore da je naziv Raška nastao od antroponima Rastko. "Naprotiv, muško srednjovekovno ime Rastko moglo je nastati prema nazivu Ras, svakako s posebnom motivacijom, možda političkom i sličnom."[3] Podsjeća da je naziv Ras Rasa postao metatezom imena ilirsko-tračkog grada Arse, koji se nalazio u oblasti današnje raške regije. Apelativ rasa // ras prisutam je i danas u albanskom jeziku sa značenjem litica, visoka stijena. Zaključuje da su slovenski doseljenici preuzimali i adaptirali "u duhu svoga jezika mnoge toponime starosedelaca Ilira, Grka, romanskog stanovništva, Vlaha i dr."[4]

Plavsko-gusinjsku oblast u III stoljeću prije nove ere naseljavala su stara ilirska plemena. **Gusinje** je dobilo ime po antroponimskoj formi Gust // Gušt u funkciji hipokoristika (prema Augustin, ime rimskog imperatora). Ilirsko-slavenskom simbiozom stvoren je lik Gusinje. Međutim, u narodu se priča da je Gusinje ima veze s leksemom gusto (mjesto gusto

---

[1] ***Atlas dijalekatskih izoglosa u Sandžaku***, Tutin: Centar za bošnjačke studije, Edicija "Posebna izdanja", Knjiga 7, (Beograd: Beoknjiga), str. 5, 2012.

[2] ***Ibid***, str,212.

[3] A. Džogović "Iz onomastike Sandžaka", ***Identitet Bošnjaka - Muslimana***, str. 144, Plav, Centar za kulturu, 1995 (Beograd:Prosveta).

[4] ***Ibiden***, str. 144.

pokriveno raznim drvećem), sa Gagauzima, koji su se, tobeže, u VII stolje doselili iz Besarabije, što Džogović smatra apsolutno neprihvatljivim.

Mnogi lingvisti i historičari raspravljali su o odrednici **Vlah**. Čak je nisu dovodili u vezu s etnonimom Vasojevići, toponimom Vasojevići i prezimenoskom strukturom Vasojevići. Neki su govorili da etnonim Vasojevići vodi porijeklo od staroslavenskog vbsb//vasb što znači selo. Džogović misli da Vasojevići u svom korijenu imaju riječ Vlah. Vlasi su na Balkanu bili vrlo prisutni i najbrojniji prije upada slavenskih plemena. Otuda je prirodno što su ostavljali svoje tragove u toponomastici, antroponimiji, jeziku i drugim oblicima kulture.

Naziv sakralnog objekta i toponima Ćele kula, po mišljenju Alije Džogovića u nauci je pogrešno tumačen. Historičari su uglavnom prihvatili narodnu legendu, koja se prenošenjem s koljena na koljeno potpuno izmijenila, kao i mnoge druge na Balkanu. Govori se da su je podigli Turci od glava posječenih Srba ustanika, da služi drugima kao opomena. Džogović postavlja logično pitanje zašto bi Turci podizali spomenike tuđim junacima. Tvrdi da naziv vodi porijeklo iz starogrčkog, da su ga Turci prihvatili, kako su inače činili sa svim lokalnim imenima i nazivima, s tim što su ih prilagođavali svom izgovoru. "**Ćele kula** je sakralni objekat koji su još u vrijeme seobe istočnih plemena podigli **Huni** (ili **Avari**) svojim ratnicima kao mauzolej... Lutajući po Panoniji, Huni su se ovdje zaustavili, kod carskog grada Naisusa, tu podigli svojim vođama i junacima onaj mauzolej, koji je u početku bio mnogo kompleksniji i veći. Podigli su ga od lobanja svojih ratnika, ogradili njihovim oružjem, a ovdje su obavljali i svoje ratničke obrede".[▾5] Zato nije prihvatljiva tvrdanja srbijanskih historiografa da je Ćele kula nedjelo Turaka.

Na kongresima onomastičara često se raspravljalo o **Kučima**. Džogović misli da ova etnička zajednica prije pripada arumunskoj grupi naroda, a manje ilirskoj ili slavenskoj. Kuči su pripadnici različitih konfesija, a po nacionalnosti su Albanci, Crnogorci, Srbi i Bošnjaci. Bili su grupisani u centralnom dijelu Prokletija, odatle su se širili po susjednim oblastima i pretapali u susjedne populacije: Crne Gore, Albanije, Hercegovine, Srbije. Moguće je, smatra Džogović, da su se pripadnici ove populacije ka zapadu kretali preko staroplaninskih oblasti Kučaj i Kučajske planine, koje se nalaze na istoku Srbije, prema Rumuniji Ovim pravcem kretali su se i pripadnici vlaške populacije prema Zapadnom Balkanu,*[▾6]

Naziv **Sjenice** i danas je predmet rasprava. Neki se onomastičari povode za narodnom etimologijom i misle da je ovo mjesto dobilo ime po leksemi sijeno/sino (kao npr. Mile Nedeljković). Džogović to negira i tvrdi da se radi o vrlo starom

---

[▾5] *Ibid*, 223.

[▾6] *Ibid*, 232.

imenu, da je predslavenskog, tj. keltskog porijekla. Kelti su nadirali u III stoljeću prije nove ere pravcem Singidunum, Sjenica, Sinjajevina, Boka Kotorska. Na predjelima Sandžaka, i šire, Kelti su ostavili mnoge tragove, U imenima brojnih mjesta sadržana je sekvenca si (Singidium, Sinica, Sinjajevina, Visitor, Sipanje, Sinokos). Džogović napominje da treba uvijek uzimati u obzir kako su se stari toponomastički slojevi utapali jedni u druge ((ilirski, keltski, trački, arumunski, slavenski, turski). Dodaje da je potvrđena simbioza formanata, "pa je danas vrlo riskantno ulaziti u elaboriranje sa namjerom da sve bude riješeno".[7]

U govorima stanovnika prisutni su ikavski, ekavski i jekavski likovi ovga mjesta. Ikavski i ijekavski likovi nisu nastali pod utjecajem doseljavanja stanovništva sa područja Bosne i Hercegovine, jer "postoje argumenti da je ikavski lik onaj *'stariji'* i da nije u pitanju refleks jata već sekvenca ***si*** (= vidjeti)".[8] Sjenica bi se mogla prevesti kao Vidikovac, a ta je semantika sadržana u mnogim toponimima keltskog porijekla.

Baza **god**- je vrlo prisutna u brojnim toponimima Sandžaka (Godijevo, Goduša, Godimlja). Ibrahin Pašić u knjizi *Predslavenski korijeni Bošnjaka, II*[9] spominje selo *Goduš* kod Zvornika i selo Goduša kod Kalesije. Kaže da se u njihovoj osnovi krije etnik *God* u značenju *Got*, pa zaključuje da je *Goduša* naselje Gota. Dakle, riječ je o imenima gotskog porijekla, Džogovoć misli malo drugačije. S obzirom na to da se Sandžak nalazio u centru Ilirika, a kultovi vezani za ova mjesta su uglavnom ilirska, odnosno ilirsko-keltska, to je sasvim sigurno jasan utjecaj Ilira.

Džogović ne prihvata pretpostavku da rijeka **Lim** ima veze sa latinitetom *limes* (granica). Smatra da je naziv ove rijeke ilirskog porijekla. Znači vodu koja teče. Poziva se na slična imena rijeka koja nalazi u Albaniji (Ljuma, rijeka kod Kuksa, Ljumbarda, rječica kod Dečana, Ljumbardske planine, koje imaju puno potoka, nalaze se na Prokletijama blizu Peći,[10]

Jedan pjesnik u svojsvu naučnika objašnjavao je da je geografsko ime **Rožaje** nastalo prema rogovima, i da je riječ o slavenskoj riječi. Mnogi laici i učeni pojedinci, čak i Ami Bue, samo zato što je dobio pogrešne informacije, interpretirali su narodno kazivanje da je ovo mjesto dobilo ime prema stijenama koje se nalaze niže naselja, a koje su ličile na rogove. Međutim, Džogović nalazi da je u osnovi ovog ojkonima apelativ *roge* čije je značenje višeznačno.

---

[7] *Ibid*, 240.

[8] *Ibid*, 240.

[9] Sarajevo, 2009, 529.

[10] *Ibid*, 274.

MARHIV M.A.A., PORTRET AKADEMIKA DŽOGOVIĆA (2002.).

Znači ledina, pašnjak, bezvodni teren na kojem dominira kamen. Morfološka baza *rog-* bila je vema zastupljena na prostorima Ilirika (npr. u imenima mjesta: Rogatica, Rogozna, Rogze; u imenima Rogan; prezimenima Roganović) itd.[11]

U narodu postoji priča da je selo Jelićе dobilo ime po jelama, a njih na ovom terenu nikada nije bilo. Džogović ime ovoga sela dovodi u vezu s grčkom strukturom nastalom "prema **Helios//helios**, gdje se, kasnije, *h* izgubilo, u slavenskom izgovoru i jezičkom osjećanju, pa je preko strukture **Elios** shvaćeno kao **Jelićе** (**Helios - Elios//Jelios - Jelićе**)".[12] Ovakav zaključak Džogović izvodi na osnovu potvrđenih lokaliteta u ovom selu na kojima su bile stare ilirske i grčke građevine i kultna mjesta.

Na Balkanu puno je toponimskih odrednica **Vrba**, ali nisu dobile ime prema vrbama, kako se u narodu pretpostavlja. Džogović kaže da se radi o predjelima gdje vrba nema. Tu su pašnjaci i površine obrasle travom za ispašu. Zato zaključuje da se etimološki lik ovog imena može izvoditi iz staroindijskog i grčkog jezika. U grčkom jeziku, kako objašnjava Džogović, postoji riječ **rabdos**, što znači šiba, šiblje, u litvanskom **virbas** (šiba), u staroslavenskom **vrba**, a može se dovoditi u vezu i s riječju **erba/herba** što znači trava.[13]

U strukturi mnogih ojkonima/oronima (Hazane, Bihor i dr.) Džogović dokazuje njihovo ilirsko porijeklo i i tvrdi da je prostor današnjeg Sandžaka "bio značajna ilirska naseobina sve do dolaska Rimljana i drugih naroda na Balkan".[14]

Hazane nema nikakve veze sa crkvenim pjevanjem niti sa hebrejskom riječi chasan (pjevač u sinagogi), kako objašnjavaju kvazi historičari i lingvisti. Riječ je o vrlo staroj naseobini u kojoj je bilo ilirsko svetilište posvećeno Dijani odnosno Zani, ilirskoj boginji vezanoj za kult prirode.

O imenu **Bihora** pisali su mnogi lingvisti, geografi, novinari, historičari, a narod je izmišljao koješta, čak i to da je u kasnom srednjem vijeku u Bihoru stolovao vladika Visarion. Radi se o izmišljotinama koje Džogović apsolutno negira. Toponim Bihor nastao je srastanjem sekvence **bi-** i apelativa **horos** što znači *na brdu*. Tu su stari Iliri podogli kastel, a njegove zidine se i dana mogu prepoznati. Džogović misli da je u imenu Bihor moguća ilirsko-grčka simbioza. U svakom slučaju radi se o predslavenskom porijeklu imena Bihor.

---

[11] *Ibid*, 275.

[12] *Ibid*, 276.

[13] April - Decembar 2012. "Šta nije, a šta jeste u toponomastici". Bošnjačka riječ, god. VII, br. 26, 27, 28, str. 21-35.

[14] *Ibid*,

Etimologija sela **Bašča** kod Rožaja, ili gradskog naselja **Bajina Bašta** i sl. ne može se tumačiti slavenskim lingvističkim sredstvima, niti sa sličnim likom u turskom jeziku. Milorad Telebak je zapisao[15] da je u staro vrijeme u našem jeziku postojala riječ bašta. Džogović precizira tu *daleku prošlost. Riječ je o ilirsko-grčkoj prošlosti.* Međutim, značenje nije podudarno. Telebak ovu riječ vezuje za značenje *otac* (dovodi je u vezu s riječju bat'juška, koja postoji u bugarskom i ruskom jeziku). Džogović je vezuje za predjele obrasle gustom šumom, za dubodoline sa potocima i vododerinama.[16]

Jedno selo kod Sjenice zove se **Vrila**. U nauci se vjeruje da se radi o ikavskom liku, ali Džogović upozorava da u grčkom jeziku postoji riječ *vrisis* sa značenjem *česma, vrelo,* pa bi se moglo pretpostaviti da je **Vrila** grčkog porijekla i da se u ovom liku stabiliziralo u govoru Vlaha. Slaveni koji su se kasnije doseljavali riječ su shvatili kao ikavizam pa je tako sačuvana do danas. Džogović zaključuje da je u riječi **Vrila** "ikavska sekvenca -i - mogla biti analoškog porijekla, prema grčkom liku *vrisis*".[17]

Džogović izričito odbacuje ustaljeno tumačaenje **Balkana**, tj. tvrdnju da su Turci ovu planinu tako nazvali te da znači med i krv, jer na turskom **bal** znači med, a **kan** krv. **Balkan**, kaže Džogović, znači *planinu visokih strmih stijena*. Lik **bal** je vrlo stara morfema i vodi porijeklo iz indoevropske jezičke zajednice. U Evropu je došla posredstvom Ilira i Kelta.[18]

Ni **Beranama** Turci nisu dali ime. Ovaj grad nije dobio ime prema sintagmi **bir ham**. Ime je, misli Džogović, vrlo staro i porijeklom je iz grčkog jezika (prema **bi vrahos**, što upućuje na *vodu i kamen*, što odgovara terenu).

Napominje da je veoma poznato da Turci u Carevini nikada nisu mijenjali zatečene geografske nazive. Iz svoje jezičke prakse davali su imena samo onim naseljima i objektima koje su sami gradili.[19]

U suštini, Džogović govori o tome da su na velikom dijelu bivše nam zajedničke države živjeli Grci, Iliri, Kelti, Goti, Vlasi, Slaveni, Turci, Ova populacija je često bila izmiješana "i međusobno vrlo tolerantna, što se vidi iz naslijeđene onomastike i kultura ovih populacija". Ali u novije vrijeme lijepa imena mjesta su mijenjana "prema imenima hajduka, izmišljenih heroja, neobuzdanih kraljeva i samoproglašenih careva. *Sve je u toponomastici antroponimske motivacije bilo*

---

[15] U knjizi ***Šta se krije iza etimologije***, Besjeda - Bina, Banja Luka, 2003, 24.

[16] ***Ibid***, 301.

[17] ***Ibid***, 314.

[18] ***Ibid***, 317.

[19] ***Ibid***, 317.

galimatijas najniže vrste.[20] Džogović dodaje da su i **bogumili** ostavljali svoje tragove u oblasti opće kulture, primarno na prostorima novopazarsko-sjeničkih krajeva i Bihora. "Oni su sa osobitom prilježnošću nasljeđivali kulturnu tradiciju Ilira... dok su Slaveni rušili sve što je tuđe i što nije u duhu vizantijske vjerske kulture."[21] To, nažalost, čine i savremenici. Tako se u Crnoj Gori Zlatnički potok, kako stoji u spisima Marka Miljanova, preimenovao u Savin potok, a staroturško utvrđenje Depedogen (na ušću Ribnice u Moraču) u Nemanjim grad, SPC je ovu razvalinu čak i osvještala, "zaludujući time ne mali broj ovdašnjih neznavenijih ljubitelja i pobornika savremenoga Načertanija".[22]

[20] *Ibid*, 318.

[21] *Ibid*, 318.

[22] Danilo Burzan, (2011)."**Toponimija u Podgorici**", u: Sanja Orlandić, (ur.) *Crnogorski jezik u javnoj upotrebi*, Podgorica : Institut za crnogorski jezik i književnost, str. 93-95.

O sandžačkim govorima

Džogović je godinama obilazio najudaljenija mjesta, konsultirao brojne informatore na terenu, istraživao, zapisivao i objelodanjivao dijalektološku građu za pojedine zone, Oborio je tezu uvaženog profesora Mihaila Stevanovića i drugih da sandžački govori pripadaju mapi zetsko-sjeničkih govora. Kaže da sandžačka dijalektološka mapa danas zaslužuje drugačije vrednovanje, rasterećeno od političkih zabluda i plitičkih projekata.

Džogović je, kako je odveć poznato, prikupljao i publikovao mnoge dijalekatske karakteristike lokalnih i regionalnih govora o kojima lingvisti nisu pisali gotovo ništa. Najviše se zanimao za sandžačke govore. Radove o sandžačkim govorima objavljivao je u raznim časopisima. Prikupio ih je i objavio u knjizi *Atlas dijalekatskih izoglosa u Sandžaku*[▾23], s namjerom da se afirmira govorna situacija u Sandžaku "*i njena dijalekatska specifičnost u odnosu na susjedne govore i dijalekte, ali i međusobni utjecaji govora u kontaktu*".[▾24] Proučavao je govore bjelopoljskog kraja, plavsko-gusinjskog, rožajskog, sjeničkog, novopazarskog, gornjobihorskog. Istraživanjima je obuhvaćena govorna situacija od kraja XIX stoljeća do naših danas. Sandžačke govore smatra zasebnim iako se u nauci pokazuje da oni u širem smislu ulaze u okviru sjevernoistočnohercegovačkog dijalekta i zetsko-sjeničkog. Tako, npr., A. Čirgić u radu *Jezik crnogorskih muslimana* nastoji pokazati "pripadnost crnogorskih muslimana crnogorskom jeziku"[▾25] Kaže da "muslimanski govori" u Crnoj Gori znaju za foneme **s** i **z** (**?**). Imaju isti izgovor nekadašnjih poluglasnika. Pljevaljski i podgorički muslimani umjesto poluglasnika imaju a, barski, mrkovićki, gusinjski i plavski taj su glas izgovarali između *a* i *e*, kao i njihovi pravoslavni susjedi. Ne razlikuju akuzativ i lokativ, prijedlog *po* upotrebljavju sa genitivom množine (*trči po livada*), upotrebljavaju duže oblike zamjenica (*tijem, tija*), čuvaju stare oblike prezenta (*viđu, velju*), imaju oblik *nijesam* i aorist *ojdoh*. U finalnoj poziciji imaju j umjesto *ć* i *đ* (*Noj, svuj*), ali *j* ne upotrebljavaju u prisvojnim pridjevima tipa *mišiji* (*miši*). Ipak, Čirgić navodi i nekoliko osobina po kojima se govor crnogorskih muslimana razlikuje od govora susjeda hrišćana. Kaže da muslimani u Bihoru umjesto

---

[▾23] Tutin: Centar za bošnjačke studije, Edicija "**Posebna izdanja**", Knjiga 7, 2012 (Beograd: Beoknjiga).

[▾24] *Ibid*, str. 5.

[▾25] Rad je objavljen u zborniku radova sa Naučnog skupa Jezik Bošnjaka u Crnoj Gori, Bošnjačko vijeće, Savjet za Crnu Goru, Podgorica,2013, str. 103.

poluglasnika imaju *a* kraće od običnig *a*, tu je ikavizam podgoričkih i gusinjskih muslimana, ekavizam mrkovićkog govora i govora sndžačkih muslimana, desonorizacija finalnih zvučnih suglasnika (*krf*). Imaju analoški nastavak *-u* u 3. l. množine prezenta (*radu*) te ispred *i* i *e* umekšano *l* (*moljim, ljepči*). Bez obzira na jezičke specifičnosti koje je naveo, Čirgić zaključuje da svakodnevni, neformalni jezik u Crnoj Gori nije nacionalno raslojen. Napominje da sandžački govori na mikrostrukturnom planu imaju nešto više zasebnih osobina koje su u njima zastupljenije nego u ostalim crnogorskim govorima. U pitanju je veći utjecaj albanske, bosanske i srpske jezičke granice te na leksičkom planu veće prisustvo orijentalizama. Jednostavno, Čirgić smatra da je jezik muslimana u Crnoj Gori crnogorski, tj. da nije bosanski.

Sasvim drugačije misli Džogović. Tvrdi da sandžaći govori pokazuju jasnu izdiferenciranost od susjednih lokalnih govora (onih na teritoiirijama Crne Gore i Srbije - izvan Sandžaka). Pokazuje da i istočni govori, pored svojih staroštokavskih, po dosadašnjoj dijalekatskoj karti zetsko-sjeničkih osobina, u velikoj mjeri sadrže osobine bosanskohercegovačkih govora.

Plavsko-gusinjski govor ima svoje specifične osobine koje ga čine posebnim i distinktivnim od susjednih crnogorskih govora i dijalekata. Oni su dijelom odsječeni od Sandžaka, Džogović smatra da se svojim materijalnim lingvosistemom uklapa u dijalektološku mapu sandžačkih govora i u njenom kontekstu u dijalekatski sistem bosanskog jezika.

Osobine sandžačkog dijalekta (ranije zetsko-sjeničkog) u mnogome su slične s osobinama savremenog bosanskog jezika. One su nastale primarno historijskim (administrativnim) vezama Sandžaka sa Bosnom (pašalukom, elajetom, vilajetom) i Hercegovinom (Hercegovački sandžak), ali i zbog pregrupisavanja bošnjačkog stanovništva ka unutrašnjosti Sandžaka.

Dakle, Džogović kaže da su govori Sandžaka kompaktni i da čine jedinstven i cjelovit jezički sistem. U njima se mogu izdvojiti govorni tipovi (lokalnog karaktera), kao: zapadni i jugozapadni govorni tip, centralni, jugoistočni, sjeveroistočni i istočni govorni tip. Među njima se ne mogu povlačiti jasne granice zato što su višestruko isprepleteni, pa se prije može govoriti o dijalekatskim izoglosama i lokalnim specifičnostima. U suštini, Džogović se zalaže za redefiniranje određenih dijalektoloških stavova, odnosno za usklađivanje starih stavova sa novim i realnim naučnim stavovima. Negira Čirgićevu tvrdnju da svakodnevni jezik u Crnoj Gori nije nacionalno raslojen što podjednako potvrđuju pjesme Starca Milije i Avda Međedovića, podgoričke sevdalionke i katunske epske pjesme.[26] Džogović tvrdi da svi lingvistički procesi u jezičkom materijalu epa *Ženidba Smailagić Meha* "rezultiraju iz historijske dijahronije i sinhronije bosansko/bošnjačkog jezika i evolucije njegove gramatike".[27]

---

[26] *Ibid*, str. 9.

[27] *Ibid*, str. 5.

A. Džogović, zapravo, u velikoj mjeri podržava stav Dž. Jahića, koji decidno tvrdi da sandžački Bošnjaci nikada nisu pripadali istočnoj varijanti srpskohrvatskog jezika, niti srpskom jeziku, kao što ni govor Bošnjaka u Crnoj Gori nikada nije pripadao crnogorskom standardnojezičkom izrazu, odnosno crnogorskom jeziku.[28] Naprosto, često se manipuliralo sa muslimanskim življem koji je podijeljen između Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine.

Inače je Džogović dao veliki doprinos u prezentaciji bosanskog jezika, njegovoj pisanoj i govornoj formi, a oslanjao se i na stavove mnogih iskusnih i svjetskih lingvista. Podsjetit ćemo da su Rešetar, Kopitar, Jagić i dr. bosanski okarakterisali kao urnek po kvalitetu i kvantitetu za sve slavenske jezike.

ARHIV M.A.A., PORTRET AKADEMIKA DŽOGOVIĆA (2000.).

[28] ***Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora***, Ljiljan, Sarajevo, 1999, str, 81.

GAŠEVIĆEV MEVLUD IZ 1943. PRIREDIO ALIJA NAMETAK.

O jeziku Gaševićevog **Mevluda**

Hafiz Salih Gašević (1852-1898), pjesnik, prevodilac i upravnik nekoliko kaza u Hercegovačkom i Novopazarskom sandžaku, jedan od kajmekama Kolašina, rođen je u Nikšiću, a umro u Bijelom Polju. Iz Nikšića se morao preseliti u Kolašin, Tu je napisao mevlud po ugledu na mevlud osmanlijskog pjesnika Sulejman Čelebija, koji suštinski predstavlja remek-djelo alhamijado književnosti. Kao upravnik Limske oblasti boravio je u Šahoviću. Pored upravljanja bavio se književnim i prevodilačkim radom.

Gaševićev mevlud nosi naslov *Mevluid el-nebiyy-i Ali Lisan-i El Bosneviyyi*, pisan je arebicom.

Alija Nametak u Predgovoru knjižice *Gaševićev Mevlud*[29] piše da je Gašević došavši u Donji Kolašin, u mjesto Šahoviće, sa turskog jezika preveo *Mevlud* Sulejmana Čelebije i da je napisao jedan mali ilmihal. U Predgovoru Nametak objašnjava da je Gaševićev *Bosanski mevlud* napisan na *crnogorskom dijalektu*, i da je, transponujući tekst iz arapskog pisma u latinivcu, izvršio neke manje dijalekatske izmjene, da bi ga naš svijet bolje razumio. Nametak je tako odstupio od lingvističkih principa, "pa se njegov izmijenjeni tekst *Mevluda* ne može uzimati za analizu jezičkih osobina Gašićevog originala".

Alija Nametak je zapisao da je Gašević svoj *Mevlud štampao 1878/79*. Međutim, u Predgovoru novog izdanja iz 1976,[30]

[29] VI izdanje, HAK (Knjižara H. Ammed Kujundžić,), Sarajevo, 1943, str. 1.

[30] Hafiz Salih Gašević, ***Mevlud*** (predgovor anonimnog izdavača), 1976. str.3

gdje se potpisuje samo Izdavač, piše da je Gašević spjevao *Mevlud* oko 1873. To je "prvo djelo te vrste na (...) srpskohrvatskom jeziku". *Mevlud* je tokom vremena imao više izdanja, što dokazuje "da su ga muslimanske mase dobro prihvatile".[31]

Elvir Duraković u radu *Kasida Hafiza Saliha Gaševića*[32] piše da Fehim Barjaktarević jezik Gaševićevog *Mevluda* naziva srpskim, da Nametak daje pravo Gaševiću, koji je u Predgovoru *Mevluda* napisao da je *Mevlud* napisao na bosanskom jeziku (*Moliše me kolašinski prviši - /Nama mevlud daj bosanski napiši*.), ali kaže kako ga je Barjaktarević nazvao srpskim ja bih ga mogao nazvti hrvatskim.

Gašević je, piše Elvir Duraković u spomenutom radu, jasno rekao da sva svoja djela piše na bosanskom jeziku zato "sve buduće rasprave na ovu temu moraju uvažavati ovu Gaševićevu tvrdnju inače se ne mogu smatrati dobronamjernom".[33]

Redžep Škrijelj u radu *Značajan doprinos sandžačkoj filologiji*, objavljenom kao prilog u *Atlasu*...[34], govori da su prva dva izdanja *Mevluda* pripremljena u štampariji "prema Džogovićevoj tvrdnji (Mevlud je) 'napisan na crnogorskom dijalektu'", ali u fusnoti napominje da ocjena da je štampan na crnogorskom dijalektu ne stoji. Svi koji su vidjeli *Mevlud* u originalu, "koji je pisan alhamijado pismom, mogu uočiti suprotno... Prva stranica počinje invokacijom iz Kur'ana i nastavlja na bosanskom (Salihovom bošnjačkom)."[35]

Međutim, Alija Džogović tvrdi da je *Mevlud napisan* na bošnjačkom jeziku, odnosno na lijepom bošnjačkom (bosanskom) jeziku. Napominje da je u svom eseju napisanom prije 1993. pod naslovom *Neke jezičke osobine Mevluda Hafiza Saliha Gaševića* upotrijebljena sintagma bošnjački jezik, jer je Odluka o vraćanju historijskog imena bosanski jezik uslijedila poslije 1993.[36]

Elvir Duraković kaže kako Džemaludin Latić precizira da je *Medlud* napisan na sandžačkom dijalektu bosanskog jezika.[37]

---

[31] Hafiz Salih Gašević, ***Isto***.

[32] https//anali-ghb.com/index.php/aghb/article/578/1122?inline=1 (pristupljeno 10. V 2024)

[33] ***Ibid***.

[34] ***Atlas*** dijalekatskih *izoglosa u Sandžaku*, Centar za bošnjačke studije -,Tutin, (Beograd : Beoknjiga), 2012..

[35] ***Ibid***, str. 335.

[36] V. ***Atlas*** dijalekatskih *izoglosa u Sandžaku*, Centar za bošnjačke studije -,Tutin, (Beograd : Beoknjiga), 2012, str. 125.

[37] https//anali-ghb.com/index.php/aghb/article/578/1122?inline=1 (pristupljeno 10. V 2024)

TOPKAPI SARAJ JE SKORO 400 GODINA BILA GLAVNOM REZIDENCIJOM OSMANSKIH SULTANA, NA KOJOJ JE BOSANSKI JEZIK BIO JEDAN OD DIPLOMATSKIH JEZIKA. ARHIV M.A.A.

O imenu jezika na Porti

O imenu jezika na Porti postoje neslaganja. Jedni kažu da je to bio srpski drugi bošnjački. Tako, npr., u romanu *Bijeli Azijati,* na 74. sranici, Husein Bašić piše: "doskora (se) bošnjačkim jezikom govorilo na otomanskom dvoru kao i turskim". Međutim, u radu *Bošnjaci i njihov jezik kroz historiju*[38], Džogović napominje da je u vrijeme Osmanske Carevine bosanski jezik bio jedan od diplomatskih jezika na Porti, "a ne neki drugi iz grupe južnoslovenskih jezika - kako je insistirano u nebesko - romantičarskoj historiografiji".

[38] https://hamdocamo.wordpress.com/2003/06/15/bosnjac-i-njihov-jezik-kroz-historiju (posjećeno 7. maja 2021)

O zapostavljanju važnih informacija

Poznato je da smo prva saznanja dobijali iz *Bukvara*, Džogović smatra da on ne odgovara kulturi i obrazovanju bošnjačke djece. Prva knjiga iz koje treba da uče bošnjačka djeca mora biti *Početnica bosanskog jezika*. Bošnjcima treba vratiti njihovu usmenu i pisanu tradiciju, i onaj jezik koji je Vuk uzeo kao osnovicu srpskog jezika. Džogović kritizira Vuka i objašnjava da je bosanskohercegovački jezički sistem osnovica samo jezika Bošnjaka, dakle, bosanskog jezika.[39] Bošnjacima se ne može oduzeti pravo na njihov jezik, koji je kodifikovan u njegovoj govornoj kulturi, a posebno u djelima mnogobrojnih izuzetno dobrih pisaca. No, nažalost, za mnoge nikad nisu mogli čuti u školi, čak ni sama bošnjačka djeca. A morali su učiti o Svetom Savi, pa sve one biografije svetaca, hagiografije, sve o Dositeju Obradoviću i Vuku te muku mučiti s debelim romanima Dobrice Ćosića i teško razumljivim Gorskim vijencem. U njima su Bošnjaci nepostojeći narod. Gotovo su im bili nepoznati Husen Bašić, Zuvdija Hodžić, Zaim Azemović, Muhamed Abdagić, naš Homer Avdo Međedović i još mnogi drugi, koji su stvarali na lijepom bosanskom jeziku, jednom od najstarijih na južnoslavenskoj jezičkoj mapi.

Vratit ćemo se Vuku. Srbi danas mnogo veličaju i slave Vuka St. Karadžića, mada znamo koliko se njegov rad, bar na početku, nipodaštavao baš u Srbiji. Džogović okrivljuje Vuka, i njegove nastavljače, zato što je "uspostavio osnove za buduće nacionalističke projekte, što je uspostavio velikosrpski jezički, kulturološki i nacionalni (nacionalistički) program iz kojeg je kasnije proizišlo *Načertanije* Ilije Garašanina, *Program o etnički čistoj Srbiji* Stevana Moljevića, *Memorandum SANU* - osamdesetih godina XX stoljeća. U nacionalističkom zanosu Srba i Hrvata stradali su drugi narodi, njihovi jezici i kulture su ignorirani, odnosno posrbljeni ili pohrvaćani.[40] Forsirale su se samo istočna (srpska) i zapadna (hrvatska) varijanta

---

[39] Mora se imati u vidu da je Vukova koncepcija "bila koncepcija jednog jezika za više naroda (koji se tada nisu ni uzimali kao zasebni narodi već kao jedan narod različitih 'vjerskih zakona'". V. Dž. Jahić, ***Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora***, Ljiljan, Sarajevo, 1999, str, 54.

[40] Ne smije se zaboraviti da se Vuk zalagao za čuvanje suglasnika h i upotrebu brojnih turcizama, a oni su uglavnom bili svojstveni bošnjačkoj jezičkoj tradiciji.

srpskohrvatskog jezika. Bošnjaci su se smještali u neke "stare vjerske kolijevke",[41] jezike i kulture. Namjerno se prešutkuje da su i drugi prelazili iz svojih starih religija u neke druge.

ARHIV M.A.A., PORTRET AKADEMIKA DŽOGOVIĆA (1998.).

[41] A. Džogović, "**Bošnjačka suočavanja i izazovi**", dostupno na http://www.balkanpost. net/clanak//133/akademik-alija-dzogovic-. Jan 06. 2020, Balkan-Post (pristupljeno, 20. Vi 2022).

Nije se samo manipuliralo s Bošnjacima. Manipuliralo se i s Gorancima, s njihovom prošlošću i jezikom. Oni danas žive na tromeđi Kosova, Srbije i Makedonije. U članku *Bošnjačka suočavanja i izazovi*[42] Džogović govori o tome kako su Srbi smatrali Gorance starosrbima sa najstarijim srpskim jezikom, Makedonci makedonskim muslimanima sa najstarijim makedonskim govorom. Smatrali su se i Bugarima, nudili su im i pasoše, ali je od njih traženo da promijene vjeru (u bugarskohrišćansku verziju). Makedonci su nudili čak i autonomiju koju bi priključili Makedoniji. Obrazovali bi se na makedonskom jeziku i po makedonskim udžbenicima. Međutim, ističe Džogović, Goranci i Župljani su znali ko su i šta su. Znaju zašto su se opredijelili za nacionalno ime Bošnjak i za bosanski jezik te da su dio "Bosne ponosne". Jedno mjesto (Račane) nazvali su Mala Bosna. Džogović se divi njihovom opredjeljenju, mada je svjestan da nijedan ozbiljan lingvist neće reći da je govor Gore i Župe srpski, ni bosanski, ni makedonski. Radi se o jednom specifičnom govoru specifične lingvo-geografske izoglose. "Ne postoji neka posebnost koja ovaj govor približava samo jednom od pomenutih jezika". Prvi put su se u nacionalnoj historiji i historiji muslimana Gore, Župe, Podgore i Prizrena, kao i drugih enklava na Kosovu, opredijelili za bošnjaštvo i bosanski/bošnjački jezik, umnogome zahvaljujući lingvističkim istraživanjima Alije Džogovića. To je, istovremeno i njihovo izborno pravo jer se smatraju najbližim Bošnjacima. Zajednička im je etnička kulturna komponenta, usmena i pisana tradicija, zajednički život od XIV do XXI stoljeća, antroponimijski sistem, vjera, česta upotreba orijentalne leksike, i "osjećanje populacije da je njihov jezik dio bošnjačke kulture". Zato se govor Gore, Župe i Podgore uključuje u dijalekatsku kartu bosanskog jezika, kao dijalekat sa određenim specifičnostima.

Naši susjedi, Srbi i Hrvati, govore da su tako imenovani u nekakvoj prapostojbini. Džogović smatra da se tako nisu mogli nazivati od najranijih vremena jer su bili dio velike predslavenske civilizacije, koja se seobama organizirala u plemenske zajednice, a one su se vremenom udaljavale jedna od druge formirajući svoje zasebne jezičke specifičnosti. Napominjemo da nauka nikada nije dokazala postojanje praslavenske jezičke zajednice jer za to nema stvarnih dokaza.

Džogović skreće pažnju na to da se prema novijim istraživanjima (historijskim, arheološkim, onomastičkim, antropološkim, sociološkim i dr.) sve više afirmira ilirsko porijeklo Bošnjaka, koji su se kroz dugu historiju miješali sa drugim narodima.

Alija Džogović zamjera svima koji ne priznaju bosanski jezik i ne dopuštaju njegovu afirmaciju. Među takvima ima i Bošnjaka. Čudom se čudi onim Bošnjacima koji su se okomili na bosanski jezik i na izvođenje nastave na njemu. Smatra ih poltronima koji sa svog poltronističkog trona govore da nema u Sandžaku bosanskog jezika, da Bošnjaci ne postoje kao narod, koji tvrde da su čobanske igre na Pešteri srpske, da su zapadnobosanski govori hrvatski, a istočnobosanski srpski.

---

[42] *Ibid.*

Oni se stide brojnih vrijednosti koji su bošnjački kulturni fenomeni. Umjesto komentara evo jedne dobro poznate Herderove misli: "Teško onom narodu kog se učeni srame u svom materinskom jeziku proslavljeni biti."

Džogović, naprotiv, ističe da su Bošnjaci potvrdili visoke vrijednosti bosanskog jezika i zaključuje da je njegova usmena i pisana tradicija historijska realnost i bitan faktor evropske i svjetske kulture. Napisao je puno radova i knjiga kojima to potvrđuje, a njegova poezija, i njegovi radovi iz oblasti jezika svjedoče bosanski jezik i njegovu umjetničku ljepotu.

ARHIV M.A.A., PORTRET AKADEMIKA DŽOGOVIĆA (2000.).

Literatura

DŽOGOVIĆ, A. (2012): ***Atlas dijalekatskih izoglosa u Sandžaku***, Tutin: Centar za bošnjačke studije, Edicija "Posebna izdanja", Knjiga 7, (Beograd: Beoknjiga).

DŽOGOVIĆ, A. (2020): "**Bošnjačka suočavanja i izazovi**", http://www.balkanpost. net/clanak//133/akademik-alija-dzogovic-. Jan 06. 2020, BalkanPost.

DŽOGOVIĆ, A. (2003): https://hamdocamo.wordpress.com/2003/06/15/bosnjac-i-njihov-jezik-kroz-historiju

DŽOGOVIĆ, A. (2010): "**Onomastika plavsko-gusinjske dijalekatske oblasti**", ALMANAH, Podgorica.

DŽOGOVIĆ, A. (1995): "**Iz onomastike Sandžaka**", Identitet Bošnjaka - Muslimana, Plav, Centar za kulturu, (Beograd:Prosveta).

DŽOGOVIĆ, A. (2012): (april, decembar): "**Šta nije, a šta jeste u toponomastici**". Bošnjačka riječ, god. VII, br. 26, 27, 28.

BURZAN, D. (2011): "**Toponimija u Podgorici**", u: Sanja Orlandić, (ur.), *Crnogorski jezik u javnoj upotrebi*, Podgorica : Institut za crnogorski jezik i književnost.

DURAKOVIĆ, E.: "**Kasida Hafiza Saliha Gaševića**". https//anali-ghb.com/index.php/aghb/article/578/1122?inline=1

ČIRGIĆ, A. (2013): "**Jezik crnogorskih muslimana**", u zborniku radova sa Naučnog skupa *Jezik Bošnjaka u Crnoj Gori*, Bošnjačko vijeće, Savjet za Crnu Goru, Podgorica.

JAHIĆ, DŽ. (1999): ***Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora***, Ljiljan, Sarajevo Nametak, A. (1943): (Predgovor). ***Gaševićev Mevlud***, VI izdanje, HAK (Knjižara H. Ammed Kujundžić,), Sarajevo.

PAŠIĆ, I. (2009): ***Predslavenski korijeni Bošnjaka***, II, Mostar.

TELEBAK, M. (2003): ***Šta se krije iza etimologije***, Besjeda - Bina, Banja Luka.

ŠKRIJELJ, R. (2012): "**Značajan doprinos sandžačkoj filologiji**" objavljenom kao prilog u Atlasu dijalekatskih izoglosa u Sandžaku,...

Godine 1939. samo jedan promil (0,1%) Bošnjaka je imao univerzitetsko obrazovanje, ili ukupno manje 800 osoba.

Spisak, koji broji 701 muškaraca i 14 žena, se odnosi na osobe koji su 1939. bili živi i do te godine diplomirali, tačnije taj je spisak "Bošnjaka/muslimana koji vrše svoja zvanja po cijeloj Jugoslaviji, a rodom su iz Bosne i Hercegovine". Upravo, među njima zasluženo mjesto imao je i **Prof. Dr. Ibrahim Ruždić** iz Travnika sa adresom u Zagrebu.

(arhiv m.a.a.)

Akademik **Emin Sofić**[1,2], Jasmin **Toromanović**[2,3]

Bosanski vizionar i pionir Kliničke kemije i Biokemije, Prof. dr. Ibrahim–beg Ruždić (1906-1990)

[1] Department of Cancer Cell Biochemistry and Toxicology, Harvard School of Public Health, Harvard University, Boston , MA, USA

[2] Department of Chemistry, Faculty of Science and Mathematic University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Hercegovina

[3] School of Medical Studies, University of Bihać, Bihać, Bosnia and Hercegovina

BOSANSKI VIZIONAR I PIONIR KLINIČKE KEMIJE I BIOKEMIJE, PROF. DR. IBRAHIM–BEG RUŽDIĆ (1906-1990)

Sažetak

Ibrahim Ruždić rođen je u Travniku 1906. godine u staroj ulemanskoj obitelji. Otac mu je bio Rasim, a majka Nafija rođena Arnautović. U Travniku je završio ruždiju i osnovnu školu, a 1925. godine maturirao na isusovačkoj klasičnoj Gimnaziji u Travniku. Nakon mature, u Zagrebu na Filozofskom fakultetu studirao je farmaciju i postigao stepen magistra farmacije. Želja za znanošću ga je navela da na istome Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu upiše kemiju. 21. decembra 1933. godine na tome je fakultetu promoviran na čast Doktora filozofije na osnovu disertacije iz Fizikalne kemije pod naslovom „Adsorpcija para nekih alifatskih aldehida i nekih topila na carbo animalis“. 1937. godine osniva u Sanatorijumu „Merkur“ u Zagrebu medicinsko-biokemijski laboratorij tada nazvan *Laboratorij za mikrokemijsku analiz*u. Već 1940. godine postao je priznati stručnjak za analize krvi i urina otrovanih osoba. Od 1941.-1945. godine bio je izvanredni profesor Medicinske kemije na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Prof. dr. Ruždić je i dalje vodio laboratorij „Merkur“ koji je historijski prvi laboratorij kliničke kemije osnovan u balkanskim zemljama. Istakao se u organiziranju prvoga postdiplomskog studija kliničke kemije i izradi Pravilnika laboratorijsko-dijagnostičke djelatnosti. Prvi je organizirao specijalističke ispite iz medicinske biokemije koji su uz kliničku kemiju obuhvatale i hematologiju, mikrobiologiju i parazitologiju. Najzaslužniji je za edukaciju svih profila kadra za laboratorijsku službu od medicinskih tehničara, specijaliste medicinske biokemije, magistara i doktora. Prof. dr. Ibrahim Ruždić nije samo suhi znanstvenik već vizionar i pionir savremene medicinsko biokemijske dijagnostike. Umro je u Zagrebu 04. jula 1990. godine. U ovom radu prezentirana su dva dokumenta iz arhiva Prof. dr. Ibrahima Ruždića a odnose se na jedno pismo naslovljeno rođaku Akademiku Prof. dr. Ibrahimu Arnautoviću u Sarajevo u kojem Prof. Ruždić želi biti uposlen na Unverzitetu u Sarajevu, a drugi dokumet je zapravo oslobađajuća presuda Suda u Zagrebu u kojem se Prof. dr Ibrahim Ruždić proglašava nedužnim poradi profesorske službe za vladavine kvinsliške države NDH. Iz dokumenata se vidi da je Prof. dr. Ruždić bio antifašista i da je oslobodio iz Jaenovca, zloglasnog ustaškog logora predsjednika Oslobodilne fronte Slovenije, Karakaju. Zapravo potpuno je tačna konstatacija da istinska neovisnost i veličina utjecajnih intelektualaca ogledaju se u njihovoj moći da izbjegnu etno-političke okvire i rade na širem regionalnom i internacionalnom planu, a da se istovremeno ne otuđe od svoje vlastite sredine. Merhum Prof. dr. Ibrahim-beg Ruždić držao se ovoga principa čitavoga svoga života.

Ključne riječi: *Prof. dr Ibrahim Ruždić, klinička kemija, Merkur laboratorij za kliničku kemiju*

BOSNIAN VISIONARY AND PIONEER OF CLINICAL CHEMISTRY AND BIOCHEMISTRY, PROF. DR. IBRAHIM RUŽDIĆ (1906 TRAVNIK-1990 ZAGREB) BOSNIAN SCIENTIFIC PIONEER

Abstract

Prof. Dr. Ibrahim Ruždić was born in 1906. in Travnik, Bosnia and Herzegovina to an aristocratic Bosnian family. He was founder of the first laboratory for Clinical Chemistry and Biochemistry in Balkan countries. Laboratory started to work in 1932. in Sanatorium „Merkur" in Zagreb, Croatia, Kingdom of Yugoslavia. Nick named Baja he would, lead the first diagnostic Laboratory of Clinical Chemistry and Biochemistry trough decades 1932-1942-1952-1962-1972-1982 until 1990. He died in Zagreb, Croatia 04.07.1990. In Travnik he finished classical gymnasium. He studied Pharmacy and Chemistry at University of Zagreb, Croatia and become title Master of pharmacy 1930., and doctor of Chemistry in 1933. Postdoctoral study at University of Zagreb, Zurich and Vienna and professional training programs and apprenticeship in Food Chemistry and Medical Chemistry completed at University of Zagreb and University of Vienna 1937. His scientific training was also in Switzerland (Basel, Zurich, Lausanne), Germany (Munchen, Berlin, Hamburg) and Austria (Vienna). The key of Ruždić diagnostic laboratory is the high quality of employees. This short abstract and article is attributed to the achievement of a generation of Ruždić laboratory people as "Ruždić school". Prof. Dr. Ruždić was professor of Medical Chemistry at the School of Medicine, University of Zagreb, Croatia while simultaneouslybeing chief of the Clinical Chemistry laboratory of sanatorium "Merkur" in Zagreb (University Hospital „Dr Ozren Novosel"). For more than sixty years he played a key role in the organization and education of clinical chemists and medical laboratory technicians. He organized Postdiploma studies of Clinical Chemistry, Hematology and Parasitology and specialization of Medical Biochemistry. Prof. Dr. Ruždić published about 143 scientific papersand received a "Domac" medallion forhis high scientific achievements in the field of pharmacy and medical biochemistry. During the Second World War in Europe he helped prisoners in the concentration camp"Jasenovac" to escape. He also sent drugs and medicinal materials to Tito partisans in free territories.

Key words: *Prof. Dr Ibrahim Ruzdic, Clinical Chemistry, Merkur laboratory for Clinical Chemistry*

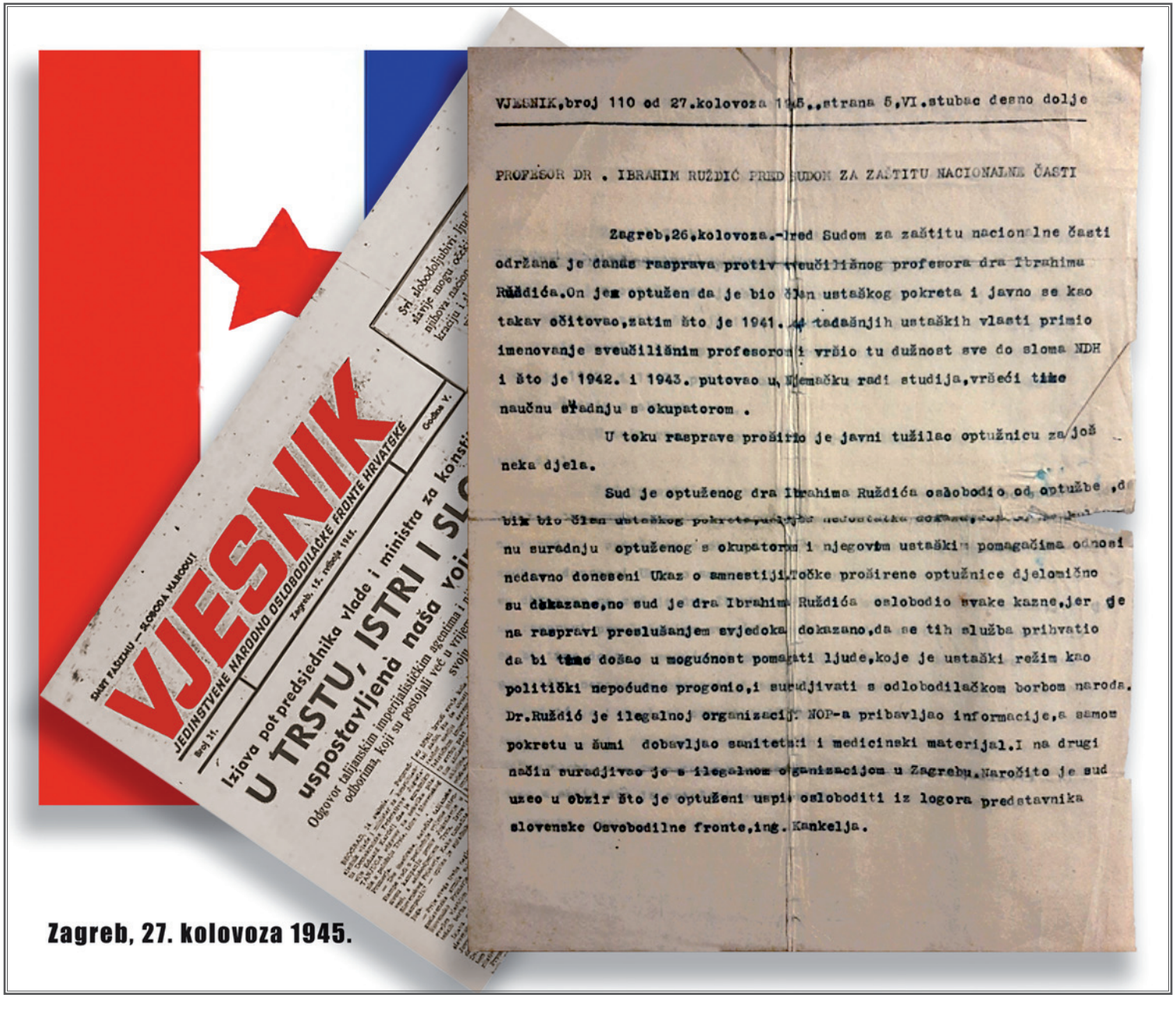
■ PROF. DR. IBRAHIM RUŽDIĆ (1942.) SA DIPLOMOM DOKTORA FILOZOFIJE PhD IZ 1932. GODINE. (ARHIV M.A.A.)

Cilj rada

Jedan od prvih susreta sa Prof. dr. Ibrahimom Ruždićem dogodio se u Zagrebu u laboratoriju za kliničku kemiju i biokemiju u kliničkoj bolnici „Merkur“, prije polaganja državnog ispita iz područja medicinske biokemije pred Prof. Dr. Ibrahimom Ruždićem, Prof. dr. Erik Hauptmanom i Prof. dr. B. Richterom. Nakon ispita mogao sam specijalizirati medicinsku biokemiju na sveučilišnim klinikama u Zagrebu, Beču i Sarajevu. Otišao sam na specijalizaciju upravo Gospodinu Prof. dr. Ibrahim Ruždiću koji je po mome mišljenju bio autoritet u istoj ravni po važnosti za razvitak zdravstva sa Andrijom Štamparom (1888.-1958.), liječnikom stručnjakom za socijalnu medicinu i higijenu i organizatorom javnog zdravstva i primarijusom Dr. Hamdijom Karamehmedovićem (1883.-1968.) prvenstvenom bošnjačkom medicinskom ličnošću. Ovaj moj kratki prikaz djelovanja Prof.dr. Ibrahim-bega Ruždića u zdravstvu i pionirskom radu na polju kliničke kemije i biokemije, laboratorijske hematologije i parazitologije kao i edukacije laboratorijskoga kadra od tehničara do specijalista kliničkih kemičara i biokemičara je samo fragmentaran jer sam uvjeren da pojedini fragmenti najbolje dokmentiraju i govore o ličnosti, radu i djelu ovoga svjetski poznatog učenjaka, kemičara, medicinskog biokemičara i farmaceuta. Prof. dr. Ibrahima Ruždića je izražavao bezgraničnu ljubav prema pacijentima i gotovo roditeljsku brigu prema saradnicima i studentima. Bio je veoma obrazovan, klasičar sa brojnim etičkim vrlinama. Njegov jezik bio je savršen bosanski jezik ukrašen lijepim bosanskim arhaizmima. Čak i u njegovoj osamdesetoj godini osjećao se dah i nježnost raskošnoga travanjskoga govora, mada je živio gotovo čitav život u Zagrebu. „Eh baš mi je muhteber da si me obišao“. Ponekad bi izrekao čitave rečenice ikavicom. Imao sam sreću da budem bezbroj puta svjedok profesorove visoke kulture, otmjena ponašanja i dobrohotnosti. Mene i ostale studente i specijalizante mahom iz rodne Bosne pozivao je i častio u njegovom raskošnom stanu u Solovijevoj ulici u Zagrebu, ali na ispitima i kolokvijima bio je služben i ozbiljan kao da nas nije niti poznavao. 2003. godine po povratku iz Beča i SAD posjetio sam Prof. dr. Ibrahima Arnautovića (Travnik 1928. godine-Sarajevo 2013. godine). Profesor Arnautović je bio

bliski rođak Prof. Ruždića. On mi je poklonio mnoge obiteljske fotografije i dva dokumenta koji se odnose na težnje i život profesora Ruždića. U ovome kratkom radu prestaviću pismo Ibrahimu Arnautoviću od Prof. dr. Ruždića iz 1958. godine, u kojem izražava želju da radi na Univerzitetu u Sarajevu, Medicinskom ili Prirodno-matematičkom fakultetu. Drugi dokument je vrlo važan, jer datira iz II svjetskog rata 1945. godine nakon sloma zloglasne kvinsliške Nezavisne Države Hrvatske. Prof. dr. Ruždić je u vremenskom periodu od 1941.-1945. godine obnašao funkciju izvanrednog profesora Medicinske kemije na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, te djelovao u odboru za podizanje džamije u Zagrebu za brojnu bošnjačku zajednicu, vjernika-muslimana u Zagrebu.

Komunističke vlasti su ga optužile za proustašku djelatnost. Osim toga kao znanstvenik putovao je u ovome periodu u Hitlerovu Njemačku što su komunističke vlasti ocijenile kao saradnju sa nacističkom Njemačkom. Međutim mnogi svjedoci su potvrdili da je Prof. dr. Ruždić nedužan. On se naime, službi takozvane NDH prihvaćao da bi mogao bolje i lakše pomagati antifašiste. Tako je bio u prilici izbaviti iz koncentracionog zloglasnog logora Jasenovac predsjednika Oslobodilne fronte Slovenije Karakaju. Za sve četri godine ustaške nacističke dikatature, slao je tajno na slobodnu teritoriju Titovim partizanima i antifašistima lijekove, sanitetski i kirurški materijal. Sa uglednim gospodinom Sulejmanom Barjaktarevićem orijentalistom i poduzetnikom (Gornji Vakuf 1896.–Zagreb 1977.) organizirao je bijeg jevrejskih doktora, bračnog para Neuman u kuću u Gornjem Vakufu Abdulaha Bajraktarevića i omogućio njihov priključak u partizanske jedinice. Ova poznata jevrejska obitelj iz Zagreba poslije se iz Gornjeg Vakufa priključila partizanskim jedinicama. Doktorica Neuman je nesretnim slučajem poginula na planini Čvrsnici oklizniv̌si se niz kamenitu strminu u toku bitke za ranjenike na Neretvi februara i marta 1943. godine. Autor ovog članka je posjedovao pismo napisano od gospodina Sulejmana Bajraktarevića i Prof. dr. Ibarhima Ruždića iz Zagreba, a naslovljeno Abdulahu Bajraktareviću (Gornji Vakuf 1897. – Gornji Vakuf 1988.) u Gornjem Vakufu. U pismu ova dva humanista zamolili su brata Sulejmanova, Abdulaha, da skloni u svoju obiteljsku kuću bračni par Neuman što je on i učinio. Ovo pismo je uništeno u požaru Ibrahim Čauš Sofićeve džamije 1960. godine. U požaru su uništene mnoge knjige, rukopisi i dokumenti obitelji Sofić. U ovome radu biće prikazano jedno pismo profesora Ruždića upućeno njegovom bliskom rođaku dr. Ibrahimu Arnautoviću i odluka i presuda Suda u Zagrebu. Ovom preusudom dr. Ruždić je oslobođen svake krivnje za njegov sveučilišni rad i širi društveni rad u Zagrebu tokom vladavine zloglasne kvinsliške takozvane NDH. Za rekonstukciju historijskih događaja pisma služe kao svjedoci. Pismena komunikacija između ljudi kao autentičan pouzdan i historijski izvor su vrlo važna za opću, kulturnu, znanstevnu, političku i književnu historiju (Gačanin. S. 2018. str. 7, 8.).

■ DOKUMENAT 1. OSLOBAĐAJUĆA PRESUDA SUDA U ZAGREBU AUGUSTA 1945. GODINE. (ARHIV M.A.A.)

U prošlosti komunikacija među ljudima odvijala se preko pisama. Ljudi su zapisivali razne informacije, oglase, misli i emocije šaljući ih u obilku pisma drugim osobama preko povjerljivog donosioca, glasnika, a kasnije poštom. Pošta je inače izum perzijske civilizacije. „Pismena komunikacija koristila se i koristi u različite svrhe, a jedna od njih je da pošiljalac sa sagovornikom razmjeni ono što je lično, intimno i često vrlo suptilno te kao tako sadrži neizbrisiv trag pošiljaoca u redovima pisma, kao i među njima, često ostaju zabilježeni dahovi prošlosti, historije, kulture, umjetnosti kao i trenuci radosti i tuge jednog života. Gotovo svako pismo iz prošlosti nosi dokumentarni pečat o nekom historijskom faktu, o društvenoj situaciji zajednice i pojedinaca koji u kontekstu interdisciplinarnih naučnih obrada i interpretacija pruža brojne informacije na osnovu kojih se mogu rekonstuirati historijski fragmenti (Gačanin.S., Pisma 2018, str. 7, 45.)“

Dragi moj Ibro !

Primio sam Tvoj list, kojim si me zbilja vrlo lijepo obavijestio o stanju na sarajevskom sveučilištu. Hvala Ti.
Ne poznajem prof.Čamu, ali me raduje, da je upravo on [illegible] ovako krasne koncepcije o istraživalačkom radu na sarajevskom sveučilištu.
Prema tome ja i dalje ostajem pri onom, što sam rekao t.j. da bih želio o svemu detaljno se porazgovarati, jer je ovakav plan za me atraktivan. I tek nakon tog razgovora moglo bi se govoriti o mom eventualnom dolasku ili nedolasku.
A imao bih želju i s Tobom o tome raspraviti, jer me ono pismo prof.Ekrema jako smeta. Čini mi se naime, da si me i Ti krivo razumio, kad sam govorio o stvaranju mogućnosti rada, ali o tome kad se vidimo.
Još bih Te želio o nečem informirati. Veliš da je prof.Čamo za to, da me se pozove na prirodoslovno matematski fakultet. Medjutim se tamo nalazi prof.Deželić, kojemu to neće možda konvenirati, pa neka se ne iznenadi, ako on bude protiv tog poziva, On to neće vjerojatno otvoreno reći, jer je tako gradjen, ali će nastojati to omesti. Osim tega ja sam s njime vrlo dobro poznat, pa bi o toj stvari trebalo vrlo delikatno s njime razgovarati, da ne bi izgledalo, kao da mu se ja naturivam i njega ugrožavam. To toliko ravnanja radi.
Ja nikome nisam pričao o tvom pismu. Beg hoće također razgovarati sa profesorima sad kad dodje u Sarajevo, ali ću mu poručiti da ništa prije ne govori, dok se s Tobom ne posavjetuje. Ni njemu nisam pisao , da sam primio Tvoj list.
Srdačno Te pozdravlja
Tvoj Bryja

Zagreb,19.II.1958

■ PROF. DR. IBRAHIM RUŽDIĆ (DESNO) SA ROĐAKOM IBRAHIMOM ARNAUTOVIĆ NAKON NJEGOVE PROMOCIJE ZA DOKTORA VETERINARSKE MEDICINE NA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU 1954. GODINE. U SREDINI PISMO PROF. DR. RUŽDIĆA SVOM ROĐAKU DR. I. ARNAUTOVIĆU, 1958. GODINE – DOKUMENT 2.

■ TRAVNIK , DIO STAROG GRADA IZ 1906. GODINE. (ARHIV M.A.A.)

Biografski podaci o Prof. dr. Ibrahimu Ruždiću

U bosanskome gradu Travniku rođen je I. Ruždić 28. novembra 1906. godine, dvije godine prije aneksije Bosne i Hrecegovine od strane Habsburške Monarhije. Njegov otac Rasim poticao je iz stare osmanske obitelji koja je iz Turske doselila u vezirski Travnik na poziv vezira, kako bi ova obitelj pomogla obrazovanaje bosanskoga stanovnistvu u Travniku. Profesorovi preci su bili učenjaci, ulema koja je učila bosansku djecu u ruždijama. Prezime Ruždi-oglu upravo je izvedena iz njihova časnog zanimanja. Njegova majka Nafija hanum bila je potomak stare arnautsko-bošnjačke obitelji čiji su preci doselili u Travnik iz Tuza. Nosila je nadimak Hama. Obitelj Arnautović bila je jedna od bogatijih travanjskih trgovačkih obitelji.

Školovanje

Ruždiju i osnovnu školu završio je u Travniku, a 1925. godine položio maturu na isisovačkoj klasičnoj gimnaziji u Travniku. Upisao je studij farmacije na Sveučilištu u Zagrebu 1925. godine, a nakon četri godine je promoviran u magistra farmacije (Kujundžić N. 2012.). Želja za znanjem kemije vodila ga je da upiše studij kemije na Sveučilištu u Zagrebu i promovira na čast doktora filozofije 21. decembra 1933. godine. Njegova doktorska disertacija imala je naslov „Adsorpcija para nekih alifatskih aldehida i nekih topila na carbo animalis“.

IBRAHIM RUŽDIĆ KAO MATURANT ISUSOVAČKO KLASIČNE GIMNAZIJE U TRAVNIKU, 1922. GODINE. (SJEDI PRVI S LIJEVA) (ARHIV M.-A.-A.)

Prof. dr. Ibrahim Ruždić je također osnivač prvog postdiplomskog studija medicinske biokemije godine 1961. najprije na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu, a poslije 1967. godine na Školi narodnog zdravlja „Andrija Štampar“, Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Ubrzo je taj dvosemestralni studij prešao u četir semestralni u okviru zagrebačkog Sveučilišta. Najvažnija zasluga Prof. dr. I. Ruždića su pored ostaloga i briga za organizacijom kliničko-kemijskih laboratorija. U *Liječničkom vjesniku* već je 1943. godine publicirao vizionarski rad naslovljen kao „Biokemija i njeni putovi u medicini“ opisuje pri tome ulogu biokemije u kliničkoj dijagnozi i praćenju terapije različitih patoloških stanja. Niz godina na Školi narodnog zdravlja „Andrija Štampar“ Prof. dr. Ibrahim Ruždić je držao predmet „Kliničko-laboratorijska dijagnostika“ kako bi kod liječnika opće medicine objasnio važnost medicinske biokemije koji liječnici u toku studija medicine nisu niti imali u programu.

Prof. dr. Ibrahim Ruždić je koautor publikacije „Standard funkcije, normativi rada, kadrova, opreme i prostora medicinsko-biokemijske službe“ koju je izdao Savezni zavod za zdravstvenu zaštitu, te publikacije „Prijedlozi tipova laboratorija i prijedloga pravilnika o specijalizaciji medicinske biokemije“, također u izdanju Saveznog zavoda za zdravstvenu zaštitu. Koncem 1976. godine tiskan je rad „Organizaciona struktura kliničko-kemijskih laboratorija“ objavljen u „Bijeloj knjizi“ Zavoda za zaštitu zdravlja. Svi ovi radovi imali su značajan utjecaj na zakone i pravilnike po kojima se tada odvijao rad kliničko-kemijskih laboratorija i kliničkih kemičara. Savjet za narodno zdravlje RH je već 1973. godine donio odluku da svaka zdravstvena ustanova u svom sastavu mora imati i odgovarajući kliničko-kemijski laboratorij, a 1975. godine i odluku da i organizacijskoj strukturi laboratorija ovisi u koju će kategoriju dotična bolnica biti svrstana.

■ LIJEČNIČKI VJESNIK, ŠKOLA NARODNOG ZDRAVLJA „ANDRIJA ŠTAMPAR“ I DANAŠNJI PRAVILNIK O KATEGORIZACIJI MEDICINSKO–BIOKEMIJSKIH LABORATORIJA ČIJE JE OSNOVE DR. RUŽDIĆ DEFINRAO SEDAMDESETIH GODINA PROŠLOG STOLJEĆA. (ARHIV M.A.A.)

To je bio značajan poticaj upravama zdravstvenih ustanova da sve više ulažu u kliničke laboratorijre, što je imalo izravne posljedice na podizanje kvaliteta rada. Još jedna od značajnih posljedica ovakve odluke Savjeta za narodno zdravlje je i ta da se od tada medicinski biokemičari tretiraju ravnopravno s liječnicima i omogućeno im je ravnopravno napredovanje u službi.

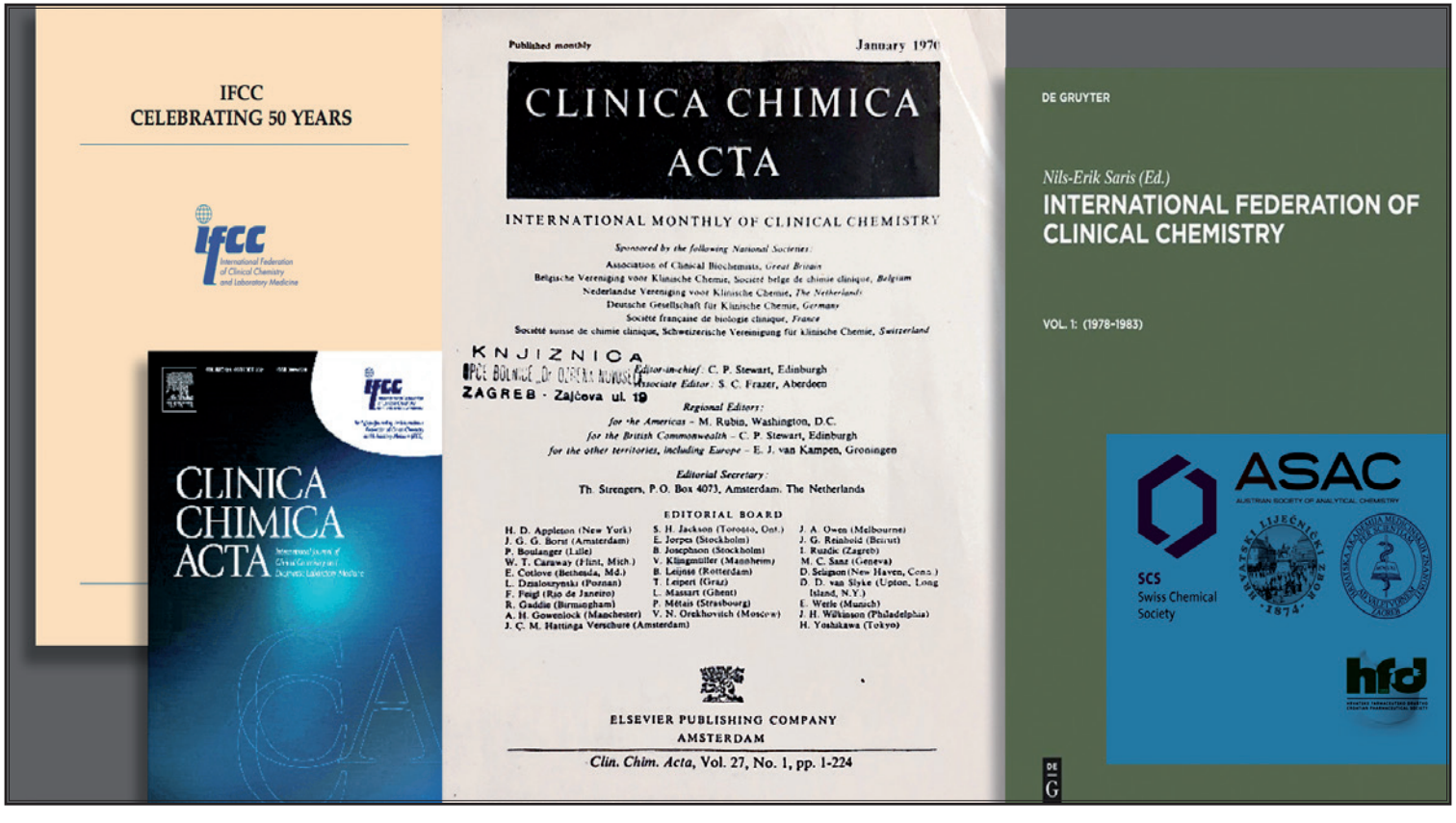

■ PROF. DR. I. RUŽDIĆ SA STUDENTIMA POSTDIPLOMSKE NASTAVE IZ KLINIČKE BIOKEMIJE I LABORATORIJSKE DIJAGNOSTIKE NA MEDICINSKOM FAKULTETU SVEUČILIŠTA U ZAGREBU. (ARHIV M.A.A.)

Razvitak savremene kliničke biokemije u balkanskim zemljama, a i šire nije moguće zamisliti bez stručnog i znanstvenoga rada Prof. dr. I. Ruždića. 1966. godine Prof. dr. Ruždić je dobio zvanje znastvenoga savjetnika. Glavne teme istraživanja profesora mogle bi se sažeti u slijedeće: evaluacija testova funkcije jetre, hemoglobinopatije, eritroenzimopatije,

metabolizam lipida, glukoproteini, monoklonske imunoglobulinopatije, enzimi i izoenzimi, porfirini, fosfolipidi plodove vode, te referentne vrijednosti biokemijskih i hematoloških parametrara u krvi i serumu. Evaluacija testova funkcije jetre bila je poseban interes Prof. dr. Ruždića, pa je i na tu temu znanstveno okupio stručnjake iz Austrije i drugih zemalja u organiziranju više Simpozijuma zajedno sa Prof. dr. Holasek-om iz Graza. I sam autor ove publikacije bio je aktivni učesnik na tim Simpozijima.

Aktivnost Prof. dr. I. Ruždića odvijala se i u brojnim znanstvenim i stručnim organizacijama u zemlji i inostranstvu. Bio je član Internacionalnog udruženja kliničkih kemičara, a također i aktivni član „Expert panel on proteins“ IFCC (International Federation of Clinical Chemistry). Saosnivač je i redoviti član uredničkog odbora internacionalnog časopisa „Clinica Chemica Acta“.

Također je bio član *Švicarskog društva za kliničku kemiju*, *Austrijskog društva za mikrokemiju i analitičku kemiju*, *Hrvatske medicinske akademije*, član hematološke sekcije *Hrvatskog liječničkog društva*, te *Hrvatskog farmacetskog društva*. U toku života Prof. dr. I. Ruždić dobio je mnoga odličja. Posebno ističem priznanje i zahvalnicu koje mu je odala *Međunarodna komisija za kliničku kemiju* i *Međunarodne Unije za Čistu i Primjenjenu Kemiju* (IFCC i IUPAC) 1980. godine prilikom objave „Preporuka o dvogodišnjem školovanju kliničkih kemičara. Ove su preporuke zapravo vjerna kopija programa i plana vježbi i teorijske nastave kakvu je osmislio i provodio Prof. dr. Ruždić već od 1954. godine. Dobio je *Domčevu medalju* 1967. godine kao najviše odličje koje dodjeljuje *Farmaceutsko društvo Hrvatske*. 1984. uručena mu je nagrada od *Republičkog komiteta za znanost, tehnolagiju i informatiku* za životno djelo. Nakon odlaska u mirovinu 1978. godine Prof. dr. Ruždić i dalje radi u *Zavodu za kliničku kemiju* u dopunskom radnom odnosu kao voditelj Znanstvene jedinice Zavoda. S aktivnim radom prestaje 1. kolovoza 1981. godine, ali i dalje radi baveći se obradom rezultata znanstveno-istraživačkih projekata (Roguljić A. 2000., str. 26-27.).

Prof. dr. I. Ruždić govorio je bosanski, francuski, njemački, a služio se engleskim, arapskim, latinskim i starogrčkim. Veoma obrazovana i humana osoba okupljao je u svome domu u ulici Solovjeva u centru Zagreba studente, praktikante, doktorande i specijalizante na dan blagdana. Autor ovoga članka bio je čest gost u domu Ruždića. Njegov skladno namješten dom kao da je prenešen iz rodnog mu Travnika, salon sa perzijskim ćilimima, sofe, demirlije i mangala. Njegova otmjena supruga gospođa Merjema-Maca častila bi nas burekom i travanjskim orah-baklavama. Profesor je imao dvoje djece, Ahmeta doktora elektrotehnike i kćerku Lamiju inžinjerku arhitekture. Ahmet je radio u Bostonu, MA, USA na MIT-prestižnom američkom Univerzitetu, a Lamija je živjela u Parizu, Francuska. Znanje i stručnost Prof. dr. Ruždić je neumorno skupljao po svijetski priznatim Zavodima. Provodi više od godinu dana na usavršavanju u institutima za patofiziologiju kod Prof. Silbersteina i Prof. Rappoporta te na Internoj klinici kod Prof. Eppingera u Beču, te klinikama i laboratorijima u Grazu, Halleu, Heidelbergu i Düsseldorfu. Nakon okupacije Austrije 1938. godine dr. Ruždić odlazi u Lausannu na Internu kliniku kod Prof. Vanottia i Prof. Jeanreta, na Internu kliniku u Baselu kod Prof. Gigona, te u Institut za fizikalnu kemiju Prof. Almasaya na klinici u Zürichu, te na Tehničkom Univerzitetu u Zürichu, Švicarska. U jesen 1939. godine odlazi u Pariz, gdje je mjesec dana proveo na Pasterovom Institutu. Među prvima u Kraljevini Jugoslaviji počeo je raditi analize krvi, urina i likvora te tumačiti dobivene rezultate u dijagnostičke svrhe. Već 1940. godine postaje poznati stručnjak za trovanja teškim metalima i živom.

Pored redovnih zadataka kao voditelja kliničkog laboratorija, veliki je dio svog rada posvetio istraživanju utjecaja ketoze na količinu šećera i acetona u krvi bolesnika sa šećernom bolešću, surađujući s nizom kliničara na čelu s dr.

Maksom Grossmannom. U tim radovima primjenjivao je vlastitu mikroanalitičku metodu određivanja "acetonskih tjelesa u krvi". Svoje rezultate predstavio je na nekoliko kongresa liječnika. Kao specijalist bromatolog održao je niz predavanja ljekarnicima iz dijetetike i ishrane. Na osnovi javnog natječaja kojeg je Medicinski fakultet u Zagrebu raspisao 1940. godine za upražnjeno mjesto predstojnika katedre za kemiju, sljedeće godine izabran je za predstojnika katedre i za izvanrednog profesora za predmet "Kemija za medicinare". U razdoblju od 1941. do 1945. godine Prof. Ruždić je pored obnašanja dužnosti profesora na Medicinskom fakultetu i dalje vodio kliničko - kemijski laboratorij Sanatorija "Merkur"

■ SANATORIJ "MERKUR", FLORIJANSKI PUT 39, ZAGREB (DANAŠNJA KLINIČKA BOLNICA MERKUR), ZAJČEVA ULICA OKO 1944. GODINE. DR. RUŽDIĆ U KLINIČKO–KEMIJSKOM LABORATORIJU SANATORIJA "MERKUR". (ARHIV M.A.A.)

„Sljedeće godine povjereno mu je da u Vojnoj bolnici u Zagrebu osnuje analitičko-kemijski laboratorij. Istodobno specijalizira bromatologiju s medicinskom kemijom, jer u to doba klinička kemija ni kod nas, a ni u svijetu nije postojala kao samostalna disciplina. Specijalizantski staž provodi na radu u Higijenskom zavodu u Zagrebu, gdje

DVORIŠTE I SPOLJNI OBJEKT VOJNE BOLNICE U ZAGREBU SA ANALITIČKO-KEMIJSKIM LABORATORIJEM KOJEG JE 1937. GODINE OSNOVAO DR. RUŽDIĆ. (ARHIV M.-A.-A.)

započinje s pedagoškim radom sudjelujući u izvođenju nastave i vježbi iz bromatologije za studente Farmaceutskog odjela Filozofskog fakulteta zagrebačkog sveučilišta. Specijalistički ispit iz bromatologije s medicinskom kemijom polaže 1937. godine."(Roguljić A., 2000). U toku 1937. godine iz Vojne bolnice u Zagrebu premješten je Vojnu bolnicu u Sarajevu. Tu je osnovao i vodio analitičko dijagnostički laboratorij. Na poziv Prof. dr. V. Preloga (kasnije švicarskog nobelovca) prelazi iz Sarajeva u Kemijski zavod Tehničkog fakulteta u Zagrebu i ubrzo daje ostavku na vojnu službu. U Sanatoriju „Merkur" u Zagrebu 1937. godine osniva medicinsko kemijski laboratorij, tada nazvan *Laboratorij za mikrokemijsku analizu*. Odmah je počeo sa saradnjom s lječnicima svih klinika, a posebice sa zavodom za Sudsku medicinu, Pedijatrijskom i Internom klinikom te bolnicom „Milosrdnih sestara". Već 1939. godine vrši demnostracije lječnicima.

U saradnji profesora Ruždića sa kliničarima, značajnu ulogu imali su brojni voditelji odjela i drugi liječnici, od kojih svakako treba istaknuti Prof. dr. Erik Hauptmann, predstojnik Internog odjela, Prof. dr. Svebora Čerleka, predstojnika Internog odjela, Prof. dr. Mladena Štulhofera, predstojnika Kirurškog odjela, prim. dr. Danimir Bartolovića, predsjednika Udruženja liječnika opće medicine, prim. dr. Hrvoje Harambašića, Predstojnika Pulmološkog odjela, prof. dr. Antona Holaseka, Predstojnika katedre za kliničku hemiju u Grazu, i veliki broj lječnika u klinikama, bolnicama i domovima zdravlja.

Istodobno s radom na opremanju laboratorija, Prof. Ruždić intenzivno radi na organizaciji udruživanja medicinskih bikemičara te već listopadu 1955. godine sudjeluje u organiziranju *Prvog sastanka medicinskih biokemičara* na saveznoj razini.

Tada se po prvi puta, zahtijeva da se medicinska biokemija tretira kao zasebna grana zdravstvene službe, jer je do tada uglavnom bila samo dio najčešće internističkih odjela velikih bolnica. Tom prilikom su po prvi puta, klasificirani klinički laboratoriji i to u tri kategorije: dobro opremljene u kojima rade stručnjaci s visokom stručnom spremom, na one slabije opremljene u kojima rade zdravstveni tehničari, te one koje su tada vodili preučeni laboranti. Na tom se sastanku, po prvi puta, organizirano od nadležnih upravnih vlasti zahtijeva ozakonjenje specijalizacije u okviru specijalizacije farmaceuta, koja bi bila jedna od njihovih specijalizacija u trajanju od tri godine. Specijalizacija bi uz kemiju obuhvaćala bakteriologiju, histologiju i hematologiju s dobrim poznavanjem fiziologije i patofiziologije kako bi budući specijalisti mogli pouzdano prosuditi dobivene rezultate pretraga. Potrebe da kliničke labaratorije mogu voditi samo specijalisti kliničke kemije trajala je dugih desetak godina, pa je tijekom 1964. godine tadašnji sekretar za narodno zdravlje potpisao Zakon po kojem se odobrava specijalizacija medicinske biokemije za farmaceute u trajanju od tri godine.

Od tada su specijalisti medicinski biokemičari postali potpuno ravnopravni sa svim ostalim specijalistima u zdravstvenim ustanovama i potpuno izjednačeni u pravima i obavezama sa ostalim specijalistima. To je bio ogroman doprinos Prof. Ruždića i njegovih suradnika za pravni status medicinske biokemije, a time i medicinskih biokemičara. Tada Prof. Ibrahim Ruždić postaje dugogodišnjim predsjednikom Ispitnih komisija na specijalističkim ispitima iz Medicinske biokemije i ispitivačem iz predmeta Klinička kemija.

I sam autor ove publikacije o životu i djelatnosti Prof. dr. I. Ruždića polagao je državni i specijalistički ispit pred Prof. dr. I. Ruždić. U Komisiji su bili Prof. dr. Ruždić, Prof. dr. Erik Hauptmann, Prof. dr. B. Richter, i Prof. dr. A. Tiefenbach. Ispiti su bili Klinička kemija, Hematologija i Parazitologija (teorije i praktični rad). Za razvitak statusa medicinskih biokemičara i hematologa u okrilju zdravstva uz Prof. dr. Ruždića imali su velikih zasluga i drugi profesori, prije svega Prof. dr. Marijana Fišer-Herman (1897.-1994.), Prof. dr. Božidar Štraus (1916.-2007.), Prof. dr Krešo Lipovac (1934.-2004.), Prof. dr. Nijaz Softić (1920.-1992.) i mnogi drugi. Program za izobrazbu kadrova za rad u kliničko-kemijskoj laboratoriji koje je Prof. dr. Ruždić provodio od 1954. godine, bio je temelj kojim je Komisija za nastavu kliničke kemije Međunarodnog udruženja za čistu i primjenjenu kemiju (IUPAC-a) i Odbor za edukaciju i nastavu Međunarodnog saveza za kliničku kemiju (IFCC) izradila 1977. godine i preporučila ga za poslijediplomsku nastavu kliničkih kemičara. Na dvosemestralnom poslijediplomskom studiju polaznici su uz kliničku kemiju slušali i polagali opću i labaratorijsku hematologiju, parazitologiju, bakteriologiju, patofiziologiju i imuno-hematologiju te fizikalnu medicinu.

Prof. dr. I. Ruždić već od 1937. godine pa do odlaska u mirovinu brinuo se da kliničko kemijska labaratorija bude adekvatno opremljena. Pratio je tehnički trend u svijetu i modernim referentnim labaratorijama.

Stoga je već 1972. godine u tadašnjoj Općoj bolnici "Dr. Ozren Novosel" donesena odluka o kupnji nove elektronične opreme, što je rezultiralo nabavom u ono vrijeme najsavremenijeg autoanalizatora, jednog od prvijenaca na području bivše države, Technicon SMA 12/60, koji je predstavljao vrhunac savremene laboratorijske opreme. Tijekom narednih godina mnogi laboratoriji u Hrvatskoj, slijedeći put koji je zacrtao Prof. Ruždić i koji je sa svojim saradnicima podučio ne samo u rukovanju nego i u značajnom podizanju kvalitete rada i pokazao trendove suvremene kliničke kemije, opremaju se najprije s jednostavnijim, jednokanalnim autoanalizatorima, da bi uskoro mnogi nabavili i znatno suvremeniju elektroničnu opremu, a time i stekli uvjete za daleko kvalitetniji rad i pouzdanije rezultate.

Pored zavidnih radnih sposobnosti Profesor Ruždić ne bi mogao postići toliki uspjeh i proširiti svoje djelovanje na čitav niz područja da nije imao dobre i pouzdane suradnike, marljive i samozatajne stručnjake koji su se tijekom dugogodišnjeg rada specijalizirali za svoja uža područja djelovanja. Dugi niz godina suradnici profesora bili su: dr. sc. Dorotea Juričić, uže područje proteini, dr. sc. Nevenka Albert-Šubić, laboratorijska hematologija, Prof. dr. Inge Črepinko, hematologija, dr. sc. Nada Jagarinec, hormoni, mr. sc. Danica Tadej, kontrola kvalitete. Prof. Ruždiću pored vođenja medicinsko-kemijskog laboratorija bolnice "Merkur“ povjerena organizacija i vođenje medicinsko-kemijskog laboratorija u Centru za medicinu rada (Današnji IMI - HAZU-a).

Velika zasluga Prof. Ruždića nije samo na razvijanju kvalitete rada i broja analiza u "njegovom" laboratoriju unutar zidova bolnice, već i na razvijanju laboratorijske službe u primarnoj zdravstvenoj zaštiti u zdravstvenim stanicama i domovima zdravlja te u općim i specijaliziranim bolnicama.

Aktivno je učestvovao u što adekvatnijoj organizaciji zdravstva. Naročito je mnogo radio na izradi Pravilnika i standarda za labaratorije. U pravilniku o kategorizaciji bolnica definirana je djelatnost dijagnostičkih laboratorija u bolnicama i na taj način ta je djelatnost postavljena na odgovarajuće mjesto kao ravnopravna djelatnost svim ostalim medicinskim disciplinama u bolnicama i adekvatno vrednovana, što do tada nije bio slučaj.

Prof. dr. I. Ruždić je preselio u bolji svijet u Zagrebu 4. jula 1990. godine, a njegova supruga Merjema mnogo ranije 1975. godine. Vizionar, pedagog i znanstvenik preko šezdeset godina je stvarao rijetkim entuzijazmom i stvaralačkom intelektualnom snagom temelje i razvitak kliničke kemije i biokemije te promovirao ljubav prema nauci i ljubav prema bolesnome čovjeku. Njegov pionirski rad imao je za rezultat da se klinička biokemija razvije u samostalnu akademsku i stručnu disciplinu, potpuno ravnopravnu sa ostalim granama medicine. Ovaj rad ne bi bio potpun bez priloga dva orginalna dokumenta iz zanimljivoga osobnog života Prof. dr. I. Ruždića. Oba dokumenta sam dobio od njegova bliskoga rodjaka merhum Prof. dr. I. Arnautovića, 2003. godine u Sarajevu.

Prof. dr. I. Ruždić bio je tipičan bosanski čovjek visokoga ahlaka (morala) i merhameta (milosrđa). U Bosni i Hercegovini, tačnije u Sarajevu je radio na kratko. U toku daleke 1937. godine nakon položenog specijalističkog ispita iz bromatologije sa medicinskom kemijom biva premješten iz vojne bolnice u Zagrebu gdje je osnovao analitičko-kemijski laboratoriji i Farmaceutskog fakulteta u Zagrebu gdje je radio kao asistent na predmetu Kemija namirnica, u Vojnu bolnicu u Sarajevu. U Sarajevu je osnovao i vodio analitičko dijagnostički laboratorij. Kako ne bi morao prekinuti uspješno započeti istraživački rad u Kemijskom zavodu Tehničkog fakulteta u Zagrebu pod vodstvom Prof. dr. Vladimira Preloga, ubrzo podnosi ostavku na vojnoj dužnosti. Prof. dr. Ibrahim Ruždić imao je veliki dar za fizikalnu kemiju, pa je svoj talenat za tu oblast primjenjivao vrlo lahko na teren bioanalitičke kemije. Od svoga još studentskoga doba i ranoga stvaralačkog rada, Prof. dr. Ruždić pa do u stare dane gajio je duboko prijateljstvo sa nobelovcem V. Prelogom. Druga radna veza sa Bosnom i Sarajevom Prof. dr. Ruždić je imao pri osnivanju Medicinskog Fakultete u Sarajevu 1944. godine. Ante Šercer utemeljitelj je Medicinskog fakulteta u Sarajevu 1944. godine. Osnivanje Medicinskog fakulteta u Sarajevu kao sastavnog dijela Sveučilišta u Zagrebu, potpuno je zatajivano u bivšoj Jugoslaviji i bilo je zavijeno velom tajni. Dekanom Medicinkog fakulteta u Sarajevu imenovan je Prof. dr. Stanko Sijelski, dotadašnji ravnatelj Zavoda za suzbijanje sifilisa u Banjoj Luci. Medicinski fakultet u Sarajevu počeo je sa radom 22. novembra 1944. godine nastupnim predavanjem Prof. dr. Stanak Sijelskog. Prvi profesori Medicinskog fakulteta u Sarajevu bili su: Prof. dr. Stanko Sielski za predmet Povijest medicine, Prof. dr. F. Raguz, za predmet Higijena i socijalna medicina, Prof. dr. Josip Fleger za predmet Dermatologija i venerologija, Prof. dr. Žarko Praštalo za predmet Otorinolaringologija, Prof. Muhamed Kantardžić za predmet Fizika za medicinare, Prof. dr. M. GIigić za predmet Biologija, Prof. dr. Ibrahim Ruždić za predmet Kemija, Prof. dr. Zdenko Križan za predmet Anatomija, Doc. dr. Jekoslav Duančić za predmet Histologija i dr. Prvu generaciju činilo je 160 studenata, a prostorije Fakulteta bile su na Bistriku, u dvjema zgradama.

Akademiku Šerceru bilo je stalo da Medicinski fakultet u Sarajevu što prije profunkcionira pa su poznate njegove misli „Sarajevu je potreban Medicinski fakultet, a dobro će doći i onima koji će kasnije doći“. A tada je bilo nama svima jasno, pa i slijepcima ko će to kasnije doći.

Funkcioniranje Opće džavne bolnice u Sarajevu tokom Drugog svjetskog rata i rad Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, sa sjedištem u Sarajevu 1944. godine do danas nije dovoljno osvijetljeno. Institucije i pojedinci prošlog režima značajno su se trudili da svi vrijedni historiografski podaci o ljudima i događajima u Zemaljskoj bolnici, tada Općoj državnoj bolnici, nestanu. Zna se da je 1954. godine Vojnoistorijski arhiv iz Beograda, na osnovu odobrenja nadležnih organa u Bosni i Hercegovini, preuzeo svu građu civilnih organa tzv. Nezavisne Države Hrvatske, u kojoj je

bila i dokumentacija o Zemaljskoj bolnici u Sarajevu. Nažalost, veoma je malo živih svjedoka i učesnika u događajima iz tog vremena, pa će proces utvrđivanja i prezentiranja istinitih činjenica o zdravstvenoj službi ovog perioda u Sarajevu, pa i cijeloj Bosni i Hercegovini, biti težak i mukotrpan. No, na tome je neophodno ozbiljno raditi (I. Mašić, 2004. str. 175-180). Utemeljitelju dekanu i svim profesorima Medicinskog fakulteta u Sarajevu nakon sloma kvislinške Nezavisne Države Hrvatske bilo je suđeno. Mnogi su jedva sačuvali živu glavu. Optuženi je bio i Prof. dr. I. Ruždić, ali je presudom suda u Zagrebu oslobođen svake krivice i amnestiran u augustu 1945. godine. Prof. dr. Ruždić se 1958. godine želio vratiti u svoju užu domovinu Bosnu i Hercegovinu na Univerzitet u Sarajevu (Dokumenat 2.). Nažalost njegova želja nije realizirana jer su mjesta na Medicinskom fakultetu i Filozofskom kasnije Prirodno-matematičkom bila zauzeta za predmete Medicinska kemija i Analitička kemija. Na to mjesto iz Zagreba su pozvani Prof. dr. Mladen Dežalić (1900.-1989.) stariji kolega Prof. dr. Ruždića i Prof. dr. Franjo Krleža (1893.-1981.). Ova oba profesora djelovali su na Univerzitetu u Sarajevo do odlaska u penziju. Mada su službovali u periodu ustaške diktature u Zagrebu kao i Dr. Ruždić, ali je očito da su za vrijeme rektorske djelatnosti rektora Ćame vrijedili različiti kriteriji pa se Prof. dr. Ibrahim Ruždić nije mogao povratiti u rodnu mu Bosnu. Ovim kratkim osvrtom želim objelodaniti i opovrgnuti tendenciozno pisanje "hrvatskog" ministra i historičara Hasanbegovića Z. o političkom djelovanju Prof. dr. I. Ruždića za vrijeme četverogodišnje vladavine zloglasne *Nezavisne Države Hrvatske*. Bošnjaci su protiv zločina ustaša i nacista javno istupili velikim Rezolucijama i otvoreno stali protiv progona svojih sugrađana i komšija Jevreja, Srba, Roma i antifašista. Pravoslavna crkva se nikada nije ogradila od četničkih pokolja Bošnjaka. Ustaške vlasti su Bošnjake želili potpuno asimilirati u Hrvate. Takozvana NDH je bila kvinsliška genocidna tvorevina sa prozeolitskim tendencijama. Želili su Bošnjake muslimane pokatoličiti, ali na sreću Bošnjaci su te tendencije prepoznali i kako historija svjedoči uspješno otklonuli. Na život Prof. dr. Ruždića djelovao je njegov otac dajući vlastito muslimansko dijete na odgoj u isusovačku katoličku gimnaziju. Pečat te škole ostavio je u izvjesnoj mjeri profesorovu ideološku i političku nezrelost. Prava je šteta što nije sa Vladimirom Prelogom našao dom i mjesto u Zürichu. Ali svako od nas ima osobnu sudbinu. Prof. dr. I. Ruždić je djelovao antifašistički, kako se iz presude suda 26.08.1945. godine vidi jer je uspio osloboditi iz ustaškog koncentracionog logora Jasenovac Karakaju istaknutoga slovenačkoga antifašistu i predsjednika slovenačke Oslobodilne fronte i poslati Partizanima Josipa Broza Tita pakete i pakete lijekova. To je mogao samo čovjek čista srca, kakav je bio Prof. dr. Ibrahim Ruždić. I na kraju da kažem da sam mnogo zahvalan plemenitome i požrtvovanom Prof. dr. I. Ruždiću za njegovu pomoć u mome osobnom profesionalnom i znanstvenom uspjehu. Bio je za mene i naše bosanske studente na Sveučilištu u Zagrebu uzor, inspiracija i dobri bosanski čovjek, srcem i dušom dobri Bošnjanin.

POPIS OBJAVLJENIH RADOVA

- Flumiani G., Ruždić I.: ***Adsorpcija organskih otapala na carbo animalis***. Rad Jug. Akad. Znan. Umj. 261 (1938) (Bulletin International 32:1; 1939).
- Ruždić I.: ***Kvantitativno određivanje olova u krvi***. Farm. vjesnik 1 (1941), 1-16.
- Hurka W., Ruždić I.: ***Die oxymetrische Bestimmung des Amoniaks***, Mikrochim. Acta 31 (1942) 9-14.
- Pinter T., Ruždić I: ***Određivanje malih količina žive u mokraći***. Lij. vjesn. 1942.
- Ruždić I, Hurka W.: ***Die Relationen einwertiger Ionene im Harn und Blut***. Biochem. Z. 316 (1943) 38-43.
- Hurka W., Ruždić I.: ***Die Relationen zwischen Natrium, Kalium, Chlorid und Amoniak und Harnstoff bei Sauere und Harnstoffbelastung am gesunden Menschen***. Biochem. Z. 316 (1943) 44-51.
- Ruždić I.: ***Biokemija i njeni putovi u medicini.*** Lij. vjesn. 5 (1943) 1.
- Ruždić I., Filipović L., Proštenik M., Balenović K.: ***O nekim novim sulfonamidima kinolinskog reda***. Časopis za med. i biol. 1 (1944) 86.
- Ruždić I.: ***O kemoterapiji bakterijelnih oboljenja i nekim novim sulfonamidima***. Lij. vjesn. 66 (1944) 253-258.
- Ruždić I.: ***Klinička vrijednost određivanja izlučene količine olova u urinu***. Arh. med. rada 3 (1948) 1-13.
- Ruždić I.: ***Prilog kvantitativnom određivanju olova u biološkom materijalu pomoću ditizona***. Arh. med. rada 2 (1948) 1-17.
- Šercer A., Ruždić I.: ***Beitrage zur Kenntnisse der fermentativen Tätigkeit der Tonsillen***, Acta Laryngol. 36 (1948).
- Ruždić I.: ***O utvrđivanju pojave opasne adsorpcije nekih industrijskihotrova***. Arh. hig. rada 4 (1950) 456-475.
- Ruždić I.: ***Utjecaj olova na aktivnost kolinesteraze***. Arh. hig. rada JAZU2 (1950) 160-164.
- Ruždić I.: ***Porfirinurija kao rani znak nastupa opasne apsorpcije olova***. Arh. hig. rada JAZU 1 (1950) 263-270.
- Weber K., Ruždić I.: ***Beitrag zur fluorometrischen Bestimmung der HarnPorphyrine***. Experientia 7 (1951) 354-357.

- Ruždić I.: ***Utjecaj pojedinih frakcija serumskih bjelančevina na koloidno-kemijski stabilitet seruma***. Sastanak kemičara FNRJ i I kongres za čistu i primjenjenu kemiju NR Hrvatske, Zagreb, 13.-17. oktobra 1952.
- Ruždić I., Kaloper M.: ***Mehanizam Weltmannova koagulacionog pojasa i mogućnost primjene u dijagnostici oštećenja jetre***. I. naučni sastanak internista Hrvatske i Slovenije. Zagreb, 6-8.11.1953.
- Ruždić I., Pučar Z.: ***Komparativna određivanja pojedinih frakcija serumskih bjelančevina taložnim postupcima i elektroforezom na filter papiru***. Acta Pharm. Jug. 3 (1953) 130-149.
- Čepulić P., Domac K., Ruždić I.: ***Anderungen in Verhältnisse der Serumeiweisse bei Schisofrenie***. Neurops. 2-4 (1954) 221-390.
- Ruždić I.: ***Hepatalni testovi***. I sastanak medicinskih biokemičara FNRJ, Zagreb, 1955, p.2.
- Ruždić I., Blažević K.: ***Die spekrometrische Bestimmung des Kupfers in Serum, Microchem***. Acta 1 (1956) 288-298.
- Ruždić I., Črepinko I.: ***Efektorsko djelovanje olova na djelatnost katalaze***. II. Kongres farmaceuta Jugoslavije, Beograd, 1956; 37.
- Ruždić I., Wagner K., Horvat K.: ***Mogućnost kvantitativnog izsojavanja pojedinih frakcija serumskih proteina***, II. Kongres farmaceuta Jugoslavije, Beograd, 1956; 38.
- Ruždić I., Gvozdenović F.: ***Promjene u koncentraciji serumske piro-grožđane kiseline uvjetovane bilirubinemijama praćenim poremećajem stabiliteta seruma***. II. Kongres farmaceuta Jugoslavije, Beograd 1956; 38.
- Ruždić I., Blažević K.: ***Utjecaj željeza na određivanje bakra u serumu***. II. Kongres farmaceuta Jugoslavije, Beograd, 1956; 39.
- Ruždić I., Lončarec R.: ***Utjecaj serumskih gama globulina na ishod testatimol zamućenja***. II. Kongres farmaceuta Jugoslavije, Beograd, 1956; 39.
- Ruždić L., Wagner K., Horvat K.: ***Die Möglichkeiten der quantitativen Aussalzung einzelner von Serum-Proteinen***. W. Klin. Wchnsch. 37 (1957)668-671.
- Ruždić I.: ***Acetoctena kiselina, acetonske tvari***. Medicinska enciklopedija,(1957), 48-51.
- Ruždić I.: ***Aminokiseline***. Medicinska enciklopedija 1 (1957) 240-248.
- Ruždić I: ***Mogućnost sudjelovanja pirogrožđane kiseline u metabolizmuglobulinskih frakcija seruma***. Acta pharm. Jug. 2 (1958) 87-92.
- Ruždić I.: ***Određivanje aktivnosti kolinesteraze i njeno značenje kod testafunkcije jetre***. Farm. glas. (1958), 227-234.
- Ruždić I., Črepinko I: ***Das Blei als Hemmstoff der Katalase-wirkung***, Hoppe-Saylers Zeit.f.physiol.Chem. 312 (1958) 22-25.
- Ruždić I.: ***Biokemija***. Medicinska enciklopedija, 2 (1958) 74-80.
- Ruždić I., Greforović V.: ***Die spektrometrische Bestimmung des Eisens im Serum***. Mikrochim. Acta 2 (1959) 294-298.

- Ruždić I.: ***Elementi u tragovima***. Medicinska enciklopedija 3 (1959) 558-560.
- Ruždić I.: ***Enzim***i. Medicinska enciklopedija 3 (1959) 690-705.
- Ruždić I: ***Ponašanje serumskih katalaza pri elektroforezi na filter papiru***. I. Kongres internista Jugoslavije. Opatija 1959; 81.
- Ruždić I., Juričić D.: ***Mogućnost sudjelovanja pirogrožđane kiseline u metabolizmu serumskih proteida***. I. Kongres internista Jugoslavije, Opatija 1959; 98.
- Ruždić I., Majsec M. Čop D., Dürrigl T.: ***Djelovanje termalne vode na koncentraciju serumskih gluko i muko proteina***. I. Kongres internistaJugoslavije, Opatia 1959; 146.
- Ruždić I., Šubić N., Škrabalo Z.: ***Vrijednost određivanja joda kod ambulantnih slučajeva bolesti štitnjače***. II Jug. simp, o endem. gušavosti, Zagreb,1 (1960) 301-307.
- Čop D., Ruždić I., Majsec M., Dürrigl T.: ***Laboratorijski testovi aktivnosti kronične reumatične upale***. Reumatizam, 2 (1960).
- Čop D., Ruždić I., Dürrigl T., Majsec M.: ***The influence of thermal waters upon the concentration of serum glyco and Muco proteins***. Arch.Interamer. Rheumatology 3 (1960) 426-429.
- Ruždić I., Juričić D.: ***Prilog poznavanju biogeneze sijalinske kiseline***. I. Kongres za čistu i primjenjenu kemiju Jugoslavije, Zagreb-Rijeka-Beograd, 1960; 139.
- Juričić D., Ruždić I.: ***Korelacija pojedinih frakcija serumskih proteina, sijalinske kiseline, glukozamina i pirogroždane kiseline prema GOT***. VII. Naučni satanak internista Hrvatske i Slovenije, Split 1960; 26.
- Šubić N., Ruždić I.: ***Određivanje količine željeza i nezasićenog kapaciteta vezanja željeza u serumu***. III. Kongres farmaceuta Jugoslavije, Ljubljana1960; 44.
- Jagarinec N., Ruždić I.: ***Određivanje slobodnog i esterski vezanog kolesterola pomoću kromatografije na papiru***. III. kongres farmaceuta Jugoslavije, Ljubljana, 1960; 39.
- Juričić D., Ruždić I.: ***Imunoelektroforetska analiza serumskih proteina injihova primjena u dijagnostici različitih patoloških stanja***. III. kongresfarmaceuta Jugoslavije, Ljubljana 1960; 39.
- Ruždić I: ***Kinetika inhibicije aktivnosti katalaze uvjetovane ionima olova***. Ill. Kongres farmaceuta Jugoslavije, Ljubljana 1960; 42.
- Ruždić I., Juričić D., Škrabalo Z.: ***Verandärungen der Konzentration einzelner Serum-Glukoprotein Komponenten bei verschieden klinischen Bildern des Diabetes***. Compt. rend., 4e Congres de la Federation international du diabète, 1 (1961) 105.
- Dürrigl T, Ruždić I., Šubić N.: ***Diagnostic value of serum copper in active rheumatoid arthritis***. Relazione al X Congresso della Lega Internazionale contro il Reumatismo, Roma 3-7 settembre 1961., Estrato dal II volume.
- Juričić D., Ruždić I., Hauptman E.: ***Elektroforetske promjene hemoglobina kod perniciozne anemije***. VIII redni znanstveni sestanek internistov Slovenije in Hrvatske, Ankaran 1961; 8.
- Ruždić I., Juričić D., Škrabalo Z.: ***Promjene serumskog glukoproteina kod različitih kliničkih oblika šećerne bolesti***. VIII. redni znanstveni sestanek internistov Slovenije in Hrvatske, Ankaran 1961; 25.

- Ruždić I.: Hemoglobin. ***Medicinska enciklopedija,*** 6 (1961) 235-248.
- Ruždić I., Juričić D.: ***Ein Beitragzur Kenntniss der Biogenese derSialinsaure***. Mikrochimica Acta, 1-2 (1962) 304-308.
- Ruždić I., Juričić D., Škrabalo Z., Mihić M.: ***Utjecaj poremećajametabolizma na koncentracije serumskih gluko i lipo-proteina***. IX Naučni satanak internista Hrvatske i Slovenije, Crikvenica 1962; 17.
- Ruždić I., Orešić I., Črepinko I., Juričić D., Šubić N., Skupnjak B., Habazin Lj.: ***Metodologija planiranja rada, kalkulacije cijena i utvrđivanjedohotka u kliničko-kemijskim laboratorijima***; izdano u redakciji Republičkog sekretarijata za narodno zdravije SR Hrvatske i Zajednicezdravstvenih ustanova SR Hrvatske 1962.
- Ruždić I., Šubić N.: ***Utjecaj hemolize na pouzdanost određivanjakoncentracije serumskog željeza***. I. kongres medicinskih biokemičara Jugoslavije, Zagreb, 1963; 14.
- Ruždić I.: ***Organizacija laboratorijske službe***. I. kongres medicinskih biokemičara Jugoslavije, Zagreb, 1963; 7.
- Wagner K., Ruždić I.: ***Utjecaj pojedinih frakcija serumskih proteina na ishod nekih flokulacionih testova***. I. kongres medicinskih biokemičara, Zagreb, 1963; 27.
- Jagarinec N., Ruždić I.: ***Izolacija katalaze eritrocita pomoću DEAEceluloze***. I. kongres medicinskih biokemičara, Zagreb, 1963; 29.
- Hauptman E., Juričić D., Črepinko I., Ruždić I.: ***Nenormalni hemoglobini u Jugoslaviji i način njihova otkrivanja***. I. kongres medicinskih biokemičara, Zagreb, 1963; 41.
- Juričić D., Ruždić I.: ***Heterogenost globinske i heminske komponente hemoglobinske molekule***. I. kongres medicinskih biokemičara, Zagreb,1963; 42.
- Ruždić I., Juričić D., Škrabalo Z., Mihić M.: ***Promjene koncentracija serumskih glukoproteina u krvi bolesnika s latentnim dijabetesom***. X. jubilejni znanstveni sestanek internistov Slovenije in Hrvatske, Ljubljana,1963; 42.
- Šubić N., Ruždić I.: ***Mogućnost određivanja koncentracije serumskog bakra prema veličini aktivnosti PPD-oksidaze i ceruloplazmina***. II. kongres internista Jugoslavije, Sarajevo 1964; 396.
- Juričić D., Hauptman E., Ruždić I.: ***Visoka koncentracija alkalno rezistentnog hemoglobina kod odraslog muškarca***. II. kongres internista Jugoslavije, Sarajevo, 1964; 21.
- Ruždić I., Juričić D., Hauptman E.: ***Promjene u zaštitnom mehanizmueritrocita kod malignih sistemnih oboljenja***. II Kongres internista Jugoslavije, Sarajevo, 1964; 21.
- Ruždić I.: ***Osnove laboratorijske dijagnostike***. Opća medicina. Zagreb : Zbor liječnikaHrvatske, 1964; 291-331.
- Ruždić I., Juričić D., Škrabalo Z., Mihalić M.: ***Promjene koncentracije serumskih glukoproteina u krvi bolesnika s latentnim dijabetesom***. Zdr.novine 17 (1964), 135.
- Ruždić I., Juričić D.: ***Korelacija katalitičkog djelovanja G-6-PD i katalaze eritrocita u razgradnji vodikovog superoksida***. Bilten transfuzije 17 (1964) 37.
- Juričić D., Sarajlić H., Ruždić I.: ***Veličina aktivnosti katalaze kod nekih anemija***. Bilten transfuzije 17 (1964) 23.

- Stanković S., Ružđić I.: ***Promjene u sastavu serumskih aminokiselina kod sideropeničnih anemija***. Hematološki dani, Banja Luka 1965; 40.
- Hauptmann E., Črepinko I., Juričić D., Ružđić I.: ***Detekcija hemoglobinopatija u okolini Zagreba***. Rezultati dobiveni na području Ruda. Hematološki dani, Banja Luka, 1965; 94.
- Ružđić I., Juričić D., Hauptmann E.: ***Analiza 43 slučaja hemoglobinopatij***a. Hematološki dani, Banja Luka, 1965; 95.
- Ružđić I., Juričić D.: ***Veličina aktivnosti glukoza-6-fosfat dehidrogenazei katalaze u hemolizatu eritrocita kod hemoglobinopatija***. Hematološki dani, Banja Luka, 1965; 106.
- Ružđić I., Hauptman E., Richter B., Skupnjak B.: ***Standard funkcije, normativi rada, kadrova, opreme i prostora medicinsko biokemijskeslužbe***. Izdano u redakciji Saveznog zavoda za zdravstvenu zaštitu. 1965.
- Mihić M., Škrabalo Z., Juričić D., Ružđić I.: ***Glukoproteini kod šećerne bolesti***. Zdr. novine 18 (1965)167.
- Hauptman E., Ružđić I.: ***Hemoglobinopatije***. Lij. vjes. 87 (1965) 941.
- Ružđić I., Juričić D., Stojanovski N.: ***Biokemijske karakteristike abnormalnih hemoglobinskih varijanti na području Titov Veles***. V pedijatrijski dani, Niš, 1966.
- Stojanovski N., Juričić D., Ružđić I: ***Klinička slika talasemijskih sindroma, otkrivenih na području Titov Veles***. V pedijatrijski dani, Niš, 1966.
- Juričić D., Stojanovski N., Ružđić I: ***Interreakcija Lepore-traita i klasičnog talasemija traita***. Hematološki dani, Maribor, 1966.
- Ružđić I., Vince-Ribarić V., Juričić D.: ***Manjak glukoza-6-fosfat-dehidro-genaze kao uzrok pojavi hereditarne nespecifične hemolitične anemije***.Hematološki dani, Maribor, 1966.
- Sivački J., Čerlek S., Košutić Z., Hauptmann E., Šimunović N., Roguljić A., Ružđić I., Juričić D., Šubić N.: ***Analiza laboratorijskih vrijednosti bilirubina, timola i transaminaza u populaciji sela Macute i Smude***. I kongres gastroenterologa Jugoslavije, Opatija, 1967.
- Juričić D., Ružđić I.: ***Talasemijske varijante otkrivene u SR Hrvatskojna području između Save i Drave***. Satanak liječnika Sjeverne Hrvatske,Virovitica, 1967; 37.
- Roguljić. A., Ružđić I., Juričić D., Šubić N., Sivački J., Košutić Z., Hauptmann E., Šimunović N.: ***Prikaz vrijednosti odnosa izmedu bilirubina, timola i transaminaza na kliničke nalaze***. I kongres gastroenterologaJugoslavije, Opatija, 1967.
- Šubić N., Ružđić I.: ***Udio monoaminooksidaze u oksidativnoj aktivnostiseruma***. IIkongres medicinskih biokemičara Jugoslavije, Vrnjačka Banja, 1967; 30.
- Juričić D., Ružđić I.: ***Biokemijske karakteristike talasemijskih varijantiu Jugoslaviji***. II. kongres medicinskih biokemičara Jugoslavije, Vrnjačka Banja 1967; 54.
- Ružđić I., Juričić D., Sarajlić H.: ***Methemoglobinemija kao odraz prirođene pogreškemetabolizma.*** II. kongres medicinskih biokemičara Jugoslavije, Vrnjačka Banja, 1967; 67.
- Brak P., Juričić D., Vukadinović S., Kačić M., Ružđić I.: ***Promjeneserumskih glukoproteina u toku reumatske groznice***. Jugoslav. Pedijatrija 10 (1967) 157.

- Erak P., Juričić D., Tudžarov V., Rus Z., Kačić I., Ruždić I.: ***Imunološke karakteristike i terapijske mogućnosti bronhijalne astme u dječijoj dobi***. Jugoslav. Pedijatrija 10 (1967) 91.
- Juričić D., Ruždić I.: ***Diferenciranje serumskih M-komponenata metodom imunoelektroforeze***. VIII. naučni satanak internista Slovenije i Hrvatske, Varaždin, 1968.
- Ruždić I.: ***Testovi koji se primjenjuju u analizi krvi, liquora, želučanog soka, stolice i mokraće***. Primjenjena medicina, Školski leksikon, 1968.
- Ruždić I., Juričić D.: ***An abnormal hemoglobin component in Yugoslavia with the characteristics of hemoglobin Lepore***. Advan. in. Clinico-Biochem. Research 4 (1968) 50-58.
- Erak P., Juričić D., Ruždić I: ***O imunoelektroforetskim specifičnostima seruma djece koja boluju od bronhijalne astme***. Simpozij o alergozama respiratornog trakta JAZU (1968) 231.
- Juričić D., Vince-Ribarić V., Ruždić I., Vuletić S.: ***G-6-PD deficiency in two autochthonous Croatian families***. J. Med. Genet. 6 (1969) 281.
- Juričić D., Ruždić I.: ***Hereditary methemoglobinemia caused by a deficiency diaphorase***. VIIth International congress of clinical chemistry, Geneva, 1969; 441.
- Juričić D., Ruždić I.: ***Monoklonalne gamapatije kod imunoproliferativnihbolesti***. Prvi kongres hematologa i transfuziologa Jugoslavije, Zadar, 1969;55.
- Juričić D., Ruždić I.: ***Promjene imunoglobulina kod malignih imunoproliferativnih bolesti***. Stručni sastanak internista Slavonije, Osijek, 1969.
- Ruždić I., Juričić D.: ***Mogućnosti biokemijskih testova u dijagnostici ipraćenju malignih bolesti***. Stručni sastanak internista Slavonije, Osijek, 1969.
- Stavljenić A., Juričić D., Ruždić I.: ***The changes in concentration of glucoproteins and free fatty acids in the serum of diabetics and borderline case of diabetes***. VIIth InternationalCongress of Clinical Chemistry. Geneva, 1969;422.
- Ruždić I., Mikac-Dević D.: ***Mogućnosti usavršavanja medicinskih biokemičara u Republici Hrvatsko***j. I. savjetovanje med. biokemicara Jugoslavije, Cavtat 1970. Izdanje: Savezni zavod za zdravstvenu zaštitu.
- Ruždić I.: ***Normativi vremena laboratorijskih pretraga***. I. savjetovanje med. biokemičara Jugoslavije, Cavtat 1970. Izdanje: Savezni zavod za zdravstvenu zaštitu.
- Ruždić I.: ***Naslijeđeni poremećaji enzimske aktivnosti eritrocita, koji se najčešće susreću u našim krajevima***. IV. farmaceutski dani Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 1970; 5.
- Stojanovski N., Ruždić I., Juričić D.: ***Hemoglobinopatija Lepore na titovveleškom terenu***. IX. pedijatrijski dani, Niš, 1970.
- Ruždić I., Juričić D.: ***Hereditarne anomalije enzima koji sudjeluju u glikolizi, oksidativnoj razgradnji glukoze i redukciji methemoglobina ueritrocitu***. Zbornik radova I. jugosl. kongresa o kongenitalnim anomalijama 1 (1970) 111.
- Ruždić I.: ***Značenje i pouzdanost ishoda testova koji se primjenjuju uanalizi mokraće: Laboratorijska dijagnostika***. Zagreb: Udruženje liječnika opće medicine Jugoslavije, 1970; 23-64.

- Bartolović D., Ruždić I.: ***Suradnja liječnika opće medicine i kliničkog biokemičara: Laboratorijska dijagnostik***a. Zagreb: Udruženje liječnika opće medicine Jugoslavije, 1970; 3-20.
- Stojanovski N., Ruždić I., Juričić D.: ***Epidemiologija hemoglobinopatije Lepore na titovveleškom terenu***. Zbornik radova IX. kongresa pedijatara Jugoslavije II: 469, 1971.
- Ruždić I., Juričić D., Pende B.: ***Klase i tipovi M-komponenata determiniranih u našem Zavodu.*** Bilten transfuzije 29:15, 1971.
- Ruždić I., Tadej D.: ***Mogućnosti određivanja količine bilirubina u serumu novorođenčadi***. Arhiv za zaštitu majke i djeteta 1971;1:XV.
- Juričić D., Ruždić I.: ***Vrste M-komponenata koje smo našli kod malignih imunoproliferativnih bolesti***. III. kongres kancerologa Jugoslavije, Zagreb, 1971; 130.
- Ruždić I., Roguljić A., Ivanković G.: ***Primjena određivanja izoenzimaalkalne fosfataze u dijagnostici malignih bolesti***. III. kongres kancerologa Jugoslavije, Zagreb, 1971; 127.
- Juričić D., Skvaril F., Pende B., Ruždić I.: ***Frequency and characterization of M-komponents with special reference to double M cases***. 8th International Congress of Clinical Chemistry, Copenhagen, 1972;1:18.
- Tadej D., Ruždić I.: ***New modification of Michaelsson's method for determination of total serum bilirubin***. 8th International Congress on Clinical Chemistry, Copenhagen, 1972;11:10.
- Roguljić A., Jergović I., Ruždić I., JuričićD., Šubić N., Sivački J., Čerlek S.: ***Possibility of discriminating the healthy from the sick according to clinical criteria and laboratory analyses***. 8th International Congress on Clinical Chemistry, Copenhagen, 1972.
- Ruždić I.: ***Enzimski testovi i njihova primjena u dijagnostici bolesti jetre i srca***. Laboratorijska dijagnostika. Zagreb: Udruženje liječnika opće medicine Jugoslavije, 1972: 5-36.
- Juričić D., Ruždić I.: ***M-komponente u urinu pacijenata s monoklonalnomgamapatijom***. Radovi Simpozija "Kliničko-biokemijskih ispitivanja funkcijebubrega". Savezni zavod za zdravstvenu zaštitu, Beograd, 1973.
- Juričić D., Ruždić I., Čerlek S.: ***Izvođenje PL-X testa i negovo značenjeu dijagnostici jetre***. Stručni sastanak: Značenje i određivanje lipidnihspojeva, Šibenik, 1973.
- Juričić D., Ruždić I., Čerlek S.: ***Correlation of the LP-X test with verified clinical diagnosis of liver diseases***. Conference on Serum Lipoproteins, Graz, 1973; 29.
- Juričić D., Ruždić I.: ***M-komponente u urinu pacijenata s monoklonskomgamapatijom***. Simpozijum Kliničko-biokemijska ispitivanja funkcije bubrega, Opatija, 1973.
- Ruždić I.: ***Značenje enzimskih testova u dijagnostici bolesti hepatobilijarnog trakta***. VI. farmaceutski dani Slavonije i Baranje, Osijek, 1974.
- Čerlek S., Sivački J. Ruždić I., Roguljić A., Juričić D., Jergović I., Urbanke A., Dominis M.: ***Značenje biokemijskih testova za procjenu prevalencijebolesti jetre u populaciji Gradine***. Simpozij Kliničko-biokemijska dijagnostika bolesti jetre, Dubrovnik-Cavtat, 1974; 24.

- Juričić D., Ruždić I., Čerlek S., Dominis M.: ***Određivanje lipoprotein-X testa i njegovo značenje u dijagnostici bolesti hepatobilijarnog trakta***. Simpozij Kliničko-biokemijska dijagnostika bolesti jetre, Dubrovnik-Cavtat, 1974; 56.
- Šurina B., Nazor A., Šubić N., Ruždić I: ***Značenje "supstrat-optimiranih" testova u određivanju enzimske aktivnosti***. IV. kongres medicinskih biokemičara Jugoslavije, Sarajevo, 1975; 16.
- Roguljić A., Ruždić I.: ***Aktivnost DOPA-oksidaze u urinu kao parametar u dijagnostici malignog melanoma***. IV. kongres med. biokemičara Jugoslavije, Sarajevo, 1975; 20.
- Nazor A., Šurina B., Šubić N., Ruždić I: ***Mogućnost korelacije veličine aktivnosti alfa-amilaze izražene u internacionalnim i Wohlgemuthovimjedinicama***. IV. kongres med. biokemičara Jugoslavije, Sarajevo, 1975; 25.
- Šubić N., Ruždić I.: ***Značenje indeksa "prosječne koncentracije hemoglobina u eritrocitima" (MCHC) u procjeni validiteta hematoloških nalaza***. IV. kongres med. biokemičara Jugoslavije, Sarajevo, 1975; 80.
- Juričić D., Ruždić I.: ***Dvostruke M-komponente i fragmenti monoklonalnih imunoglobulina***. IV kongres med. biokemičara Jugoslavije, Sarajevo, 1975; 109.
- Tadej D., Ruždić I.: ***Program kontrole kvalitete rada koji se primjenjuje kod manuelnog i automatskog izvođenja kliničko kemijskih analiza***. IV. kongres med. biokemičara Jugoslavije, Sarajevo, 1975; 124.
- Ruždić I.: ***Organizacija laboratorijske službe i edukacija stručnih kadrova***. IV. kongres med. biokemičara Jugoslavije, Sarajevo, 1975; 129.
- Ruvidić R., Efremov G.D., Juričić D., Rolović Z., Ruždić I., Pendić S.: ***Hemoglobin Beograd (alfa2,beta2, 121 Glu → Val) Interacting with beta-Thalassemia***. Acta Haematologica, 54 (1975) 180-187.
- Ruždić I., Juričić D., Čerlek S., Dominis M.: ***Učestalost nalaza intestinalnog izoenzima alkalne fosfataze u serumu bolesnika sa cirozom jetre***. Arhiv za farmaciju 26 (1976) 447-452.
- Ruždić I., Bartolović D.: ***Značenje kliničke kemije u preventivno medicinskim istraživanjima i procjeni etiologije hipertenzije***. VII. seminar za strčuno usavršavanje, Opatija, 1976.
- Ruždić I.: ***Organizacija rada i izobrazba kadrova, kliničko-kemijskih laboratorija***, Zdravstvo 19 (1977) 1005.
- Ruždić I.: ***Organizacija rada i edukacija kadrova kliničko-kemijskih laboratorija***. Farmaceutski glasnik 34 (1978) 238.
- Ruždić I., Štulhofer M., Juričić D., Šurina B., Župančić K.: ***Učestalost promjena enzimske slike u serumu bolesnika s intraoperativno verificiranom holostazom***. 3. internacionalni simpozij o bolestima jetre, Opatija,1978, 23.
- Ruždić I., Juričić D.: D***ijagnostičko značenje porasta aktivnosti alkalnefosfataze i pojave LP-X u serumu bolesnika s opstrukcijom žučnih putova***. X. jubilarni stručni sastanak internista Slavonije, Osijek, 1979; 24.
- Ruždić I., Keler-Bačoka M., Mikac-Dević D., Longhino N., Štraus B., Janković Đ., Žak Z.: ***Suvremeni razvoj kliničke kemije***. Bilten Medicinske akademije Zbora liječnika Hrvatske 12 (1979) 84.
- Ruždić I., Bartolović D.: ***Faktori koje treba uzeti u obzir pri procjeni dijagnostičkog značenja nastalih promjena u biokemijskoj slici krvivremešnih osoba***. Gerijatrija II Zagreb: Udruženje liječnika opće medicine Jugoslavije, 1979; 61-67.

- Mikac-Dević M., Ruždić I.: ***Programme of two-year postgraduate course in clinical chemistry at the Medical School, University of Zagreb, Yugoslavia***. XI International Congress, IV European Congress of Clinical Chemistry, August-September, Vienna, 1981.
- Ruždić I.: ***Hiperurikemija i njeno kliničko značenje u otkrivanju ateroskleroze - značenje porasta aktivnosti serumskih enzima u dijagnosticiinfarkta miokarda***. Praxis Medici, vol. VII, 4 (1976) 37.
- Juričić D., Ruždić I., Beer Z., Efremov G. D., Casey R., Lehman H. : ***Hemoglobin Leiden (beta6 or 7 (A3 or A4, Glu → 0) in a Yugoslavian woman arisen by a new mutation***. Hemoglobin 1983;7:271.
- Ruždić I., Hauptmann E.: ***Klinička kemija i početak njena razvoja u Hrvatskoj***. Jug. Med. Biokem, 1990;9:61-81.

POPIS PROJEKATA NA KOJIMA JE RADIO PROF. RUŽDIĆ

- "**Ispitivanje zdravstvenog stanja stanovništva sela Gradina**" u razdoblju od 1967. do 1972. godine.
- "**Određivanje referentnih vrijednosti klinički relevantnih sastojaka krvi u populaciji šireg područja grada Zagreba**" (projekt 55) u razdoblju 1982. - do 1986. godine.
- "**Hemoglobinopatije u Hrvatskoj**" (dio međurepubličko pokrajinskog projekta "Hemoglobinopatije u Jugoslaviji") (projekt 62) u razdoblju 1982.- 1986. godine.
- "**Evaluiranje pouzdanosti i racionalnosti biokemijskih pretraga koje se primjenjuju u diferencijalnoj dijagnostici bolesti hepatobilijarnog trakta**" (projekt 62) u razdoblju 1982.-1986. godine.

Reference iz kojih su dobiveni podaci za ovu studiju

[1] ALBERT-ŠUBIĆ N.: ***Kliničko kemijski laboratorij u vanbolničkoj službi.*** Zdravstvo 1985; 27:67-68.

[2] BALIĆ SMAIL: ***Kultura Bošnjaka***. II izdanje, Tuzla 1994. str. 211.

[3] GAČANIN S.: ***Uvodna studija o tumičenju pisama kao izvora za opću, kulturnu i književnu historiju***. Sarajevo, 2018 str. 7, 8.

[4] JURIČIĆ D.: ***In memoriam prof. dr Ibrahimu Ruždiću.*** Lij. vjesnik, 1991; 1-2:50-51.

[5] JURIČIĆ D.: ***Razvojni put Zavoda za kliničku kemiju Kliničke bolnice "Dr Ozren Novosel".*** Farm. glasnik 1978; 34:234-238.

[6] JURIČIĆ D.: ***U povodu četrdesete obljetnice osnutka prvog medicinsko-kemijskog laboratorija i sedamdesete obljetnice života njegovog osnivača prof. dr Ibrahima Ruždića.*** Farm. glasnik 1978; 34:225-231.

[7] ***Korijeni medicinske edukacije u Bosni i Hercegovini***, str. 175-180.

[8] KUJUNDŽIĆ NIKOLA: ***Spomenica u povodu 130 obljetnice nastave farmacije.*** Sveučilište u Zagrebu, Farmaceutsko biokemijski fakultet 1882-2012, 22.10.1929.

[9] MAŠIĆ IZET: ***Korijeni medicine i zdravstva u Bosni i Hercegovini.*** Avicena, Sarajevo, 2004.

[10] MATKOVIĆ D.: ***Prvi sastanak medicinskih biokemičara***. Farm. glasnik 1955;11:461-465.

[11] MATKOVIĆ D.: ***Tečaj za kliničku kemiju***. *Farm. glasnik 1955; 11:445.*

[12] ROGULJIĆ A., JANKOVIĆ Đ., VUKSAN V.: ***Biokemijska dijagnostička djelatnost***, str. 354-363. U knjizi: B. Popović, S. Letica i M. Škrbić: "**Zdravlje i zaštita zdravlja**", JUMENA, Zagreb, 1981.

[13] RUŽDIĆ I.: ***Klinička kemija i početak njena razvoja u Hrvatskoj***. Jug. Med. Biokem. 1990; 9:61-81.

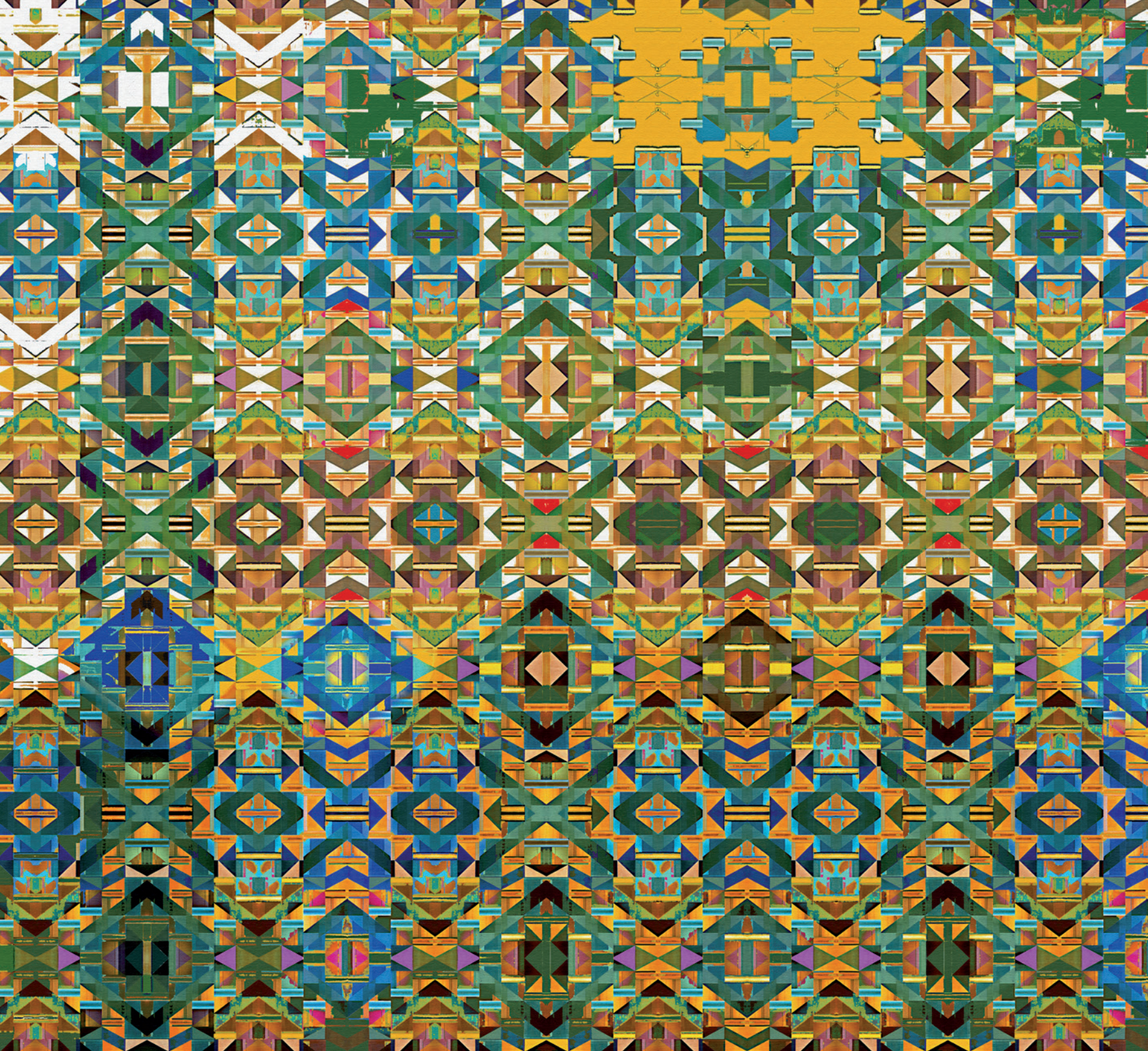
[14] RUŽDIĆ I. HAUPTMANN E.: ***Biokemija i njeni putevi u medicini.*** Lij. vjesnik 1943; 5:1-15.

[15] RUŽDIĆ I.: ***Medicinska biokemija i njen razvoj u Jugoslaviji.*** Farm. Glas.1967; 23:470-474.

[16] VELEDAR NAZIF: ***Leksikon znamenitih Bošnjaka.*** Preporod, Sarajevo 2017. str. 36.

■ ANALITIČKO–KEMIJSKI LABORATORIJ UNUTAR VOJNE BOLNICE U ZAGREBU, KOJEG JE 1937. GODINE OSNOVAO DR. RUŽDIĆ. (ARHIV M.A.A.)

■ PORODIČNA FOTOGRAFIJA IZ 1934. GODINE NASTALA PRILIKOM POSJETE OSTATKA PORODICE U BRČKOM: ALIJA IZETBEGOVIĆ U SREDINI. (ATHIV MAA.)

Akademik **Adamir JERKOVIĆ**

Alija Izetbegović trag naše budućnosti

ALIJA IZETBEGOVIĆ TRAG NAŠE BUDUĆNOSTI

Sažetak

Alija Izetbegović je obilježio 20. stoljeće, pa je već i zbog toga spisateljski poduhvat težak, a drugo, svjedočiti o historijskoj veličini kojem ste bili savjetnik i prvi saradnik, vodi vas u opasnost da napišete suviše lirsku i sladunjavu priču, koja može biti pitka za čitaoce ali koja nedovoljno služi historijskoj istini. U kakofoniji istovremene podrške njegovom djelu i osporavanja historijskih vrijednosti, odlučio sam, kao i uvijek u životu, da istina bude moja deviza. Nastojao sam da pišem pošteno. Iako sam napisao nekoliko knjiga o Aliji Izetbegoviću znam da sam tek dotaknuo jednu temu i ličnost i da ovo nije kraj mojih istraživanja. Za nas iz njegove blizine, sa kojima je najviše sarađivao, Izetbegović je svakako bio pozitivna historijska ličnost, ali za pravilnu valorizaciju Izetbegovićevog djela to nije dovoljno. Neki od njegovih prijatelja koji su govorili veoma nadahnuto o njemu na kraju su izmijenili svoju priču. Ovo i nije neizostavno priča samo o dobru i ljudskom poštenju Izetbegovića već je to i pripovijedanje o ljudskim htijenjima i ljudskim nedosljednostima. Ali, ovo je i kratka pripovijest o nemoći s kojom se suočava čovjek, kojem je prst sudbine dodijelio ulogu državnika svjetskog formata, što je Alija Izetbegović bez sumnje i bio. Naravno, svaki čovjek ima svoje greške koje su veće ako ih vagaju oni koji mu nisu skloni. Nekima je on „krivac“ za sve što se dogodilo BiH. Oni su očigledno imali političku amneziju za vrijeme urušavanja socijalizma. Nisu vidjeli ono što je golim okom bilo vidljivo - da je raspadom Jugoslavije počela krvava otimačina BiH iz Beograda i Zagreba te da u toj zlokobnoj proekciji svijeta mjesta za Bošnjake, zapravo, i nije bilo. Za druge, pak, on je najveći sin Bosne i Hercegovine, bez koga ne bi bila sačuvana državna supstanca, njena nezavisnost i cjelovitost. Moje mišljenje o njemu je da je Alija Izetbegović u svakoj potki ove zemlje. Najprije kao vrhovni komandant jedne respektabilne vojske stvorene iz „ničega“, ali i kao političar i kao državnik. On je duboko satkan u njenu prošlost i involviran u njenu budućnost. Upoznao sam ga veoma dobro jer sam najveći dio svog vremena provodio radeći s njim i u njegovoj blizini, kao savjetnik predsjednika BiH. Stoga mogu svjedočiti o njegovom poštenju. Bio je svjestan svojih rijetkih mahana ali i velikih vrijednosti koje nikada nije isticao. S malo pravih prijatelja a više opakih neprijatelja, koji se danas pomaljaju kao gljive poslije kiše. Od njega sam naučio važne lekcije života, onih koji u knjigama nema.

Ključne riječi: *Izetbegović, BiH, Bošnjaci, agresija, rat, Srbija, Hrvatska, islam, Armija RBiH*

ALIJA IZETBEGOVIĆ, THE LEGACY OF OUR FUTURE

Abstract

Alija Izetbegović without a question, has marked an epoch. He will stay recorded as the most significant person of Bosniaks and Bosnians in a dramatic century which is behind us, and I dare say that he is the most important character in the entire Bosniak history.

From his earliest youth Alija Izetbegović sought freedom. During the Second World war was persecuted by Ustashas (Croatian fascist formation) because he refused fascistic ideology and he was an opponent to communists. He joined "Young Muslims", high school and student organization which fought for maintenance of integrity of Muslims.

First time he was arrested in 1946 and he remained in jail for three years. During that time a big number of his comrades were shot, and even bigger number sentenced for multiannual incarcerations.But that was not the end of his sufferings with communist ideology. Together with another twelve intellectuals, communist government sentenced him in 1983 for his intellectual activities to 14 years of prison in well known Sarajevo process.

This is the story of Alija Izetbegović from the pen of his advisor, academician Adamir Jerković.

Key words: *aggression, communism, Islamic declaration, Young Muslims*

■ ALIJA IZETBEGOVIĆ KAO MATURANT PRVE MUŠKE GIMNAZIJE 1943. GODINE U SARAJEVU. (ATHIV M.A.A.)

Gandijevsko milosrđe

Skoro cijeli vijek je prošao od rođenja Alije Izetbegovića. Zapravo, tačno 98 ljeta od tog dana kada je u Bosanskom Šamcu rođen dječak od oca Mustafe i majke Hibe, kojemu su dali ime Alija po njegovom djedu, koji je bio gradonačelnik Bosanskog Šamca. Za njega se priča da je bio ugledan čovjek koji je spasio od austrougarskog progona grupu Srba, koju je Bečki dvor namjeravao uzeti za taoce poslije Sarajevskog atentata. Svega dvije godine po rođenju Alije Izetbegovića njegov otac koji se bavio trgovinom i bankarstvom odlučio je da se preseli u Sarajevo. Alijina majkra Hiba je bila veoma pobožna žena i može se reći da je njihov potomak naučio od nje prve korake u islamu. On će u najranijoj mladosti zapasti u stanje kolebljivosti, jer je pred II svjetski rat uticaj komunističke ideje bio veoma jak, a Prva muška gimnazija u koju je išao predstavljala je, čini se, „bastion“ materijalističke ideologije. Ipak oslobodio se komunističke ideje brzo, jer je povezao da fašizam i komunizam ispovijedaju totalitarističke ideje. On se vraća islamu kojem pristupa sa novim prosudbama koje mu daju snagu i učvršćuju njegovo islamsko vjerovanje. Sukobiće se sa ustaškom vlašću i on postaje vojni bjegunac. Skriva se po rodnoj Posavini cijelu 1944. godinu. Zanimljivo da mu se nisu dopali ni ustaše ali ni nova partizanska vlast. Svoju političku artiklulaciju nalazi u Mladim muslimanima.[▼1] On teži liberalnijem tumačenjem islama. Komunisti ga hapse 1946. godine za vrijeme odsluženja vojnog roka i osuđuje na tri godine zatvora, koji provodi najprije u Zenici a onda u Stocu. Kao direktor Arhiva Federacije BiH imao sam priliku pogledati njegov osuđenički karton iz Stoca. Ali, njegov tamnički život nije se završio tu u Stocu. Nastavlja svoju kalvariju na Boračkom jezeru a svoju sužanjsku odiseju nakon Sarajeva završava u Belom Manastiru na poljoprivrednom dobru Belje. Na slobodu je izašao sa 24 godine, u najljepšem momačkom dobu kada se ženi sa njegovom odabranicom Halidom.

[▼1] Mladi Muslimani su osnovani 1939. sa ciljem duhovnog, kulturnog i materijalnog napretka Bošnjaka u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji. Ciljevi bili rad na vaspitno obrazovnom preporodu, koji je baziran na principima islama i borba protiv agresivne ateizacije i nacionalne asimilacije muslimana. Oni su se javno deklarirali kao antifašisti i antikomunisti. Ovoj organizaciji pristupilo je više od hiljadu mladića i djevojaka. Od strane komunističke vlasti neopravdano je uhapšeno i zatvoreno više od hiljadu ljudi. 13 članova je ubijeno bez ikakvog dokazanog zločina, a većina i bez suđenja.

Kao revolucionar ostaje dosljedan svojim idejama, povezuje se ponovo sa Mladim muslimanima, ali u godinama koje slijede ova organizacija biva razbijena od nove vlasti. Mladomuslimanska ideja ostaje i dalje sastavni dio njegovog bića. Naredne godine provodi na gradilištima Jugoslavije, a najviše u Crnoj Gori gdje je angažiran na izgradnji hidroelektrane Perućica. Pri tome stalno proučava jugoslovensko samouprvano društvo koje je prema Izetbegoviću samo formalistički gradilo socijalnu jednakost a suštinski su se itekako razlikovali običan proletarijat i partijska oligarhija. O tim magacinima za privilegirane su mi pričali i moji roditelji, a tako sam kazivanja čuo kasnije i od samog Alije Izetbegovića, za vrijeme mog mandata savjetnika predsjednika Predsjedništva BiH. Sedamdesetih godina je napisao „Islamsku deklaraciju". Zbog intelektualnog djelovanja 1983. je osuđen na 14 godina robije za verlabni delikt zbog »muslimanskog nacionalizma« i »neprijateljske propagande« iz članova 114. i 133. Krivičnog zakona Jugoslavije. Radilo se o komunističkom montiranom procesu zbog delikta mišljenja. Jasno je bilo da Izetbegović nije bio upleten ni u kakve subverzivne djelatnosti, niti je propagirao nasilje. Karakteristično je njegovo držanje pred sudom. Hrabro i prkosno kaže: „Volio sam Jugoslaviju ali ne i njenu vlast!"

Nakon Sarajevskog procesa 1983. godine[▾2] Deklaracija ulazi u orbitu zanimljivog jugoslovenskog štiva, iako se tekst nije bavio odnosima u Jugoslaviji nego islamskim svijetom. Ali, komunistički sistem je Islamsku deklaraciju shvatio kao opasno političko „fundamentalističko štivo" koje je trebalo ocrniti i ispljuvati koliko god je bilo moguće. Naravno, u službi se našla tadašnja jugoslovenska štampa. Ova „pljuvaonica" je bila pod nadzorom agitpropovskog sistema koji je u to doba predstavljao snažno jezgro ideologiziranog društva. Izetbegoviću je najviše zamjerano istrajavanje na veličanju Boga, što se kosilo sa fundamentalnim jugoslovenskim principom „bez Boga". Iako je Islamska deklaracija (za koju je kasnije i sam Alija Izetbegović govorio da je bila suviše idealistička), bila okrenuta oprema islamskom svijetu, komunistički apologeti su u njoj „prepoznali" poziv za nametanje islama i uređenje BiH na principima islama. Osuđen je na 14 godina zatvora, a da paradoks bude veći, sljedeće 1984. u Sjevernoj Americi izlazi njegova kapitalna knjiga *Islam između Istoka i Zapada*[▾3].

[▾2] Počelo je suđenje trinaestorici bošnjačkih intelektualaca 18. 7. 1983. pred Višim okružnim sudom u Sarajevu za djela protiv naroda i države. Ovo je bio jedan od posljednjih kontroverznih velikih političkih procesa u raspadajućem komunističkom režimu. Proces je predvodio sudija Rizah Hadžić a optužbu zastupala javni tužilac Edina Rešidović. Pošto nisu imali argumenata za optužbe, dokaze su morali iznuditi od optuženih i svjedoka, uz medijske manipulacije i kampanju. Cilj je bio da se lažima uvjeri javnost da se radi o neprijateljima države, socijalističkog samoupravljanja i bratstva i jedinstva. Svi optuženi su proglašeni krivim. Dobili su ukupno 89,5 godina zatvora. Alija Izetbegović osuđen je na 14, Omer Behmen na maksimalnih 15 godina, Hasan Čengić i Ismet Kasumagić na po 10, Edhem Bičakčić je osuđen na 7, Džemaludin Latić na 6,5, Husein Živalj na 6, a Salih Behmen, Mustafa Spahić, Melika Salihbegović i Derviš Đurđević na po 5 godina, te Đula Bičakčić na šest mjeseci zatvora.

[▾3] Izetbegovićeva knjiga ***Islam između Istoka i Zapada*** u međuvremenu (1984.) je publicirana u SAD. U njoj autor govori o srednjem putu u

■ OOSNIVANJE "ORGANIZACIJE MLADIH MUSLIMANA" IZ 1939. GODINE SA CILJEM DUHOVNOG, KULTURNOG I MATERIJALNOG NAPRETKA BOŠNJAKA MUSLIMANA U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI. JAVNO SU SE DEKLARISALI KAO ANTIFAŠISTI I ANTIKOMUNISTI. (A. IZETBEGOVIĆ DRUGI U GORNJEM REDU I TAKOBER DRUGI U SREDNJEM REDU.)

■ ČLANSKA KARTA I OKUPLJANJE "MLADIH MUSLIMANA", NJIHOVO PRVO HAPŠENJE I SUĐENJE 1946. GODINE. IZJAVA ALIJE IZETBEGOVIĆA PRED SUDOM KOJI JE TADA IMAO 21. GODINU ŽIVOTA, BIO NA ODSLUŽENJU VOJNOG ROKA, ALI I OSUĐEN NA TRI GODINE ZATVORA U ZENICI I STOCU. (ARHIV M.A.A.)

Zašto baš tamo? Jugoslavija je još socijalistička zemlja sa „jakim pendrekom“, Izetbegović u zatvoru, a knjiga o kojoj je riječ napisana je davne 1946. godine. Zahvaljući nizu sretnih okolnosti i spretnosti njegove sestre Azre u vrijeme njegovog hapšenja, rukopis knjige je sakriven na tavanu kuće. Nakon dopunjavanja od samog Izetbegovića izdata je kao štivo namijenjeno svim ljudima koji znaju proniknuti u suštinu stvari ili kako to kaže Predrag Matvejević[▾4] Izetbegovićev pristup je „sadržavao, uz ostalo, stanovita upozorenja“ i da bi bilo dobro „da su kojom srećom, pravovremeno uzeta u obzir“.[▾5] Alija Izetbegović je, dakle, poslije suđenja u Sarajevu i izricanja 14 godišnje kazne prebačen u Foču. Smješten je sa najgorim ubicama, odjeljenje S-20. Vlast je htjela jedno, a postigla drugo. Izetbegović je bio najpoštovaniji sužanj u Foči. Kao i svaki čovjek i zatvorenik Alija se borio sa svojom melanholijom, koja je bila posebno izražena u predvečerje, o čemu on piše: „Moja hrabrost opadala je kako je dan tekao. Najniža je bila u predvečerje...“ U zatvoru će u jednoj svesci zapisivati svoje bilješke od kojih 1999. nastaje knjiga *Moj bijeg u slobodu*[▾6] u kojoj piše o različitim stvarima, u vjeri, politici, knjigama, raznim mislima itd.

Sarajevski proces izazvao je proteste a beogradski pisci i akademici nazvali su jugoslovensko pravosuđe „arhetipom egzemplarnog kažnjavanja za reč i misao“. Traje njegova pravnička borba za umanjenje kazne ukazujući na nezakonitost postupka. Nakon što su brojni svjetski mediji pisali o montiranom procesu Alija Izetbegović je oslobođen daljeg izdržavanja kazne. Ovu odluku je donijelo Predsjedništvo SFRJ 25. 11. 1988. godine. Na robiji je Izetbegović ostao pet godina i 8 mjeseci.

Ovo je i nagoveštaj kolapsa socijalizma, koji poput kule od karata pada širom Evrope i svijeta. Na obzorju se ukazuje demokratski svijet a na prostoru Jugoslavije prepoznaje se rat. Izetbegović osjeća tragičnost situacije u kojoj se našao muslimanski narod. Godinu dana nakon izlaska iz zatvora on radi na formiranju političke patije i 27. 3. 1990. formira Stranku demokratske akcije, koja artikulira muslimanske nacionalne interese. Muslimanski narod dobiva po prvi put u svojoj historiji svog političkog reprezenta. Napokon, Bošnjaci-muslimani nisu više bili obezglavljeni kao pred II svjetski rat, koji su dočekali goloruki i za njega potpuno nespremni.

---

religiji, kulturi i politici.

[▾4] Predrag Matvejević (Mostar, 1932. – Zagreb, 2017.) bosanskohercegovački i hrvatski književniki publicist. Bio je član ANUBiH-a. Najprevođeniji je hrvatski pisac. Njegovo najpoznatije djelo ***Mediteranski brevijar*** preveden je na 23 jezika.

[▾5] Rajko Danilović (2002), ***Upotreba neprijatelja,*** Beograd, Montena. Vidjeti detaljnije o hapšenjima Alije Izetbegovića i grupe, str. 272-285.

[▾6] Alija Izetbegović, ***Moj bijeg u slobodu***, Svjetlost, 1999. Vidi detaljnije.

■ SA SUĐENJA I DONOŠENJA PRESUDE U OKVIRU "SARAJEVSKOG PROCESA" 1983. GODINE. A. IZETBEGOVIĆ JE OSUĐEN NA 14 GODIŠNJU KAZNU ZA VERLABNI DELIKT ZBOG >>MUSLIMANSKOG NACIONALIZMA<< I >>NEPRIJATELJSKE PROPAGANDE<<, TE PREBAČEN U ZATVORSKU ĆELIJU U FOČI. (ARHIV M.A.A.)

Nagovještaj komunističkog kolapsa

Stranka demokratske akcije će na prvim demokratskim izborima u novembru 1990. osvojiti povjerenje glasača i od tada do danas ostati važna politička snaga u Bosni i Hercegovini, čak i u recentno vrijeme nametanja vlade Federacije BiH od strane visokog predstavnika i mijenjanja. Ustava na 24 sata radi prekompozicije vlasti i izbacivanja vodeće stranke iz vođstva zemlje.[7]

Kao savremeni evropski mislilac i borac za ljudska prava Alija Izetbegović je bio i ostao cijenjen i na Istoku i Zapadu o čemu svjedoče brojna priznanja: Međunarodna nagrada "Kralj Fejsal"[8] za služenje islamu – 1993., Nagrada za svjetsku ličnost godine od strane madridskog El Mundo-a – 1995., Nagrada "Mislilac godine" Fondacije Ali Hafiz Osman iz Medine – za 1995. godinu, Orden nezavisnosti države Katar – 1997., Međunarodno priznanje Centra za demokratiju SAD (1997.), prizanje Foruma Crans Montana[9] za tazvoj demokratije (1998.), postaje počasni je doktor prava na Marmara univerzitetu u Istanbulu (1997.), Islamska je ličnost godine koju dodijeljuju Ujedinjeni Arapski Emirati (2001.) i niza drugih. Sjećam se dodjele počasnog doktorata na univerzitetu Marmara u Istanbulu kojem je prisustvovao predsjednik Süleyman Demirel[10]. „Aliji Izetbegoviću su ogrnuli togu nakon čeka je započeo svoj topli govor, koji je završio spontano

---

[7] Adamir Jerković: ***Magle nad Bosnom***, Almada, 2022. i ***Schmidt, idite kući!,*** *Bosnjaci.net,* 3.4.2023.

[8] Faisal ibn Abdulaziz al-Saud (1906. – 1975) bio je kralj Saudijske Arabije od 1964. Do90'+o 1975. godine. Nastojao je popravi finansije zemlje i sprovesti određene reforme, među kojima je bilo uvođenje ženskih škola i televizije. Kao antikomunist nastavio je politiku savezništva sa SAD. Nastojao je natjerati Zapadni svijet da prestane podržavati Izrael pa je pokrenuo veliki naftni embargo koji će dovesti do Prvog naftnog šoka. Ubijen je u atentatu.

[9] Crans Montana Forum je nevladina međunarodna organizacija osnovana 1986. Filozofija osnivača je izgradnja boljeg svijeta. Blisko sarađuje sa vladama, međunarodnim tijelima i organizacijama kao što su UN, UNESCO, UNIDO, EU, Vijeće Evrope, OFID i druge.

[10] Süleyman Demirel je bio 7 puta premijer Turske. Zbačen je sa premijerske funkcije u udaru 12. 9. 1980., kojeg je predvodio general Kenan Evren. Poslije iznenadne smrti Turguta Özala 1993, Velika narodna skupština izabrala ga je za novog predsednika Republike. Bio je najčešći

ne gledajući u originalni tekst."[11] Sve što sam u najkraćem naveo (osim o priznanjima i nagradama), slušao sam od predsjednika Bosne i Hercegovine sa kojim sam mnogo puta razgovarao o njegovom životu i političkim aktivnostima. Ove činjenice sam morao da znam još u pripremi njegove knjige *Sjećanja* u kojoj govori, kako i samo ime kaže, o prošlim danima i svojim uspomenama.[12] Tokom pisanja knjige Izetbegović me je zamolio da pripremim građu od osnivanja stranke do naših dana s obzirom da je znao da istražujem njegovo djelo. Bio je to težak zadatak što je i on sam uviđao i priznao u više navrata. U završnici, pred samu predaju rukopisa izdavaču, Alija Izetbegović je zaboravio da me uvrstiti u ekipu koja mu je pomagala u nastanku knjige. Upozorili su me iz Kabineta na taj njegov previd i podsticali me da mu skrenem pažnju na to. Odlučio sam ne reagirati. Kasnije sam napisao opširnu trilogiju *Alija izbliza* (I-III), pa *Sjećanja na Aliju Izetbegovića* i niz drugih knjiga koje svjedoče o vremenu moje saradanje sa prvim predsjednikom nezavisne BiH Alijom Izetbegovićem u ulozi njegovog savjetnika i prijatelja.

Padom Berlinskog zida talas slobode preplavio je velika prostore klonulog komunizma. U završnu fazu borbe za afirmaciju Bošnjaka i uspostavu nezavisne demokratske Bosne i Hercegovine ulazio je Alija Izetbegović. Staza do do konačnog cilja bila je veoma trnovita i plaćena visokom cijenom. Alija Izetbegović je ostao neraskidivo povezan sa svojim narodom. Ucrtana u kartu velike Srbije i velike Hrvatske, BiH se našla u raljama gladnih zvjeri.[13] Islamski svijet mu dodjeljujuje Fejsalovu nagradu 1994., a on primajući je, poručuje:

> „...Bosanske muslimane posebno ubijaju i progone ni zbog kakvog drugog razloga nego samo zato što su muslimani. Ipak oni su pobjednici – zato, što uprkos svemu, izdržavaju u svojoj herojskoj borbi protiv sila mraka, mržnje i razaranja..."

domaćin predsjednika BiH Alije Izetbegovića.

[11] Adamir Jerković, ***Alija izbliza I-III***, Dom štampe, Zenica, 2005.

[12] Alija Izetbegović, ***Sjećanja,*** Sarajevo, TKD Šahinpašić,2001. Šire vidjeti.

[13] Adamir Jerković: ***Velikosrpska hegemonistička politika kroz agresije, agrarne reforme i kolonizacije***, Arhiv Federacije, 2016. Vidi detaljnije.

■ OBRAĆANJE PRILIKOM DODJELE POČASNOG DOKTORATA NA UNIVERZITETU MARMARA U ISTANBULU 1997. GODINE. ORDEN NEZAVISNOSTI DRŽAVE KATAR, ORDEN SLOBODE REPUBLIKE TURSKE, MEĐUNARODNA NAGRADA "KRALJ FEJSAL", PAPINA NAGRADA, PRIZNANJE INETERNACIONALNE LIGE HUMANISTA, NAGRADA AMERIČKOG CENTRA ZA DEMOKRATIJU... (ARHIV M.A.A.)

Jednostavan i višeslojan lik

Bosna i Hercegovina se našla u neviđenom ratu. Agresija je bila brutalna i krvava. Ali, Bosna nije uništena. Stvorena je Armija RBiH. Nezabilježen pokus u političkoj teoriji i praksi − Bošnjaci su preživjeli. U redovima oslobodilačke Armije RBiH, osim Bošnjaka u njenim redovima sa ljiljanima su bili i Srbi i Hrvati, koji nisu prihvatili pozive Miloševića ili Tuđmana. Izetbegović je izrazio poštovanje srpskom narodu 9.4.1995. što „predstavljaju savjest i onaj drugi, neokaljani obraz srpskog naroda". Na 2. skupštini Srba, Izetbegović je istaknuo da je „cilj legalne vlade je demokratska Bosna i Hercegovina, država u kojoj niko neće biti progonjen zbog svoje vjere, nacije i političkog uvjerenja. Vjerujem da je u tome suština civilizacije"− rekao je Izetbegović. Nepodijeljeno uvažavanje Alija Izetbegović je imao od političkog krema međunarodne diplomatije. U knjizi *Završiti rat* Richard Holbrooke[▾14] izražava o visoko mišljenje o Iztebegoviću, jer je održao „ideju Bosne" u veoma teškim okolnostima i da bez njega Bosna ne bi preživjela rat. Bivši američki predsjednik Clinton u svojoj knjizi *My Life* govori nekoliko puta o Aliji Izetbegoviću, kojeg opisuje „vodećim muslimanskim političarem". Navodi da je Izetbegović tokom druge posjete Bijeloj kući 8. 9. 1993. istakao svoju "opredijeljenost za mirovno rješenje koje će biti pravedno prema bosanskim muslimanima. Ukoliko dođe do rješenja, tražio je moje obećanje da pošaljem NATO snage, uključujući i američke trupe, da provedu isto u Bosni i Hercegovini". Bill Clinton[▾15] je napisao da su "naši napori neizmjerno potpomognuti...hrabrošću i nepopustljivom odbijanju Izetbegovića i njegovih saradnika da se predaju pred agresijom bosanskih Srba". Pred smrt Izetbegovića je posjetio Clinton što dovoljno govori o snazi njegove ličnosti i djela. Posljednji američki ambasador u Jugoslaviji Warren Zimmermann je rekao, s čim se apsolutno slažem, da Aliji Izetbegoviću povijesna uloga nije odgovarala, jer se on u svom novom položaju za razliku od drugih lidera „smanjio , a ne napuhao".[▾16]

[▾14] Richard Holbrooke (1941 − 2010) američki diplomat. U diplomatskim krugovima i široj javnosti je poznat po medijatorstvu koji su doveli do Daytonskog sporazuma i završetka rata u BiH. Holbrooke je bio jedina je osoba koja je vršila dužnost pomoćnika državnog sekretara za dvije različite regije u svijetu (za Aziju od 1977.–1981., i Evropu od 1994. do 1996.).

[▾15] Četrdesetdrugi predsjednik SAD. U trenutku preuzimanja predsjedničkih ovlasti imao je 46 godina, i tako je nakon T. Roosevelta i J. F. Kennedya postao najmlađi američki predsjednik. Za nas je značajan što je reagirao na srpsku agresiju u Bosni i Hercegovini 1995. bombardirajući snage bosanskih Srba. Zaslužan za potpisivanje Daytonskog sporazuma. Na položaju predsjednika SAD bio je od 1993. do 2001. godine.

[▾16] Adamir Jerković, ***Alija at close quarters,*** Arhiv Federacije BiH, Sarajevo - Istanbul, 2008.

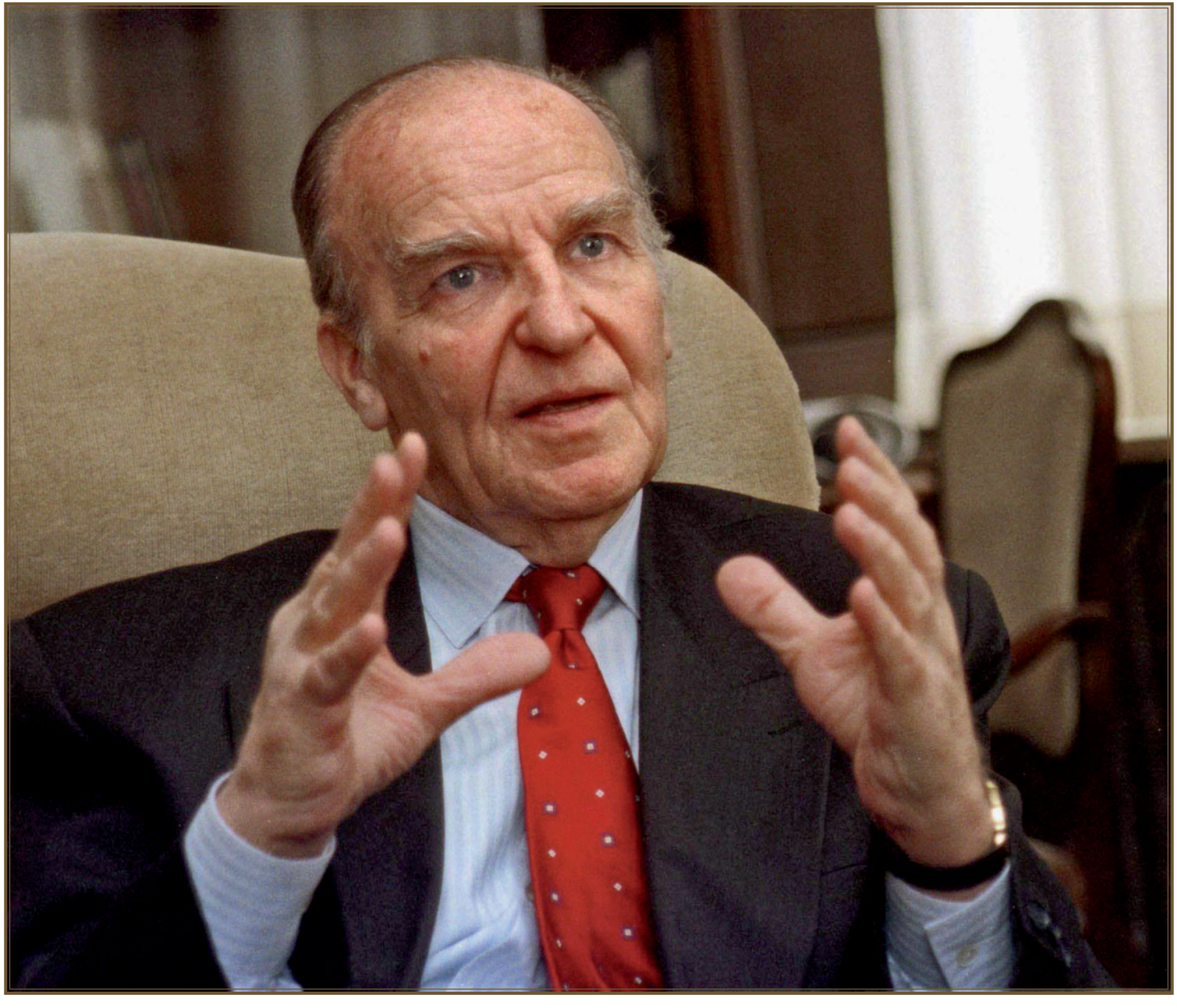
O Aliji Izetbegoviću je teško govoriti. Bio je jednostavan i isto tako višeslojan lik. Za bosanske branitelje, ali i za sve potlačene u svijetu koji sanjaju slobodu, bio je mitski junak iz krvave epopeje s kraja 20. vijeka. Njegovi protivnici su ga, međutim, izjednačavali sa protagonistima jugoslovenske drame Miloševićem i Tuđmanom. „Ali, oni su zaboravili da se politika ne vodi na rajskim poljima dobra i vrline nego u blatnjavim kaljugama. Proglašavali su ga nedosljednim političarem, Za strance Izetbegović je, međutim, bio lukavi vođa sa kojim se nikad ne zna“[17].

Nakon dejtonskog mira koji je bio prepun kompromisa, Izetbegović se morao suočiti sa još težim izazovom kako da sačuva postignuća nezavisnosti. Na političkoj pozornici svijeta ostali su i dalje Milošević i Tuđman, arhitekti dva velikodržavna koncepta. U glavama im je ostao san o zemlji Bosni i Hercegovini, a dvojica nacionalista su stalno bili opsjednuti idejom o podjeli BiH, sada drugim sredstvima. Sa Alijom Izetbegovićem sam o tome stalno vodio razgovore u cilju utvrđivanja našeg kursa prema javnosti. Izetbegović je opominjao strance na opasnosti koje prijete bosanskoj nezavisnosti. Na konferencijama za štampu i sam sam ukazivao na apetite susjeda koji se ni nakon Dejtona nisu mirili s gubitkom bh. teritorija. Njegove ocjene su se slušale sa pažnjom i širom islamskog svijeta. Izetbegovićevom inicijativom na konferencijama islamskih zemalja govorilo se o srpskom teroru na Kosovu i problemu muslimanskog Sandžaka u Srbiji. Sjećam se da je na samitu Organizacije islamske konferencije 1997. u Teheranu, Alija Izetbegović pažljivo analizirao stanje muslimanskog svijeta. Otvoreno je kazao da „Zapad nije ni pokvaren ni degeneriran, a ni truho... Islam jeste najbolji, ali mi nismo najbolji“. Uz sve „tamne strane njihovog napretka“ Izetbegović je ukazao ipak na prednosti Zapada[18].

---

[17] Adamir Jerković, ***Aliya İzetbegoviç düşünce ve mücadelesi***, Arhiv Federacije BiH, Sarajevo- Bursa, 2017.

[18] Adamir Jerković: ***The 5th anniversary of death of Alija Izetbegović***, Prishtina, Arhiv Federacije BiH, 2008..

■ ZA BOSANSKE BRANITELJE, ALI I ZA SVE POTLAČENE U SVIJETU KOJI SANJAJU SLOBODU, ALIJA IZETBEGOVIĆ JE BIO MITSKI JUNAK IZ KRVAVE EPOPEJE S KRAJA 20. VIJEKA. ZA STRANCE JE, MEĐUTIM, BIO LUKAVI VOĐA SA KOJIM SE NIKAD NE ZNA. (ARHIV M.A.A.)

Islam kao orijentir

Izetbegović je iskreno primjećivao da „lijepe laži ne pomažu, a gorke istine mogu biti ljekovite". Kur'an je bio njegovo nadahnuće, u njemu je pronalazio sve odgovore i upute. Muslimanima je govorio „Natječite se u dobru..." Odlično je tumačio poruke islama. U razgovorima sa „zapadnjacima" ispravljao je stereotipe o islamu i muslimanima uopće. Islamski svijet ga je prihvatio kao istaknutog državnika i lidera, a na Zapadu su prepoznali njegovu umjerenost. Za strance Izetbegović je bio nezamjenjiva politička figura i faktor kojemu se mora vjerovati. Bez njega nema razgovora o budućnosti Bosne i Hercegovine − znalo se to svuda u svijetu.

U uvjetima srpskog i hrvatskog nacionalizma, Izetbegović je bio posvećen izgradnji mulitinacionalne države. Imao je neobičnu strast graditelja, bio je neopterećen revanšizmom. Sjećam se događaja kada smo zajednički pisali poruku građanima Bosne i Hercegovine povodom 1. marta 1998. godine. Nakon što se vratio iz šetnje koju je obavljao u Konaku pristupili smo pisanju. Ja sam napravio jednu verziju, jednu Izetbegović, i onda smo rečenicu po rečenicu sklapali njegovo obraćanje bosanskoj javnosti. Televizija BiH je snimila njegovu poruku i tu noć je emitirana na malim ekranima. Uputio je gandijevsku poruku:

> «… Sada smo na putu da se okrenemo po drugi put budućnosti i pokušamo ponovo pobijediti kao Bosanci, neopterećeni razlikama, već ujedinjeni u naporima da budemo dio Evrope bez granica... Snaga Bosne bit će da na mržnju, koja još uvijek tinja u srcima nekih ljudi, ne odgovorimo mržnjom. Ako to postignemo, pobijedio je koncept višenacionalne Bosne i Hercegovine …»

Bili smo ubijeđeni da se poruka tiče svakakog u našoj državi, i Srba, i Hrvata, i Bošnjaka. Njegove riječi su odisala kosmopolitizmom. Ova težnja za novim likom BiH bez nacionalnih isključivosti jasno se može prepoznati i dok pišem ovaj tekst. Sve to ističem kao pozitivan napor lidera BiH. Ovako mogu govoriti samo istinske vođe, koji nisu zarobljenici

uskogrudih nacionalnih težnji. Izetbegovićev stav o građanskoj demokratskoj državi stalno je u sukobu sa prisutnim velikosrpskim i velikohrvatskim nacionalizmom i šovinizmom, koji se neprekidno podgrijava u Beogradu i Zagrebu. Ni tada on nije odustajao. Bio je uporan u izgradnji novog lika BiH u skoro nemogućoj misiji obnove multinacionalne države. Popuštao je ponegdje sve zbog „vezivanja" Srba i Hrvata za taj zajednički koncept. Često i na naša negodovanja, ali pokazivao je vještinu političkog vođe. Njegova borba za preživljavanje Bošnjaka značila je i poziv naprednom dijelu čovječanstva da se suprotstavi tiranima današnjice. Političke siledžije su u svojoj viziji pošli od makijavelističke logike kojom su opravdavali upotrebu sile i zauzimanja tuđih teritorija. Zaboravili su pri tom helsinške poruke o nepovredivosti granica i sveg humanističkog naslijeđa. Izetbegović je obilježio jedno historijsko razdoblje kao najznačajnija figura kod Bošnjaka i BiH države. Siguran sam da pripada najvažnijoj plejadi istaknutih ličnosti u bošnjačkog historiji. U mnogo radova napisao sam za Izetbegovića da nije bio sanjar, čvrsto je hodao zemljom, znao je realitete politike, iako je „struktura njegove ličnosti bila dominantno prožeta humanizomom".[19] On je zbog toga imao tanani feeling u pregovaranju pri čemu je racionalno koristio kompromis kao jedino moguće sredstvo. Znao je da se prilagođava surovim realnostima politike i da lošu pregovaračku poziciju pretvara u mnogo bolju i tako izbjegne poraz. On se nikada, kako je neko primijetio, „nije dičio mržnjom, nego voljom za slobodom".

„Posebno je impresionirala etička strana Izetbegovićeve ličnosti. U bešćutnom svijetu politike njegova duhovnost i čovjekoljublje su bili bez premca. Svijet ga je prepoznavao kao časnog lidera, koji je u blatu svjetske politike pronalazio i uspijevao sačuvati skoro zaboravljenu vrlinu ljudskosti. Veoma harizmatičan i uvjerljiv kada objašnjava, sugestivan kada pripovijeda. On je bio čovjek sredine, koji je umjeren u svemu, radovanju i tugovanju, u pobjedi i porazu, u pohvali i kritici. Alija je neponovljivi vitez u politici, nanadmašni gentleman, posebno u trenutku pobjede, jer se ne naslađuje porazu protivnika i ne trijumfuje kada svi očekuju provalu emocija. Izetbegović je antipod Machiavelliu[20]. Prezirao je silu i silnike, njegov duh je vapio za slobodom. Kod njega cilj nije opravdavao sredstvo."[21] Ono što sam primijetio kod njega je da

[19] Adamir Jerković: ***Sjećanja na Aliju Izetbegovića***, Almada, 2010.

[20] Niccolò Machiavelli (1469.–1527.), talijanski književnik i političar u vrijeme renesanse. Posmatra politiku odvojenu od morala. Ostavlja moral po strani i politiku promatra empirijski. Po njemu je nazvana filozofska doktrina - makijavelizam.

[21] Adamir Jerković: ***Sjećanja na Aliju Izetbegovića***, Almada, 2010.

nije znao da mrzi i koji je u aktivan život vraćao i svoje progonitelje. Sve zbog Bosne i Hercegovine. „Alija Izetbegović je Sokrat iz Platonovog dijaloga „Gorgija“, koji tvrdi da je bolje trpjeti zlo nego ga počiniti. Alija je bio ubijeđen u ovu moralnu istinu, isto onako strastveno kao Sokrat, čak i ako je znao da svijet iz svojih pragmatičnih i utilitarističkih razloga ne shvata, a i kada shvata - ne priznaje ovu istinu.

Ovo je tipična odlika dobrih i velikih ljudi, onih koji vjeruju u Boga, koji u vjeri pronalaze snagu i jasan putokaz. U islamu je Izetbegović nalazio nadahnuće i odgovore na sva pitanja. U njegovom antimakijavelističkom stavu i gandijevskom milosrđu prepoznajemo rijedak božanski dar, koji je u kontekstu dnevno-političke prakse teško razumljiv. Zato je Alija Izetbegović bio poseban“[▼22].

ALIJA IZETBEGOVIĆ U MJESTU STARIĆ KOD KLADNJA 15. JULA 1998. GODINE, NA PRVOJ GODIŠNJICI OBILJEŽAVANJA GENOCIDA U SREBRENICI. (FOTO: AMEL EMRIĆ) A. IZETBEGOVIĆ NA VJERSKOM HODOČAŠĆA U MEKKI TOKOM 1995. ILI 1996. GODINE. (ARHIV M.A.A.)

[▼22] Adamir Jerković: vidi, ***Machiavelli, ye Karşi Aliya***, Istanbul, Arhiv Federacije BiH, 2008.

Pečat u vremenu

Od 1990. Alija Izetbegović je bio prvi predsjednik BiH, a kraj rata je dočekao kao predsjednik Predsjedništva jedinstvene države. Nakon toga je u više navrata predsjedavao u rotirajućem Predsjedništvu BiH. Iz aktivne politike se povukao na polovini mandata 14. 10. 2000. a tri godine kasnije u oktobru 2003. je preminuo. Prisustvo oko 150 hiljada građana njegovoj dženazi govori o ugledu koji je imao u bh. politici i životu. Ukopan je, po vlastitoj želji, među svojim vojnicima na šehidskom mezarju Kovači.

Razmišljam danas o prvom predsjedniku BiH i njegovom djelu. Uvjeren sam danas više nego ikada da su ga stranci bolje razumjeli od nas samih. Bez njega je minulo stoljeće mnogo praznije i bezličnije. Nemilo stoljeće u kojem su počeli i završili svi veliki svjetski i regionalni ratovi i otvorena agresija na BiH. Ali ovo je i vrijeme nastavka nesmiljene, uporne agresija na našu državu, koja se sada vodi drugim sredstvima. Agresija koja je započela u Beogradu a nastavila se iz Zagreba. Izetbegović je živio i radio u nemirno doba u kojem su Srbi izvršili besprimjernu agresiju na državu sa hiljadugodišnjim kodom i počinili strašan, neviđen genocid u Srebrenici[▾23], u Tomašici i na drugim mjestima u Bosni i Hercegovini, u jednom prljavom ratu koji se vodio do istrebljenja Bošnjaka. Da ironija bude potpuna Srbi su ga nazvali odbrambeno-otadžbinski rat i danas nastavljaju živjeti sa tom notornom laži. Izetbegović je, bez sumnje, pripadao vremenu u kojem je živio i, voljeli ga ili ne, ostavio je pečat u njemu.

Danas, itekako u Bosni i Hercegovini, nedostaje Alija Izetbegović, njegova mudrost, državnička zrelost i politička vizija. Njegovo djelo moglo bi biti izvanredan orijentir novoj generaciji političara Bosna i Hercegovina, a posebno Bošnjacima, koji su danas su pred velikim dilemama i teškim izborom kojim putem krenuti dalje. Država još nije izašla iz vrtloga političkih iskušenja. Ali, mi u Bosni i Hercgovini zapravo i nemamo drugog izbora osim boriti se, istrajavati na svojoj nezavisnosti. Posebno Bošnjaci. BiH je suočena upornim agresivnim srpskim separatizmom i hrvatskom opstrukcijom na

---

▾23 Srebrenica je poznata po zločinu srpskih napadača uz propuštanje međunarodnih snaga da spriječe zločine. Udružene srpske jedinice iz Srbije i sa područja BiH su pod komandom generala Ratka Mladića i uz direktnu podršku vojno-političkog rukovodstva SR Jugoslavije, 11. 7. 1995. u prisustvu holandskih jedinica iz sastava UNPROFOR-a, zauzele Srebrenicu i u roku od tri dana počinile genocid nad nevinim bošnjačkim civilnim stanovništvom koje nije moglo da pruži odbranu, jer je cjelokupno naoružanje oduzeto 1993. strane UN. Procjenjuje se da je ubijeno 8372 Srebreničana, a oko 12.000 ljudi se vodi kao nestalo.

svakom koraku. Oni sanjaju stare snove u kojima nema mjesta za Bosnu i Hercegovinu. Čekaju novu povijesnu priliku. Srbi sanjaju o urušavanju EU, a ne rade gotovo ništa da demokratiziraju društvo i sebe. Iz daytonske boce koja je trebala zauvijek zarobiti otvoreni srpski i pritajeni hrvatski destruktivni projekt, oslobođen je secesionistički demon bez ozbiljnije reakcije međunarodne zajednice, koja je pogodovala rastu nacionalizma. Bošnjački lideri koji su zaslijepljeni vlastitim sujetama i nepostojanjem nacionalnog programa, nisu još uvijek uspjeli da odgovore na izazove današnjeg trenutka. U ne tako davnoj prošlosti Bošnjaci su predvođeni Alijom Izetbegovićem iz mnoštva krivih puteva znali pronaći pravi.

POSLEDNJI ISPRAČAJ ALIJE IZETBEGOVIĆA DO ŠEHIDSKOG MEZARJA KOVAČI. (ARHIV M.A.A.)

Reference

IZETBEGOVIĆ, ALIJA. (1984): ***Islam između Istoka i Zapada***, SAD.

IZETBEGOVIĆ, ALIJA. (1990): ***Islamska deklaracija***, Sarajevo, Bosna.

IZETBEGOVIĆ, ALIJA. (2001): ***Sjećanja***, Sarajevo, TKD Šahinpašić.

DANILOVIĆ, RAJKO. (2002): ***Upotreba neprijatelja***, Beograd, Montena.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2005): ***Alija izbliza I-III***, Zenica, Dom štampe.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2007): ***Aliya Izzetbegoviç'i anma***, Sarajevo, Arhiv Federacije BiH.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2008): ***The 5th anniversary of death of Alija Izetbegović***, Sarajevo – Prishtina, ArhivFederacije BiH.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2008): ***Alija at close quarters***, Sarajevo – Istanbul, Arhiv Federacije BiH.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2008): ***Machiavelli, ye Karşi Aliya***, Sarajevo – Istanbul, Arhiv Federacije BiH.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2010): ***Sjećanja na Aliju Izetbegovića***, Sarajevo, Almada.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2010): ***Američki presing do mira u Daytonu***, Sarajevo, Prilozi.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2011): ***The role of Alija Izetbegović in the independence of Bosnia and Herzegovina***, Sarajevo-Cairo, Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2016): ***Character of Aliya Izetbegovic***, Sarajevo, Arhiv Federacije.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2016): ***Kontinuitet velikosrpske hegemonističke politike kroz agresije i perfidne otimačine zemlje putem agrarnih reformi i kolonizacija***, Sarajevo, Arhiv Federacije.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2017): ***Alija Izetbegović and Srebrenitza, bosnian prospects after the genocid***, Sarajevo, Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine.

JERKOVIĆ, ADAMIR. (2017): ***Aliya İzetbegoviç düşünce ve mücadelesi***, Sarajevo- Bursa, Arhiv.

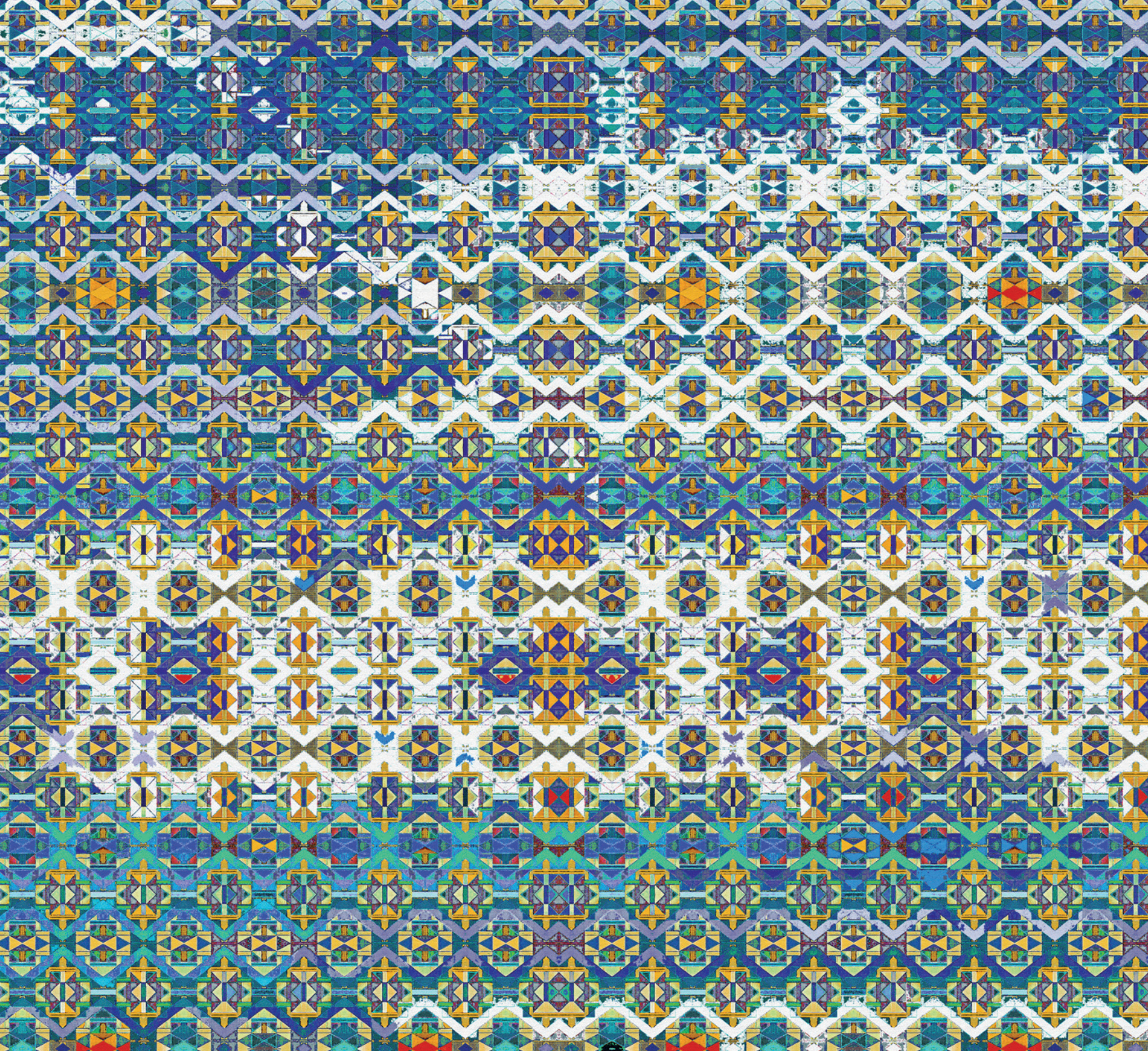
JERKOVIĆ, ADAMIR. (2022): ***Magle nad Bosnom***, Sarajevo, Almada.

NAPOMENA

Jedan dio korištene foto-dokumentacije je preuzet iz arhiva Muzeja “Alija Izetbegović” u Sarajevu.

POZDRAV ALIJE IZETBEGOVIĆA. (ARHIV M.A.A.)

17°
30′
18°
30′
BOSNIA
HERZEGOVINA
NIKSICH
Trebigne
Klobuk
Grahovo
Ragusa vecchia
District of
Ragusa vecchia
CATTARO
Tzetinje
Polgoritza
Spuss
Departments
I
II
III
IV
V
VI
VII
(ARHIV M.A.A.)

Akademik **Smail ČEKIĆ**

Strijeljanje beranskih muslimana na Trešnjeviku 21. oktobra 1912.

STRIJELJANJE BERANSKIH MUSLIMANA NA TREŠNJEVIKU 21. OKTOBRA 1912.

Sažetak

Balkanske (hrišćanske) države (Srbija, Crna Gora,Grčka i Bugarska), učesnice/saveznice u Balkanskom ratu 1912.-1913., čiji su narodi u evropskom dijelu Osmanskog carstva bili u izrazitoj manjini (preko 50% stanovništva činili su muslimani), su s namjerom i planski, organizirano i sistematski, u cilju teritorijalnog širenja – osvajanja „životnog prostora“ (njem. Lebensraum), sprovele „balkansko klanje“ – izvršile brojne teške, najbrutalnije oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad muslimanima, pripadnicima nacionalne, etničke i vjerske grupe, kao takve (barbarsko masovno i pojedinačno klanje; masakriranje i ubijanje civilnog stanovništva, uključujući žene, djecu i starce; masovno nasilno pokrštavanje; masovno spaljivanje i uništavanje naseljenih mjesta; masovno pljačkanje i pustošenje; prisilno protjerivanje; silovanja; mučenja; sakaćenja i druge zločine), što potvrđuju brojni relevantni, pouzdani, valjani i vjerodostojni izvori saznanja, uključujući i dokumenta o strijeljanju muslimana Berana oktobra 1912.

Prezentirani tekst u suštini predstavlja jedan od segmenata istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad muslimanima i katolicima na Balkanu 1912.-1913., čiji će rezultati biti saopšteni u više naučnih studija.

Ključne riječi: *Kraljevina Crna Gora, Kralj Nikola, Berani, mahala Ramhusovića, Tripko Bulatović, Dušan Jovović, Milan Cemović, “beranski turci”, Andrijevica, Podgorica, Ramhusovići, Garčevići, Mandžuke, Trakalice, Bošnjaci, Kolašinci, Đukići.*

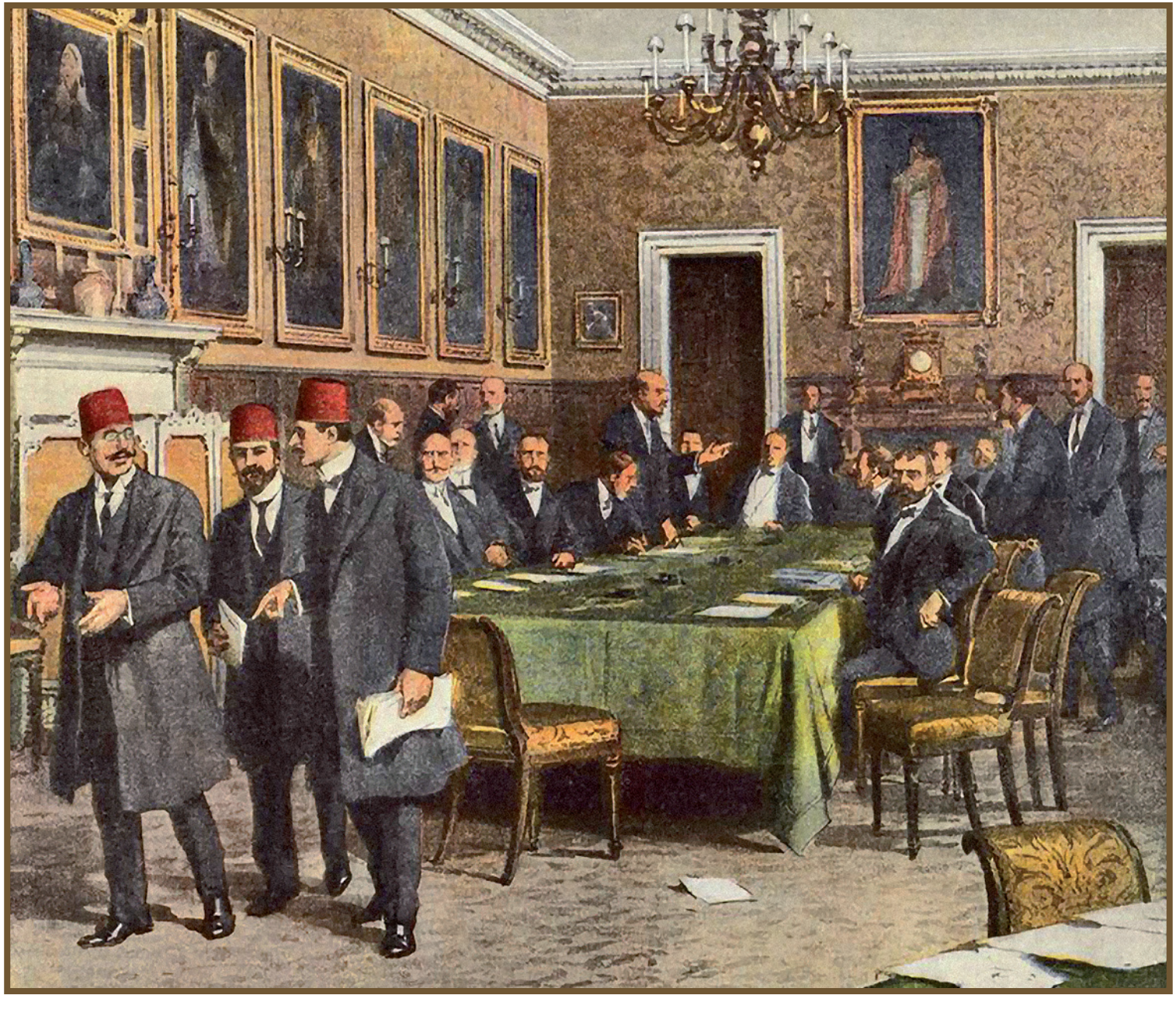
THE SHOOTING OF BERAN MUSLIMS ON TREŠNJEVIK ON OCTOBER 21, 1912.

Abstract

The Balkan (Christian) states (Serbia, Montenegro, Greece and Bulgaria), participants/allies in the Balkan War of 1912-1913, whose peoples in the European part of the Ottoman Empire were in a distinct minority (over 50% of the population were Muslims), intentionally and planned, organized and systematic, with the aim of territorial expansion - conquering "living space" (German: Lebensraum), carried out "Balkan slaughter" - committed numerous severe, most brutal forms of crimes against humanity and international law against Muslims, members of the national, ethnic and religious groups, as such (barbaric mass and individual slaughter; massacre and killing of the civilian population, including women, children and the elderly; mass violent Christianization; mass burning and destruction of inhabited places; mass looting and devastation; forced expulsion; rape; torture; mutilations and other crimes), which is confirmed by numerous relevant, reliable, valid and credible sources of knowledge, including documents about the shooting of Beran Muslims in October 1912.

The presented text essentially represents one of the segments of research into crimes against humanity and international law against Muslims and Catholics in the Balkans in 1912-1913, the results of which will be published in several scientific studies.

Key words: *Kingdom of Montenegro, King Nikola, Berani, Mahala Ramhusović, Tripko Bulatović, Dušan Jovović, Milan Cemović, "Turks of Beran", Andrijevica, Podgorica, Ramhusovići, Garčevići, Mandžuks, Trakalice, Bosniaks, Kolašinci, Đukići.*

ARHIV M.A.A., MIROVNA KONFERENCIJA IZMEĐU TURSKE I BALKANSKIH DRŽAVA U LONDONU. TURSKI IZASLANICI NA ODLASKU.

Balkanskim ratom 1912–1913, Londonskim mirom i razgraničenjem sa Srbijom i Albanijom Crna Gora je, kao i ostale balkanske (hrišćanske) države, teritorijalno proširena. Okupirala je Mojkovac, Šahoviće, Bijelo Polje, Berane, Plav, Gusinje, Rožaje, Rugovu, Peć, Dečane, Đakovicu i Pljevlja, te područje Tuzi i dio Skadarskog jezera i Bojane. Velike sile su legalizirale teritorijalna osvajanja na Balkanu i zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Kralj Nikola je 8. novembra 1913. proglasio ("*Mome dragome narodu*") "**prisajedinjenje Kraljevini Crnoj Gori svih osvojenih oblasti …**", pri čemu je obećao da će (on i Vlada), pored ostalog, **osigurati** "**ličnu i imovinsku bezbjednost**", "**slobodu vjere i savjesti**" i **zaštitu** "**podanicima rimokatolicima**" i "**pripadnicima islama**", nakon čega su okupirane teritorije i "**formalno ušle u sastav crnogorske države, a njeni žitelji su postali crnogorski državljani**".[▾1]

Na okupiranoj teritoriji Kraljevina Crna Gora je izvršila brojne zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava, posebno masovna strijeljanja muslimana i masovna nasilna pokrštavanja muslimana i prekrštavanja katolika, što potvrđuju brojni relevantni izvori saznanja.

U Beranama ("**u mahali Ramhusovića**") je 18. oktobra 1913. uveče poginuo vojnik Tripko Bulatović. Zbog toga su 19. oktobra "**mušketana četiri turčina**" i uhapšeno (u toku noći 18/19. i ujutro 19. oktobra 1912) 37 muslimana, koje je Oblasna uprava u Beranama (istoga dana), svojim aktom broj 148, sa "četiri askera", sprovela Oblasnoj upravi na Andrijevici, "**radi daljeg ekspediranja … u Podgoricu**". Trideset sedam (37) "**beranskih turaka**" je uhapšeno, s obrazloženjem da su bili ("**smatrani …**") "**znalci za pripremanje ubistva izvršenog nad Tripkom Bulatovićem, redovom iz Kolašina, učinjenom 18. oktobra**", o čemu je Milan Cemović, vršilac dužnosti oblasnog upravitelja u

[▾1] *Glas Crnogorca*, broj 52, Cetinje, 9. novembar 1913; Branko Babić, **POLITIKA CRNE GORE U NOVOOSLOBOĐENIM KRAJEVIMA 1912–1914. GODINE**, "Obod", "Pobjeda", Cetinje – Podgorica, 1984, str. 277–278; Ž. Andrijašević – Š. Rastoder, **ISTORIJA CRNE GORE OD NAJSTARIJIH VREMENA DO 2003**, Centar za iseljenike Crne Gore – Podgorica, Podgorica, 2006, str. 277 i 280.

Beranama, istoga dana izvijestio kralja Nikolu (Dežurnog ađutanta u Ulcinju) i komandanta Istočnog odreda brigadira serdara Janka Vukotića u Rožaju.[2]

Ratni vojni sud u Beranama je 19. oktobra 1912, zbog pogibije vojnika Bulatovića ("**za ubistvo vojnika Tripka Bulatovića**"), donio dvije smrtne presude : prvom je osudio na smrt ("**… kazne smrću**") Zeću i Jupa Ramhusovića i Džemu (?) Čivovića, a drugom Haka Ramhusovića.[3] Taj zločin (obje presude) je "**odobrio Kralj** (**bez apelacije**)".[4] Tada su strijeljana dva sina Ahmeta Ramhusovića (vjerovatno Zećo i Jupo), čiji je brat Buto istoga dana iz Berana "**naknadno upućen**" za Andrijevicu, sa Selimom, Dinom i Zećom Ramhusovićem, te 21. oktobra ubijen na Trešnjeviku.[5]

---

[2] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 2/1913, Oblasna uprava Berane, vršilac dužnosti oblasnog upravitelja Milan Cemović – Kr. oblasnoj upravi Andrijevica, Broj 148, Berane, 19. oktobar 1913; *Isto*, 438, 3/1913, Oblasna uprava Berane, vršilac dužnosti oblasnog upravitelja – Oblasnoj upravi Andrijevica, Broj 148, Berane, 19. oktobar 1912; *Isto*, 438, 2/1913, Kapetan Joksimović – Oblasnoj upravi Andrijevica, K Br. 148, Berane, 28. juni 1913; Isto, 438, 4/1913, Oblasna uprava Berane, vršilac dužnosti oblasnog upravitelja Milan Cemović – Dežurnom ađutantu Ulcinj, Broj 151, Berane, 19. oktobar 1913; *Isto*, 438, 5/1913, Oblasna uprava Berane, vršilac dužnosti oblasnog upravitelja Milan Cemović – Komandantu Istočnog odreda serdaru Vukotiću Rožaje, Broj 151, Berane, 19. oktobar 1912; *Isto*, 438, 6/1913, Telegram dežurnog ađutanta – Oblasnom upravitelju Cemoviću, Berane, Topolica, 2. novembar/20. oktobar 1913; Isto, M. Cemović, vršilac dužnosti oblasnog upravitelja – Ratnom vojnom sudu U mjestu /Berane/, Broj 159, Berane, 20. oktobar 1912; *Isto*, 438, 7/1913, Kralj. Cr. uprava Vasojevićske oblasti, Dušan Jovović, za obl. upravitelja – Zastupniku plemenskog kapetana Lijeva Rijeka, Broj 4266, Andrijevica, 21. oktobar 1912; Isto, 438, 8/1913, Kr. Cr. uprava Vasojevićske oblasti, Dušan Jovović, za obl/asnog/ upravitelja – Oblasnoj upravi Berane, Broj 4212, Andrijevica, 22. oktobar 1912; Isto, 438, 9/1913, Telegram Kr. Cr. uprave Vasojevićske oblasti, Filip Protić, zastupnik oblasnog upravitelja – Ministru vojnom Cetinje, Andrijevica, 27. oktobar 1913; Isto, 438, 10–438, 13/1913, *Zapisnik od 26. novembra 1912. sastavljen u kancelariji Oblasne uprave u Beranama po poslu preslušanja Vidaka Šušića, iz Drobnjaka, zbog ubijstva dvadeset i pet turaka iz Berana, osumnjičenih po ubistvu Tripka Bulatovića, vojnika u Beranama*; Isto, 438, 11–438, 12/1913, *Rađeno 26. novembra 1912. u kancelariji Kr. obl. uprave u Beranama – prizvat Janko Brajunović, artiljerijski vojnik*; Isto, 438, 20/1913; 438, 22/1913; 438, 12/1913, *Rađeno 26. novembra u kancelariji Kr. obl. uprave u Beranama – prizvat Radoica Todorović, Mitar Medojević, Miraš Dragović i Vaso Milović, koji po pročitanju Zapisnika Vidaka Šušića i Janka Brajnovića izjaviše*; Isto, 438, 34/1912, Telegram Kr. Cr. uprave Vasojevićske oblasti, zastupnik oblasnog upravitelja Filip Protić – Ministru vojnom Cetinje, Broj 5426, Andrijevica, 30. novembar 1912; DACG. MV – Kabinet 1912, fascikla 5, Ministarstvo vojno, Broj Reg. 9585, Broj Kab.1344, Cetinje, 8. decembar 1912, Kr. Cr. Uprava Vasojevićske oblasti – Ministru vojnom Cetinje, Broj 5426, Andrijevica, 30 novembar 1912; ABO NMCG, Kralj Nikola I Petrović Njegoš 1912, fascikla 61, dokument 174, Telegram vršioca dužnosti oblasnog upravitelja, M. Cemović – Dežurnom ađutantu Ulcinje, Broj 151, Berane, 1. novembar/20. oktobar 1912. Brigadir serdar Janko Vukotić je tada bio u Peći (ne u Rožaju).

[3] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 424, 1/1913, *Popis lica kojima je presuđeno zbog ubistva, pljačke i drugih zločina*.

[4] *Isto*. Milosav Jokić je 20. oktobra 1912. od Oblasne uprave Berane primio 22 krune "**na ime pogreba pok/ojnog/ Tripka Bulatovića, topdžije**" (DACG, Oblasna uprava Berane 1912–1915, fascikla 6, OUB, 2, 1/1912, Milosav Jokić, Priznanica, Berane, 20. oktobar 1912).

[5] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 3/1913, Oblasna uprava Berane, vršilac dužnosti Oblasne uprave M. Cemović – Oblasnoj upravi Andrijevica, K Br. 148, Berane, 19. oktobar 1912.

■ ARHIV M.A.A., IZVRŠENJE SMRTNE PRESUDE (“… KAZNE SMRĆU”): ZEĆA I JUPA RAMHUSOVIĆA, DŽEMA (?) ČIVOVIĆA I HAKA RAMHUSOVIĆA. (REKONSTRUKCIJA)

U Beranama su, pored ostalih muslimana, "**ubijena dva turčina, odnosno strijeljani, a to su bili Babajići**".[6]

Nije nam poznato da li je komandant Vukotić odobravao navedeni zločin, kao što je to učinio kralj Nikola, ili je reagovao na neki drugi način.

"**Turci osumnjičeni**" za ubistvo vojnika Tripka Bulatovića (36) su **svezani** ("**turci svezani**"), sa još dva askera (38), 21. oktobra iz Andrijevice upućeni za Lijevu Rijeku, sa ciljem da ih sprovedu za Podgoricu, "**gdje će se čuvati pod strožijim nadzorom nego obični taoci**".[7]

Na Trešnjeviku – u reonu Kapetanije kraljske vojnici su 21. oktobra 1912. ubili (puškama) 25 zarobljenih i svezanih muslimana – civila, uključujući i jedno dijete od 12 godina, s obrazloženjem da su, "**kad smo stigli na vrh Trešnjevika**", "**pokušali da bježe, a pratnja ih u bježanju potukla**", "**pucajući na iste iz pušaka**", "**daleko 3.000 metara od kolskog puta**".[8]

Stražari su "**13 svezanih turaka**" 22. oktobra 1912. u 17 sati predali policiji u Lijevoj Rijeci, "**gdje će noćiti, a 24. će produžiti za Podgoricu**".[9] Nije nam, pored Selima, Dina i Zeća Ramhusovića, poznat njihov identitet, niti šta je bilo s njima.

---

[6] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 428, 1/1913, *Zapisnik od 28. juna 1913. sastavljen u Berane pred Isljed|nom| komisijom protivu brig|adira| A.|vra| Cemovića i drugih, zbog* : *ubistva, paljevine, otimanja, pljačke, itd. – prizvat Zarije Joksimović*. Kapetan Joksimović u zapisničkom saslušanju nije naveo njihov identitet, niti datum ubistva, što je propust Isljedne komisije. Moguće da su i oni ubijeni 19. oktobra 1912, kada i sinovi Ahmeta Ramhusovića. Međutim, u materijalima Isljedne komisije Katurić – Rađenović za Berane sačuvan je i ovaj podatak : "**Presudom Suda – Bijelo Polje, od 26. marta 1913, Broj 77–V–913– 54, osuđen Ajdin Ćosović na smrt, a dvojica turaka, braća Šerif i /H/Asib Babajić ubijeni, a ubice prema istoj presudi oslobođeni, jer /je/ ubistvo izvršeno u nužnoj odbrani**" (DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 424, 1/1913, *Popis lica kojima je suđeno zbog ubistva, pljačke i drugih zločina*).

U Beranama je, pored ostalih, i Sado Toska (*prezime* – ?), Presudom Ratnog vojnog suda, od 29. decembra 1912, "**zbog nalaska oružja, kažnjen smrću – vješanjem**" (DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 424, 1/1913, *Popis lica kojima je suđeno zbog ubistva, pljačke i drugih zločina*).

[7] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 1/1913; – 438, 2/1913; – 438, 3/1913; – 438, 4/1913; – 438, 7/1913; – 438, 8/1913; – 438, 10, 1–10, 13/1913. i – 438, 19/1913.

[8] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 10–438, 12/1913; 438, 18/1913; 438, 19/1913; 438, 20/1913; 438, 22/1913; 438, 23/1913 i 438, 26/1913. Tada su stražari ubili 23 beranska muslimana i 2 askera (vojnika) (DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 30, *Spisak ovd|ašnjih poginulih turaka u Trešnjeviku*; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 425, 2, *Zapisnik od 25. juna 1913, sastavljen u Berane pred Isljed|nom| komisijom protiv brig|adira| Avra Cemovića i drugih, zbog* : *ubistva, paljevine, otimanja, pljačkanja itd. – Prestade Fata Zeke Ramhusovića*; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 426/1913, Vejso (Selmov) Garčević – Isljednjem sudijama Berane, Polica, 26. juni 1913; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 433, 1/1913, Fata (žena Duljka Smailova) Ramhusović – Kraljevskoj crnogorskoj komisiji Berane, 29. juni 1913; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 433, 2/1913, Svjedoci : Huš Hodo, Huš Avdul i Nezir Ramhusović.

[9] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 19/1913; 438, 24/1913. i 438, 25/1913.

Težak zločin nad zarobljenim i svezanim civilima na visokoj planini Trešnjeviku 21. oktobra 1912. (1.573 metra nadmorske visine) zahtijeva da se, na osnovu i u skladu sa raspoloživim izvorima, objektivno i u cjelosti rasvijetli, a posebno mjesto izvršenja zločina i način ubistva.

ARHIV M.A.A., BRIGADIR SERDAR JANKO VUKOTIĆ – KOMANDANT ISTOČNOG ODREDA.

O tom zločinu je sačuvano više dokumenata (oko 30) upravnih vlasti – izvještaji odgovornih činovnika dvije oblasne uprave, a posebno Uprave Vasojevićske oblasti na Andrijevici – uglavnom njena korespondencija sa nižim organima vlasti (plemenskim kapetanima u Lijevoj Rijeci i Kraljima), te Ministarstvom vojnim, Sreskom beranskom kapetanijom i Isljednom komisijom. Dokumenti potiču uglavnom (preko 20) od oktobra 1912. (19–27. oktobra), dva (dokumenta) iz novembra iste godine (26. i 30. novembra), dva od juna (29. i 30. juna) i tri iz jula 1913. (1. – dva i jedan od 2. jula).

Okupacioni organi vlasti su, u vezi sa ubistvom muslimana na Trešnjeviku, preduzeli sljedeće radnje i aktivnosti :

– Oblasna uprava Berane je **19. oktobra 1912**, Broj 148, Upravi Vasojevićske oblasti na Andrijevici sprovela "**36 beranskih turaka**", osumnjičenih za ubistvo vojnika Tripka Bulatovića u Beranama 18. oktobra uveče, sa ciljem da ih dalje sprovede "**u Podgoricu, gdje će se čuvati pod strožijim nadzorom nego obični taoci**";[10]

– Oblasna uprava Berane je istoga dana Oblasnoj upravi Andrijevica naknadno uputila Buta Ram/h/usovića, "**s napomenom da su mu danas** /19. oktobra 1912/ **dva brata strijeljana**", i, "**uz Buta**", "**četiri askera i to dva zarobljenika i dva iz Pljevalja, koji su sami došli iz Mitrovice i predali se**".[11] "**Osobitu pažnju**" je, prema Milanu Cemoviću, trebalo obratiti na Buta, Selima, Dina i Zeća Ramhusovića "**sa ostalim bratsvenicima njegovim**", "**i kao takve**" ih "**preporučiti Obl/asnoj/ upravi u Podgorici**";[12]

– Oblasna uprava Berane je 19. oktobra 1912. izvijestila kralja Nikolu ("**Dežurnog ađutanta**" u Ulcinju) i komandanta Istočnog odreda, serdara Janka Vukotića, u Rožaju da je 18. oktobra uveče ("**sinoć**") u beranskoj varoši, "**u mahali Ramu**/h/**sovića**", poginuo vojnik Bulatović i da su zbog toga ("**zbog istog slučaja**") istoga dana (19. oktobra) "**mušketana četiri turčina i 36 sprovedeno u Podgoricu**".[13]

---

[10] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 2/1913, Oblasna uprava Berane, vršilac dužnosti oblasnog upravitelja Milan Cemović – Kr. Oblasnoj upravi Andrijevica, Broj 148, Berane, 19. oktobar 1912; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 4/1912, Oblasna uprava Berane – Državnom ađutantu Ulcinj, Broj 151, Berane, 19. oktobar 1912; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 5/1913, Oblasna uprava Berane – Komandantu Istočnog odreda serdaru Vukotiću Rožaje, Broj 151, Berane, 19. oktobar 1912; DACG, MV – Kabinet 1912, fascikla 5, Ministarstvo vojno, Broj Reg. 9585, Broj Kab. 1344, Cetinje, 8. decembar 1912, Kr. Cr. Uprava Vasojevićske oblasti – Ministru vojnom Cetinje, Broj 5426, Andrijevica, 30. novembar 1912. Izvještavajući o tome Upravu na Andrijevici, Milan Cemović (vršilac dužnosti oblasnog upravitelja) je molio "**da žandarme naše, koji će ih do Andrijevice dopratiti, izvolite odmah ovamo – neodložno – povratiti, jer nema ovdašnja policija nijednog žandarma na raspoloženju**" (DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 2/1913).

[11] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 3/1913, Oblasna uprava Berane, vršilac dužnosti obl/asnog/ upravitelja M. Cemović – Oblasnoj upravi Andrijevica, K Br. 148, Berane, 19. oktobar 1913.

[12] *Isto*.

[13] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 4/1913, Oblasna uprava Berane – Dežurnom ađutantu Ulcinj, Broj 151, Berane, 19. oktobar 1913; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 5/1913, Oblasna uprava Berane – Komandantu Istočnog odreda serdaru Janku Vukotiću, Rožaje, Broj 151, Berane, 19. oktobar 1913.

Izvještavajući kralja Nikolu i komandanta Vukotića o navedenim zločinima, Milan Cemović je prešutio da je 19. oktobra iz Berana u Andrijevicu naknadno sprovedeno još četiri muslimana, a ne samo 36. Nije nam poznato zašto je Cemović tako postupio.

Kralj Nikola je **odobravao strijeljanje** "**četiri turčina**", o čemu je "Dežurni ađutant" iz Topolice izvijestio oblasnog upravitelja Cemovića "**Njegovo Vel/ičanstvo/ Kralj Gospodar odobrava što ste mušketali četiri turčina**").[14] Oblasna uprava Berane je o tome istoga dana izvijestila Ratni vojni sud u Beranama ("**telegrafskim putem javlja Dežurni ađutant da Nj. V. Kralj Gospodar odobrava jučerašnje mušketanje četiri turčina, što Vam se čini na znanje**").[15]

– Uprava Vasojevićske oblasti je 19. oktobra 1912. (u 18,20) Oblasnu upravu Berane izvijestila da nije raspolagala sa vojnicima koji bi čuvali stražu na Andrijevici i sproveli "**turke**",[16] te nije mogla udovoljiti njenom zahtjevu da vojnike (žandarme), koji su sproveli svezane "**beranske turke**" na Andrijevicu, neodložno povrati u Berane, jer policija u Beranama nije imala "**nijednog žandarma na raspoloženje**".[17] Stoga je sekretar Jovović molio za odgovor;[18]

– Oblasna uprava Berane je istoga dana, odnosno istu večer (19. oktobra) izvijestila Upravu Vasojevićske oblasti da njeni vojnici (iz Berana) "**poćeraju sprovedene turke u Podgoricu**" ("**Neka vojnici poćeraju …**"), pri čemu treba **da ih snabdiju** ("**samo ih snabdite …**") "**ljebom, putnim troškom i obućom**";[19]

– sekretar Uprave Vasojevićske oblasti Dušan Jovović je 20. oktobra 1912. (u 9 sati) vršioca dužnosti oblasnog

---

[14] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 6/1913, Telegram Dežurnog ađutanta – Oblasnom upravitelju Cemoviću Berane, Topolica, 2. novembar/20. oktobar 1913.

[15] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 6/1913, Milan Cemović, vršilac dužnosti oblasnog upravitelja – Ratnom vojnom sudu, u mjestu, Broj 159, Berane, 20. oktobar 1913.

[16] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 16/1913, Telegram Uprave Vasojevićske oblasti, za obl/asnog/ upravitelja sekretar Dušan Jovović – Milanu Cemoviću, vršiocu dužnosti oblasnog upravitelja Berane, Broj 4212, Andrijevica, 1. novembar/19. oktobar 1912. Naime, na Andrijevici "**nije ostavljeno nikakvih vojnika za straže, sprovođenje i …** /jedna riječ – nečitko/ **i taoca, već to vrše oni vojnici koji ih dovode. Ako bar deset vojnika od ovih koji su noćas doveli turke, koje ste poslali ne mogu sa njima poći, ova će uprava rečene turke ovdje ostaviti bez sigurne straže dok budu joj se poslali vojnici za sprovođenje istih**" (Isto).

[17] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 2/1913, Oblasna uprava Berane – Kr. oblasnoj upravi Andrijevica, Broj 148, Berane, 19. oktobar 1913.

[18] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 16/1913, Telegram Uprave Vasojevićske oblasti, za obl/asnog/ upravitelja sekretar Dušan Jovović – Milanu Cemoviću, vršiocu dužnosti oblasnog upravitelja Berane, Broj 4212, Andrijevica, 1. novembar/19. oktobar 1912.; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 15/1913, Telegram Uprave Vasojevićske oblasti, sekretar Jovović – M. Cemoviću, vršiocu dužnosti oblasnog upravitelja Berane, Andrijevica, 2. novembar/20. oktobar 1912.

[19] *Isto*, Telegram Oblasne uprave Berane – Oblasnoj upravi Andrijevica, Broj 158, Hitno, Berane, 20. oktobar 1912.

upravitelja Milana Cemovića molio "**za što skoriji odgovor**" na njegov "**sinošnji** /19. oktobra/ **akt odnosno sprovođenje turaka**";[▼20]

– Oblasna uprava Berane je i 20. oktobra 1912. (u 10 sati) Upravu Vasojevićske oblasti ponovo izvijestila **da njeni vojnici** "**potjeraju sprovedene turke**" **samo da ih snabdiju** "**hljebom i putnim troškom**".[▼21]

ARHIV M.A.A., NIKOLA I. PETROVIĆ, SEDMI I POSLJEDNJI DRŽAVNI POGLAVAR IZ CRNOGORSKE DINASTIJE NJEGOŠ. NA PRIJESTOLJU JE KAO KRALJ BIO OD 1910–1918. GODINE.

[▼20] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 15/1913, Telegram sekretara Jovovića – Milanu Cemoviću, vršiocu dužnosti oblasnog upravitelja Berane, 2. novembar/20. oktobar 1912.

[▼21] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 17/1913, Telegram Oblasne uprave Berane, vršilac dužnosti oblasnog upravitelja M. Cemović – Oblasnoj upravi Andrijevica, Broj 158, Hitno, Berane, 2. novembar/20. oktobar 1912.

Svezani "**beranski turci**" su 19. oktobra 1912, sprovedeni na Andrijevicu. S tim u vezi, sekretar Oblasne uprave Dušan Jovović tvrdi da su vojnici iz Berana, koji je Oblasna uprava Berane angažovala, 19. oktobra 1912. u toku noći "**doveli turke**" **na Andrijevicu** ("**…, koji su noćas doveli turke, …**").[22] Vjerovatno je riječ o naknadnom upućivanju uhapšenih muslimana iz Berana na Andrijevicu (Buto Ramhusović i "**četiri askera**").[23] "**36 beranskih turaka**" su sigurno u toku dana (19. oktobra) sprovedeni na Andrijevicu.

"**Beranski turci**" (37) su, zbog problema sa nedostatkom vojnika, zadržani na Andrijevici do 21. oktobra, kada su ih "**potjerali**" ka Podgorici.[24]

- Uprava Vasojevićske oblasti je **21. oktobra 1912**. obavijestila ("**Najhitnije**") zastupnika plemenskog kapetana u Lijevoj Rijeci da su "**danas tamo poslati neki turci svezani**" i da ih "**sprovode neke topdžije iz Berana**", te mu izdao naređenje o povratku jednog broja vojnika (topdžija) u Berane, a drugi da, sa jednim brojem vojnika iz Lijeve Rijeke, svezane "**turke**" sprovedu u Podgoricu. U slučaju da ne "nađu" potreban broj vojnika, "**turke**" je trebalo zadržati u Lijevu Rijeku, "**a vojnike odmah povratiti**".[25]
- Sekretar Jovović je plemenskom kapetanu također, izdao naređenje da, "**ukoliko** "**turci svezani**" **nisu stigli u Lijevu Rijeku**, pošalje nekoga (nekoliko vojnika) da ih "**srete**" (sretne) i vojnike "**vrati**" (povrati u Berane).[26]

---

[22] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 16/1913, Telegram Uprave Vasojevićske oblasti, za obl/asnog/ upravitelja sekretar Dušan Jovović – Milanu Cemoviću, vršiocu dužnosti oblasnog upravitelja Berane, Broj 4212, Andrijevica, 1. novembar/19. oktobar 1912.

[23] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 2/1913, Oblasna uprava Berane, vršilac dužnosti oblasnog upravitelja Milan Cemović, Broj 148, Berane, 19. oktobar 1912.

[24] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 7/1913, Uprava Vasojevićske oblasti, za obl/asnog/upravitelja/ Jovović – Zast/upniku/ plem/enskog/ kapetana L/ijeva/ Rijeka, Broj 4260, Najhitnije, Andrijevica, 21. oktobar 1912.

[25] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 7/1913, Uprava Vasojevićske oblasti, za obl/asnog/ uprav/itelja/ Jovović – Zast/upniku/ plem/enskog/ kapetana Lijeva Rijeka, Najhitnije, Broj 4266, Andrijevica, 21. oktobar 1913. Sekretar Dušan Jovović je, u vezi sa topdžijama, naveo da je "**komandantu tih topdžija naređeno da topovima krene iz Berana naprijed, a on topdžija nema. Zato naredite topdžijama da se neodložno, što su najbrži vraćaju u Berane, a oni žandarmi, koji se nalaze sa istim topdžijama, nek se ne vraćaju, nego nađite tu nekoliko vojnika, pa neka oni sa tima žandarima sprovedu ih u Podgoricu.**

Ako ne mognete naći što vam treba turke tu zadržite, a vojnike odmah povratite. O izvršenju izvjestite. Čekam odgovor u štaciji. Ako nisu tu stigli pošaljite da ih ko srete i vrati" (Isto).

[26] *Isto.*

Sekretar Dušan Jovović ("za obl/asnog/ upravitelja/") je plemenskog kapetana u Lijevoj Rijeci obavijestio o dvije činjenice: o slanju (sprovođenju) nekih "**turaka svezanih**" i **nekim topdžijama iz Berana**, koji ih sprovode. Pominjući sprovođenje "**turaka svezanih**", on ne navodi njihov broj, što je veoma zanimljivo.

ARHIV M.A.A., PROLAZAK KOLLONE KROZ ANDRIJEVICU PREMA LIJEVOJ RIJECI.

- Kapetanija u Lijevoj Rijeci (pisar Orović) je **21. oktobra 1912**. Oblasnu upravu na Andrijevici "**Hitno**" izvijestila da je toga dana, u skladu sa njenom naredbom od istoga dana, u **16 sati poslala** "**šest vojnika da sretnu i prime turke**" "**i topdžije vrate**",[27] odnosno "**da sretu topdžije koji su vodili povezane turke iz Berana i da ih od njih prime, a topdžijama da saopšte da odmah idu na svoja mjesta**";[28]
- nakon što je dobila navedeni izvještaj Uprava Vasojevićske oblasti je **22. oktobra 1912.** zastupnika plemenskog kapetana u Lijevoj Rijeci obavijestila da su sa Andrijevice "**poslati trideset šest turaka i dva askera**". Obavještavajući o tome zastupnika plemenskog kapetana, sekretar Jovović mu je postavio pitanje : "**Šta će reć te nijesu svi stigli** ? **Jesu li utekli** ?". Stoga je naredio da ga odmah izvijeste i "stvar" ispitaju;[29]
- Kapetanija u Lijevoj Rijeci je **22. oktobra 1912**. Oblasnoj upravi na Andrijevici dostavila dva izvještaja : prvi u 17, a drugi u 23 sata. U prvom je izvijestila : "**Sad stigoše** /u 17 sati/ **ovdje** /u L. Rijeku/ **13 svezanih turaka koje su topdžije predali našijim stražarima na Lukavac … Noćiće** /turci/ **ovdje, a sjutra će sa stražarima produžiti za Podgoricu**".[30]
- Vojnici iz Lijeve Rijeke su, prema drugom izvještaju Kapetanije u Lijevoj Rijeci, pored potvrde da su poslali "**šest vojnika da sretnu topdžije, …**", **u jutro** ("**jutros**") 22. oktobra 1912. "**sreli topdžije sa 13 turaka na Lukavcu i od njih ih primili, a topdžijama saopštili**" "**da odmah idu na svoja mjesta … Zadržali smo ovdje rečene 13 turaka, a sjutra ćemo ih uputiti u Podgoricu …**";[31]

---

[27] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 18/1913, Telegram pisara Vojina Orovića – Oblasnoj upravi Andrijevica, Hitno, Lijeva Rijeka, 3. novembar /22. oktobar 1913; Isto, Kr. Cr. Uprava Vasojevićske oblasti, Broj 4272, Andrijevica, 21. oktobar 1912.

[28] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 20/1913, Telegram pisara Vojina Orovića – Sekretaru Jovoviću Andrijevica, Urgent, Lijeva Rijeka, 4. novembar/22. oktobar 1913.

[29] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 19/1912, Kr. Cr. Uprava Vasojevićske oblasti – Zast/upniku/ plem/enskog/ kap/etana/ Lijeva Rijeka, Broj 4301, Andrijevica, 22. oktobar 1913.

[30] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 19/1913, Telegram pisara Orovića – Oblasnoj upravi Andrijevica, Lijeva Rijeka, 4. novembar/22. oktobar 1912.

[31] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 20/1913, Telegram Kapetanije Lijeva Rijeka, pisar Vojin Orović – Sekretaru Jovoviću, Lijeva Rijeka, 4. novembar/22. oktobar 1913. Identitet tih 13 muslimana nije nam poznat, izuzev četvorice : Selim, Dino i Zećo Ramhusović, te "**sin Mujka Zujovića**" (DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 3/1913, Oblasna uprava Berane – Oblasnoj upravi Andrijevica, Broj 148, Berane, 19. oktobar 1912; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 20/1913, Telegram Kapetanije Lijeva Rijeka, pisar Vojin Orović – Sekretaru Jovoviću Andrijevica, Urgent, 4. novembar/22. oktobar 1913.

– Uprava Vasojevićske oblasti je 22. oktobra 1912. Oblasnu upravu Berane molila "**da izvijesti jesu li tamo stigli topdžije**", sa kojima je **sprovela na Andrijevicu** "**turke – osumnjičene za ubistvo jednog našeg tamo ubijenog vojnika, kao i ako su, gdje se sad nalaze**".[32]

Vojnici (topdžije) iz Berana su svezane "**turke**" pratili (sprovodili) prema Podgorici, preko Andrijevice, Kralja, Trešnjevika, gdje su veći broj strijeljali, zatim Kraljskih Bara, Mateševa i do Lukavca, gdje su manji broj preuzeli vojnici iz Lijeve Rijeke.

Iz Berana su za Andrijevicu krenuli 19. oktobra (nije nam poznato vrijeme), gdje su ih zadržali te noći, sljedeći dan i noć. Iz Andrijevice su krenuli 21. oktobra (nije nam poznato vrijeme polaska) i 22. u jutro stigli na Lukavac i istoga dana u 17 sati stigli u Lijevu Rijeku.

Upravi Vasojevićske oblasti je 22. oktobra bilo poznato da svi "**turci**" nisu stigli u Lijevu Rijeku. Tu informaciju je dobila od pisara Orovića, koji je prvi izvještaj o tome Upravi uputio 22. oktobra u 17 sati. Sekretar Jovović je istoga dana, vjerovatno poslije dobijanja navedenog izvještaja (telegrama), zastupnika plamenskog kapetana obavijestio da su iz Andrijevice "**poslati trideset i šest turaka i dva askera**" i pitao ga "**šta će reći te nijesu svi stigli**" i "**jesu li utekli** ?, te mu je naredio da ga odmah izvijesti i "**stvar**" **ispita** ("**… i stvar ispitate**").[33]

Dušan Jovović je 22. oktobra bio obaviješten **da svi** "**turci**" **nisu stigli u Lijevu Rijeku** i da mu je bilo poznato ili je pretpostavljao šta je sa onima koji nijesu stigli. Imajući to u vidu, on je zastupniku plemenskog kapetana postavio pitanje "**šta će reći te nijesu svi stigli**" i ujedno ga, postavljajući mu pitanje "**jesu li utekli**", usmjerio kakav će mu odgovor pružiti – utekli su.

Među "**turcima**" koji su stigli u Lijevu Rijeku bio je i "**sin Mujka Zujovića**" (ime nepoznato). On je, prema izvještaju pisara Vojina Orovića Upravi Vasojevićske oblasti, od 22. oktobra 1912, izjavio "**kako su svi 38 Turaka sa stražom došli do na vrh Trešnjevika**[34] **i kako je on sa ovima ovdje došlim** /u L. Rijeci/ **dvanaestoricom i sa još**

---

[32] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 8/1913, Uprava Vasojevićske oblasti, za obl. upravitelja sekretar Dušan Jovović – Oblasnoj upravi Berane, Broj 4213, Andrijevica, 22. oktobar 1912.

[33] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 19/1913, Kr. Cr. uprava Vasojevićske oblasti – Zast/upniku plem/enskog/ kap/etana/ L. Rijeka, broj 4301, Andrijevica, 22. oktobar 1912.

[34] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 20/1913, Telegram Kapetanije Lijeva Rijeka, pisar Vojin Orović – Sekretaru Jovoviću Andrijevica, Urgent, 4. novembar/22. oktobar 1912. Zujović, prema Orovićevom izvještaju, pominje 38 "**turaka**", koji su "**sa stražom došli do na vrh Trešnjevika**", čime potvrđuje izvještaj Uprave Vasojevićske oblasti, sekretara Jovovića, od 22. oktobra 1912. o broju poslatih "turaka" i askera/vojnika (DACG,

četvoricom otputovali niz Trešnjevik, u tom da je čuo pucanje /pucnje/ **iz pušaka, ali da se oni nijesu vraćali. Docnije, kaže rečeni Zujović, da su ih stigli stražari koji su pratili one turke koji su ostali na vrh Trešnjevika umorni i jedan od njih ujeden za ruku. Dalje kaže da su isti stražari dvadeset turaka u bjekstvu poubijali, ali ne tvrdi da su svi poubijeni. Isti kaže kako su jutros** /22. oktobra/ **stražari u Bare Kraljske ubili takođe u bjekstvu i one četiri turčina, koji su sa ovim došlim ovdje bili pošli na vrh Trešnjevika**".[35]

Stražari (vojnici) i preživjeli muslimani su 22. oktobra ujutro stigli na Lukavac. Tu su vojnici iz Berana 13 "**turaka**" predali vojnicima iz Lijeve Rijeke. S obzirom na to da su vojnici (oko 30) i "**turci**" iz Andrijevice za Lijevu Rijeku i Podgoricu krenuli 21. oktobra, a na Lukavac stigli 22. (oktobra), očito je da su 21/22. oktobra morali negdje (pre)noćiti (moguće u Mateševu). Međutim, to nam nije poznato, jer raspoloživi izvori o tome ne pružaju nikakav podatak.

Među raspoloživim dokumentima "**o pogibiji u Trešnjeviku**" sačuvan je i "*Spisak ovd/ašnjih/ poginulih turaka u Trešnjevik*". To su sljedeći beranski muslimani, među kojima su, prema raspoloživim podacima, iz tri porodice ubijena po dva člana (otac i sin), uključujući i djecu:

1. Hako Fejzov Ramhusović
2. Buto Ramhusović
3. Mustafa Olev Ramhusović
4. Sejdo Smailov Ramhusović
5. Kujo Sefov Ramhusović
6. Hamo Medov Ramhusović
7. Duljko Smailov Ramhusović (65 godina)
8. Smail Duljkov Ramhusović (12 godina)
9. Sefo Husov Ramhusović
10. Zekan (Zeko) Ramhusović
11. Redžo Nezirov Ramhusović

MUD – IKB, fascikla 4, 438, 19/1913, Kr. Cr. Uprava Vasojevićske oblasti – Zastupniku plemenskog kapetana Lijeva Rijeka, Andrijevica, 22. oktobar 1912).

[35] *Isto*.

12. Murat Ramhusović
13. Kadrija Muratov Ramhusović
14. Šaban Ramhusović
15. Mustafa Garčević
16. Mujo Selimov Garčević
17. Arif Mandžuka
18. Bahto Mandžuka (trgovac)
19. Huso Trakalica
20. Šaban Husa Trakalica
21. Arif Bošnjak
22. Bećo Šahinov Kolašinac
23. Neko Đukić
24. asker – identitet nepoznat
25. asker – identitet nepoznat.[▾36]

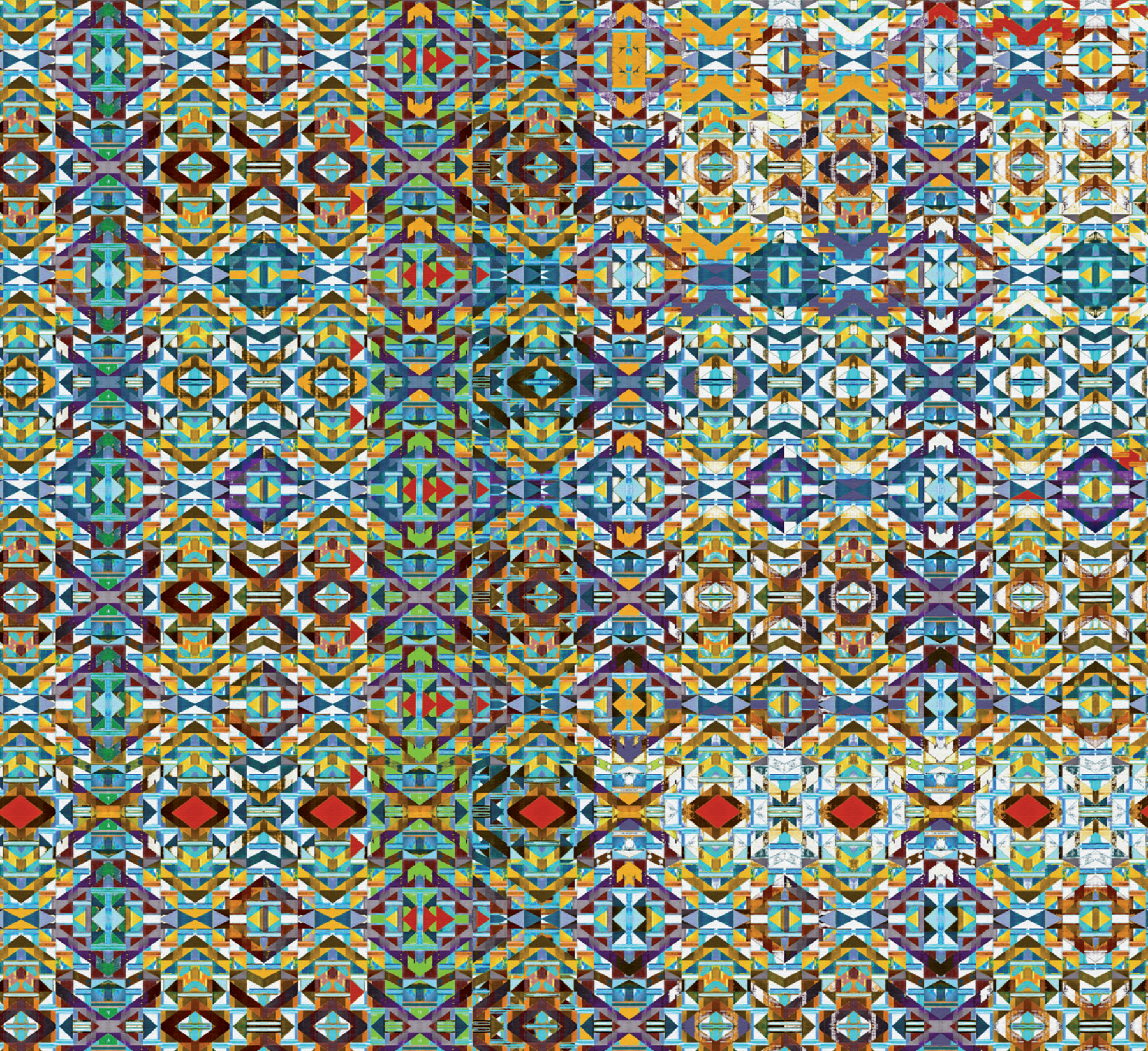
[▾36] DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 30/1912, *Spisak ovd|ašnjih| poginulih turaka u Trešnjevik*; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 3/1913, Oblasna uprava Berane – Oblasnoj upravi Andrijevica, K Br. 148, Berane 19. oktobar 1912; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 438, 20/1913, Telegram Plemenske kapetanije u Lijevoj Rijeci, pisar Vojin Orović – Sekretaru Jovoviću Andrijevica, Urgent, Lijeva Rijeka, 4. novembar/22. oktobar 1912; DACG, MUD – IKB, fascikla 4, 433, 1/1913, Fata, žena Duljka Smailova Ramhusović – Kraljevskoj crnogorskoj komisiji Berane, Berane, 29. juni 1913; Šerbo Rastoder, **ZAŠTO SU BOŠNJACI** "**PLAĆALI KAMATU NAVODNE TURSKE KRIVICE**" **U MIRNODOPSKIM VREMENIMA U XX VIJEKU** – Primjeri Šahovića 1924. i Rožaja 1967–1971. –, *Almanah*, broj 89–90, Udruženje "Almanah" Podgorica, Podgorica, 2022, str. 240. "**Poginuli turci**" su, prema "**iskazu**" Zujovića, odnosno pisara Orovića, "**iz ovih bratstava** : **četrnaest Ramusovića, šest Crnovršanina, dva Garčevića, dva askera i jedan Đukić**" (*Isto*). Nejasno je o kojim Crnovršanima je riječ.

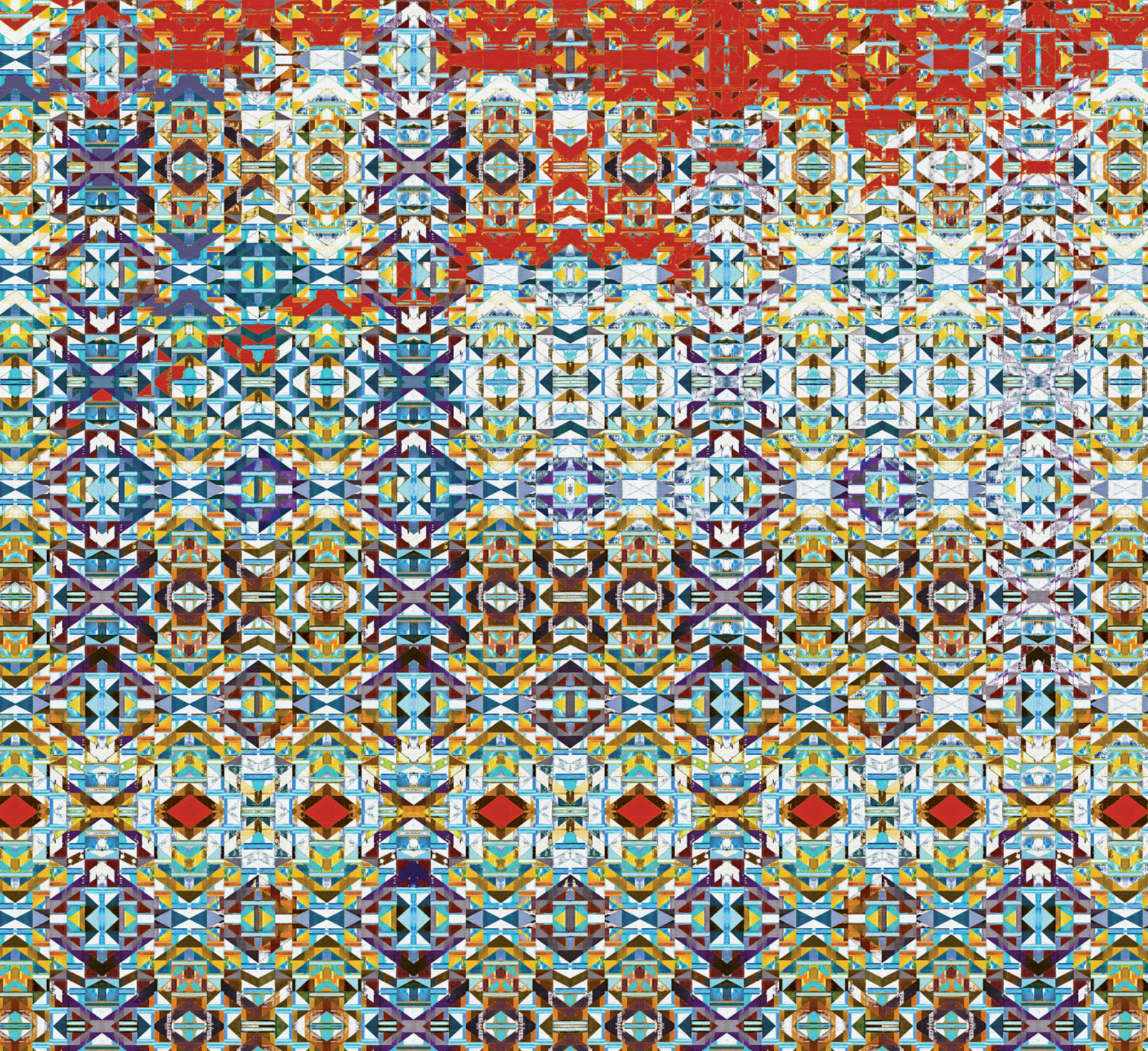
Identitet četrnaest žrtava Ramhusovića, dva Garčevića i jednog Đukića je poznat. Međutim "isljeđenje" Uprave Vasojevićske oblasti ne pominje nijednog Crnovršanina. Činjenica je da je okupaciona vlast ubila i nekoliko Crnovršanina, što potvrđuje kapetan Joksimović i Ministarstvo unutrašnjih djela (DACG, IPK, MUD, I–68, Inventar pomoćnih knjiga, Ministarstvo unutrašnjih djela, Upravno odjeljenje, Djelovodni protokol 1913, Redni broj 2233, 10. maj 1913), ali nam nedostaju izvori da i te zločine rasvijetlimo.

Nije nam poznato koja su četvorica od navedenih muslimana ubijena u Barama Kraljskim.

ARHIV M.A.A., DIO ZAROBLJENIH "TURAKA" NA OUTU IZ LIJEBE RIJEKE U PODGORICU. (REKONSTRIKCIJA)

KRIZA MRALA (ARHIV A.A.M.)

Akademik **Mustafa CERIĆ**

Kriza morala

KRIZA MORALA

Sažetak

Ovaj članak se bavi krizom morala, s posebnim osvrtom na maloljetničko nasilje. Ukazuje na ideju bi-moralnog društva, u kojem postoji smislen i djelotvoran tradicionalni moral pored legitimiziranja društvenog morala bez jasnih moralnih normi i razgraničenja između područja u kojima taj moral djeluje. Efekti ovog bi-moralnog društva tretiraju se u kontekstu moralnog kodeksa bez kojeg ne može biti ni moralnog čovjeka ni moralnog društva.

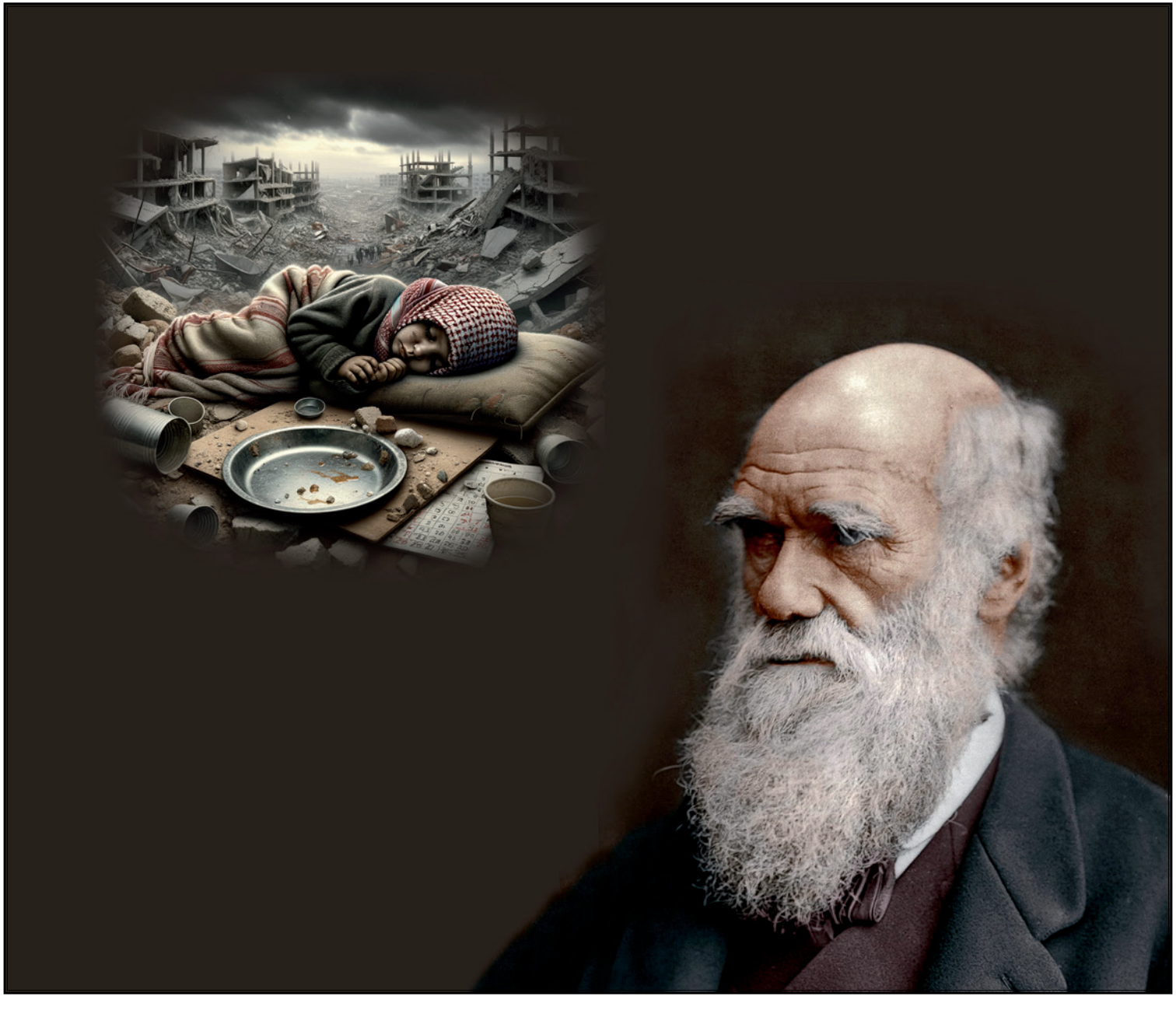
Ključne riječi: *kriza morala, maloljetničko nasilje, bimoralno društvo, tradicionalni moral moralne norme*

THE CRISIS OF MORALITY

Abstract

This article deals with the crisis of morality, with special attention to juvenile violence. It points out to the idea of a bi-moral society, in which there is a meaningful and effective traditional morality in addition to legitimizing social morality without clear moral norms and demarcation between the realms in which that morality operates. The effects of this bi-moral society are treated in the context of the moral code without which there can be neither a moral man nor a moral society.

Key words: *the crisis of morality, juvenile violence, bi-moral society, traditional morality moral norms*

CHARLES DARWIN: OD SVIH RAZLIKA IZMEĐU ČOVJEKA I NIŽIH ŽIVOTINJA MORALNI OSJEĆAJ ILI SAVJEST DALEKO JE NAJVAŽNIJI... (ARHIV A.A.M.)

I
Matematička ocjena vrijednosti čovjeka

Na pitanje kako bi matematički ocijenio čovjeka, otac algebre Muḥammada al-Khawārizmī je odgovori:

Ako je čovijek pošten i moralan, dao bih mu ocjenu 1;
Ako je pritom i šarmantan, dao bih mu ocjenu 10;
Ako je uz to i bogat, dao bih mu ocjenu 100;
I ako je uz sve to još i plemenitog roda, dao bih mu ocjenu 1000;
No, ako čovjeku nedostaje prva vrijednost broj (1), onda su to samo tri nule, onda je to ništica od čovjek.[1]

Eho al-Khawārizmije algebarske ocjene o čovjeku doprla je čak i do ušiju Čarlsa Darvina (Charles Darwin), koji je posvetio svoj život i rad istraživanju sličnosti između čovjeka i životinje, ali je na kraju našao i najbitniju razliku: „U potpunosti se slažem, kaže Darvin, s prosudbom onih pisaca koji tvrde da je od svih razlika između čovjeka i nižih životinja moralni osjećaj ili savjest daleko najvažniji."[2]

---

[1] Muḥammad ibn Mūsā al-Khawārizmī (780-850), latinizirani Algoritmi, bio je perzijski matematičar, astronom, geografičar u vrijeme abbasidskog *khilāfata*, bio je jedan od istaknutih znanstvenih članova *Bayt al-ḥikmah* („Kuća mudrosti") u Bagdadu. U 12. stoljeću latinski prijevod njegovog djela o Indijskim brojevima uveo je decimalni pozicioni sistem brojeva u zapadni svijet. Al-Khawārizmijevo djelo: *al-Kiāb al-mukhtaṣar fī ḥisāb al-džabr wa al-muqābalah* („Kratka knjiga o algebarskom proračunu i jednačinama") predstavlja prvo sistematično rješenje lineranih i kvadratnih jednačina. On se smatra ocem algebre. Napravio je reviziju Ptolomejske geografije i pisao je o astronomiji i astrologiji. Riječ "Algebra" izvedena je iz arapske riječi *al-džibr*. Riječ je o operaciji, koju je al-Khawārizmī koristio da bi riješio kvadratne jednačine. Pojmovi algorizam i algoritam su izvedeni od Algoritmi, latinskog oblika al-Khawārizmijevog imena. Vidi: Alkam, Tursun. ***Father of Algorithms in AI: Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi***, 2024.

[2] Darwin Ch. ***The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex***, vol. 1.

II
Moral: prirodni imperativ ili društveni dogovor

Iz toga proizlazi da ljudi njeguju moralne vrijednosti, tj., prihvaćaju standarde prema kojima se njihovo ponašanje procjenjuje kao ispravno ili pogrešno, dobro ili zlo. Moralne norme prema kojima se ocjenjuju ljudski postupci razlikuju se u određenoj mjeri od pojedinca do pojedinca i od kulture do kulture. Pa ipak, određene norme poput onih: „**ne ubij**“, „**ne laži**“, „**ne ukradi**“ i „**poštuj svoje roditelje**“ su rasprostranjene i univerzalne. Dakako, ova univerzalnost postavlja dva povezana pitanja: da li je prirodni osjećaj, kao moralni imperative, dio ljudske naravi, kao još jedna dimenzija ljudskog biološkog sadržaja; i da li etičke vrijednosti mogu biti proizvodi biološke evolucije, a ne dane religijskim i drugim kulturnim tradicijama?

Filozofija pravi razliku između metaetike, normativne etike i praktične etike: Metaetika objašnjava zašto treba činiti ono što čovjek treba da čini. To je, u stvari, primarna briga filozofije, koja nudi različite teorije:

- zapovijed ili imperativ Božji, prema kojem je ono što određenu vrstu čina čini moralnim;
- moralni realizam, prema kojem postoje samo moralne činjenice, koje su validne ili nisu validne;
- utilitarizam, prema kojem moralna vrijednost čina određena je očekivanom vrijednosti dobra ili koristi najvećeg broja ljudi;
- teorija pozitivizma, prema kojoj nema objektivnih racionalnih osnova za moral, već se moralne norme određuju društvenim dogovorom ili, kod pojedinca, emocionalnim odlukama; naravno, ima drugih teorija.

Središnje pitanje normativne etike je određivanje načina na koji se dolazi do osnovnih moralnih standarda i kako se oni opravdavaju. Odgovori na ova pitanja spadaju u dvije široke kategorije – deontološke i teleološke, ili konsekvencijalističke.

Osnovna razlika između njih je u tome što se deontološke teorije ne pozivaju na vrijednosna razmatranja u uspostavljanju etičkih standarda, dok teleološke teorije to čine. Deontološke teorije koriste koncept svoje inherentne ispravnosti u uspostavljanju takvih standarda, dok teleološke teorije smatraju dobrotu ili vrijednost koju čine djela kao glavni kriterij svoje etičke vrijednosti. Drugim riječima, deontološki pristup poziva da se određene stvari rade na principu ili zato što su same po sebi ispravne, dok teleološki pristup zagovara da su određene vrste radnji ispravne zbog dobrote njihovih posljedica. Deontološke teorije stoga naglašavaju koncepte obaveze, dužnosti te koncepte ispravnog i pogrešnog, dok teleološke teorije stavljaju naglasak na dobro, vrijedno i poželjno.[▾3]

Praktična etika se bavi onim što bismo trebali učiniti u bilo kojoj situaciji. Odnosi se na lični, profesionalni, politički i društveni izbor. Praktična etika pravi ravnotežu ili daje prioritet različitim vrijednostima i interesima. Dobra praktična etika oslanja se na dubinsko razumijevanje relevantnih činjenica i pitanja iz stvarnog svijeta i stoga je često interdisciplinarna. Postoji mnogo različitih pristupa praktičnoj etici i različitih etičkih teorija koje se mogu primijeniti.

U praksi, ljudi se drže određenog skupa moralno-etičkih normi koje se oslanjaju na nekoliko, a ne samo na jednu metaetičku doktrinu. Stoga teolozi monoteističkih religija drže da neki moralni zakoni potiču od božanskog autoriteta (vjera u jednog Boga), drugi od prirodnog zakona (ne ubij, ne čini preljubu), i treći iz civilne vlasti (poštuj privatnu imovinu, plaćaj poreze, itd.). Klasični filozofi Grčke i Rima, kao i muslimanski, smatrali su da ljudi po prirodi drže moralne vrijednosti jer čovjek nije samo *Homo sapiens*, već i ***Homo moralis***.

[▾3] Vidi: ***Britannica***, „Ethics“.

■ ATMOSFERA "DUBOKE MORALNE KRIZE" (ARHIV A.A.M.)

III
Kriza morala – šta je to?

U zadnje vrijeme čuju se javne ocjene da je naše društvo u "dubokoj moralnoj krizi". Neki smatraju da je, zapravo, moralna kriza uzrok i političke i ekonomske krize ne samo kod nas, već i u svijetu. Ako je to tako, a očito da jeste, onda to znači da sve dok traje moralna kriza, trajat će i politička i ekonomska kriza. Zbog toga, valja nam početi iz početka. Valja nam se zapitati šta je to kriza morala?

Moralna kriza može da znači potpuno ili djelomično urušavanje sistema moralnih vrijednosti, s jedne strane, i potpuni ili djelomični nestanak ili nedostatak povjerenja u društvu, s druge strane.

Naravno, da bi se nešto urušilo, treba da postoji. Kad je riječ o moralu, to znači da postoje određeni moralni standardi, određene moralne norme, koje se urušavaju ili ih neko ciljano narušava. Moralne norme se urušavaju ako ih niko ne održava ili ih neko namjerno narušava u namjeri da ustanovi neke nove, drugačije moralne norme, koje odstupaju od uobičajenih. Tu, dakle, nastaje moralna kriza: narušavanjem postojećeg moralnog sistema, koji ne mora biti ni bolji ni lošiji od prethodnog, ali je on nov i nepoznat i zato nije opće prihvatljiv. A kad dođe do podjele u društvu oko moralnih standarda i moralnih normi, onda nastaje kriza morala, koja uzrokuje političku krizu, iz koje nastaje ekonomska kriza.

No, problem današnjice nije samo u narušavanju postojećeg ili uobičajenog sistema moralnih vrijednosti. Toga je uvijek bilo u svim vremenima i u svim generacijama. Urušavali su se ili narušavali su se ciljano stari i ustanovljavani su novi moralni standardi društva. Ali, oni su bili moralni standardi, koji su utjecali na kakvu takvu moralnu svijest i savjest društva. O pitanju ukidanja starih, tradicionalnih, i uspostave ili legaliziranje novih moralnih vrijednosti bez pravila i granica filozofi su vodili velike rasprave kroz cijelu povijest. Moralni problem današnjice je, međutim, mnogo veći i opasniji od toga. Naime, danas je moralno stanje u svijetu takvo da se nema šta urušiti ili narušiti u moralnom smislu, jer ne postoje moralni standardi, nema moralnog koda, koji obavezuje moralno ponašanje čovjeka.

Moral se prvenstveno tiče odnosa ljudi jedni prema drugima, koji se kreće od altruističkog do barbarskog. Ali, većina društvenih analitičara danas ne obraća pažnju na moralne izuzetke - na rijetka herojska djela ili sporadične zločine koje veliki broj nikada ne počini. Umjesto toga, oni primjećuju načine na koje se obični ljudi ponašaju u svom svakodnevnom životu. Da li danas ljudi vjeruju da su njihovi susjedi manje pošteni i ljubazni nego što su bili? Da li misle da su njihovi suradnici manje velikodušni i manje od pomoći te da će se češće odnositi jedni prema drugima bez poštovanja i iznevjeriti međusobno povjerenje?

IV
Maloljetničko nasilje

Možda ne možemo precizno odgovoriti na postavljena pitanja, ali prema pojavi maloljetničkog nasilja možemo zaključiti da nešto nije u redu u našoj zajednici i našem društvu. Kako je to moguće? Ko je odgovoran za tu pojavu? Roditelji, učitelji, vjeroučitelji ili društvene mreže?

Kako je moguće da se naši maloljetnici upuštaju u tako strašne avanture, koje ih kriminaliziraju za cijeli život?

Užasno je i bolno slušati kako se naše maloljetnike hapsi i odvodi u pritvor na ispitivanja zbog sumnje za lažnu dojavu o podmetnutim bombama na državne institucije. Time ih se kriminazira za cijelog njihovog života. Zapitajmo se: kakvi će to biti sutra ljudi? Kakvi će to biti sutra roditelji-odgajatelji svojoj djeci?

Nije li pojava maloljetničkog nasilja zato što naša omladina nema iskustva vojničke discipline od spremanja kreveta do urednog stajanja u stroju sa vršnjacima u ljubavi i bratstvu?

Ko, zapravo, brine o mentalnom i fizičkom zdravlju naše mladeži? Roditelji, koji često nisu u stanju zbog zauzetosti i brzine života da prate razvoj svoje djece ili škola koja je pretrpana prevelikom školskom administracijom pa nema vremena da razgovara sa učenicima o njihovim maloljetničkim pitanjima i problemima ili džamija/crkva koja nije kvalificirana da se bavi tim teškim društvenim pitanjima ili je ovo vrijeme drugačije od svih vremena, gdje djeca tako brzo odrastaju, kao

nikad dosada, u mentalnom smislu da im ni roditelji ni učitelji u školi ni vjeroučitelji u džamiji/crkvi nisu dorasli da im budu uzoriti voditelji/odgajatelji?

MALOLJETNIK NASILNO RASPOLOŽEN (ARHIV A.-A.-M.)

V
Šta nam je činiti?

Prije svega treba da priznamo da imamo problem s maloljetničkim nasiljem, treba da uzroke i posljedice tog problema ispitamo te da ga dobro shvatimo kako bi znali da se s tim problemom suočimo i rješavamo ga i kao zajednica i kao društvo. Treba znati da je maloljetničko nasilje svojevrsna epidemiologija s kojom se nije lahko nositi, ali nema drugog puta već da to istražujemo kako bi shvatili da značajan dio maloljetne muške populacije čini nasilje. Najčešće, nasilje se može objasniti pozivanjem na statusne ili druge razlike u kontekstu zajednice i društva. U maloljetničkom nasilju postoji velika raznovrsnost. Maloljetnici koji počine jednu vrstu nasilnog djela također su skloni činjenju drugih vrsta i nenasilnih djela. Nasilni prestupnici imaju tendenciju da budu uporni ili česti prestupnici. Postoji mala razlika između nasilnih i nenasilnih, ali podjednako čestih prestupnika. Ipak, postoji određeni stepen specijalizacije za nasilje. Zato je potrebno više studija da bi se ustanovilo da li postoje faktori rizika za nasilje koji nisu faktori rizika za ozbiljnu nenasilnu delinkvenciju (npr. biološki faktori). Nasilni maloljetnici obično imaju istovremene probleme kao što su viktimizacija, zloupotreba supstanci i neuspjeh u školi. To su često mladi mladi sa višestrukim problemima. Postoji značajan kontinuitet od agresije u djetinjstvu do maloljetničkog nasilja. Rano doba početka nasilja predviđa veliki broj nasilnih prekršaja. Glavni dugoročni faktori rizika za maloljetničko nasilje su individualni (visoka impulzivnost i niska inteligencija, vjerovatno povezana s izvršnim funkcijama mozga), porodica (loš nadzor, stroga disciplina, fizičko zlostavljanje djece, nasilni roditelj, velika porodica, siromaštvo, razorena porodica), vršnjačka delikvencija, članstvo u bandi, gradsko stanovanje i život u četvrti sa visokim stepenom kriminala (koju karakteriziraju bande, oružje i droga). Potrebno je više studija o interakcijama među faktorima rizika, a posebno o interakcijama između bioloških i psihosocijalnih faktora rizika. Važni kratkoročni situacioni faktori uključuju motive potencijalnih prestupnika (npr. ljutnju, želju za povredom), konzumaciju alkohola i radnje koje dovode do nasilnih događaja (npr. eskalacija trivijalne svađe).

Također, potrebno je više istraživanja o razvoju i validaciji instrumenata za procjenu rizika. Da bi se istražili faktori razvoja i rizika za maloljetničko nasilje, potrebne su dugoročne studije. Takve studije bi trebale uključiti više grupa, kako bi se izvukli zaključci o različitim starosnim grupama, gdje treba uključiti i dječake i djevojčice i glavne statusne i etničke grupe. Oni bi trebali mjeriti širok spektar rizika, a posebno zaštitnih faktora. Trebalo bi da se zasnivaju na velikim uzorcima visokog rizika, posebno u gradskim sredinama, uključujući metode provjere kako bi se maksimizirao rezultat nasilnih prestupnika, dok istovremeno omogućavaju izvođenje zaključaka o ukupnoj populaciji. Oni bi trebali uključivati dugoročne studije praćenja kako bi se omogućili zaključci o putevima razvoja. Trebalo bi da ulože poseban napor na proučavanju nastanka i razvoja nasilja kako bi se povezali podaci o razvoju i stanju nasilja. Nije lahko organizirati dugoročne studije koje bi se posebno fokusirale na maloljetničko nasilje, ali takve studije su potrebne za unapređenje znanja o epidemiologiji maloljetničkog nasilja, uključujući faktore rizika i razvojne puteve.[▾4]

[▾4] Vidi: Farrington D.P., Loeber R., ***Epidemiology of juvenile violence.***

NACIJE KOJE IMAJU MORALA OPSTAJU, A AKO JE NAROD MORALNO POGOĐEN, OČITAJ MU MRTVAČKI SPOMEN! (ARHIV A.A.M.)

VI
Kriza morala kao poticaj za moralni oporavak zajednice i društva

Samo ako imaju moral nacije opstaju,
ako izgube moral, nacije nestaju!

Moral je izvor tvoje dobrobiti,
zato se moralno uspravi radi tvoje opstojnosti!

Ako je narod moralno pogođen,
očitaj mu mrtvački spomen!

Narodi iščeznu, pretvore se u prašinu kad izgube moral,
kad među njima zavlada laž, prevara, krađa i pokvarenost!

A to je onaj dan kad moralno jak i pošten postane tuđi i odbačen,
kad se njegovo mišljenje ne uzima u obzir,
niti mu se povjerava emanet,
jer niko ne želi da vidi poštenog u zemlji u kojoj je raširena korupcija,
u kojoj vlada lažljivac, prevarant i dvoličnjak![▾5]

[▾5] Ševki, Ahmed [Aḥmad Šawqī (1868-1932)], egipatski pjesnik i dramatičar poznat po nadimku *Princ pjesnika (Amīr al-šu'arā')*. Iz ugledne porodice, studirao je pravo u Parizu i Montpellieru, gdje se upoznao s francuskom književnošću. U mladosti dvorski pjesnik, autor panegirika kedivskoj dinastiji u duhu klasičnoga arapskog pjesništva ali i protubritanskih pjesama; nakon proglašenja Egipta britanskim protektoratom protjeran. U egzilu u Španiji pisao poeziju pod utjecajem andaluzijskih arapskih pjesnika, osobito Ibn Zajduna. Nakon povratka 1920. u domovinu okrenuo se domoljubnim, političkim, društvenim i staroegipatskim temama te pisanju pohvalnica poslaniku Muhamedu. Autor je poetskih drama, koje je prvi uveo u arapsku književnost, među kojima se ističu tragedije *Kleopatrina smrt* (*Maṣra' Kliyūbātrā*, 1927), *Kambiz* (*Qambīz*, 1931) i *Antara* (*'Antara*, 1932).

Zanimljivo: riječ "**kriza**", koja se izvodi iz korijena grčke imenice "krisis" i glagola "krino" znači: "odvojiti", "odlučiti", "povući razliku", "odlučni ili presudni trenutak", dok se u arapskom jeziku pojam *krize* izvodi iz glagolskog korijena *azama*, *ya'zamu*, *azmun*, koji znači: "skupiti se", "zbiti se", "skvrčiti se", drugim riječima kriza (*azmatun*) na arapskom jeziku upućuje na "**spajanje**" dok na grčkom upućuje na "**odvajanje**". Nije li "kriza" ili "nevolja" prije svega u samom poimanju tog pojma nešto što se "odvaja" od nečega ili se nešto "spaja" s nečim kako bi se ovladalo "krizom", tj., odlučnim ili presudnim trenutkom, u kojem se ukidaju stara i nameću nova pravila ponašanja. Nije li kriza onaj trenutak ili moment kad nemamo izbora već da se suočimo s istinom tj., s trenutkom odluke, a to je moment kada su uvjeti prije i poslije tog "momenta" drugačiji od svih ostalih momenata u prošlosti, ali i u budućnosti.

U kontekstu priče o "krizi" pojam "**momenata**" može značiti jednu minutu, jedan dan kao i jednu godinu, jednu deceniju ili jedno stoljeće. Jer, odlučujući ili presudni moment znači promjenu, a promjena znači pritisak da se nađu nove metode za suočavanje s novim izazovima, jer prethodni nisu bili adekvatni. To traganje, tj. taj moment krize, može biti kratak ili dug sve dok pojedinac ili nacija ne nađu adekvatno rješenje za nastale probleme, za nastalu krizu, gdje treba nešto odvojiti od nečega da bi se nešto spojilo s nečim. Ako se nađu adekvatna rješenja, onda se kaže da je kriza savladana. A ako se ne nađu, onda kriza traje. Nije potrebno da vas podsjećam na tri velike krize Rimskog carstva oko 509. god. p.n.e. u vezi prva dva Punska rata protiv Kartage, današnjeg Tunisa, (264-241. i 218-201. p.n.e), zatim na krizu kod promjene republičke u kraljevsku vladavinu (23. p.n.e.), te na krizu germanske invazija na Rimsko carstvo 476. n.e., invazije koja je značila potpuni pad Rimskog carstva; nije potrebno ni da vas podsjećam na krizu Velike Britanije nakon što je izgubila imperijalni uticaj u svijetu, krizu za koju se mislilo da je riješena ulaskom Velike Britanije u Europsku Uniju 1973. god. Međutim, Brexit je 2017. god. pokazao da Britanija nije izašla iz krize, već je (ne)zaboravljenu britansku krizu Brexit dodatno produbio. Nije, dakle, potrebno da vas opterećujem davno-historijskim i recentnim krizama kod drugih. Dovoljno je da vam skrenem pažnju na naše historijske, recentne i trenutne krize ili nevolje, koje nas kao "**moment odluke**" prate više od jednog stoljeća: kriza nakon Berlinskog kongresa (1987.); kriza nakon Prvog epohalnog rata (1914-1918.); kriza nakon Drugog epohalnog rata (1941-1945.); kriza nakon pada komunizma (1945-1992.); i bosanska kriza zbog agresije na Bosnu i genocida nad Bošnjacima, koja još uvijek traje.

Ima li išta dobroga u "momentu krize" ili u "kriznom momentu" ma koliko trajao? Kod Kineza ima. Pojam "krize" na kinskom jeziku izražava se u složenici "wei-đi". "Wei" znači "opasnost", a "đi" znači "krucijalna prilika", "kritična tačka", "pravi trenutak da se nešto učini". Eho te kineske mudrosti Vilston Čerčil (Wilston Churchill) je osnažio svojom izjavom, rekavši: "Nikad ne dozvoli da dobra kriza ode u otpad", dok je Fridrih Niče (Friedrich Nietzsche) kazao: "Ono što nas ne ubije, učini nas jačim". Dakle, krizu, bilo koju, treba razumjeti kao izazov za kreativno djelovanje, koje vodi do izbora boljeg rješenja za nastale probleme.

Kriza može biti kriza pojedinca ili individue i kriza kolektiva ili nacije. Kriza pojedinca je lična kriza, koja ne mora da se tiče kolektiva ili nacije, ali kriza nacije tiče se svakog pojedinca. Prije svega pojedinac mora shvatiti i priznati da ima krizu; mora prihvatiti ličnu odgovornost, mora biti spreman i sposoban da iskoristi krizno stanje, ne smije propustiti pravi trenutak da nešto uradi, tj., da nešto promjeni u svom mišljenju i ponašanju; mora povući liniju i "odvojiti", kao što grčka riječ za krizu upućuje, probleme koje treba da riješiti, odnosno mora "skupiti", kao što arapska riječ za krizu upućuje, snagu, volju i pamet da riješi krizu; mora pojedinac u krizi tražiti materijalnu i duhovnu pomoć od pojedinaca i grupa zato što nije u stanju da sam riješi svoj problem, svoju krizu; mora koristiti iskustva drugih za rješenje svoje krize; ali, mora imati i "ego strength", tj., snagu svog vlastitog duha, kao samopouzdanje i neovisnost u iznalaženju rješenja, koje je najbolje za njega; mora biti pošten u samo-ocjenjivanju; mora se sjetiti iskustva iz ranijih kriza; mora biti strpljiv i uporan; mora biti fleksibilan u smislu da prihvati korisne sugestije drugoga; mora imati jasne individualne vrijednosti, koje mu snaže moral; pojedinac ne smije biti opterećen ničim što ugrožava njegovu slobodu da bira ono što je za njega najbolje u skladu s njegovim moralnim vrijednostima.

Kao što rekoh, kriza pojedinca je lična i ne mora da se tiče nacije, dok se kriza nacije tiče svakog pojedinca kao člana kolektiva, tj., nacije. Stoga, za rješavanje krize nacije ili nacionalne krize mora postojati nacionalni konsenzus o tome da je nacija u krizi, tj., da postoji "**nacionalna kriza**" s kojom se mora upoznati i suočiti svaki pojedinac; mora svaki pojedinac prihvatiti nacionalnu odgovornost da uradi nešto što pridonosi rješenju nacionalne krize; mora se povući linija i "odvojiti" nacionalni problemi kako bi se skupila.

* * *

Postoji razlika između **moralne krize** i **krize morala**. Kad kažemo da postoji moralna kriza, onda mislimo da su ljudi izgubili tradicionalni "osjećaj" za moral, a kad kažemo da postoji kriza morala, onda mislimo da su ljudi izgubili korisno "znanje" o moralu i etici, poput Makijavelijinog savjeta princu da "mora naučiti kako da ne bude dobar".[▾6]

Moral, (lat. *moralis*), je, dakle, *maʿrūf*, utvrđeno i usvojeno ponašanje, koje je nasljedno na temelju vjere, kulture i običaja. Otuda je i u arapskom jeziku izraz *khuluq* pl. *akhlāq* iz korijena riječi *khalaqa*, što znači "stvoriti", a što upućuje na naravno stanje ili urođeno stanje čovjeka, stanje koje je u duhovnom i moralnom smislu nasljedno od roditelja, zajednice i društva kojem čovjek po rođenju pripada.

Na drugoj strani je etika (grč. *ethos*) filozofska disciplina koja istražuje porijeklo, motive, normu i svrhu moralnog djelovanja. U arapskom jeziku to je izraz *adab*, koji upućuje na pouku o moralnom ponašanju kroz odgojno-obrazovni proces u školi, ali i kroz književni izraz ili beletrističke oblike, kao što su romani, pripovijetke i kratke priče.

Nije teško zaključivi da je današnji svijetu u moralnoj krizi zbog gubitka "osjećaja" za moral, kao tradicionalne vrijednosti svejedno da li se radi o vjerskim ili drugim vrijednostima, ali, isto tako, nije teško zaključiti da je znanje o etičkim vrijednostima polivalentno od krajnje negacije do krajnje afirmacije istog moralnog pitanja, kao što je, npr., pitanje abortusa ili prava na život.

Imajući na umu da je suština etike svijest o postojanju drugih ljudi i uvažavanje njihovih potreba i prava, onda je jasno da je etika nauka o zajedničkom životu, odnosno da je „etika zajedništva" bît moralnog ponašanja. U tom smislu, baviti se moralnom krizom ili krizom morala znači razlikovati pojmove: (1) **deskriptivna etika**, koja opisuje trenutno stanje morala kod ljudi i zajednica te utvrđuje osnovu za normativnu etiku; (2) **normativna etika**, koja proučava i utvrđuje etičke norme i moralne standarde; (3) **meta-etika**, koja proučava pojam etike, značenje etike i istinitost etičkih sudova i etičkih zapovjedi. Slijedom toga, etički sudovi i zapovjedi mogu biti: moralno neutralni; moralno zabranjeni; moralno obavezni; i moralno poželjni.

[▾6] Machiavelli, Niccolò, ***The Prince***, str. 52.

VII
Zaključak

Dakle, nije teško zaključiti da je naša zajednica i društvo u stanju krize morala a što je posljedica bi-moralnog stanja, gdje se vrši legitimizacija jednog novog društvenog morala bez jasnih moralnih normi i granica na račun tradicionalnih moralnih vrijednosti. Zadatak je moralno odgovornih i etički kvalificiranih ljudi u zajednici i društvu da jasno označe granicu između tradicionalnih moralnih normi, gdje se znaju moralna pravila i granice i netradicionalnog društvenog morala bez moralnih pravila i granica. Stanje bez moralnih pravila i granica najviše pogađa maloljetnike, koji u tome vide kaos jer u svojoj glavi nisu ustajnu razlučiti razliku između moralnog/normalnog i nenormalno/nemoralnog ili nasilnog ponašajna. Čovjek ima slobodu, ali ako ga ta sloboda vodi u nemoral, onda ta sloboda nije njegova sreća, već nesreća ne samo po njega kao pojedinca, već i po zajednicu i društvo kao cjelinu.

LITERATURA

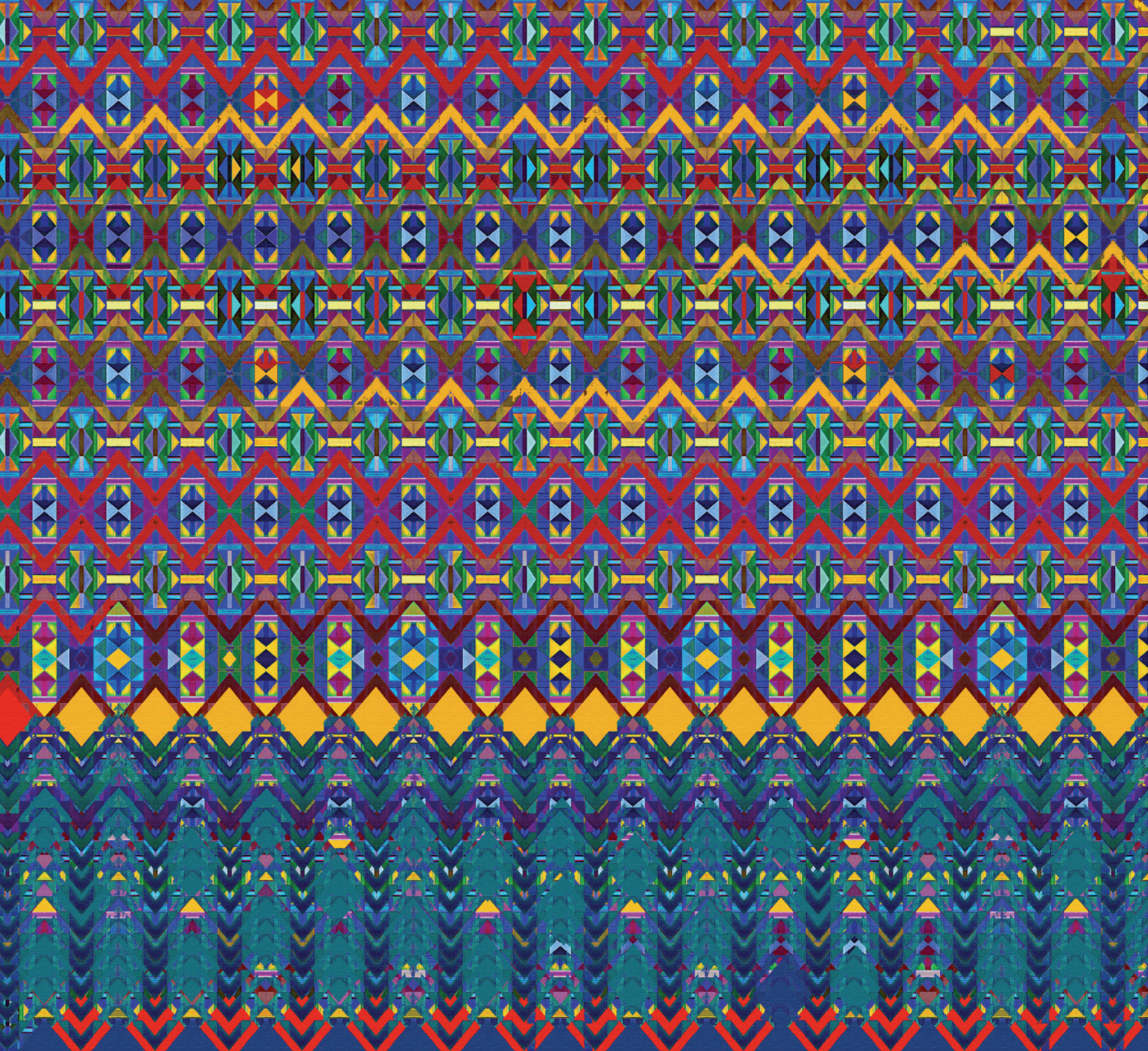
ALKAM, TURSUN: ***Father of Algorithms in AI: Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi*** *(Inspiring Stories of Great Minds Series).* Independently published, 2024.

DARWIN, CHARLES: ***The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex***. Sv. 1. London, John Murray, 1871. Dostupno na: https://darwin-online.org.uk/converted/pdf/1889_Descent_F969.pdf; https://darwin-online.org.uk/content/frameset?viewtype=side&itemID=F937.1&pageseq=1. Pristupljeno 03.11.2024.

Encyclopedia Britannica; Singer, Peter. „**Ethics**". Dostupno na: https://www.britannica.com/topic/ethics-philosophy. Pristupljeno 03.11.2024.

FARRINGTON, D. P., & LOEBER, R.: ***Epidemiology of juvenile violence. Child and Adolescent Psychiatric : Clinics of North America***; Sv. 9, br. 4, octobar 2000, str. 733-748. DOI:10.1016/S1056-4993(18)30089-0. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/325839511_Epidemiology_of_Juvenile_Violence. Pristupljeno 01.11.2024.

MACHIAVELLI, NICCOLÒ: ***The Prince*** (Translated and Introduced by Tim Parks); Penguin Classics an imprint of Penguin Books, 2009., str. 52. Dostupno na: https://apeiron.iulm.it/retrieve/handle/10808/4129/46589/Machiavelli%2C%20The%20Prince.pdf. Pristupljeno 01.11.2024.

Akademik **Ferid MUHIĆ**

Vjerovanje i znanje u islamu i nauci

Dvije paradigme

VJEROVANJE I ZNANJE U ISLAMU I NAUCI
Dvije paradigme

Sažetak

Tradicionalna formula kojom počinje svaka sura Kur'ana i kojom muslimani počinju sve što rade, glasi: ***Bismilahi-rahman-i rahim*** – *U ime Allaha, milostivog i samilosnog*.

Ova formula zapravo postulira postojanje *a priori* konstituiranog i aksiomatski prihvaćenog koncepta svijeta u kom je referentna eksplikativna tačka definitivno fiksirana Allah/Bog! Činjenicu da ona po svojoj sadržini potpuno pokriva značenje koje u Filozofiji nauke ima tehnički pojam paradigme, ni malo ne mijenja podatak da je ovo poklapanje u značenju promaklo svim dosadašnjim komparativnim istraživanjima religije i nauke. Riječ je o eksplikativnoj paradigmi prema kojoj je svijet shvaćen kao dinamička cjelina, zasnovana na aksiomu Nepokretnog Pokretača, Nestvorenog Stvoritelja, u tradicionalnoj filozofiji izraženog sintagmom *Actus purus*. Predmet ovog rada je da ispita konceptualni kontekst vjerovanja i znanja u Islamu i nauci, odnosno, da kritički valorizira argumente na koje se pozivaju zastupnici rasprostranjene teze o imanentno dogmatskom karakteru religijskog znanja i anti-dogmatskom karaketeru naučnog znanja, zasnovane na pretpostavci postojanja radikalne razlike u značenju ključnog pojma "paradigma", s jedne strane u religiji, konkretno u – Islamu, s druge strane u kontekstu nauke.

Ključne riječi: *Islam, nauka, vjerovanje, znanje, istina, paradigma, aksiom, apriori, intuicija*

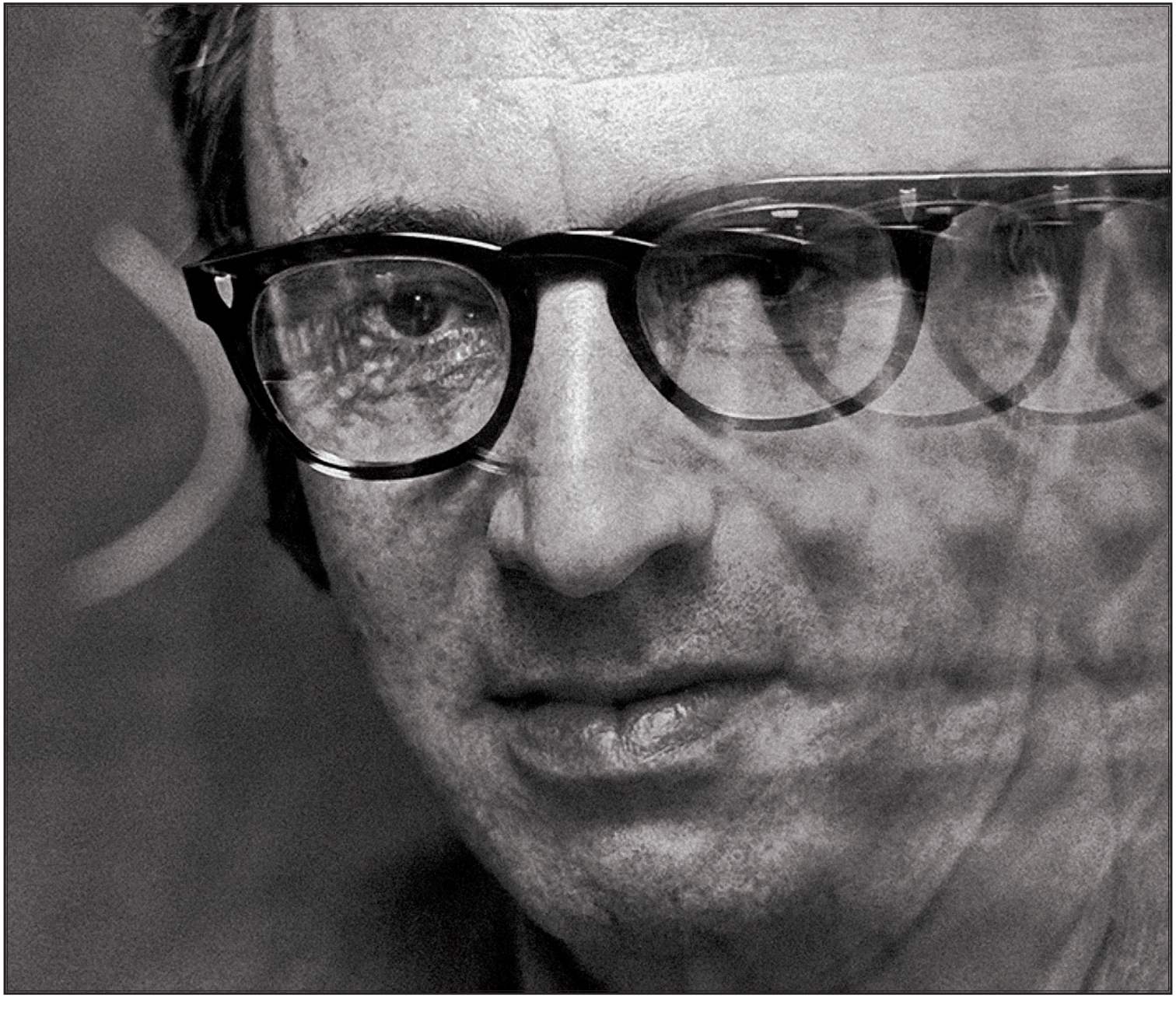
BELIEF AND KNOWLEDGE IN ISLAM AND SCIENCE
Two paradigms

Abstract

The traditional formula that begins each surah of the Qur'an and with which Muslims begin everything they do is: ***Bismilahi-rahman-i rahim*** - *In the name of Allah, the Merciful and the Compassionat*e.

This formula actually postulates the existence of an *a priori* constituted and axiomatically accepted concept of the world in which the reference explicative point is definitely fixed Allah/God! The fact that it completely covers the meaning of the technical concept of paradigm in the Philosophy of Science is not changed in the least by the fact that this coincidence in meaning has escaped all previous comparative studies of religion and science. It is an explicative paradigm according to which the world is understood as a dynamic whole, based on the axiom of the Immovable Mover, the Uncreated Creator, expressed in the phrase *Actus purus* in traditional philosophy. The subject of this paper is to examine the conceptual context of belief and knowledge in Islam and science, that is, to critically valorize the arguments invoked by the representatives of the widespread thesis about the immanently dogmatic character of religious knowledge and the anti-dogmatic character of scientific knowledge, based on the assumption of the existence of a radical difference in the meaning of the key term "paradigm", on the one hand in religion, specifically in Islam, on the other hand in the context of science.

Key words: *Islam, science, belief, knowledge, truth, paradigm, axiom, a priori, intuition*

PORTRET THOMASA KHUNA (ARHIV A.A.M.)

Aksiomatski koncept vjerovanja i znanja u religiji i nauci

Autor koncepta naučne paradigme, Thomas Kuhn, formulisao je tezu da se napredak naučnog znanja u određenom polju naučnih istraživanja, odvija tako što u tom polju dolazi do "periodičnih promjena vladajuće paradigme", a ne tako što se to područje razvija isključivo linearnim i kontinuiranim tokom, te da upravo ove periodične promjene vladajuće paradigme, otvaraju potpuno nove mogućnosti razumijevanja određenog naučnog područja, kao i pristupe koji se u okvirima vladajuće paradigme u tom naučnom polju, nikada ne bi desili, niti bi se smatrali validnim![1] Ova teza naizgled nedvosmisleno postulira anti-dogmatski karakter naučne paradigme, na osnovu činjenice da se nauka (navodno!) isključivo zasniva na istraživanju prethodno nepoznatih činjenica, u krajnjoj liniji, na sumnji, dakle, da u principu isključuje svako *a priori* nekritičko prihvatanje neprovjerenih podataka.

Međutim, kao prvo: Po njihovoj logičkoj konstituciji u oba slučaja je riječ o dogmatskoj - *a priori*! – formuli sa suprotnim znacima ispred zagrade! I paradigma religije, kao i paradigma nauke, zasnovane su na postuliranju generalne interpretativne teze o svijetu; prva, da svijet ima poznatu osnovu, iako za nju nema empirijski provjerene dokaze; druga, da svijet nema poznatu osnovu, iako ta teza ne sadrži nikakvu racionalnu protivrječnost! Ako se po svaku cijenu insistira na dogmatizmu, onda je religija zasnovana na racionalističkom, a nauka na empirističkom dogmatizmu.

Kao drugo: sva nauka, inclusive empiristička, utemljena je na aksiomima. Euklidova *Geometrija*, koja je temelj svih empirističkih i egzaktnih prirodnih nauka, zasnovana je na aksiomima, definicijama i teoremama, od početka do kraja je neempirijska i a priorna, pa ipak se smatra naukom, i to najuniverzalnijom od svih nauka! Zašto? Zato što daje spoznaju *a priori*, dakle opštu i nužnu spoznaju kakvu empirijska nauka u principu ne može postići, konkretno – istine koje nisu izvedene iz svijeta iskustva, ali koje se apsolutno i bez izuzetka odnose na svijet iskustva i važe za svako moguće iskustvo! Immanuel Kant je konstatirao postojanje takve aksiomatske (kod njega: apriorne) spoznaje u sva tri područja ljudskog saznanja: 1. U sferi čulnog iskustva (transcendentalna estetika); 2. U sferi racionalnog iskustva (transcendentalna analitika); 3. U sferi Uma (transcendentalna dijalektika).[2]

---

[1] Kuhn, T. S. ***The Structure of Scientific Revolutions***. Chicago: University of Chicago Press, 1962.

[2] Immanuel Kant: ***Kritik der reinen Vernunft*** (Konigsberg,1781.).

Iako fenomen postojanja ovakvog transtemporalnog znanja važećeg za svako moguće iskustvo, već sam po sebi više nego direktno sugeriše prihvatanje predpostavke o postojanju Boga (Univerzalnog Uma). Kant je u svojoj gnoseologiji i egzaktnim istraživanjima nastojao da ostane izvan teoloških tema. Ipak, u svojoj *Etici* (*Kritika praktičnog Uma*)[3], zaključio je da se etika, bazirana na *kategoričkom imperativu*, upravo zato što se u svojoj čistoj a priori formi, kao opšti i nužni princip, ne može izvesti iz iskustva a ipak važi za svako moguće iskustvo, kao *opšta i nužna osnova ljudskog moralnog postupanja*, može plauzibilno i neprotivrječno tumačiti samo u kontekstu prihvatanja a priori predpostavke (aksioma) postojanja Boga.

Na osnovu ovih činjenica, jasno je da je i religijsko i naučno saznanje u svojim temeljima a priori zasnovano, odnosno, da njihove saznajne paradigme sadrže vjerovanje i znanje i to u istoj, samo obrnutoj proporciji. Metodološki, religija slijedi deduktivni model zaključivanja, polazeći od najopštijeg (Boga), do pojedinačnog (čovjeka), dok je metod nauke primarno induktivni zako što nba osnovu analize pojedinačnih pojava teži saznanju najopštijeg, prvog principa svijeta – *in ultima linea* - Boga! Ovdje se jasno otvorio jaz koji razdvaja religiju od nauke. Taj jaz je razlika u shvatanju krajnje istine kojoj teže oba ova sistema znanja. Za religiju, istina je stepenovana po hijerarhijskoj ljestvici od najnižih istina do ultimne, finalne, najviše istine - istine o Bogu. Aksiom da postoji Bog, može se (uslovno) deducirati iz premise da mora postojati autor zato što postoji djelo – svijet! Tako se pitanje *Demiurga* u religiji metodološki nužno i legitimno promoviše u najviši cilj promišljanja, u pitanje svih pitanja. Prava i definitivna odgonetka svakog djela je – autor! Time znanje o Autoru svijeta supsumira u sebi znanje o svijetu u cjelini i zato je to znanje po svom statusu, najviša Istina, istina svih istina! Konsekventno, njegova sadržina je – Bog. Istovjetnost istine, kao krajnjeg i zajedničkog cilja u eshatologiji znanja u religiji i u filozofiji, eksplicite je naglasio Hegel:

> "U cjelini, istine kojima se bavi filozofija, jesu one iste teme koje nsu predmet religijskog mišljenja. I u filozofiji i u religiji, predmet je Istina, u onom najvišem smislu riječi u kom je Istina Bog i samo Bog."[4]

Međutim, za razliku od religije i filozofije, nauka u standardnom smislu riječi, polazi od suprotnog aksioma da Bog ne postoji, zbog čega ne prihvata ni hijerarhijsku ljestvicu znanja, ni koncept najviše Istine. Prihvatanjem aksioma da ne postoji *Demiurg,* autor svijeta, za nauku je svijet, sveden na jednostavnu empirijsku datost, prestao biti *djelo*, a jedina prava

[3] Immanuel Kant: ***Kritik der praktischen Vernunft***. Frankfurt am Main, 1977.

[4] G.W.F. Hegel: ***Enciklopedija filozofskih nauka***, Uvod, str.1.

i definitivna odgonetka svijeta postao je sam – svijet! Znanje o svijetu je prosto – znanje o svijetu a pitanja "*Ko?*" i "*Zašto?*" nisu legitimni predmeti naučnog istraživanja.

ZNANJE O SVIJETU JE PROSTO – ZNANJE O SVIJETU A PITANJA "KO?" I "ZAŠTO?" NISU LEGITIMNI PREDMETI NAUČNOG ISTRAŽIVANJA. (ARHIV A.A.M.)

Odnos Islama prema nauici i naučnom znanju

Dominantni stereotip prema kom su religija i nauka u imanentnom nepomirljivom ideološkom i metodološkom sukobu, u biti duguje se zloupotrebi i jednostranoj interpretaciji njihovog konflikta u jednom periodu oko vrlo profanih ovozemaljskih pragmatičnih interesa. O izvorno pozitivnim, benevolentnom, čak i naglašeno entuzijastičkom odnosu Islama prema nauci, po mom sudu najbolji dokaz nudi slijedeći primjer. Kada sam otvorio fototipsko izdanje knjige Piri Reis: *Kitab i-bahriye*,[▾5] napisane u prvoj polovini 16-og vijeka[▾6] koju sam dugo tražio i srećnim slučajem našao u Istanbulu, na prvoj stranici – frontispisu, iznenadila me je bilješka na osmanskom turskom, modernom turskom i engleskom jeziku:

Ko god čita ovu knjigu, razmišlja o njoj, pravi zapise, kopira je i dijeli je drugima, uvećaće svoje zasluge u očima Boga.

Ahmed Šejhzade
Muftija
Meke i Medine

U ovom navodu, teško shvatljivom savremenom čitatelju i dijametralno suprotnom zahtjevima vladajućeg merkantilnog monopola nad slobodom naučne misli i umjetničkog stvaralaštva u cjelini, danas je potpuno tuđ i zapravo nevjerovatan stvarni odnos Islama prema nauci, odnos nauke prema Islamu, kao i razumijevanje islamske Filozofije nauke - konačno, sam status Islama, Objavljene nauke darovane i povjerene čovjeku kao obaveze svakog pojedinca i cijelog ummeta, da neprekidno uvećava svoje znanje o svijetu, koristeći se svojim umom i naukom!

[▾5] Copyright 1988, by Foundation for Establishing and Promotinng Centers for Historical Research and Documentation, Istanbul.

[▾6] 1521. Istanbul.

Time se otvara centralna tema kako religije tako i nauke - problem njihovog odnosa prema istini. Suštinski, njihov odnos šrema istini (religijskoj, odnosno naučnoj istini, bez obzira na navedene razlike u njenom shvatanju). nije antagonistički, čak utom pogledu religija i nauka nisu ni u koliziji. Odnos Islama i nauke po pitanju istine je konvergentan i komplementaran, Razlika je konceptualna, zđtako pto su u religiji, konkretno u Islamu, stepeni spoznaje istine usklađeni sa stepenima istine. Raspon saznajnih kapacite generalno je gradiran u rasponu od čula, preko razuma, do intuicije, inspiracije i konačno – Božje Objave prenesene odabranim vjerovjesnicima. U ovoj paleti puteva i metoda saznanja istine, sa izuzetkom najvišeg znanja dobijenog preko Božje Objave, islamska gnoselogija (epistemologija), ne razlikuje se od onih u nauci, čak ni u onim striktno empirijskim, egzaktnim naukama u kojima su i intuicija i inspiracija doprinijeli mnogim značajnim otrićima. Pisihologija stvaralaštva i imposebno, filozofija, potvrdili su nezamnjeive efekte znanja dobijenog putem intuicije – Henri Bergson je o fenomenu intuicije (zaključak bez premisa!), razvio veoma uticajan filozofski sistem koji je u velkikoj mjeri unaprijedio znanje o psihologiji znanja i našim kognitivnim kapacitetima.

Praktično, samo najviši stepen istine u Islamu nije na spisku naučnih metoda i istina – onaj dobijen Božjom Objavom. Unutar Islama, postoji jedna gnoseološki specifična struja misticizma - sufizam, za koju je najvipe mznanje, kao neposredno znanje o Bogu, nemoguće dostići standardnim metodima saznanja jer se svi oni odnose samno na saznanje o svijetu kao Božjem djelu, ali ne i o Bogu kao Tvorcu svijeta. U porincipu, i ovaj oblik saznajne prakse, svodi se na aksiom da se Bog može spoznati primjenom principa na kom je sam Bog stvorio svijet i čovjeka! Taj princip je ljubav/ašk, koji ujedno predstavlja i najviši nivo spoznaje, jer je njen predmet najviša stvarnost, i konstitutivni princip na kom je Allah stvorio svijet. Očigledno, riječ je o apriori zasnovanom epistemološkom sistemu, konkretno, autentično racionalistička a ne empiristička koncepcija, konsekventno obrazložena kao područje aksiomatskog saznanja svijeta i zakona njegovog funkcionisanja, pri čemu je intuitivno saznanje, iako posebno po svom u biti intuitivno-emocionalnom izvoru (*ašk*/ljubav) i utoliko iracionalno, ipak logički konsekventno i legitimno obrazloženo saznanje. Činjenica da spoznaja dobijena Objavom ostaje na samom vrhu i u kontekstu sufizma, ni malo ne dovodi u pitanje, nego dodatno potvrđuje nepokolebljivu vjeru sljedbenika sufizma u Njegovo postojanje, kao ni principijelnu mogućnost intuitivne spoznaje samog Tvorca.

PORTRET AL GHAZALIJA (ARHIV A.A.M.)

Naučno i islamsko (religijsko), tumačenju svijeta i zakona njegovog postojanja

Razlike naučnog i religijskog (islamskog) tumačenja svijeta, proizilaze iz razlike u principima na kojima su zasnovani njihovi eksplikativni ontološki modeli.[▼7] Za egzaktne nauke, zakoni fizike i života su objektivni, apsolutni i vječni, jer su koncipirani unutar jednog zatvorenog koordinatnog sistema. S druge strane, kakomje lucidno uazao Al Ghazalli, budući da su za islamsku nauku koncipirani u okvirima otvorenog koordinatnog sistema koji je kreirao Allah, ne može se apodiktički tvrditi da su zakoni na kojima je stvoren i na kojima počiva svijet vječni, jer bi se to protivrječilo Njegovom atributu apsolutne slobode. Isključiti atribut apsolutne slobode, protivrječilo bi samom pojmu Allaha kao Apsolutnog Bića! Al Ghazali! Međutim treba imati u vidu da je, uz kritiku pokušaja nekih filozofa i naučnika da se postave u ulogu arbitara koji znaju sve o Njegovim namjerama i time zapravo negiraju upravo apsolutnu slobodu kao jedan od Božjih atributa, Al Ghazali eksplicite osudio i sve one koji u principu odbacuju filozofiju i nauku "…jer pogrešno misle da, odbacujući filozofske nauke, brane Islam, a zapravo mu time nanose ogromnu štetu".[▼8]

Ako se složimo da o svijetu, a mošda i o svemu, postoji samo jedna istina, ostaje pitanje kako treba pristupiti rješenju mogućih kontradikcija između naučnih saznanja i saznanja prenijetih preko sura i ajeta iz Kur'ana? Za al-Ghazallija, situacija je jasna; Kad god nauka očito protivrječi tekstu Kur'ana, s obzirom da je riječ o najvišim istinama dobijenim od Gospodara Svjetova, greška je u nauci, odnosno, u naučnicima i filozofima koji su sasvim sigurno negdje pogriješili. (bilo u metodu ili u zaključcima, ili i u jednom i u drugom)! Al-Ghazali ne oistaje samo na ovoj deklarativnoj konstataciji nego, uz puno poštovanje za filozofiju i nauku, brižljivo preispituje filozofske i naučne dokaze i ukazuje na logičke i metodološke pogreške filozofa i naučnika, afirmišući tezu o nužnoj konvergentnosti i neprotivrječnosti razumske spoznaje i religijskih, objavljenih istina.

[▼7] O ovoj temi najbolji i najkompletniji izvor predstavlja klasična studija Syed Mohammad Naquib Sal-Attas: ***Prolegomena to the Metaphysics of Islam. An Exposition of the Fundamental Elements of the Worldview of Islam***, ISTAC, Kuala Lumpur, 1995.

[▼8] Al-Ghazali: (**Tahāfut al-Falāsifa**) - ***The Incoherence of the Philosophers***, 2nd Edition, Brigham Young University, 2021.

Treba imati u vidu da Kur'an po svom kardinalnom zadatku, upućuje čovjeka u njegovu spiritualnu vokaciju – obavezu djelovanja, korišćenja razumom i promocije morala u primarni autoritet i svakodnevnom životu – dakle da mu objašnjava cilj stvaranja i ukazuje mu na postojanje drugog svijeta. Poznato je da je sam Poslanik s.a.v.s. svakodnevno upućivao dove Allahu da poveća njegovo znanje i da mu stvari pokaže onakve kakve uistinu jesu. Zato se od muslimana traži da cijelog života aktivno djeluju i strijeme znanju u skladu sa najvišim principima morala, što je razumljivo za Islam kao religiju koja je utemeljena na Knjizi!

KUR'AN PO SVOM KARDINALNOM ZADATKU, UPUĆUJE ČOVJEKA U NJEGOVU SPIRITUALNU VOKACIJU – OBAVEZU DJELOVANJA, KORIŠĆENJA RAZUMOM I PROMOCIJE MORALA U PRIMARNI AUTORITET I SVAKODNEVNOM ŽIVOTU. (ARHIV A.A.M.)

Hijerarhija znanja i kriteriji spoznaje u Islamu

Najviši kriterij spoznaje u Islamu je Objava. Sve što postoji, otvoreno je za ljudsku spoznaju. Prema Islamu, svijet postoji u dvije forme realnosti: 1. Fizička (*nasut*); 2. Psihička (*malakut*). Treća forma, koja se ne manifestira neposredno kao forma realnost, po svojoj naravi je spiritualna (*jabrut*), upravlja sa prve dvije. Očigčedna sličnost sa ontološkom koncepcijom ranog Racionalizma prezentiranoj u filozofiji René Descartes-a, prema kojoj svijet takođe postoji samo u dvije forme realnosti – materijalna supstanca (*Res extensa*) i duhovna supstanca (*Res cogitans*), dodatno je naglašena dopunama Baruha de Spinoze, koji je zaključio da nužno postoji bezbroj atributa realnosti, s obzirom na beskonačnost Tvorca, odnosno Prirode (*Deus sive Natura*), odnosno Wilhelma Leibniza, koji je u svojoj *Monadologiji*, realnost svijeta dopunio pojmovima beskonačno velikog i beskonačno malog (*infinitezimalnog*).

U skladu sa tripartitnom organizacijom Kosmosa, Ibn Sina (980.-1037.) je odredio da je cilj *filozofije nauke* spoznaja suštine stvari u odnosu na njihov božanski izvor. Tradicionalna tripartitna konstitucija čovjeka (mikro kosmosa) razložena na tijelo, dušu i duh, odgovara tripartitnoj konstituciji svijeta (makro kosmosa) kao jedinstvu fizičkog, psihičkog i spiritualnog.

Prema tome, nauka u Islamu izvire iz područja transcendentalnog, dok je spiritualni element ono što je neposredno čini islamskom. Ovdje još jednom treba naglasiti ključnu ulogu islamskog etičkog kodeksa koji je dominantan i koji stoga određuje narav i osnovne ciljeve islamskog ispitivanja svijeta i čovjeka.

U osnovi, nauka je u Islamu sredstvo, instrument za spoznaju svijeta na svim nivoima – od neposrednih empirijskih i pragmatičnih pojava, do najviših ezoteričnih i spiritualnih istina, što znači da nauka u Islamu nije cilj sama sebi, kao što i Kur'an sa svoje strane jasno naglašava, podsjećanjem čovjeka na njegovu obavezu stalnog sticanja znanja i težnje za sve višim spoznajama. Bez jasnog cilja, znanje postaje sterilno, a onaj koji stiče takvo *besciljno znanje je kao magarac natovaren mudrim knjigama*.[▾9]

[▾9] Kako je to formulisao čuveni mistik Mansur al-Hallaj u njegovoj elegantnoj kasidi Li'l-'ilmi ahlun.

Historijski, ideološki i socijalni kontekst negiranja znanja i nauke u islamu

Duga tradicija namjernog skrivanja istine o afirmativnom odnosu Islama prema nauci i promocije laži o navodno imanentnoj simbiozi Kršćanstva i nauke, u novije vrijeme dobila je posebno snažan podstrijek od strane najviših predstavnika Vatikana. Jednu od rijetkih kritičkih opservacija ove islamofobične produkcije Vatikana, nedavno je objavio Bruno abd alh Haqq Guiderdoni.[10] U svom instruktivnom i inspirativnom prilogu, autor direktno polemizira sa stavovima Pape Benedikta XVI iznesenim u njegovom čuvenom Predavanju predstavnicima nauke.[11] Objašnjavajući svoj *prijedlog za stvaranje nove vizije sekularizirane Evrope*, Papa je istakao dvije osobine koje su, po njemu specifične za Kršćanstvo: moderna nauka i racionalno postupanje. Papa u istoj rečenici nudi razloge za ovakvo stanje, postulirajući tako nesumnjivu tačnost svog apodiktički formulisanog stava, riječima:

> "Ne treba nas iznenaditi što su se moderna nauka i racionalno postupanje razvili u zemljama u kojima je prevladavalo Kršćanstvo, zato što je u Kršćanstvu Bog imanentan dok je u Islamu Bog isključivo transcendentan!"[12] Ovim je htjeo naglasiti da je Islam u ovom kontekstu suprotan Kršćanstvu, da bi ga denucirao kao religiju koja je duboko prožeta odsutvom nauke i nerazumnim postupcima(??).

Da li činjenice potvrđuju ovu namjerno negativno konotiranu komparaciju, prema kojoj je Bog u Kršćanstvu imanentan a islamu *isključivo transcendentan*!? Ne! Upravo suprotno. Islam je, preko Kur'ana *par excellence* objavljena religija – ovom Objavom Allah se imanentno otkrio, obratio ljudima, direktnije i duže nego u bilo kojoj religiji do tada! Kad se ima u vidu da je *Miradž*, susret čovjeka , Muhameda s.a.v.s. sa Allahom dž.š. od pompezne Papine tvrdnje o *isključivo transcendentnom Bogu u Islamu*, ne ostaje ni kamen na kamenu! Uz to, cijela sufi filozofija je priča o mogućnosti susreta čovjeka s Allahom!

---

[10] Bruno abd al Haqq Guiderdoni: ***Islam and Science***, University of St.Andrews, "Islam and Science", Jun 19, 2024.

[11] Lecture given by Pope Benedict XVI in Regensburg, on September the 18th, 2006, in front of an audience of representatives of science.

[12] ***Ibidim***. P.1

I još: Za Islam, jednako kao i za Judaizam i Kršćanstvo, u jednom aspektu Bog ostaje apsolutno transcendentan, ali je istovremeno i imanentan u mnogim drugim svojim manifestacijama. Konkretno, On je transcendentan, jer ne može biti spoznat nikakvim našim kognitivnim kapacitetima – dakle, ni percepiran u Njegovoj neposrednoj čulnoj datosti, ni shvaćen i izražen u cijelosti logičkom aparaturom i racionalnim pojmovima - a ipak istovremeno On nam je blizak, "Allah vam je bliži od vaše žile kucavice i poznatiji od otkucaja vašeg sopstvenog srca". Dakle, ne samo da u Islamu nije isključivo transcendentan, nego u svakom trenutku neposredno djeluje u svakom događaju i u svakom djeliću svijeta! On zna nas i voli nas, dopušta nam da Ga mi spoznajemo i volimo drugim putevima saznanja, sigurnijim od svakog drugog saznanja, kao što je rečeno: "Ništa nije slično Njemu, a On nas savršeno čuje, vidi i poznaje."

Neizreciv i drugačiji od svega što je stvorio, Bog je u Islamu suma kontradiktornih aspekata: "On je Prvi i Posljednji, Prisutni i Odsutni." Koegzistencija oba ova suprotna aspekta – transcendentnosti i imanentnosti - neophodna je u monoteističkim religijama da bi se spriječila idolatrija Boga. Izraženo terminima Islama, *tawhid*, stav o Jednosti Boga, istovremeno zahtijeva i *tanzih*, stav da ništa nije slično Bogu, kao i *tanshbih*, navođenje Božjih imena, atributa i postupaka kroz koje je Bog prisutan u ovom svijetu i kojima nam je otkrio Sebe. Otkrio nam je 99 Svojih imena, a ima ih bezbroj jer je bezbroj atributa nužno svojstvo beskrajnog Bića, što znači da se Beskonačno ne može izraziti konačnim brojem atributa, koliko god bio velikl taj broj! Bog koji bi bio samo transcendentan, zapravo se svodi na puki apstraktni koncept, dok bi Bog koji bi bio samo imanentan, u najboljem slučaju mogao predstavljati formu kosmičke energije. Zato, prema Islamu, Bog uistinu neprestano, svakog trenutka jeste prisutan i komunicira sa svakim ljudskim stvorom i svim ljudima!

Međutim, polemička prepredenost jezuita našla je brojne naivne žrtve među svim muslimanima koji su, sporeći oko tvrdnje o *isključivo transcendentnom Bogu u Islamu*, naglašene u drugom dijelu rečenice, propustili da ocarine švercovanu robu prokrijumčarenu od Pape sadržanu u prvom dijelu iste rečenice u tvrdnji "...da su se moderna nauka i racionalno postupanje razvili u zemljama u kojima je prevladavalo Kršćanstvo"! Trik je u tome da se pažnja auditorijuma privuče na jednu očiglednu laž koja iritira i koju zato treba odmah pobiti, da bi neopaženo prošla druga, znatno veća i za Papine namjere važnija laž. Tako je ova druga, kardinalna laž da su se *moderna nauka i racionalno ponašanje razvili u zemljama u kojima je prevladavalo krščanstvo*(??) promakla i umnom autoru ovog inače, izvrsnog citiranog članka! Reflektori fokusirani na generalni stav da je nauka u Islamu počela stagnirati zbog pritisaka vjerskih dogmatika, ostavili su u mraku činjenicu dugih stoljeća prepunih bezrojnih zabrana koje je kršćanska crkva nametnula nauci upravo u kršćanskim zemljama! Od 8-og do 12-og vijeka, u periodu opravdano nazvanom "Mračni Srednji Vijek", spaljeni su milioni "bogohulnih" knjiga, posebno tokom Inkvizicije. U to vrijeme, "u kršćanskim zemljama moderne nauke i razumnog ponašanja", to isto Kršćanstvo je

ZVANIČNI PORTRET PAPE BENEDICTUSA XVI (ARHIV A.A.M.)

na osnovu iste "krivice", spalilo i hiljade ljudi i žena, kao i naučnike, kakav je, primjerice, bio Đordano Bruno. Čak i danas, Kršćanstvo nije izišlo iz tog mračnog Srednjeg Vijeka jer je za Vatikan, Ignacio Loyola, osnivač Inkvizicije, još i danas svetac u katoličkom kalendaru, nije se distanciralo ni od prvog Velikog Inkvizitor, Tomasa de *Torquemada* (ominozno ime koje je sam sebi nadjenuo a koje znači: *Onaj koji ruši munare*), koji je ostao sinonim najstrašnijih zločina, mučenja i bigoterije ovog najanti.naučnog perioda u historiji katoličke crkve i historije svijeta!

Prijelaz iz "Mračnog Srednjeg Vijeka" koji je papa Benediktus XVI *'mudro'* prešutio, misleći da se obraća doslovno stadu poslušnih ovaca, period koji je potrajao cijelih sedam stoljeća i koji je predhodio početku Renesanse, završen je tek pod direktnim, vitalnim i progresivnim uticajem Islama, konkretno, upravo razvijenim "islamskim naukama i islamskim razumnim ponašanjem"! Uz ogroman broj prevedenih djela na kojima su decenijama radile stotine ljufi u mreži manjih i većih prevodilačkih kuća, sa centrom u "Prevodilačkoj fabrici" u Toledu, desetine hiljada tekstova, knjiga i spisa, donijetih od islamske države, prethodno prevedenih sa grčkog na arapski jezik, kao i onih izvorno napisanih na arapskom jeziku, prevedeno je sa arapskog na latinski, i to iz svih naučnih područja, posebno pak iz filozofije, da bi u kratkom vremenu, ne samo nsipirisale, nego i direktno omogućile Novi Vijek i epohu Renesanse! Utvrđeno je da je i sam Dante Alighieri plagirao cijele pasuse iz Al-Isra' wal-Mi'raj (*Kitab al Mir'aj*) u svom djelu La Divina Comedia.[▼13]

Doprinos islamske nauke konstituisanju i razvoju savremene nauke

Notorna činjenica je da su u tom periodu upravo muslimanski naučnici razvili gotovo sve moderne nauke i formulisali širok spektar originalnih teorija i gledišta, čime su dali ogroman doprinos konstituisanju i razvoju nauke koju su doslovno izvukli iz gotovo letalne kome u kojoj se nalazila hibernirana u kršćanskim zemljama tog vremena, Muslimanski matematičari i astronomi , fizičari, ekonomisti, inženjeri, razvili su sve ove discipline, kao i optiku, medicini, farmaciju, liječenje ljekovitim biljem, poeziju i filozofiju u kojima su apsolutno dominirali, pa čak i moderno kulinarstvo. Nasuprot ovome, danas je registrovana ozbiljna i opravdana zabrinutost zbog izrazitog zaostajanja islamskih društava za tokovima savrmene nauke. Izazvana mnogim složenim pojavama, koliko ekonomskog, još više političkog karaktera međunarodnih odnosa.[▼14] O tome postoiji mnogo knjiga – upućujem na cijlo, poglavlje u knjizi *Islamski identitet Evrope* – preuzeti izvode iz knjige!).

[▼13] ***La escatología musulmana en la Divina comedie : seguida de la Historia y crítica de una polémica***. by: Asín Palacios, Miguel, 1871-1944. Madrid, Ediciones Hiperión, 1984.

[▼14] O ovoj temi vidi: Ferid Muhić: ***Islamski identitet Evrope***, deseto izdanje, Slovo Bosansko, Sarajevo, 2022 str. 225-259.

Islamski koncept Istine

"*Naučnik sumnja, vjernik - vjeruje!*" Prihvaćen od mnogih naučnika, ovaj aforistični iskaz konfrontira nauku i religiju upravo u odnosu na spoznaju istine. Arogantna teza da samo naučnik ima monopol istraživanja Istine, dok vjernik pasivno vjeruje u dogmatski nametnute stavove, predstavlja zabludu kreiranu od predstavnika empirijskog redukcionizma, nekritički prihvaćenu samo od predstavnika "kritičke" nauke.

Činjenica da je vjerovanje u religiji, posebno u Islamu, bitan momenat spoznaje, ne znači da je ono jedini stepen u gnoseologiji religijskih nauka, još manje da je ultimni, najviši kognitivni nivo lične spoznaje dostupne vjerniku. U Islamu, vjerovanje je prvi stadij ka višoj svijesti – nužan i dovoljan uslov *nepokolebljive vjere* i, ujedno, predpostavka dostizanja intuitivnog *znanja, unutrašnje apsolutne izvjesnosti* da Bog – *jeste!* Islamska teorija saznanja izričito naglašava da spoznaja stvarnosti nije utemeljena samo na razumu nego i na intuiciji, inspiraciji-nadahnuću i na Božjoj Objavi kao najvišem stepenu znanja i spoznaje dostupnih čovjeku. Ovo ukazivanje iz Kur'ana metodološki razgraničava hijerahiju dvije vrste istina: 1. Znanje o svijetu; 2. Znanje o Bogu. Više od 1080 godina kasnije, Wilhelm Gottfried Leibiz, formulisaće ovu ideju kroz distinkciju dvije vrste istina: 1. Istine fakata (*Vérité de fait*); 2. istine razuma (*vérité de raison*), neposredne intuitivne istine dobijene božanskom svjetlošću – *Lumen naturale*.[15] Dogmatski postuliranu apsolutizaciju pojma istine kao ekskluzivnog monopola tradicionalne empiristički koncipirane nauke, odnosno, jednako apsolutizirani racionalistički princip *sumnje* kod Descartes-a,[16] Islam nadopunjava principom Objave kao najvišeg stepena znanja o svijetu i Bogu, dostupnog čovjeku.

Mogućnost da će Božanska Svjetlost raspršiti sumnju koja se skriva u tami ljudske duše, eksplicite je anticipirana u *šehadetu*. Za razliku od drugih monoteističkih religija koje su i utemljene samo na vjerovanju – *Vjeruju* – u Islamu već na samom početku, kada izgovori *šehadet*, čovjek *svjedoči* da Bog jeste, i *svjedoči* (a ne samo da vjeruje!), da je Muhamed Njegov Poslanik! *Šehadet* je svedočenje o onome u šta se *ne može sumnjati* - u unutrašnju izvjesnost Objavljene Istine!

U mnogo čemu iste, paradigme nauke i Islama razlikuju se u ciljevima i u krajnjem rezultatu. Paradigma nauke glasi: *Kroz sumnju, do znanja o svijetu!* – dok se paradigma Islama izražava u formuli: *Kroz vjerovanje, do znanja o Bogu!*

Naučnik sumnja, vjernik – zna! Naučnik traži, vjernik je – našao!

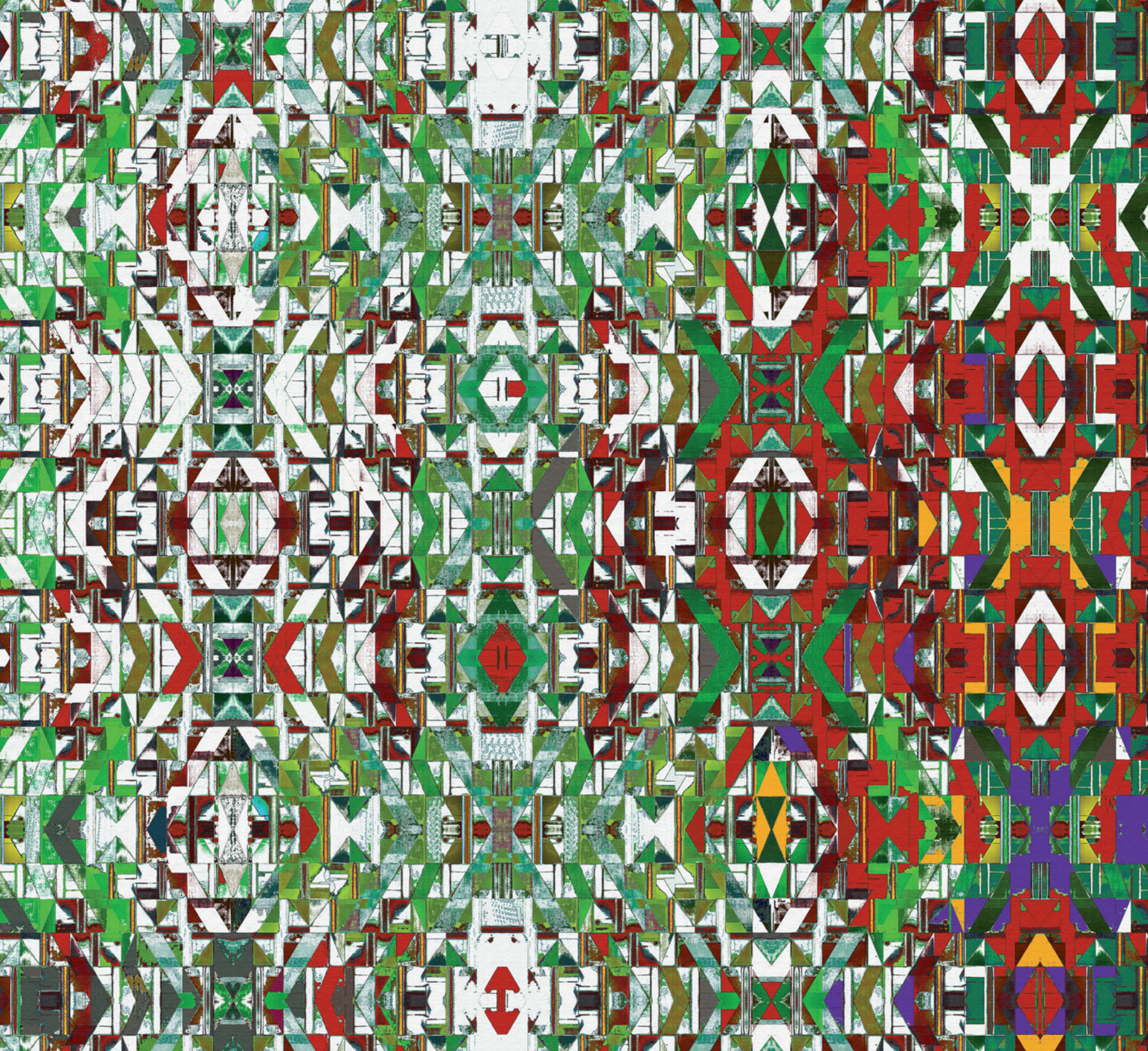

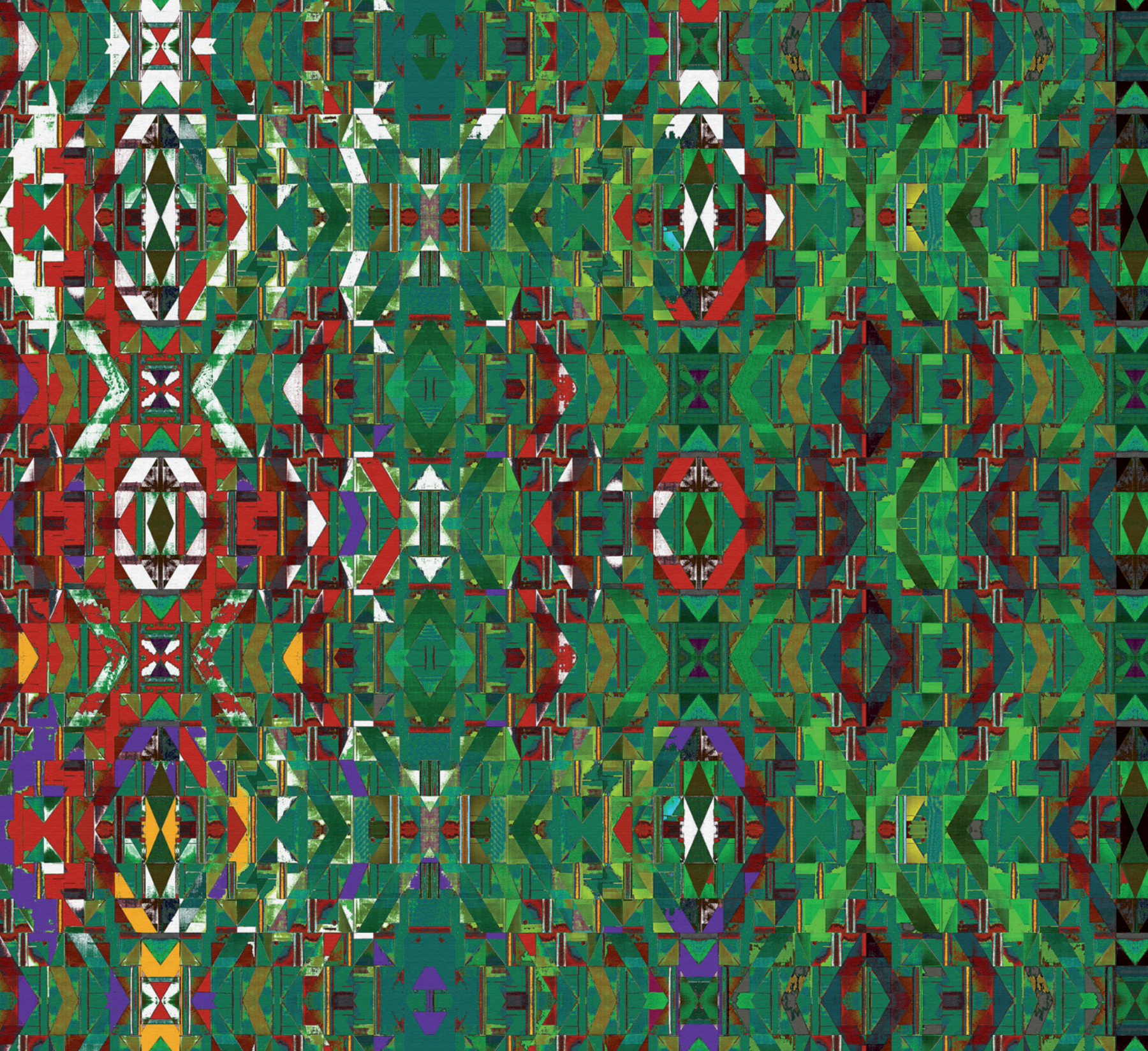
[15] Izvorno objavljeno na latinskom jeziku pod naslovom: ***Meditationes de cognitione, veritate et ideis***, 1684.

[16] René Descartes: ***Les règles de la méthode; Discour de la methode***, prvi put objavljeno 1637. godine.

NAUČNIK SUMNJA, MUSLIMAN VJERNIK – ZNA! NAUČNIK TRAŽI, MUSLIMAN VJERNIK JE – NAŠAO! (ARHIV A.A.M.)

ARHIV M.A.A.; SA ZASJEDANJA "SVEPRAVOSLAVNOG SABORA" U BEOGRADU 2004. GODINE.

Akademik **Enver HALILOVIĆ**

Deklaracija Svesrpskog sabora i drugi historijski oblici velikosrpskih političkih projekata

DEKLARACIJA SVESRPSKOG SABORA I DRUGI HISTORIJSKI OBLICI VELIKOSRPSKIH POLITIČKIH PROJEKATA

Sažetak

Deklaracija Svesrpskog sabora Jedan narod, jedan sabor -Srbija i Srpska usvojile su Vlada Srbije i Vlada Republike srpske u Beogradu (8.06.2024.). Ona predstavlja srbijansku državnu sadržajnu sintezu svih historijskih oblika velikosrpskih političkih projekata, od Načertanija Ilije Garašanina (1844.), preko Memoranduma SANU (1986. i 2012.) do danas. Sve prethodne hegemonističke velikosrpske etnocentričke projekte pisali su pojedinci iz srbijanske vlasti ili njoj vrlo bliski, svi imaju neku literarno, naučnu, historijsku, doktrinarno-političku, teorijsku, formu i sadržaj. Deklaraciju je pisala i usvojila srbijanska vlada i ima pravnu, praktično-političku formu i sadržaj, ima državno obavezujuću upotrebnu vrijednost. Deklaracija Svesrpskog sabora sadržajno obuhvata, najmanje, četiri tematske oblasti: (1) objašnjenje Svesrpskog sabora, sastav i članstvo njegovog izvršnog organa, Nacionalnog savjeta srpskog naroda, njegov okvir rada i sastav; (2) hegemonističke: (a) etnopolitičke, (b) vjersko duhovne i (c) kulturološki postulirane sadržaje; (3) Negaciju srpskog genocida u Srebrenici i Rezolucije UN o Genocidu u Srebrenici (23.05.24.); (4) Antibosanske i antidejtonske postulate.

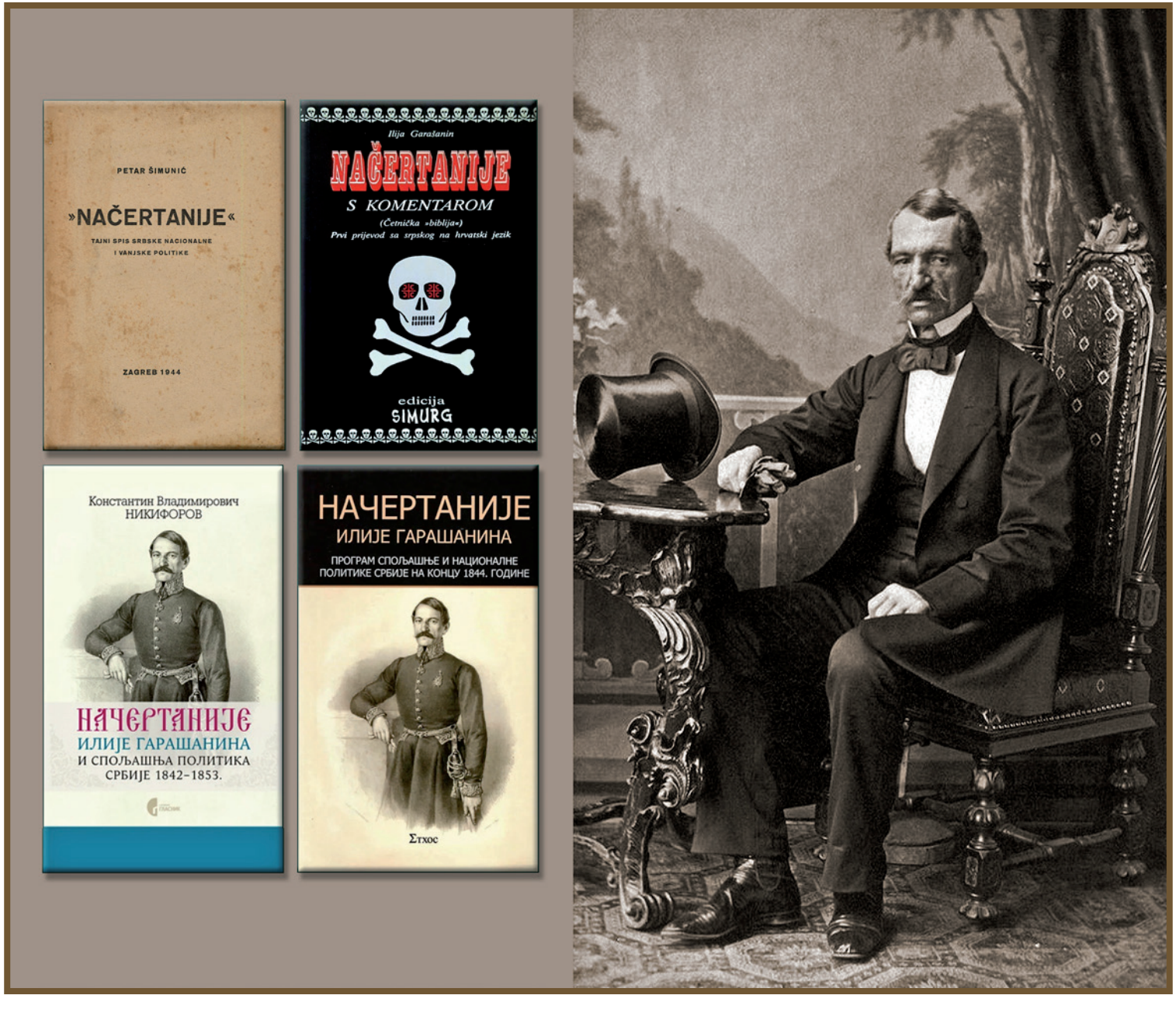
Ključne riječi: *deklaracija, svesrpski sabor, velikosrpski hegemonistički projekat, srbijanska etnopolitika, srbijanski etnocentrizam, srpski Genocid u Srebrenici, antobosanski antidržavni projekat, pravno-politička agresija, iredentistički secesionistički dokument, državni integritet, legitimitet i legalitet, Visoki predstavnik u BiH, slavenski etnički identitet, konsenzus naroda, postulat, itd.*

DECLARATION OF THE ALL-SERBIAN PARLIAMENT AND OTHER HISTORICAL FORMS OF GREATER SERBIAN POLITICAL PROJECTS

Abstract

The Declaration of the All-Serbian Parliament One Nation, One Assembly - Serbia and Srpska was adopted by the Government of Serbia and the Government of the Republic Srpska in Belgrade (June 8, 2024). It represents the Serbian national content synthesis of all historical forms of Greater Serbian political projects, from Načertani Ilija Garašanin (1844), through the SANU Memorandum (1986 and 2012) to the present day. All previous hegemonic Greater Serbian ethnocentric projects were written by individuals from the Serbian government or very close to it, all of which have thier literary, scientific, historical, doctrinal-political, theoretical, form and content. The declaration was written and adopted by the Serbian government and has a legal, practical-political form and content, it has a state-binding utility value. The declaration of the All-Serbian Assembly covers at least four thematic areas: (1) explanation of the All-Serbian Assembly, composition and membership of its executive body, the National Council of the Serbian People, its operational framework and composition; (2) hegemonic: (a) ethnopolitical, (b) religiously spiritual and (c) culturally postulated content; (3) Denial of the Serbian genocide in Srebrenica and the UN Resolution on the Genocide in Srebrenica (May 23, 2024); (4) Anti-Bosnian and anti-Dayton postulates.

Key words: *declaration, All-Serbian Parliament, The Great Serbian Hegemonic project, Serbian ethnopolitics, Serbian ethnocentrism, Serbian Genocide in Srebrenica, Anti-Bosnian anti-state project, legal-political aggression, irredentist secessionist document, state integrity, legitimacy and legality, High Representative in BiH, Slavic ethnic identity, consensus of the people, postulate etc.*

■ ILIJA GARAŠANIN, AUTOR VELIKOSRPSKOG TAJNOG, NACIONALISTIČKOG I EKSPANZIONISTIČKOG PROGRAMA *NAČERTANIJE* (1844.), ZA POTREBE TADAŠNJE SRPSKE VLADE. MEĐUTIM, *NAČERTANIJE* JE IDEOLOŠKI OSNOV POKUŠAJIMA STVARANJA VELIKE SRBIJE, KAKO TOKOM 19. TAKO I U 20. STOLJEĆU. (ARHIV M.A.A.)

Deklaracija Svesrpskog sabora[1] sadržajno obuhvata, najmanje, četiri tematske oblasti:

(1) Objašnjenje Svesrpskog sabora, sastav i članstvo njegovog izvršnog organa, Nacionalnog savjeta srpskog naroda, njegov okvir rada i sastav; (2) Hegemonističke: (a) etnopolitičke, (b) vjersko duhovne i (c) kulturološki postulirane sadržaje; (3) Negaciju srpskog genocida u Srebrenici i Rezolucije UN o genocidu u Srebrenici; (4) Antibosanske i antidejtonske postulate.

Deklaracija Svesrpskog sabora koju su usvojile Vlada Srbije i Vlada Rs u Beogradu (8.06. 2024.) predstavlja državnu, srbijansku, sintezu svih historijskih oblika velikosrpskih političkih projekata, od Načertanija Ilije Garašanina (1844.), preko Memoranduma SANU (1986. i 2012.) do do danas.

1. Svesrpski sabor čine: predstavnici Srba izabrani u zakonodavne i izvršne organe vlasti Srbije, Republike srpske i Crne Gore, članovi akademija nauka i umjetnosti, članovi Sabora Srpske pravoslavne crkve i drugi "predstavnici srpskog naroda" koje je pozvao organizator Svesrpskog sabora.

2. Svesrpski sabor osnovao je izvršni organ, Nacionalni savjet srpskog naroda, koji je zadužen za kordinaciju, praćenje i izvršavanje akata Svesrpskog sabora, kao i donošenje svojih akata, što znači da Nacionalni savjet svesrpskog sabora nije puki izvršni organ Svesrpskog sabora. On ima pravo da donosi svoja akta, kako se kaže u Deklaraciji, svakovrsna sopstvena akta. Nacionalni savjet srpskog naroda nije samo izvršni organ Svesrpskog sabora, već savjet srpskog naroda kao cjeline, ma kako to bilo praktično upitno i intrigantno. On je svesrpski predstavnički organ koji postoji i djeluje trajno. U njegov sastav ulaze predstavnici Srba izabrani u zakonodavne organe vlasti i srpskih nacionalnih građanskih institucija.

Putem Nacionalnog savjeta srpski narod funkcionira i djeluje kao ujedinjena, jedna, cjelina. On je institucionalni predstavnik srpskog naroda u cjelini, ne samo Srba u regionu, već i Srba iz Evrope, Afrike, Azije, Sjeverne i Južne Amerike, Australije. U Nacionalni srpski sabor ulaze, pored političkih predstavnika, istaknuti naučnici, umjetnici, poduzetnici, sportisti i drugi svesrpski značajni pojedinci.

---

[1] Deklaracija o zaštiti nacionalnih interesa i političkih prava i zajedničkoj budućnosti srpskog naroda. Jedan narod, jedan sabor - Srbija i Srpska, 8.06.2024. Beograd.

3. Deklaracija nije usvojena na Svesrpskom saboru neposredno, jer taj skup nije imao legitimnu institucionalno predstavničku moć. Na njemu nisu bili prisutni samo predstavnici Srba izabrani u zakonodavne i izvršne organe vlasti u Srbiji i susjednim državama, već i građani bez bilo kakvog izbornog legitimiteta. Ali, sama Deklaracija usvojena na zajedničkoj sjednici dviju vlada, pod zadnjim brojem, brojem četrdesetdevet, predviđa njeno usvajanje na odvojenim sjednicama Skupštine Srbije i Narodne skupštine Republike srpske.

4. Nekoliko je bitnih razlika između svih prethodnih pansrpskih nacionalističko hegemonističkih dokumenata i Deklaracije Svesrpskog sabora. Prvo, za razliku od svih ostalih velikosrpskih etnocentričkih dokumenata koje su pisali pojedinci, Deklaraciju Svesrpskog sabora su kreirali dva predsjednika, predsjednik Srbije i predsjednik Republike srpske, a usvojile dvije vlade, Vlada Srbije i Vlada Republike srpske. Nijedan prethodni pansrpski dokument nije formalno bio usvojen kao programski dokument državne vlasti. Deklaracija Svesrpskog sabora je oficijelni programski politički dokument predsjednika Srbije i Vlade Srbije. Dakle, on nije vizija, želja, doktrina, teorija, naučno historijska ili politološka vizija nastala u glavi nekog pojedinca ili grupe političara, državnika, naučnika, političke organizacije ili političke stranke, kulturnog ili naučnog udruženja ove ili one provenijencije. On je oficijelni državni dokument, za sada predsjednika države i državne vlade, ali koji će uskoro biti usvojen i na državnom zakonodavnom organu vlasti, na Skupštini.

5. Radi komparacije donosilaca velikosrpskih projekata kroz historiju i ovog, Deklaracije Svesrpskog sabora, navedimo sljedeće činjenice: *Načertanije* je napisao jedan čovjek, iako na važnoj državničkoj funkciji; tekst *Srbi svi i svuda* napisao je Vuk Stefanović Karadžić kao kao lingvist, jezikoslovac, sakupljač narodnih poslovica, pripovijedaka, pjesama i drugih umotvorina; antropogeografske i historijskodemografske velikosrpske spise: *O nacionalnom radu* (1907.), *Aneksija Bosne i Hercegovine i srpsko pitanje* (1908.), *Geografski i kulturni položaj Srbije, Raspored balkanskih naroda* (1913.), *O našoj državi, O iseljavanju Bosanskih Muhamedanaca*, napisao je Jovan Cvijić.

Ustav organizacije *Ujedinjenje ili smrt* poznate kao *Crna ruka*, napisao je Dragutin T. Dimitrijević Apis. Članovi *Srpskog kulturnog kluba:* Vaso Čubrilović napisao je spise *Iseljavanje Arnauta i Manjinski problem u novoj Jugoslaviji*, nobelovac književnik Ivo Andrić napisao je *Elaborat o Albaniji 1939. godine;* Program četničkog pokreta napisao je Draža Mihailović; projekat *Homogena Srbija* napisao je Stevan Moljević; *dva memoranduma* SANU napisale su grupe naučnika iz nekoliko naučnih oblasti itd. Samo je *Deklaracija* Svesrpskog sabora službeni dokument države Srbije. Šta to znači u historijskom smislu, u smislu komparacije ovdašnjeg i prethodnih srbijanskih vlasti i režima, je posebno pitanje. Teorijska i historijska geneza etničkog pansrpstva je, također, pitanje za sebe; pitanje za sebe je i evolutivni sadržaji, političko tematski i teorijski kontinuitet pansrpstva, od I. Garašanina do danas.

■ ARHIV M.A.A., DRAGUTIN DIMITRIJEVIĆ APIS I NEKI ČLANOVI TAJNOG DRUŠTVA CRNA RUKA (POZNATA I POD NAZIVOM UJEDINJENJE ILI SMRT) PREDSTAVLJALI SU DRUŠTVENU SNAGU KOJA JE ČINILA GLAVNI OSLONAC DINASTIJE KARAĐORĐEVIĆ.

6. Druga razlika među njima je da svi prethodni velikosrpski, regionalno hegemonistički politički projekti, imaju neku literarno, naučnu, historijsku, doktrinarno-političku, teorijsku, formu i sadržaj, Deklaracija ima, prije svega, pravnu,

praktično-političku upotrebnu vrijednost. Ona je pravni akt, ne po formi, već po tome da je donesena na zajedničkoj sjednici najviših izvršnih organa, dviju vlada, vlade Srbije i Vlade Rs, s potpuno sigurnošću da će biti usvojena i na dva najviša zakonodavna organa, na dva parlamenta, Skupštini Srbije i Narodnoj skupštini Rs. Njegova provedba je obavezujuća, ukoliko organi vlasti države Bosne i Hercegovine, Visoki predstavnik UN za Bosnu i Hercegovinu, svojim odlukama ne spriječe njegovu primjenu u Republici srpskoj. Za razliku od svih drugih, koji su bili, manje više literarne, teorijske i naučno-obrazovne, ovaj dokument je pravno-političke prirode. Navedimo u tom smislu sljedeće komparativne činjenice: Npr. *Načertanije* je jedna historicističko-politološka studija koju je napisao pojedinac, državnik, Ilija Garačanin, Memorandumi SANU su naučno politološko-sociološke studije koje je napisala naučno-obrazovna ustanova, Deklaracija je pravno-politički dokument organa vlasti Srbije i Rs. Stoga ovaj pansrpski dokument, nacionalsocijalističkog tipa, je prvi hegemonistički državno-instisucionalni, pravno-politički akt usmjeren direktno protiv ustavnog poretka Bosne i Hercegovine i dejtonskog ugovora, ali i protiv još nekoliko država u okruženju.

7. Analizom najznačajnijih doktrinarno i politički najuticajnijih velikosrpskih projekata koji su direktno uticali na sadržaj i tokove historije Zapadnog balkana na vrlo opasan i negativan način zapaža se da oni vrlo snažno prožimaju Deklaraciju Svesrpskog sabora. Iz naprijed navedenih razlika između njih i Deklaracije izvodi se pitanje: ako su svi prethodni velikosrpski politički projekti izazvali tolika historijska stradanja do sada kolika može izazvati Deklaracija? Deklaraciji Svesrpskog sabora ne tiče se samo Bosne i Hercegovine, već cijelog regiona, te posljedice njenog uticaja mogu biti time veće.

8. Ovdje smo komparirali samo etnopolitičke velikosrpske doktrinarne spise kao političke dokumente. Ostavljamo po strani brojne izvan političke, književne, naučne, historiografske, vjerske i druge spise i djela u kojima svesrpske etnocentričke političke ideje i teorije nisu iskazane u političkoj formi. Na ovom mjestu ne govorimo o književno literarnim djelima koja se u smislu djela *Književnost i zlo* Žorža Bataja mogu karakterizirati i nazvati *književnošću zla* u srpskoj književnosti, kakva su *Gorski vijenac* P. Petrovića Njegoša, *Seobe* Miloša Crnjanskog, *Na Drini Ćuprija* Ive Andrića, *Nož* Vuka Draškovića, *Deobe* Dobrice Ćosića itd.

9. Velikodržavni-velikosrpski, etnocentrizam i hegemonizam imaju dvostoljetno trajanje, od otvaranja Istočnog pitanja i traje do danas. Ima trajanje koliko i velikohrvatski etnocentrički politički projekti prema Bosni i Hercegovini, ali ovdje se bavimo ovim prvim. To je etnopolitička i velikodržavna ideja prisutna i ugrađena u sve pore, ne samo, društvenog i državnog, kolektivnog duha i svijesti, već i individualne, naučne, književne, kulturološke, političke, obrazovne, vjerske i svake druge oblike srpske svijesti. Prva, ili među prvima, politička doktrina srpskog velikodržavnog etnocentrizma obuhvatnog sadržaja je Načertanije Ilije Garašanina.

10. O doktrinarnim ideološko-etnopolitičkim, kulturnim i drugim principima sadržaja i postulatima Načertanija ovdje nema potrebe govoriti. Oni su manje više poznati. S obzirom na ono s čim hoću da ga dovedem u vezu i uporedim sa Deklaracijom Svesrpskog sabora *Jedan narod jedan sabor - Srbija i Srpska* jeste napomena o elementarnim službenim, državničkim, funkcijama Garašanina u ondašnjoj srpskoj vlasti u poredjenju s autorom Deklaracije. Ilija Garašanin (1812-1874.) bio je političar, ministar unutarnjih i vanjskih poslova, značajna ličnost u političkom životu Srbije u vrijeme Ustavobranitelja. Tadašnja srpska vlada ga je imenovala 1837-e godine za komandanta srpske vojske. Učestvovao je u nasilnoj smjeni kneza Mihaila Obrenovića i dovođenju na prijesto Aleksandra Karađorđevića. Od 1843-e do 1852-e godine bio je ministar unutarnjih poslova i predsjednik vlade Kraljevine Srbije. Načertanije je napisao 1844. godine kao ministar unutarnjih poslova pod uticajem poljske emigracije, a posebno Adama J. Čartorijskog, poljskog političara i književnika koji je nosio glas vodećeg eksperta za Istočno pitanje. To je prvi srpski nacionalni i ujedno državnički politički program tzv. srpskog pitanja. Podnaslov *Načertanija* je *Program spoljne i nacionalne politike Srbije 1844. godine*. Iz podnaslova ovog spisa vidljiva su dva međusobno preklapajuća, podudarna, pravca srpske politike do danas, a to su sažimanje srbijanske državne i etnonacionalne politike. To je najbitnija karakteristika i Deklaracije Svesrpskog sabora, s bitnom razlikom u stepenu državno-političke moći njenog tvorca u odnosu na Iliju Garašanina. Duhovni tvorac Deklaracije je aktuelni predsjednik Srbije, uz asistenciju i sufliranje predsjednika bosanskohercegovačkog entiteta Republika srpska. Funkcionalna moć aktuelnog predsjednika Srbije je realno neuporedivo veća od državničke i političke moći Ilijene Garašanina, u svoje vrijeme.

11. U *Deklaraciji*, kao i u *Načertaniju*, podudaraju se, međusobno proizvode i uvjetuju: (a) državna politika, politika države Srbije i (b) njena etnonacionalna politika. Sveukupna politika države Srbije, svi njeni konkretni oblici u svim oblastima, od školstva do kulture, kao i sve njene manifestacije, su etnocentrične.

Etnički sadržaj je suština srpske nacionalno-državne politike i obrnuto. Taj postulat čini srpsku nacionalnu politiku osvajačkom, hegemonističkom, velikosrpskom, velikodržavnom u odnosu na sve narode koji žive s onima koje srbijanska vlast naziva Srbima i prema kojima razvija zaštitnički politički odnos. Zbog toga je ova, ali i svaka druga etnopolitika, kao državno-nacionalna politika, u sukobu sa drugim etnokulturnim i etnopolitičkim zajednicama, narodima. Svaka etnopolitika koja "brine" o svojim etničkim i kulturnim sunarodnicima, ne vodeći računa o istom i jednakom pravu drugih etnokulturnih i etnopolitičkih zajednica nužno vodi u svojevrstan, historijski i konkretan, oblik nacizma. Srpski regionalni etnocentrizam *Deklaracije* je krajnji doktrinarni historijski oblik srpske etnonacionalne države i državne politike Srbije od nastanka *Načertanija* do danas.

ARHIV M.A.A., PRVI SVESRPSKI SABOR: "JEDAN NAROD, JEDAN SABOR – SRBIJA I SRPSKA".

II. **Hegemonističke**: (a) **etnopolitičke**, (b) **vjersko duhovne i** (c) **kulturološki postavke Deklaracije**

1. Sadržaj srpstva u smislu njegovog kulturoločkog određenja u Deklaraciji, kao i inače, potiče iz prošlih vremena, iz vremena Vuka Stefanovića Karadžića, Jovana Cvijića, Vase Čubrilovića, Aleksandra Rankovića, Vojislava Šešelja, Slobodana Miloševića, Ive Andrića i brojnih srpskih knjizevnika knjizevnosti zla, od Perta P. Njegoša, Miloša Crnjanskog, mladog Vuka Draškovića i drugih, do Dobrice Ćosića. Ono ima šire i uže određenje, širi i uži obim i sadržaj.

a) šire po obimu i sadržaju značenje srpstva je ono koje podrazumijeva svjetovnu kulturu stvorenu i izgrađenu na srpskom jeziku pod kojim se podrazumijeva Srpski jezik, kako se kaže u Deklaraciji, "oba izgovora - ekavskog i ijekavskog izgovora". To drugačije kazano znači da se pod Srpskim jezikom i na njemu stvorenoj svjetovnoj kulturi, nauci, književnosti, umjetnosti, arhitekturi itd. podrazumijeva i ona svjetovna kultura koja je stvorena ne samo na ekavskom izgovoru srpskog jezika, već i na njegovim ijekavskim izgovorima, na Bosanskom, Hrvatskom i Crnogorskom jeziku. Ovo, šire značenje sadržaja i obima srpstva kao kulture je negacija posebnosti postojanja Bosanskog, Hrvatskog i Crnogorskog jezika i i na njima stvorenih kultura.

b) uže značenje srpstva, u svjetovnom smislu, je ono koje podrazumijeva svjetovnu kulturu izgrađenu na srpskom jeziku ekavskog izgovora. Na ovom značenju srpstva uspostavlja se bliska međusobna saradnja Srba, ma gdje živjeli, uključujući i onu između Srbije i Rs. Ono podrazumijeva stvaralaštvo i kulturu stvorenu na srpskom jeziku ekavskog izgovora.

2. Matično pismo srpskog jezika i u širem i u užem značenju srpskog jezika i kulture je ćirilično pismo, naglašava Deklaracija. U njenoj tridesetprvoj tački se kaže da je ćirilica matično pismo srpskog jezika u oba izgovora, ekavskog i ijekavskog.

3. Sve kulturne vrijednosti nastale na srpskom jeziku i ćirilici je srpska kultura.

4. Sva kulturna dobra i vrijednosti koje su nastale na srpskom, hrvatskom, bosanskom, crnogorskom jeziku, na ćiriličnom i latiničnom pismu, je srpska kultura, također. Dakle, Deklaracija Svesrpskog sabora negira postojanje bosanske, hrvatske, crnogorske kulture. U tački tridesetjedan Deklaracije indirektno se tvrdi, bez imenovanja, da su ijekavski izgovori srpskog jezika, Bosanski, Hrvatski i Crnogorski jezik, što znači da Deklaracija negira Bosanski , Hrvatski i Crnogorski jezik kao posebne i samostalne jezike u odnosu na Srpski jezik. Oni su posebni oblici standardizacije Srpskog jezika. Drugčije kazano,

prema Deklaraciji, Bosanski, Hrvatski, Crnogorski jezik su govorne varijante Srpskog jezika sa svojim standardizacijama. Uz negaciju navedenih jezika, Deklaracija, u istoj tački, pripisuje , isključivo Srbima, ćirilično pismo. U istoj tački, Deklaracija daje pravo srpskom narodu na upotrebu srbijanskih nacionalnih simbola i njihovo isticanje na javnim mjestima, ma gdje živjeli i ma šta o tome mislili njihovi susjedi u tim državama. Srpski, svesrpski nacionalni simboli koje srpski narod ma gdje živio ima pravo isticanja na javnim mjestima su: srbijanska himna "Bože pravde" kao svesrpska himna i dvoglavi orao Nemanjića kao nacionalni svesrpski grb.

deklaracijom je proces etnokulturne srbizacije pravoslavnog stanovništva izvan Srbije završen. Deklaracija sve Srbe izvan Srbije srbijanizira, svi imaju srbijanske simbole: himnu "Bože pravde" i grb Srbije, dvoglavi orao Nemanjića, kao svoje nacionalne simbole, ma gdje i gdje god živjeli. U njoj se ne pravi razlika, već se nameće jedno, Srbin u Srbiji i Srbin izvan Srbije. Na osnovu toga, ma gdje da je Srbin tu je i to je Srbija. Identifikacija Srba Srbije i Srba uopće je čist oblik srbijanizacije svih Srba, njihovo političko državno ujedinjenj, bez obzira gdje živjeli, u Srbiji ili izvan nje. Proces posrbljavanja, srbizacije, i srbijanizacija Srba imaju isti, državno-politički, sadržaj. Etnokulturni identitet se transformira u državno-politički, etnija se pretvara, postaje, nacija. Vrši se političko-nacionalna srbijanizacija srpske etnokulture, srbijanizira se etnički srpski narod izvan Srbije. Na tom osnovu, Srbima izvan Srbije nameće se ideologija matične države Srbije, prihvataju se njeni državni simboli kao svoji, formira se čitav ideološki koncept tzv. matične države Srbije. Deklaracija donosi na vidjelo i objelodanjuje koncept, prije svega, regionalne, ali i svesrpske državno-političke srbijanizacije Srba.

5. Srpska duhovna kultura u Deklaraciji, također, ima dva značenja, šire i uže značenje.

a) srpska duhovna kultura u užem smislu je pravoslavlje. To je izvorna srpska vjera.

b) Međutim, "priznajući sve vjeroispovijesti i podržavajući slobodu vjeroispovijesti" Deklaracija pod tačkom broj devet "prepoznaje nezamjenjiv značaj pripadnika srpskog naroda drugih vjeroispovijesti", što vrlo jasno i nedvosmisleno govori da Deklaracija pod duhovnom kulturom srpskog naroda ne podrazumijeva samo njegovu duhovnu kulturu u užem smislu, pravoslavlje, već i islam i katoličanstvo. Srpskoj pravoslavnoj crkvi, u istoj tački Deklaracije, odaje se posebno priznanje da "pod svojim okriljem ujedinjuje najveći deo srpskog naroda", čime se indirektno tvrdi da cio srpski narod nisu samo pravoslavci, već i katolici i muslimani, odnosno da nije srpska samo Srpskva pravoslavna crkva, već da su i druge crkve, crkve drugih naroda, srpske crkve. Prema Deklaraciji, Srbi u vjerskom smislu su "pluralan multikonfesionalan narod", pravoslavne, islamske, katoličke vjere, čime se negira vjerski identitet većine Bošnjaka kao muslimana i većine Hrvata kao katolika.

Pod okriljem Srpske pravoslavne crkve je samo, kako se kaže u navedenoj, devetoj tački Deklaracije, "najveći deo srpskog naroda". Deklaracija, u tom smislu, stvara percepciju da se pod srpskim narodom podrazumijevaju i oni narodi

koji nisu pravoslavne vjere, koji su katolici i muslimani. U vjerskom smislu, Srbi su pluralan multikonfesionalan narod, pravoslavne, islamske, katoličke vjere. Deklaracija je tako negacija vjerskog identiteta nesrpskih naroda s kojima žive Srbi, prije svih Bošnjaka i Hrvata. Svi narodi u regionu s kojima žive Srbi su Srbi različitih vjera. Srbi nisu samo pravoslavci ujedinjeni u Srpsku pravoslavnu crkvu, već i oni narodi historijski srpskih zemalja koji s njima žive, a pripadnici su islama ili katoličanstva. Njima se saopštava da su također Srbi, ali nepravoslavne vjere.

Da ironija i uvreda te vrste bude veća, u Deklaraciji, u tački broj devet, se kaže da Svesrpski sabor poštuje sve vjeroispovijesti i podržava slobodu vjeroispovijesti, ali ipak daje do znanja da su, u etničkom smislu pripadnici srpskog naroda i oni narodi koji nisu pravoslavne vjere. Srpska pravoslavna crkva, kaže se u Deklaraciji, ne objedinjuje sve Srbe, izvan nje ostaju nepravoslavni Srbi, Srbi drugih vjeroispovijesti. Ona objedinjuje samo Srbe pravoslavne vjere. Prepoznajući Srpsku pravoslavnu crkvu, tačka broj deset, kao jedan od stubova nacionalnog, kulturnog i duhovnog identiteta srpskog naroda u cjelini, Svesrpski sabor joj daje ključnu političku, ne duhovno-vjersku, ulogu pansrpskog hegemonizma, što je nesporna historijska i aktualna društvena činjenica. Ime Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini je uvedeno 1922-e godine, u vrijeme okupacione vlasti prve Jugoslavije. Sa raspadom druge Jugoslavije, stvaranjem suverene države Bosne i Hercegovine, ona bi mogla promijeniti svoje ime novim imenom, Pravoslavna crkva Bosne i Hercegovine, u skladu sa kanonskim pravom pravoslavnog hrišćanstva, jer je stvorena nova država a time i ispunjen uslov autokefalnosti njene pravoslavne crkve. Međutim, Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Bosni i Hercegovini to nije ni na kraj pamet, jer je ona "čuvar" srbijanskog srpskog pravoslavlja u Bosni, njoj je strana autokefalnost bosanskohercegovačkog pravoslavlja, što ima značenje nepriznavanja državnog suvereniteta Bosne i Hercegovine.

6. U etničkom smislu, Srbi su Slaveni, preciznije Južno slavenski narod. Prema Deklaraciji, svi narodi s kojima žive Srbi su spski narodi koji su u jednom svom historijskom momentu prihvatili nečija druga jezička ili vjerska opredjeljenja. Deklaracija tako negira sva nesrpske etničke, kulturne, jezičke, vjerske identitete naroda u regionu s kojima žive Srbi.

7. U etnopolitičkom, kulturološkom, vjerskom smislu, Deklaracija je: negacija regionalnih slavenskih nesrpskih identiteta, Hrvata, Bošnjaka, Crnogoraca, negacija identiteta nesrpskih slavenskih jezika u regionu, Hrvatskog, Bosanskog, Crnogorskog, negacija svih kultura i vrijednosti nastalih na tim jezicima, njihovo tretiranje srpskom kulturom i vrijednostima, negacija vjerskih identiteta nesrpskih naroda u okruženju, Bošnjaka musimana i Hrvata katolika, srpski narod nisu samo Srbi pravoslavci, već i katolici i muslimani.

8. Svesrpskom etničkom, kulturnom i vjerskom negacijom svojih susjednih naroda, Bosanaca/Bošnjaka muslimana, Hrvata, Crnogoraca, kao i etničkih susjeda i sugrađana, negira se ontološki supstancijalitet i identitet susjednih država:

Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore. Deklaracija Svesrpskog sabora negira etnički, kulturni, vjerski sadržaj susjednih nacionalnih država: Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore.

9. Prema Deklaraciji srpski narod je *sve i svuda* i zato predstavlja jednu cjelinu. "Kroz historiju je imao više država sa različitim nazivima", kako se kaže u tački broj četiri Deklaracije, "te polaže pravo da baštini svoju bogatu tradiciju", iako se zna da srpski narod nije imao svoju državu sve do stvaranja Knjaževine Srbije. Koje države se ovdje podrazumijevaju pod srpskim zemljama, (Kosovo, Bosna, Makedonija, Crna Gora, Hrvatska), znamo iz drugih historiografskih hegemonističkih spisa bez obzira na to što se one u Deklaraciji ne spominju.

■ ARHIV M.A.A., GENOCID U SREBRENICI JEST RATNI ZLOČIN IZVRŠEN U JULU 1995. GODINE, U KOJEM JE UBIJENO PREKO 8.000 LJUDI.

III. **Negacija srpskog genocida u Srebrenici i Rezolucije UN o genocidu u Srebrenici**

Deklaracija u tački šesnaest decidno saopštava da ne podržava Rezoluciju UN o genocidu u Srebrenici i pri tome nalazi, javnosti poznato, pravdanje da je to, navodno, "pokušaj kolektivnog okrivljavanja cijelog srpskog naroda". U osnovi srbijanskog neprihvatanja Rezolucije su najmanje dva politička cilja. Jedan je nastojanje da se sačuva Rs od internacionalne osude njenog nastanka na zločinu genocida i tako se dovede u pitanje njeno postojanje uopće. Drugi razlog je u uvjerenju da Rezolucija nanosi štetu internacionalnoj reputaciji Srbije kao države koja je okrivljena za nesprječavanje genocida u Srebrenici, jer se Rezolucija poziva na presude internacionalnih sudova u Haagu, uključujući onu po kojoj je Srbija osuđena za nesprječavanje genocida u Srebrenici. Imajući u vidu srbijansku politiku prema Bosni i Hercegovini, posebno od raspada Jugoslavije, nije neshvatljivo njeno neprihvatanje Rezolucije, ali je moralno, politički, civilizacijski neprihvatljivo da ona ni nakon trideset godina ne priznaje genocid u Srebrenici. Deklaraciju Svesrpskog sabora u pogledu neprihvatanja Rezolucije o genocidu u Srebrenici demantirala je većina država demokratskog civiliziranog svijeta.

IV. **Antibosanski i antidejtonski postulati Deklaracije**

Antibosanski i antidejtonski sadržaj Deklaracije prisutan je indirektno u duhu Deklaracije a direktno od tačke šesnaest do trideset. Ovdje su predmet analize one tačke koje svojim neprihvatljivim sadržajem izazivaju posebnu pažnju.

1. Deklaracija u tački dvadeset direktno dovodi u pitanje integritet Bosne i Hercegovine, njenu teritorijalnu cjelovitost i suverenitet. U njoj se indirektno kaže da Rs ima svoju teritoriju, a direktno se kaže da njena teritorija "ne može biti otuđena mimo ustava i zakona Rs". U Deklaraciji se neustavni zakon Rs o vlasništvu na njenom administrativnom prostoru stavlja iznad Ustava BiH, presuda Ustavnog suda BiH i odluka visokih predstavnika u Bosni i Hercegovini, koji su ovlašćeni za tumačenje Ustava BiH, a koji su kazali da je država BiH vlasnik imovine. Uz to, u Deklaraciji se o teritoriji Bosne i Hercegovine, na kojoj Republika srpska organizira civilnu administrativnu vlast, govori kao o teritoriji entiteta, a ne o teritoriji države Bosne i Hercegovine, radi dobijanja materijalne koristi u slučaju secesiji Rs. Secesija Rs-a za Srbiju ima smisla samo kao odnošenje/donošenje teritorije i njenog prirodnog bogatstva. Srbijansko zalaganje za teritoriju Rs-a jeste

borba za dobijanje njenih prirodnih resursa u slučaju prisajedinjenja ili aneksije Republike srpske. Kada se riješi pitanje vlasništva administrativnog prostora Rs, prestat će briga Srbije za očuvanje tzv. teritorije Republike srpske. U Deklaraciji tako, ne samo da je prisutna prikrivena teritorijalna pretenzija Srbije prema BiH, već je evidentna koncepcija države BiH bez teritorije. U njoj je skrivena postavka da država BiH nema teritoriju, da je BiH administrativna ljuštura koja povezuje teritorije dva entiteta, iako tvorci i donosioci Deklaracije znaju da nema države koja nema svoju teritoriju. Deklaracija traži od vlasnika imovine, države BiH, da se odrekne svoje teritorije, da ne uspostavi svoje vlasništv nad svojom imovinom. Pitanje teritorije svake države je pitanje njenog teritorijalne cjelovitosti, suvereniteta i integriteta.

2. U tački dvadeset jedan Deklaracije oštro se saopštava da Bosna i Hercegovina nije jedna, niti jedinstvena izborna jedinica državnih organa koji se i ovdje nazivaju zajedničkim organima. Ovaj postulat Deklaracije suprotan je presudi Suda za ljudska prava Evrope u predmetu *Slaven Kovačević protiv BiH*. Državne organe Bosne i Hercegovine Deklaracija naziva zajedničkim organima da bi obesnažila i umanjila njihovu državnu izvornost. U tom smislu se potcrtava konsenzualni način odlučivanja u njima, a posebno u Predsjedništvu Bosne i Hercegovine; tvrdnja "da Bosnu i Hercegovinu isključivo predstavlja tročlano Predsedništvo na bazi konsenzusa", je notorna laž s obzirom na sadržaj Poslovnika o radu Predsjedništva i Ustav Bosne i Hercegovine.

3. U tački dvadesetdva Deklaracija se zalaže za održanje ratnog konsocijacijskog političkog uređenja BiH utemeljenom na dva politička principa, na entitetskom i na etničkom principu.

4. U tački dvadesetpet Deklaracija, čitaj Srbija, osporava *legalitet* aktuelnog Visokog predstavnika UN u Bosni i Hercegovini (Cristiana Schmitha), jer , navodno, nema potrebnu saglasnost strane ugovornice, kao ni odgovarajuću rezoluciju Saveta bezbednosti UN o imenovanju. Ovaj stav Deklaracije nije samo prosto osporavanje Visokog predstavnika, već ima dublje značenje koje glasi: odluke koje visoki predstavnik bude donosio, iako su u skladu s njegovim nadležnostima, Srbija i Republika srpska neće prihvatiti. Šta to dalje znači neka se zapitaju visoki predstavnik i organi vlasti Bosne i Hercegovine.

5. Putem Deklaracije u tački dvadesetosam Srbija nameće Bosni i Hercegovini svoj tzv. neutralan stav prema NATO alijansi, pozivajući se na Bosanske Srbe u Rs, koji su, kako se tvrdi, saglasni s politikom Srbije o tom pitanju. Za Srbiju i Bosanske Srbe, Bosna i Hercegovina ne može imati svoje interese i potrebe mimo interesa i potrebe Srbije, odnosno srpskog naroda u BiH. Politički interesi Srbije su politički interesi Srpskog naroda u cjelini, pa tako i Bosanskih Srba. Oni su mjera interesa i iznad interesa države Bosne i Hercegovine. Srbija tako provodi *ograničen suverenitet* Bosne i Hercegovine u pogledu njenog odnosa prema NATO alijansi. Ovu tačku bi trebalo posebno da razmotri Predsjedništvo BiH i Ministarstvo odbrane.

GENERALNA SKUPŠTINA UN–A USVOJILA JE REZOLUCIJU KOJOM 11. JULI PROGLAŠAVA MEĐUNARODNIM DANOM SJEĆANJA NA GENOCID U SREBRENICI. (ARHIV M.A.A.)

6. Deklaracijom, tačka dvadeset devet, Srbija i Rs su odlučile da " ujedinjeno obeležavaju 15. septembar kao Dan srpskog jedinstva", ujedinjeno i zajednički proslavljaju "Sretenje 15. februar Dan državnosti Republike Srbije i Dan državnosti Republike Srpske". Ovdje se precizno upotrebljava pojam državnost Rs, što može da znači da se Rs smatra i tretira državom i da je njen Dan državnosti Dan državnosti Srbije. I ova tačka Deklaracije je protivna Ustavu BiH i dejtonskom mirovnom ugovoru, jer Rs nije država i zbog toga ne može imati niti svoj dan državnosti, niti može uzeti za svoj dan državnosti nečiji dan državnosti, jer na to nema pravo. Dan državnosti niti se posuđuje niti se preuzima, neotuđiv je i neprisvojiv.

Donosioci Deklaracije, Vlada Srbije i Vlada Rs, izgleda, smatraju: (1) da se u Rs kao dijelu BiH može slaviti Dan državnosti Srbije; (2) da je Republika srpska država i da kao takva tako može slaviti kao svoj dan državnosti dan državnosti druge države. Postavlja se pitanje šta znači da Srbija i Rs ujedinjeno slave Dan državnosti Srbije i Dan državnosti Rs?

7. Deklaracija Svesrpskog sabora tretira jedan administrativni dio Bosne i Hercegovine, Republiku srpsku, etničkom srpskom državom Bosanskih Srba, a ne bosanskohercegovačkim entitetom, ne samo Bosansko-srpskog, već i druga dva bosanska naroda, Bosanskih Hrvata i Bošnjaka muslimana. Takvim tretmanom dijela države BiH Srbija donosi Deklaraciju "Jedan narod jedan sabor, Srbija i Srpska" o međusobnim odnosima i na taj način, politički djeluje antidržavno na BiH.

8. Deklaracija Svesrpskog sabora ne precizira jednu oblast tzv. međusrpske saradnje, već uvodi i ulazi jedna drugoj u cjelokupni pravni sistem.

9. Deklaracijom Svesrbskog sabora Srbija i Rs su stvorile pravnu i političku, ugovornu osnovu za: (1) prikrivenu, mirnu aneksiju Rs u pravni i politički prostor Srbije, (2) za stvaranje dvojnog kondominijuma, (3) za cesiju. Šta će biti realizirano zavisi od toga kako će teći dalja implementacija Deklaracije, posebno nakon njenog usvajanja na skupštinama Srbije i Rs. Deklaracija, u tom smislu, predstavlja polazni dokument za dalje buduće, političke, pravne i druge zajedničke aktivnosti organa vlasti Srbije i organa vlasti Republike srpske.

10. Država Bosna i Hercegovina, države PIC-a, Savjet bezbjednosti UN su dužne da reagiraju na Deklaraciju: da u svom odnosu prema njoj proglase je ništavnom, da spriječe njeno usvajanje na skupštinama Srbije i Rs. Umjesto toga svi mogu da puste da se stvari i dalje odvijaju kako su se odvijale, a da se pri tome kreira percepcija, kao što se već kreira, da se nije ništa dogodilo, jer mir nije narušen. Visoko poštovanje mira je posljedica nehtijenja ili nemoći djelovanja.

11. Aneksija znači promjenu suverenosti nad nekom teritorijom. Poznat je slučaj ruske aneksije Krima (1914.). Podsjećam još i ovo: (1) u slučaju aneksije, država stari suveren, formalno zadržava pravo na svoju anektiranu teritoriju; anektirani teritorij kasnije prelazi u stvarnu vlast države koja sprovodi aneksiju. U daljem historijskom toku, odnos između starog i novog suverena može se odvijati tako da stari suveren postupno prestaje vršiti bilo kakvu vlast na anektiranoj teritoriji,

odnosno da faktički suverenitet potpuno preuzme nova suverena, kolonijalna, država koja je taj prostor mirno i pritajeno već anektirala. Kolonijalna sila ostavlja staroj državi samo nominalni suverenitet, a sama preuzima stvarnu vlast. Takvu smo situaciju imali prilikom austrougarske aneksije Bosne na Berlinskom kongresu, s tim da je izvršena otvorena aneksija tek 1908. Slično Berlinskom kongresu, odnose između Bosne i Hercegovine, Srbije i Republike srpske je stvorila Deklaracija Svesrpskog sabora.[▾2] (2) Kondominij ili koimperij, suvlasništvo, je zajednička uprava ili vlast dviju ili više država na istoj teritoriji. On je, ponekad, samo privremena mjera, dok se ne riješi, konačno, sudbina neke teritorije.[▾3] Bosna je postala kondominij Austrije i Ugarske. Kondominijum, u pravnom smislu, je ugovorno uređenje zajedničke vlasti dviju ili više država nekom politički definiranom teritorijom, gradom ili zemljom. Budući da između Bosne i Hercegovine i Srbije ne postoji ugovor o zajedničkom vladanju Rerublike srpske, Deklaracija Svesrpskog sabora je jednostran akt države Srbije protiv države BiH izveden potpisivanjem ugovora s Republikom srpskom pod nazivom Deklaracija.

12. Za Srbiju Republika srpska je država ili, u najmanju ruku, državnosna jedinica, jedinica državnosti. Na osnovu toga nastala je Deklaracija Svesrpskog sabora. Srbija i Republika srpska su se usaglasile i usvojile Deklaraciju, i između ostalog dogovorile da imaju zajednički Dan državnosti. Republika srpska do usvajanja Deklaracije nije imala niti slavila Dan državnosti.

13. Deklaracija Svesrpskog sabora je politička konkretizacija koncepcije Dobrice Ćosića o značaju srpskog postignuća u srpskim ratovima na prostoru bivše Jugoslavije devedesetih godina dvadesetog stoljeća stvaranjem Republike srpske. Historijski velikosrpski projekat je u tim ratovima izgubio Sloveniju, Hrvatsku, Kosovo, Makedoniju, ali je stvorio Republika srpska. Sada se pod okriljem Svesrpskog sabora stvara ugovorna konstrukcija buduće zajedničke države Srbije i Srpske. To je navodni nacionalni srpski prostor koji treba i koji može da održi neku novu varijantu pansrpke države, mini velike Srbije, kojem se u nekoj formi može i treba pridodati sjeverni dio Kosova i cijela ili dio, sjeverni dio, Crne Gore. Ujedinjenje Srbije i Republike srpske je politička snaga jačanja i održavanja hegemonističke doktrine Srpskog sveta danas. Deklaracija nije slučajna, a posebno nije politički i sigurnosno bezopasna za Bosnu i Hercegovinu.

[▾2] Vidi: kako je izvršena aneksija Konga (1885.) od Belgije, aneksija Koreje (1905.)od Japana u vidu protektorata, koja je otvoreno anektirana (1910.). Poznati su slučajevi aneksije Savezne države Austrije i Čehoslovačke koje je izvršio Treći Rajh.

[▾3] Primjeri: Andora, Bodensko jezero ili austrougarska aneksija Bosne (1908.)

■ ARHIV M.A.A., „SRPSKI SVET" JE TERMIN KOJIM OD SREDINE 2020. GOD. NEKI SRPSKI INTELEKTUALCI I POLITIČARI PROMIČU POVEZIVANJA SRBA U SRBIJI S ONIMA U OKOLNIM DRŽAVAMA.

Rezime

Deklaracija o Zaštiti nacionalnih i političkih prava i zajedničkoj budućnosti srpskog naroda, Jedan narod, jedan sabor - Srbija i Srpska je pravno-politička agresija na Bosnu i Hercegovinu. Ona je snažan antibosanski, antidržavni i antidejtonski udar na BiH.

U istoj mjeri, i u istom smislu, u kojem je Deklaracija srbijanska pravno-politička agresija na BiH u istoj mjeri je to iredetističko-secesionistički pravno-politički atak Republike srpske na integritet i suverenitet BiH.

Deklaracija bitno ograničava pravni i politički suverenitet BiH na jednom njenom administrativnom dijelu, u Rs. Toliko koliko pravno i politički uvodi Republiku srpsku u Srbiju i ujedinjuje ih, toliko razjedinjuje BiH i iz nje izvodi Rs.

Pitanje je koliko je i za koje potrebe je neophodno, nakon donošenja Deklaracije, podnošenje zahtjeva iz Republike srpske Federaciji Bosne i Hercegovine za tzv. razdruživanje? Razdruživanje od jedne i pri/udruživanje s drugom stranom mogu da budu jedan jedinstven proces, a mogu biti i dva različita procesa, u isto i u dva vremena.

Deklaracija direktno negira legalitet i legitimitet Visokog predstavnika u BiH Christiana Schmitha, a time odbacuje njegove odluke.

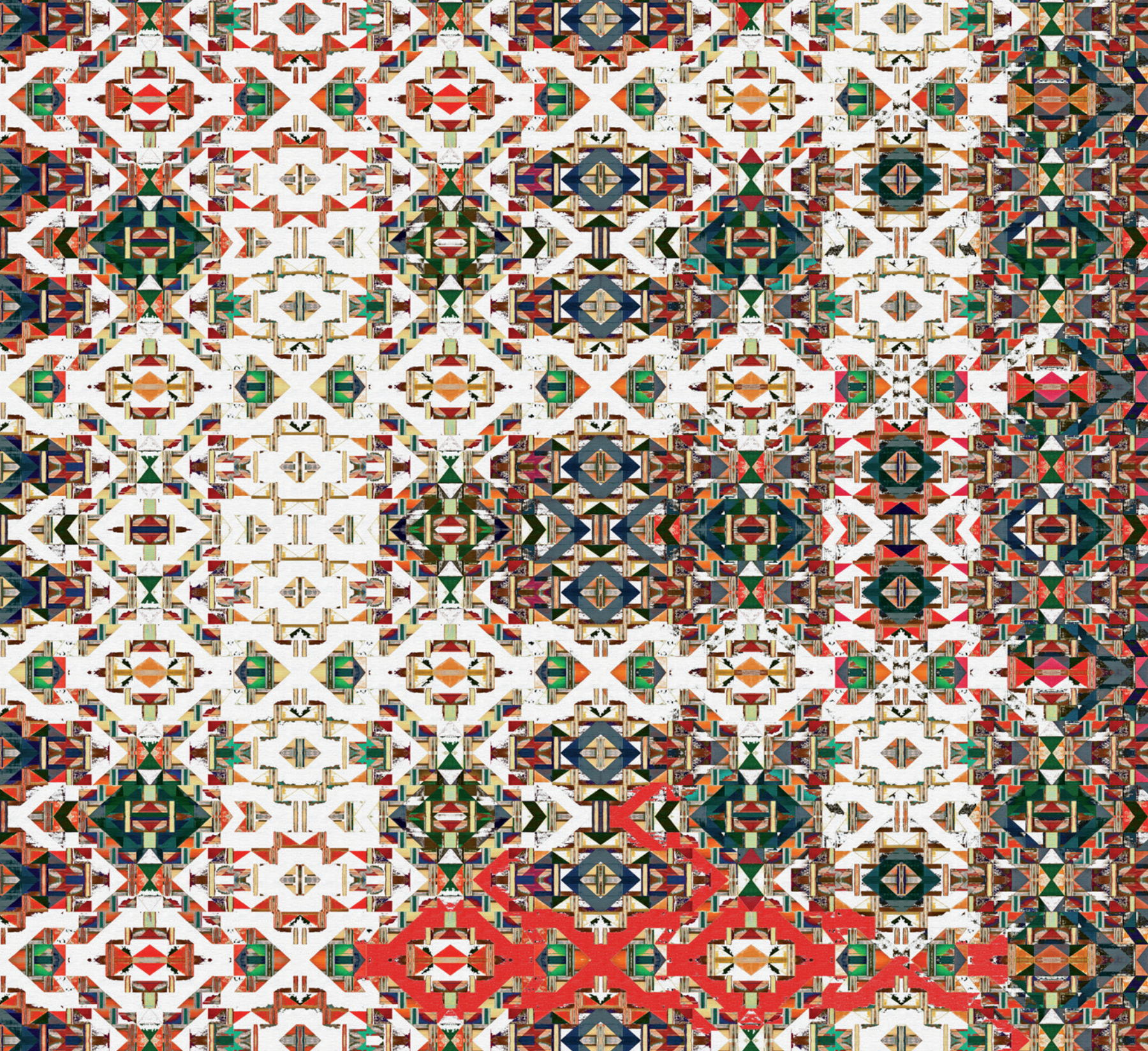
Deklaracija objelodanjuje odlučnost stvaranja neke moguće nove državne forme ujedinjene Srbije i Republike srpske, odnosno nestanak sadašnjeg oblika države Bosne i Hercegovine. Predviđa uvođenje Dana državnosti Republike srpske. Oštro se suprotstavlja izbornom zakonu na nivou države BiH.

Deklaracija veoma jasno, ali vrlo suptilno negira: sve nesrpske slavenske etničke identitete, Hrvate, Bošnjake, Crnogorace; negira identitete nesrpskih slavenskih jezika u regionu, Hrvatski, Bosanski, Crnogorski; sve što je nastalo na srpskom jeziku, na dva njegova izgovora, smatra srpskom kulturnom vrijednošću itd.

Deklaracijom Svesrbskog sabora Srbija i Rs su stvorile pravnu i političku, ugovornu osnovu za: (1) prikrivenu, mirnu, međusobno usaglašenu aneksiju Rs u pravni i politički prostor Srbije, (2) za Republiku srpsku kao dvojni kondominijum, kondominijum Bosne i Hercegovine i Srbije (3) za cesiju Rs. Šta će biti realizirano zavisi od toga kako će teći dalja implementacija Deklaracije, posebno nakon njenog usvajanja na skupštinama Srbije i Rs. Deklaracija, u tom smislu, predstavlja polazni dokument za dalje buduće, političke, pravne i druge zajedničke aktivnosti organa vlasti Srbije i organa vlasti Republike srpske.

Donošenjem Deklaracije faktički se intenzivira i internacionalizira iredentističko secesionistički proces Republike srpske koji se kolokvijalno u Rs naziva razdruživanje da bi se neutralizirala odioznost prema tom činu, sprječava se i onemogućuje pristup BiH EU-i i NATO alijansi, politički, na dvostrukom konsocijacijskom principu, konsenzusa naroda i entiteta, opstruira rad državnih organa BiH, provodi se puzajući, miran, raspad Bosne i Hercegovine.

BOSNAE
VOJSKA
BRAČ
GLAŽ
VRHBOSKI GRAD
DOBOJGRAD
SREBRNIK
MAGLAJ
SOLI
KLJUČ
JAJCE
ŽVORNIK
TRAVNIK
VISOKO
ZENICA
DOBOJ
DOBRINJA
KIGLAT
BIJELJINA
SREBRENICA
VISEGRAD
DOBRUN
BOSAC
SMICIKA
MOSTOLJNA
GORAZDE
HERCEVA
DRIEZNICA
JELEC
HOCA
PRIJEPOLJE
SOKOGRAD
TJENTIŠTE
PLJEVLJA
KONAC - POLJE
NEVESINJE
BLAGAJ
DUBRAVA
DRIEVA
GACKO
KLJUC
BILEĆA
ORAHOVO
TREBINJE
KOTOR
SPLIT
TROGIR
ŠOLTA
BRAČ
IMOTA
MAKARSKA
HVAR
KORČULA
PELJEŠAC
MLJET
SBENIK
KNIN
BIHAĆ
OGRAD
Sava
Una
Vrbas
Bosna
Drina
Neretva
Zrmanja

(ARHIV M.A.A.)

Akademik **Sead MAHMUTEFENDIĆ**

Drugi i drugačiji

U POVIJESTI IDEJA, RATOVI, UMORSTAVA, NASILJA... TOLIKO SU PROLILI KRVI DA BI SE KRV TINTE ZGUSNULA I TMINU SVIJETA UČINILA JOŠ CRNJOM.
(ARHIV M.A.A.)

DRUGI I DRUGAČIJI

Pa ipak te moram smjestiti u onaj krug
Nejasnih bića stvari i stanja

Mak Dizdar: ***Penelopa***

Bosnu nije uništila mržnja, već rasprostranjeno nepoznavanje mržnje…
Zlo je pametnije, oprez nije, čak je i dosljednije od dobra.
Miris opasnosti i smrad podvale zlo osjeti mnogo ranije…
Malo tko vidi da je opasnost shvaćanja opasnosti manja što je opasnost bliža.

Paolo Rumiz

(Faction&fiction omnibus-roman o drugačijima i različitima pretočen u knjigu-film kroz osam flash-back slika u rasponu od 23.IV. 1360. do 16.I. 2047. na primjeru sudbine jedne bošnjansko-bošnjačke porodice)

Prolog

U povijesti ideja, na dvije ili tri prave svjetlosti, koliko je mrakova bilo dodato crnilu noći da bi se krv tinte zgusnula i tminu svijeta učinila još crnjom? Prašina u oči, sujete i obmane, u većini slučajeva.

Nagon smrti: poziv na uništavanje, razbijanje, raskidanje, poništavanje; nagon smrti i snaga odgovorna za ubistvo, zločin, podignutu ruku i ubilački gest; na kraju, nagon smrti, tropizam koji uznemirava dušu, tijelo i srce ljudi koji bi da biće pretvore u ništavilo, da vedru vitalnost preobraze u truhleći leš.

Već povijest umjetnosti pokazuje koliko se seks, krv i smrt napajaju i hrane. Koliko je na zidovima muzeja scena rata, raspeća, umorstava, koliko nasilja, zločina, samoubistava, koliko prolivene krvi, vješala, mučilišta, tortura, odrubljenih glava!

Ova knjiga-priča i govori o suštini nagona smrti. Od prve priče, moja se briga fiksira na prirodu, oblik, snagu i dejstvo tog zlog libida. Nijedna priča ne izmiče želji da taj nagon kristalizira, da ga materijalizira na način entemologa, koji toraks opasnog kukca probada da bi ga plutu pričvrstio i detaljno ispitao i izmjerio njegovu monstruoznost. Sve je usmjereno u jednom pravcu: kako tu mračnu energiju prikazati, uhvatiti je, zarobiti je i pokazati je kao divlju zvijer, koju pisac svodi na nepokretnost uzbudljivog prizora. Nastojao sam ne izaći iz granica ovog projekta: stigmatizirati permanentnost apokalipse, prikazati realnost, svaku realnost pod znakom tragičnog, zaraženog negativnošću, u stalnom kretanju, koja kao nekakva silina traži, podriva, kopa, ruje i radi u pravcu najavljenog Uništenja.

Želio sam postaviti tragično na scenu; etimologija nas podsjeća na neophodno žrtvovanje jarca kojim se sazivaju sile zla na smirenje, od kojih se traže da ne divljaju, da se suzdrže. Moja književnost nudi ekvivalent starogrčkoj iskupiteljskoj žrtvi homerske epohe, u njemu krv saziva bogove, mada pisac zna da oni ne postoje…

Ovo je knjiga o svemu. O životu, smrti, Bogu. O onome što razumijemo i o onome što nikad nećemo razumjeti. Ovo je ključ ka svemu tome.

Ovu knjigu nije napisao svećenik, a ni historičar. Napisao ju je književnik. On njome ne želi davati savjete niti išta želi sugerirati čitaocu. Tekst koji ćete čitati bio je u početku niz predavanja «eseja» u kojima su se studentima objašnjavala pitanja i problemi vezani za Bošnjake.

Znači li to da ova knjiga nema nikakve veze sa suvremenošću? Da li naše vrijeme nalikuje više ressentimentu i revivalu za petnaestim stoljećem, nego što se to čini? Do koje će mjere tačnost kvantitativne teorije ovisiti i o stupnju naivnosti na kojem je formulirana?

U ovakvim oblicima, koji mogu biti književna interpretacija i povijesna praksa, simplifikatorske sugestije su opasne. Istinski problem je u stupnju slobode čovjeka nasuprot onome što sam stvara.

Iluzorno je vjerovati da je realni problem pritiskao Bošnjake a da niko oko njih nije reagirao i da je čisti nematerijalni znak njime bio bezrezervno potčinjen. Stare su rasprave umnogome opteretile fiziološke pretpostavke zato jer se moralne kontraverze njime ne rješavaju.

Ovdje će biti uveden lik «arbitra» kao neka vrsta Šepavog Šejtana, koji će biti toliko zaokupljen svojom borbom protiv rastućeg licemjerstva i bešćutnosti da je pišući uništio oči, ali je nastavio pisati jer to nije primjećivao. Za to se poslužio jednim fenomenalnim trikom da s jednim otvorenim okom vidi svoju ruku manjom nego s oba. Kad bi imao tri oka, mislio je on, vidio bi je još većom, i što bi više očiju imao, to bi stvari oko njega izgledale veće. Čak i da se rodio s hiljadu očiju i usred kolosalnih pojava, sve one, čuvajući svoju proporciju u odnosu na njega, ne bi mu izgledale ni veće, ni manje nego što su danas.

To znači da ova knjiga ima i te kakve veze sa suvremenošću.

Ipak, «arbitrizam» je već dugo prisutan i na ovom području. Svaki zamah groznice za nečijom tajnom uzrokuje žalovanje za potiskivanjem «slobodnog mišljenja» i «otvorenih pisama» koja potpisuju najvičniji pisci kao samouki naivci. Međutim, ista naivna knjiga koja želi prosječnog čovjeka upoznati s antropološkim i privatnim problemima Bošnjaka, može prozvati i stanje svijesti, vlast, kad se radi o važnosti tih pitanja u njihovoj odgovornosti.

Uvjeren sam i nadalje da su ti problemi suštinski problemi i da ih, prije svega, treba rješavati. Uvjeren sam da i danas ne postoje potrebna sredstva da se to i sprovede. Pisci koji će imati hrabrosti, kao i državnici da se njima posluže, osigurat će napredak i sigurnost bolje nego bilo kojom drugom mjerom. A za sebe u budućnosti osiguravaju najčasnija mjesta u povijesti našeg vremena i da im promijeni tok.Tako su se oko 1174. ili 1204. ili 1463. nadali teološki ortodoksi da će ih povijest zabilježiti. Danas ih opominju samo eruditi.

Znači li to da učenost nije potrebna? Ne. Oblici na kojima su zasnovane antropološke i teološke teorije ponavljaju istodobno i stalne teme, jer se ključni problemi ponavljaju.

Različite su i interpretacije, jer su uistinu nove činjenice utjecale na konjunkture. I svećenici, i moralisti, i historičari promatraju ove fenomene, a nisu li tražili dodatna znanja iz pravednosti, mjere, ravnoteže i stalnosti?

Da li Bošnjaci imaju privlačnu snagu zasnovanu na mentalitetnim, možda i na psihoanalitičkim strukturama? Historičar, filozof, književnik, eventualno, usuđuju se nešto reći; na to se ne odvažava svećenik. Crna, opasna, prokleta dvoličnost oponaša onoga koji pjeva na kraju svijeta u gluho doba noći. Ona je tamo kao obećanje protivno sreći i budući da oni nalikuju zvijezdama, poznavanje svih njezinih opasnih čari istodobno je i poznavanje svijeta.

Istina je da Bošnjaci nisu bili nikad nježniji, više angažirani na papiru i celuloidu nego što su danas.

Ali, angažman čega?…

Priče koje se po sistemu kutije u kutiji nadovezuju jedna na drugu, bez bliže tematsko-motivske povezanosti, logikom koncentričnih krugova umnožavaju tematsko po-lazište djela građenog na principima porodične hronike u kojoj su sjećanja dokumenti i ispovijesti svjedoka i uče-snika tragičnih zbivanja kroz glas sveznajućeg naratora stapaju u složen narativni niz, da bi se njime obrazac po-rodične hronike neprestance nadopunjavao principima po-litičkog, historijskog, te romana toka svijesti i, na koncu, metatekstualnog romana.

■ PORTRET PAPPE INNOCENCIJA VI. (U PRVOM PLANU) I IMAGINARNI PORTRET BOSANSKG BISKUPA PETRA. (ARHIV M.A.A.)

PRVA SLIKA ILITI GLAVA

OD KOJE SVE POČINJE, MADA TREBA REĆI DA VEĆINA NAMA POZNATIH KNJIGA, TAKOĐER, POČINJE PRVOM GLAVOM, DA BI NEKO TEŠKO MOGAO NAVESTI KNJIGU KOJA POČINJE POSLJEDNJOM GLAVOM; STOGA OVDJE I NIJE ČUDNA SPOMENUTA OKOLNOST, VEĆ TO, DA JEDAN OD PAPA, ZVANI INOCENTIJE, I TO ŠESTI PO REDU TOG IMENA, KOJI JE DOZVOLIO BISKUPU BOSANSKOM PETRU DA TAMANI BOGUMILE KAKO MU SE I KAD GOD MU SE PROHTIJE I TO BEZ NJEGOVE PISMENE DOZVOLE I ZBOG TOGA ĆETE SAD, POSLIJE KRATKOGA UVODA, KONAČNO MOĆI DA POČNETE ČITATI OVU KNJIGU OD PRVE, A NE OD NEKE DRUGE GLAVE

1360, 23. aprila. U Avignonu. (Avinione).

Inocencije VI. papa dozvoljava biskupu bosanskomu Petru, da može na heretike dići i svjetovnu oružanu silu, te da ih može kazniti crkvenim kaznama bez prizivа.

Innocentius episcopus servus servorum dei vene-rabili fratri Petro episcopo Boznenzi salutem et apostolicam benedictionem. Ut inquisitionis officium contra pravitatem hereticam tibi in tuis civitate et diocesi Boznensi a iure concessum eo melius et efficacius exequi valeas, quo maiori fueris auctoritate munitus, invocandi auctoritate nostra pro huiusmodi inquisitionis negocio exercendo, cum opus fuerit, auxilium brachii secularis, ac contradictores quoslibet et rebelles per censuram ecclesiasticam et penas alias appellatione postposita compescendi, - non obstante, si aliquibus communiter vel divisim a sede apostolica sit indultum, quod, quod suspendi vel excommunicari, aut ipsi vel eorum terre interdicto ecclesiastico supponi non possint, per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam, ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem, - fraternitati tue plenam et liberam auctoritate apostolica concedimus tenore presentium facultatem. Per hoc tamen, quominus, prout tibi a iure competit, huiusmodi aixilium pro dicto negocio auctoritate ordinaria invocare, et contra non parentes procedere, prout iustum fuerit, valeat, nullum tibi volumus preiudicium generari. Nulli ergo etc. nostre concessionis et voluntatis infringere etc. Datum Avinione, VIIII. Kalendas maii, pontificatus nostri anno octavo.

DRUGA SLIKA ILITI GLAVA

U KOJOJ JE PRIČA GOSTA RADISAVA IZ 1460. GODINE DOISTA KRATKA. DIJAK RADISAV NE MOŽE RAZMIŠLJATI UMJESTO SVOJIH JUNAKA, NITI ULJEPŠAVATI SVOJE PRIČE SVOJIM PRETPOSTAVKAMA. ONO ŠTO JE ISPRIČANO – PROČITAJTE!

I ja vam glagolah, ašte si budemo prihvatili sie novu ižicu u koe vidimo utoku i zaščitu od kamenie, ognji, ma-ćem i prokletstva, glagolah vam da će nami hiliade leta duh biti kao voda koju će svatko htieti skrenuti i u nju kam svoj hititi ali je zgaditi i tielo će nam otsada da bude kao okno. Ali će nas da prisvajaju ali će nam duhje da rastakju i da slomiju nam tielo kao što se okno lomi.

Eto ja sm s vami ili da vam želju da gu vas upozorim. Mi ovo činimo jer nemamo kreposti, možda će se ova slova koe će se skameniti. I ja sm vaviek plno sumnjen i bi rekti da su Turki bliski naši veri. Ali luna nije čamac preko koi se duhi nakon končine nesu preko reka?

Što mi noćas budemo u odluci, deset stoletja će nas naši otroci u ovome pamtiti. Netko će što smo već noćas postali voda koja se prilagođuje sudovi turački i koju će budućnost htieti da rastepu bo nestanu lonci turački. Ini će htieti da pojdu da rastepu okno i da prospu vode da ih nitko ne sakupi.

Ali Iberi nisu sličan lonac rastepli sa onimi koi sut svoj duh dali Muhamedu?

Az Barčin a zovom Pribil i bratja moia daju na znanje da su dali veru i dušu otca nam i vseh roditel naših i svoio pred dedom velikim Radoslavom i pred gostom Rado-slavom i pred starcem Radimirom i Žunborom i Vlčkom i pred vsom a crkvom i pred Bosnom da ne u naju Turkov sužu ni talenik, ni poručenik i da im se ne svrže vera za naju života.

Da je proklet bogom i sinom jego i pričistom materiju jego i častnim životvorećim krstom četirima jevangelisti i dumnadesete apustoloma i četirimi deseti učenikov.

Az Pribil a zovom Barčin rab. Milostju božijom vsih zemel bosnskih i Usore i Hlmske zemle, i Dolnih kraj (od počela sveta počivša, pa je zapisan da se ne pomete, pače da se zna).

A tko hoće sie polomiti i poreći bez nevere, da e proklet otcem i sinom i svetim duhom i 4 evanćelista i 12 apustolovi vsem Bogo ugodnivši mi u sdi vek i u pridušći.

GOST RADISAV I NJEGOVA PRIČA. (ARHIV M.A.A.)

Kada se behmo svadili tada nas Turki umirili i da nam naš grad Selnica a ne da ga dati Ugrom.
Hvala njihu, stavlajemo u veki, amen.

I s timi vasemi predasmo ga u veru dedinju i vse crkve bosnske. I vse krstjane, da mu je ruka. I da mu se ne more svrći vera krstjanska ni za jedin uzrok.

Ali bi kamo hodil, ali bi se opet vratil da je človik slobodni ili mu je služiti Turkem da mu to za niedno neveru ne. I da mu se tam njegov dlg nepohudobi nikadar.

I što ga ne sudi Ded i dva strojnika š njim da mu se ne more niedno hudo sbiti. I da ne sužanj nikadar dokle je koren u Bosne crkve božije. Da u tom ima crkva stati.

A tomu svidoci dobre Bošnane: Vlkac, s bratjom, Crnul i s bratjom, Bogad i s bratjom, Vukašin i s bratjom, tepčić... i s bratjom, Belhan i Ivan Belhan, Branislav Miholić i s bratjom, Branko Prinić i s bratjom, Sladoje i s bratjom, Tvrtko i s bratjom, Vladko Vurjeviš i s bratjom, Vlaj Dobrovojević i s bratjom.

A tomu prestav od dvora knez Bogdan Belhan, a od župe Hranislav Miholić.

A tko će se poreći što je u si list rekjeno od moih surodnikov, ali ino plemenih koi bi se namakal da je proklet otcem i sinom i svetim Duhom i 4 evangelisti i 12 apostolena i 7 izabranih sa vsem mi Bogu ugodšemi i u si vek i u pridušti. I da je Jude pričestnik koi sina božja prida na raspetje za tridesetih srebrneh penezi. I da mu duša pojde u onu genu koju je Bog ugotovo đavolu.

Na to su mu veru dali i prisegli. A toizi vere i prisezi svedoci dobre Bošnane.

V ovo vreme kada prideše dobri Bošnane na veru Turkov, oni su prisegli na moćeh i na evanćelih dokole su sie gospoda dobri Bošnane u nih ne budu poručeniki, ni taleniki, ni uzniki, ni njihovi deca.

I vola koja bi kleveta a ili obada uzlezla na deda bosnskoga, na Radislava, a ili bi u koju neveru zašli da im nesu volni učiniti niednoga hudog dokole ga ne ogledala Bosna i Dolni krai i Zagorie i Hlmska zemla. I ako bi dopal ded koe krivine a ili nevere da mu nesu volni svrći vere dokole ded bosnski Radislav ne bude doma u svoje hiže, u Selnici.

A Turkem dal mu sm človeka našego na ime Miloša, koi e donese i prekaže vam kako je zakon. I što vam govori Miloš, moje su riči, imate ga verovati kako svoei brati i prijatelem odsad u veri i u Bogu Allahu dž.š. Za to e sm svezal, a svezal esm po vašoj riči.

Se pisa dneka i se to čini na Selnici prisutnemi krst-janim v jednoj spili ponad Neretve, onkraj plnoći, gost Radislav, četrnaest stotina, Leta Gospodnjega šesdeseto-smuvog iza rojstva Gospodina nam Hrista.

TREĆA SLIKA ILITI GLAVA

KOJA KAZUJE O ISHAKU KARABEGU, ALIAS PRIBILU BARČINU I BEZUMNIM PATNJAMA NJEGOVIH HEREZA, KOJE ĆE IMATI HAPPY-END POST MORTEM

1.

Taj crtež Pribila Barčina, dakle, udjenut u lijevi ugao grafičke mape mjesnog muzeja ponovo je iskrsnuo. On bješe prilično vjeran, mada mu je kosa izgledala čudno.

Ruku na srce, volio bih napisati neobičnu i izuzetnu priču o Ishaku. Kako li to, dakle, izgleda? – Prevrćem uložak od hemijske olovke među prstima. Tako se u meni rađa nelagoda od ponovnog izazova za pričom, koja mi se sad ukazuje i nudi pod neobičnim okolnostima. To je, zapravo, strah od nemogućnosti da dokučim najtananije Ishakove vibracije. Uglavnom, taj osjećaj u meni izaziva izvjesne stvari koje uopće ne umijem da izrazim i to me vodi ka žestokim iskušenjima.

Dok razmišljam o Ishaku, kada sam prvi put naslutio kakva bi mogla da bude povijest o njemu, srce mi je trnulo od straha pri samoj pomisli da mu se to doista mo-glo da dogodi. Ispunjava me neka potajna i zavjerenička nada da ću to moći tokom priče o njemu ponešto da izmijenim u njegovu korist; ako ništa, bar nešto da ublažim. Ta iluzija, međutim, prošla je kraj mene neočekivano i bezobzirno. Svi oni planovi, koje sam slagao u vezi s pričom o nesretnom Ishaku i koji su me skoro fizički mučili, bijahu sad potisnuti na nepojmljivu daljinu i pored toga što tokom pisanja onaj strah i ona nelagoda uopće nisu isčezavali.

Ishak je ponovo oživio predamnom tako da je počeo činiti ono što davno bijaše činio i učinio. Nisam mogao da odbijem njegovu mučnu bliskost, mada sam maloprije re-kao da sam ga neko vrijeme, pred pisanje ove priče, osje-ćao nepojmljivo dalekim. Ne odbijem li to, bila bi to jedina izvjesnost za moj i Ishakov pakao.

Bio je to uistinu pakao, čija mi je hladnoća stalno iza-zivala jezu. Osjećao sam demone svukuda oko sebe, ruke njihove kako me stežu oko vrata. Bio sam sasvim oma-mljen. Strahovitim naporom pokušavao sam oslabiti nji-hov stisak, izvukao vrat, te ih pustio da skliznu niz moja leđa i tresnu me na pod. Tada primijetim da vrat kojeg je stiskao demon, da je to vrat nesretnog Ishaka. Ishak više nije disao.

Da li sam ja, prema tome, bio onaj demon?

Pred očima mi se magli. Nikako ne uspijevam da po-vratim osjećaj vida. Najzad, iz sve snage briznem u plač. Kroz kristalnu hladnoću tijela, osjećam neizmjernu tugu, prazninu i osamljenost.

Samoća je groznija od smrti, pomislim. Hladna pra-znina upravo me je razarala.

I tada sam – vele moje komšije jedan drugom u po-vjerenju – istrčao iz stana i stao se smijati kao lud «kad sam čuo da me vode na pogubljenje».

Pri tome sam – kažu još i to – pominjao i nekog, tamo, nekog Ishaka... Ishaka..., kako već?

CRTEŽ PRIBILA BARČINA IZ GRAFIČKE MAPE MJESNOG MUZEJA. (ARHIV M.A.A.)

2.

Kad je Barčin te večeri prešao na konju bosansko-humsku granicu, priča kaže da je sa sobom ponio jedan primjerak Novog zavjeta, deset hiljada akči i sablju sa drškom od sedefa.

Imao je trideset osam godina života, mnogo cinizma i nezadrživu želju da nestane u svijetu.

Mjesec dana ranije, prije nego što će to učiniti, do-znaje da ima neizlječivu boljku na mozgu s izgledima da živi najdalje još godinu dana. Kažu i to da je pred vi-darom uvukao nabor očnog kapka da bi očima dao pogled statue.

Biti duhom obilježen, te još uz to dobiti na poklon ovakav zgodan fizički pečat, u ovakvom svijetu prava je propast, mislio je on. I još - zvati se Pribil a prezivati se Barčin... dosta, bogami i predosta. Od sad ima da sam stranac i sebi i drugima, stranac koji ne smije pokazivati svoje lice, baš kao ni moja majka, ni moja baba.

To je izgleda on morao reći negdje glasno čim se te njegove riječi raznesoše kao lišće na vjetru i protumačiše kako su kome um i srce nalagali.

Tu je Barčin i zaglavio. Ne može se iznaći bolja riječ od ove. Uostalom, stvar se nije završila verbalnom pole-mikom. Priča se da su ga užasno mučili i da su mu krvnici pretesterisali desnu šaku. Kažu i to da se Barčin smijao kao lud poput nekog razuzdanog lakrdijaša kad je čuo da će ga na «bošnjačkom» pokušati nagovoriti da progovori o nekim stvarima. Jedina stvar koju mu pronađoše u torbi od jute bili su papiri od pergamenta ispisani sitno i nečitko guščijim pe-rom i zelenom tintom.

Svježeg batrljka, uvijenog u debele krpe, i sljedećih dana su ga ispitivali, no njegove rečenice nisu bile duže nego što su trebale biti. Onaj koji je obavljao ulogu islje-dnika nastupao je u togi rimskog sudije, te je takav ličio na mješavinu popa i lopova, blijedog u licu koje ne stari. Pop ili lopov dječački se ipak gnušao onog što su Barčinu učinili sa šakom. Tokom ispitivanja, pop se rascijepio na više ličnosti tako da je pred Barčinom vladao rečenicom oštrom kao sječivo.
Sve to Barčin prilično nezainteresovano sluša, sve do onog trenutka kada pop ili lopov najednom zaključi: «Ti kako hoćeš, ovo je tek naš prvi korak. Uzimam sebi za pravo da ti napomenem i ovo: ti si izuzetan čovjek to je i slijepcu jasno, ali sve što je izuzetno u Bosni, ima izuzetno lošu sudbinu».

Barčin se zagleda u njegove umorne oči mistična izgleda.

- Ja sam pjesnik! – progovori Barčin prvi. – Prema tome uvijek ću i živjeti kao pjesnik.
- Baš bih volio znati od čega ćeš živjeti? - upita zajedljivo pop ili lopov.
- Od vazduha, eto od čega, kao što sam i dosada ži-vio od vazduha.
- I od vatre pjesnik živi – dodade isljednik. – Za to ćeš uskoro dobiti priliku.

3.

Ne čudi me kako sam mnoge stvari pozaboravljao, najveći broj, to su sitne pojedinosti, ali umjesto njih – mi-slim – da ću se onih drugih, bitnijih i krupnijih biti kadar da se sjetim; valjda ću znati nešto sebi da utuvim u glavu, i sve u tom stilu, ali ne znam šta bi se moglo iz toga da ispostavi i hoće li to biti suvišno želim li da sklopim ova moja sjećanja u neku cjelinu. Nekada sam bio ljubimac onih što su bili željni mojih mističnih izmišljotina o sebi, o Bosni i onima kojima sam nekad pripadao...

A samo prije deset godina, Barčin je sretan jer pliva u blagostanju. Naočit je, oblači se s prefinjenom otmjeno-šću, vodi raskošan život, ima slugu i jahaćeg konja, putuje s grupom prijatelja od mjesta do mjesta, priređuje bučne i ne baš sasvim pristojne gozbe u svratištima, krčmama i javnim kućama. Za njim se vuče glas kvaritelja i razvratnika, rastu žalbe i jadanja zavedenih žena, kao i neplaće-ni računi. U jednoj krčmi u Vrhbosni račun za jelo iznosi 1.345 perpera, a za piće u Solima čak dvije hiljade i nešto perpera. Prijatelji ga naziva epikurejcem, dok zavidnici ne štede stroge riječi osude: «in summa: seductor civium, impostor populi, corruptor iuventutis, stuprator feminarum».

Jednom prilikom, dok je silazio niz kamene stepeni-ce, Barčin se oklizne i ozbiljno povrijedi. Smještaju ga u neku vrstu bolnice. On se tamo odmara, razmišlja i bilježi svoje prve stihove.

O čemu razmišlja?

O čemu će nego o Bosni. Ponešto i zapisuje da ne za-boravi. Prozne zapise ispira, ali stihove, na vlastito čuđe-nje, ostavlja nedirnute. No ipak, odvratna mu je ta sujeta, egzibicija i pomama. Sanja o samoći.

Najzad, tu je poziv od nekoga odozgo, samo čiji: Hri-stov, Sotonin, mogao bi biti i Alahov, ili nečiji drugi?
Ili mu se sve to samo priviđa?

Islamski polumjesec i rimski križ biće uskoro nemilo-srdni prema njemu.

Ukratko, zavodnik građana, obmanjivač naroda, kva-ritelj omladine, napasnik žena.

Boravi u jednoj kući od ružičaste cigle i prozora od kovanih željeznih šipki.

Sva brda i planine koje vidiš, svo drveće, sve doline, pa čak i oblaci nad planinama – sve je to moja duša! – zapisuje on.

Traži za sebe oproštaj zato što živi u izobilju, kao pa-razit kod bogatih. Počinje sve češće sjedati za prost sto od orahovine, te sitnim i nečitkim rukopisom ispisuje svoje mistične meditacije.

Raskid sa dušom ravan je samoubistvu – zapisuje na zidu kraj svog kreveta.

Počinje da vodi diskusije o vjerskim temama na taj način da od svojih oponenata nastoji da napravi budale. Teško je reći kakvi su njegovi religiozni pogledi, ali on u njihovim očima ulazi u sve opasniju igru koja uskoro po-staje njegova sudbina.

Povjeravaju se jedan drugome. Svi su saglasni da imaju pred sobom živog - živcatog heretika.

Pataren.

Bogumil.

Katar.

Nad njim se nagomilavaju tamni oblaci, koji vreme-nom dobivaju neočekivane oblike. Naime, na njega pada ozbiljna sumnja da doista pripada babunima.

Ništima, dakle.

On se sasvim odbija od ranijih navika i poznanika. Proučava latinski i hebrejski da bi mogao u originalu pro-učavati Sveto pismo.

«Hrist je samo čovjek» - priča naokolo svakom ko ga ima strpljenja i volje da sluša.

Međutim, on ne zna da među slušaocima ima i popri-ličan broj doušnika.

Onima dva lista pergamenta, pridodaje još desetak. Njegova zbirka, ili kako je on naslovljava Beside, lagano raste, ali niko ne pokazuje zanimanje... sve do jednog jutra, sedamnaestog dana rabiu-l-evvela, kada trojica zaptija dolaze po njega. Njegova je krivica jedina što želi da se preseli na drugi svijet s onom istom vjerom u duši s ko-jom su ga zatekli kad su Turci došli u Hum.

Guraju ga i udaraju. Vežu mu ruke lancima.

U početku njegova mučeništva, odbija pokrivač da se pokrije za hladnih noći, odbija da poljubi časni Ku'ran i da primi islam. Po cijelu noć iz usta izbacuje mukle samoglasnike: e..., a..., u..., o.... U mraku mu zejtine dva izbezumljena oka, disanje se ubrzava, pojavljuje se opa-sna vrtoglavica. Osjeća iskrivljene crte svog lica, osjeća nježnost prema svojoj muci i strasti da joj ne podlegne i to mu se neobično dopada i olakšava ga.

Trenutak mu se čini vječan. U mraku ponavlja grima-se đavoljeg dvojnika, a ruke i noge, uprkos svom otporu, ponavljaju pokrete njegovog tijela. Barčin je bio krajnje utučen prostaklukom i krajnjom pohotom.

Sjeti se Divne. Bila je jedno od najizazovnijih bića koje je Svevišnji stvorio. Blijeda, uvijek prekrasnih očiju s prostački našminkanim usnama išla je nesigurnim korakom i uvijek se skladno hihotala. Mirisala je na puder, parfem i grijeh. Nos joj je mali, prije bi se reklo isklesan nego mehko oblikovan, iza poluotvorenih usana ispod kojih se nalaze krupni konjski zubi istureni nešto naprijed. No ono što posebno privlači pažnju, to su njene probušene ušne resice, koje ne ukrašava nikakav nakit, što je u Barčinu izazivalo osjećaj odbojnosti i nelagode, pa čak je-ze i grozomore.

BARČIN I POKLONJENE COKULE. (ARHIV M.A.A.)

4.

Barčin leži u zindanu, pritisnut je umorom, a uskoro treba i svanuti. Hladno je, zapravo, prava je studen što dopire do samih kostiju, ona mu se već sasvim bješe uvukla pod nokte tako da ih je svako-toliko zarivao sebi u kosurinu čineći dvostruki posao: pokušava im vratiti kakvu-takvu toplinu, a istovremeno se češe do krvi od bezbrojnih vaški za koje mu je bilo uvijek čudnovato šta imaju tražiti po njegovoj koži i po njegovom tijelu kad iz njega nemaju šta izvući osim da ne zaborave svoje riličarenje.

Osjeća svoje tijelo kao tuđe, upravo kao da nekog drugog nosi, te bi stoga valjalo da ga se oslobodi, no ono izgleda ne namjerava razdvojiti se od njega i pored njegovih prigušenih uzdaha, pa mu ništa drugo ne preostaje nego da ustukne pred iscrpljenošću i glađu, koja je imala užasnu potrebu da žuri.

Da s njom odugovlači, nije dobijao nikakvu zgodnu priliku, jer je sve oko njega – njegov vid, njegov sluh – dovodili su ga u očaj zbog manijakalnog savršenstva oporih detalja, koji su preobražavali njegovu, ionako nemalu muku zbog gladi i fizičkog umora, pospanosti. Valjalo se još jednom dignuti s novim danom, koji toga ništa boljeg ne obećava, pa se između tih krajnosti Barčin počeo da vrti oko izvjesnih detalja da bi skrenuo pažnju i da barem malo zaboravi na sebe. Sjetio se svog nedovršenog rukopisa kojim je morao da bude oduševljen zbog njegove poetičnosti, dugih i slobodnih rečenica, vratolomna pripovijedanja, moduliranja junakova lika od proturječnih elemenata, vještinu iznošenja promjenljivih raspoloženja – od nepomućene bezbrižnosti, opijanja čulnim svijetlom, sve do stvarne atmosfere što ih osjećaju njegove vibracije.

Tako razmišlja Barčin o prekinutom rukopisu kojeg su mu oduzeli ispred zindana. Osjeća on kako iz tih slova izbija užasna samoća, i mogu ga zamisliti – oduzetog, odbačenog, odloženog – njegova samoća sve se više produbljava u meni i pritišće mi dušu, ulazi mi u pore, kapilare, tišinu u mojoj sobi osjećam i otkrivam da osim nje na ovom svijetu, ustvari, ničeg ni nema zanimljivog; jedino je pitanje kada će je naša tuga otkriti i osjetiti je u punoj mjeri, prepustiti je svojoj mašti i bezopasnim đavlima, no ovaj put taj bijeg nije dugo trajao, jer sam se trgnuo na nečije korake, neko nepoznat najednom je upao u ćeliju zindana. Po koracima Barčin zna da ih onaj ne čini s dobrim namjerama, da vidi da li je mir u sobi i treba li se nešto umiješati, već zato da nekog pozove, da unese neke šumove u spasonosnu tišinu, koja eto zna i donijeti izvjesna spokoja.

Barčin mora prekinuti sa sjećanjima, u pomućenoj svijesti on već osluškuje one zloslutne korake a potom i hermafroditski glas katila Anadolca, stokilaša od dvije stotine i tri centimetra visine, kako izvikuje njegovo ime da hitno pođe za njim. Neki obrisi poput protuha izranjali su iz svojih ležaja i brzo otklizavali prema izlaznim vratima na koja je ulazila mutnožuta nit svjetlosti od zapaljene lučevine, prelamajući se na zidu sa strane i presijecajući pod od nabijene zemlje i nečije ispružene noge.

I pored silna umora, Barčin osjeća kako ga grabi ledena ruka, ramenima se oslanja o zid i zacijelo bi u tome uspio da isti čas nije osjetio onu mu poznatu, užasnu prazninu.

Zbog čega se to ja bojim kad se već unaprijed sve zna. Nepotrebnim i nebitnim strahom samo još više uvećavam i ubrzavam talase koji će me uskoro svega preplaviti.

On je obuzet željom da se opusti i utone u tu struju. Žarko želi da stekne mir u sebi, ili da je već mrtav, svejedno je, ionako će život otići u nepovrat, ionako život cijeli svoj vijek izmiče smrti dok ga ona ne sačeka negdje iza kakve okuke, u busiji, obujmi ga svojim rukama. Zašto se život poslušno ponavlja da bi ga mi obožavali zadržavši ga svega na jedan tren i to tako da su nam vrata njegova stalno zatvorena, tako da vremenom sasvim izludimo od njegove pretjerane geometričnosti. Trag žute svjetlosti još se sudarao sa zidom. Pod je izgledao još prazniji. Ona nečija ispružena noga iz opreza se već bila skvrčila da ne bude nekome na putu. Uzaludni su bili pokušaji da vrijeme sporije teče, a ono je upravo kao kakav pobješnjeli potok proticalo, nepotrebna je bila žurba, zbilja se čas udvajala, čas opet stapala a da opet ni tako stopljena nije imala jasne obrise ili ti obrisi nisu mogli biti jasni zbog mutnih pretpostavki i slutnji onih koji su pozvani preći taj sudbonosni prag i koji će ih pretvoriti u prah i zaborav.

Zašto čovjek ne sluša jedino glasove u sebi, a nikakvih naređenja izvana?

Ovo je pomislio sa zanosom od čega ga cijelog prođe sreća tako da nije ni primijetio da se cokule zaustaviše kraj njega. Isti čas, osta bez volje da osluškuje glasove u sebi i da sluša naređenja iz vana ali ga je nešto sprečavalo da požuruje samoga sebe. No sljedeći tren, ona spodoba u cokulama sagnu se prema njemu, zgrabi ga rukom za rame tako da mu zdera onu bijedu od košulje. Obraćajući mu se tonom poreznika, onaj gore iznad njega reče što je tiše mogao: «Hoćeš da te ja dignem?»

Razroke, krvave oči samo što mu nisu ispale iz rupa, bez treptaja odozgo posmatrale su Barčina.

5.

Među svjedocima optužbe su vlasnici krčmi u kojima je Barčin ostavljao pozamašne neplaćene račune za piće i hranu, bivše žene, te njegovi bivši prijatelji – vinopije i zavodnici tih istih žena.

Barčin biva bačen u usku jamu s rukama tako čvrsto vezanim unatrag da mu krv teče ispod nokata. Tada je rekao da će, ukoliko ga prestanu mučiti, prihvatiti sve što oni, katili, žele. Da, tako je rekao: katili, našta se oni ni najmanje nisu osvrnuli pošto im je bilo strahovito stalo do onog što im je on upravo obećao. On je pristao na sve samo da kazna bude kratka i brza – odsjecanjem glave, probadanjem mača njegova stomaka, ubacivanjem u ključalu vodu, samo da ne podnosi muke koje traju evo već tri mjeseca. Jedino mi izostavite tu prokletu vatru - misli on – na kojoj su me saslušavali i palili stopala tako da sam osjećao kao da se kosti lome u meni.

Protokola o tome, naravno, nema kao što sličnih stvari ne postoji u Bosni, ali je bar za pretpostaviti da je optuženi blijed i uplašen, mada postoje nesigurne i neprovjerene tvrdnje da se on upravo obrnuto ponio: da je prkosno, stoički i prezrivo posmatrao svoje mučitelje, pa kad su mu pročitali prethodna priznanja s njegovih ranijih saslušanja, on im je odgovorio: «da, priznao sam niz grešaka, ali zbog mučenja kojem su me podvrgli vaši katili».

Kakav mu je pritom bio glas, o tome se jedino može da nagađa kako kome odgovara.

«A ako treba biti spaljen na lomači» - nastavio je Barčin – «priznajem da se mnogo bojim smrti. Zapravo, bojim se više umiranja u mukama koje neću moći podnijeti... prihvatam vašu svijetlu vjeru pred vama svima, pred kim god hoćete, prihvatam da ubijem svoga Boga i da prihvatim Presvijetlog Allaha dž.š.«

Uslijed ranijih upornih saslušanja, Barčin ima povrijeđenu vilicu i teškoće s uzimanjem hrane. Osjeća se smrtno umornim. Uglavnom, pred sobom ima kameno lice sfinge na kojem se, nešto više, ističu svjetlomodrikaste, isprane oči koje su suzne kao da je čistio luk. Svoje lukavstvo kadija je nastojao prikriti djetlićevim smijehom. Valjalo je razdriješiti čvor, no Barčin nema još nikakav podsticaj za ikakvo razrješenje. Osjećanje straha kojim je sav prožet svaki čas se odsad u njemu udvostručava. Jedina stvar koje je apsolutno svjestan je da je apsolutno ucijenjen. Ne uradi li onako kako mu se nudi mogućnost da spasi svoj život jedina je njegova izvjesnost. Odbije li je, još se večeras mirne duše može spremiti da napusti ovaj svijet. Do tada, jedino može da proživi u snovima, no više nije nimalo ubijeđen da za to raspolaže potrebnim mogućnostima. Zato bi, eventualno, postojalo već nekakvo sredstvo: čvrsto da gleda sebi i činjenicama u oči, ali on jednostavno to nije mogao da podnese a da se zbog toga toliko ne uznemiri tako da ga je ponovo stao da spopada divljačniji, utrostručeniji strah. Koliko god je nastojao da se bar malo sabere, toliko nije vidio nikakvu mogućnost da odluči za ono što mu se predlagalo za njegov život. Najgore bi bilo da traži nešto razborito u onome što je već unaprijed izgledalo deliričnо i

da postavi to ludilo u skladu s razumom. Nešto se moralo izmamiti i napraviti nekakav polukrug, te razumnim dokazima da utvrdi da je sve budalasto ili pak budalaštinama potvrditi da ništa nije razumno. Isuviše je rano da prihvati istupanje iz ovog jednog jedinog svijeta, bez traga da izađe iz njega i da vrata zauvijek zatvori za sobom.

Ovo, dakle, treba da predstavlja moj novi lik u kome će se pokazati moja daljnja sudbina.

Pomalo ga hvata i jeza zbog takvog osjećaja samosažaljenja nad sobom. O gađenju nema ni riječi.

Kima glavom u znak da pristaje. Ona sfinga bi nekako da ostavi dublji utisak na novog muslimana.

U tišini se čuje dobovanje kiše.

Nema ništa tužnije nego umrijeti kad kiša pada. Ona je najbolji način da nas Bog još više osami i dovede do naše suštine. On nas je već davno napustio čim smo prestali biti besprijekorni i normalni, rezignirano razmišlja Ishak Karabeg, allias Pribil Barčin.

Sumanut je od nagomilane jeze, svjestan da ga sudbina vuče najkraćim putem. Najradije bi isti čas umro da ne doživi ono što će neizostavno da učini. Vanjski svijet je bio potpuno stopljen s njegovim unutrašnjim. Loše mu je u duši i ništa mu drugo ne preostaje nego da otužno i mrtvo vrati pogled onoj kamenoj sfingi od kadije.

Najvažnije je da ni na što ne mislim. Tako se već nekako da opstati sa Sotonom koja nas mami s hiljadu ruku svojim životnim silama i kojima se one obuzdavaju kao konj uzdama.

Hoću li ikako moći da kleknem pred Divnu, da sklopim oči i da joj reknem kako sam sve to učinio zbog nje.

Tada mu se učinilo da samog sebe spaljuje, da u svojim šakama nosi svoj pepeo, jasno vidi kako njime treba svoja usta i guta ga.

Slika je bila strahovito svijetla i zaslepljujuća...

Ishak je sve češće u iskrenom dijalogu sa svojom dušom predpostavljajući u svojoj namučenoj svijesti da mu je sudbina dodijelila skorašnju smrt. Najozbiljnije misli da će biti obješen.

Riječi molitve njegovih predaka u njemu mora da su otkliznule u nepouzdanost i postale siročad u njemu. Kad se to dogodi, čovjek postaje užasno osamljen i nesretan. A zna se kamo osamljenost i nesreća mogu da odvedu – ispisuje na bosančici po vazduhu.

Usred noći bude ga iz dubokog sna. Bio je go do pasa s još svježim krvavim masnicama od volujskog biča. Poprijeko leži na ležaju. Sjećanje mu se postepeno vraća...

Sasvim iznenada, umire još iste noći. Nikome ništa nije sumnjivo. Doduše, neki su ga vidjeli rastvorenih očiju kako pilji u plafon, ali pomisliše da gospodin pjesnik o nečem duboko razmišlja pa ga nisu ni ometali u meditaciji.

Tek ujutru, kada mu donesoše nešto da jede, vidješe da on to ne bdije. Najprije mu mahnuće dlanovima ruku ispred očiju, a potom, opipavši da je on već sasvim hladan, zatvoriše mu ih.

Malo kasnije dolazi hećim i ustanovljuje smrt zbog zapuštene i neliječene prehlade.

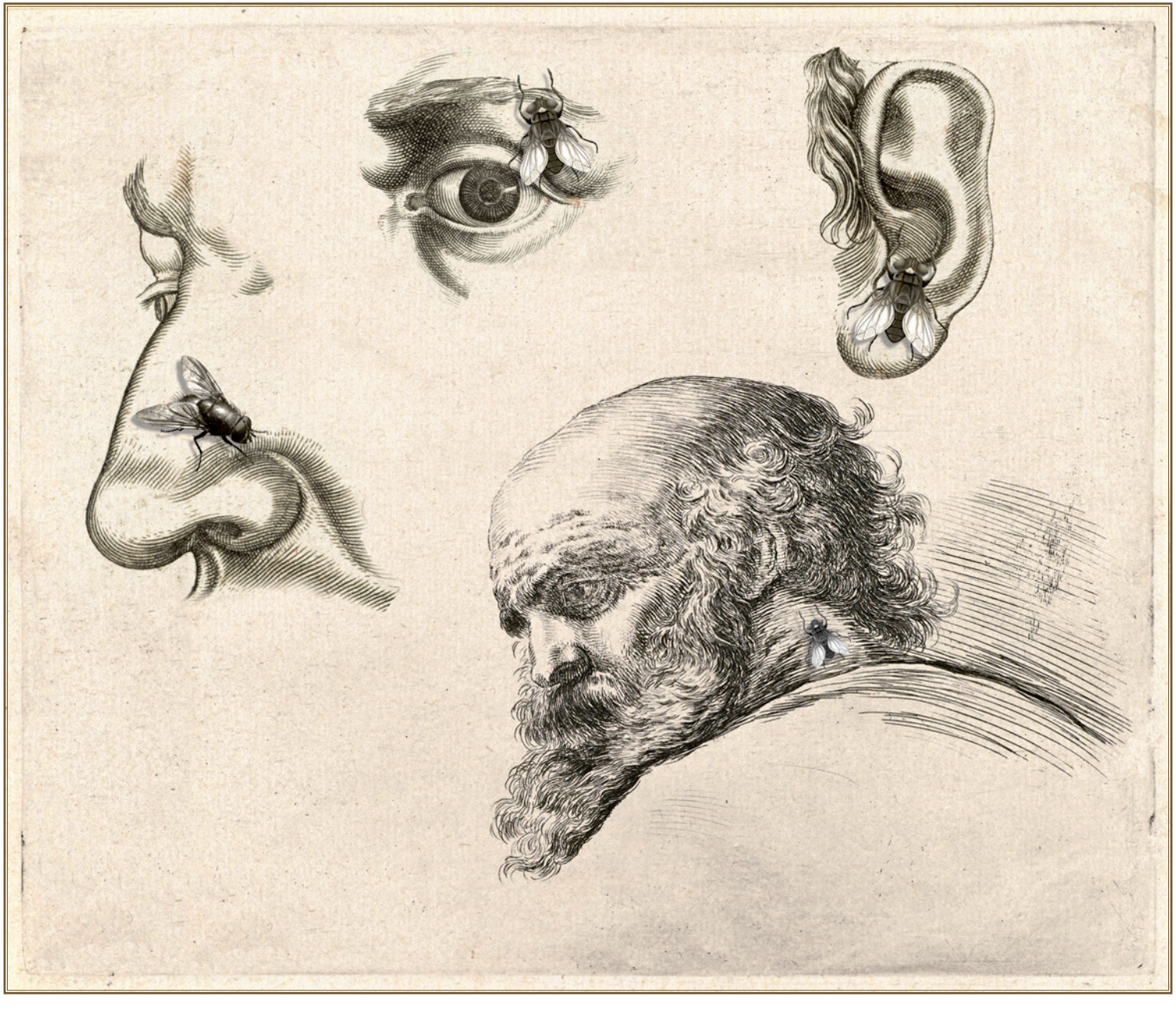
Rahmetli Ishak još drži sklopljene ruke na onu stranu gdje je trebala biti Bosna. Bilo je izvjesno da je umirao klečeći i svetački.

Sada leži na drvenom tabutu, ruke mu počivaju duž tijela, stopalo lijeve noge mu je nešto odmaknuto – koso - čuvar ga ispravlja kao da je to bila stvar koju valja vratiti na svoje mjesto.

Isti dan je ukopan na račun džemata. Hodža mu je za dušu, sa strašću, održao dovu.

ISHAKOVA DŽENAZA. (ARHIV M.A.A.)

PRIBIL I DOSADNA MUHA. (ARHIV M.A.A.)

ČETVRTA SLIKA ILITI GLAVA

U KOJOJ SE KAZUJU PRIČE, ISTODOBNO, ČAS O ZAVEDENIMA I NAPUŠTENIMA, JER JE GOLEMA NAIVNOST NAIŠLA NA ISTO TAKVU GOLEMU MUDROST. OVO JE ONA JEDNA OD FANTASTIČNIH PRIČA O «IZLASKU» IZ VJERE, MADA TREBA REĆI DA JE CJELOKUPNA HISTORIJA BALKANSKIH KONVERZIJA – ČISTA FANTASTIKA!

1.

Kada su jednom upitali Ishaka Kijameta kako je pobijedio šejtana, on im je, doslovce, ovako odgovorio: "Pa znate, kada mi on dođe na vrata i kuca na moje srce i pita: "Ko tu živi?" – moj dragi Allah odlazi na vrata i kaže: "Ovdje je ranije živio Pribil Barčin, ali se iselio. Sada ja ovdje živim."

2.

Već dva sata Pribil ne spava, probudilo ga sušenje u grlu. Leži i čeka. Kroz odškrinut prozor proviruje novi dan. Sanjao je kako ga poslužuju cigaretama. Uvlačio je dim sve dublje, ali ga nije osjećao u plućima. Novi dan će biti isto tako lijep kao i prethodni i opet će on biti radostan.

Pribilove oči nisu valjale. Govorili su da mu nešto s glavom nije u redu. Bat gadnih koraka stalno se približavao. Došli su do vrata i zastali.

Kad je Pribil došao sebi, ležao je na podu. Na studenom je podu ležao. Otvorio je oči, ali ništa nije vidio. Taj mrak bio je opak mrak, a napolju je noć bila crna kao noć. Ishak je mirno ležao u mraku, sav okružen mrakom i u duši je prikupljao misli. Onda su mu prikupljene misli otvorile oči, ali sve šta je vidio bio je kameni mrak koji mu je pritiskao svaki djelić

duše i tijela. Prikupljene misli su mu onda pokušale da privuku noge, ali mu se noge nisu odazvale. Bile su teške kao vreća puna vlažnog pijeska. U duši su mu misli počele da lete po zraku kao uplašene ptice, tamo-amo, tamo-amo, beskućnice... Onda su mu misli-ptice pokušale da privuku ruke, ali je izgledalo da mu ni ruke više ne pripadaju. Tako je Pribil ležao na studenom podu, tijela meka kao izgnječena kaša. Tako je Pribil ležao širom otvorenih očiju i u kamenu tamu zurio i zurio. Godinama je Ishak ležao na studenom podu i zurio u kamenu tamu. Onda je, iznenada, ugledao svjetlost. Privukao je noge iz dubine duše i ruke su mu se odazvale. Privukao je i ruke, i ruke su mu se odazvale. Digao se očiju uprtih u svjetlost i krenuo ka njoj. Dok se primicao svjetlosti, ona se odmicala. Pošao je brže, i svjetlost je brže uzmicala. Pribil je potrčao, i svjetlost je potrčala. Pribil je trčao, svjetlost je trčala. Pribil je trčao – i glavom udario u zid. Pogledao je – više nije bilo svjetlosti. Onda je ispružio ruke i dotakao zid. Prstima je napipao udubljenja i rupe. Brzo je ustuknuo i potrčao. Trčao je i padao preko drugih predmeta.

Pribil se našao na ulici, na svjetlu, šarajući pogledom na sve strane. On je stajao dok je gomila ljudi prolazila: automobili su trubili, ljudi su vikali, ljudi su umirali, žene su rađale, prosjaci su prosili, ljudi se provodili, ljudi su plakali, ljudi su se smijali, političari s osmijehom moljakali su glasove, hodže su vazile, ljudi su sumnjali, ljudi su se vjenčavali, ljudi su se razvodili, hodže su odbijali vjernike, ljudi su se nadali, nade su se razbijale kao tanjiri na betonskom podu. Tako je Pribil stajao posmatrajući gomilu koja je prolazila kraj njega sve dok nije spazio jednog policajca kako mu se približava s očima koje nisu ništa opažale i korakom koji nije doticao zemlju. Pribil mu priđe i obrati mu se. Dok mu je Pribil govorio, obrve su mu spuzle skroz do nosa, a onda uzletjele sve do šilta kape, zatim su mu se usta stvrdnula kao kamen. Kada je Pribil završio priču, policajac se nacerio. To ga je tješio cerenjem, a onda je izvukao bločić i pritisnuo gumb na hemijskoj olovci. I tada je otvorio oči. Samo je ugledao mrak, onakav mrak kakav se vidi noću kada se zatvore oči.

“Čak ni Isus nije uspio da uradi svijet osim konjâ i prirode”, pomisli. “Neka zato propali svijet propada! Jedi i pij, jednog dana umrijet ćeš i ti. Ako sutra pomremo, majčica-voda će nas pokopati”.

Nije čak ni podigao ruku da otjera muhu, koja mu je stajala na vratu perući noge u znoju. Onda se okrenu i sjede pokraj kamina na kom su plamsali živi plamenovi bacajući mu sjenku po zidu.

- Samo ludak traži nešto u ovom naopakom svijetu, izusti Pribil sa smijuljavim smiješkom.

Usta su mu se otvarala i zatvarala, otvarala i zatvarala, otvarala i zatvarala kao u živine koja guta nešto što joj je šire od grla. Tada je istisnuo iz grla glas koji je ličio na kokanje kokica na vatri.

Muha mu je sada stajala još uvijek na nosu. Pribil se okrenu na stranu i nastavi da spava. Odmahnuo je glavom. Ona je odletjela i opet mu se spustila na uho. Odmahnuo je glavom. Ona je odletjela i opet mu se spustila na uho. On se

počešao po školjci uha i okrenuo se. Sada je spavao na leđima. Muha mu je stajala na očima. Odmahnuo je glavom. Muha je odletjela. Sada je bio između sna i jave, misli i beslovesnosti. Plutao je između neba i zemlje. Muha mu se smjestila na usta. Pokušao je da pokrene ruku, ali ruka nije htjela da se makne. Tada mu je iznenada strah širom otvorio oči. Usprkos njegovoj srčanosti, on se vratio na zemlju. Dok je buljio u tavanicu, sinoćnja noć mu je prolazila pred očima. Pribil zatvori oči da otjera moru i obrati se svojoj duši...

Muha mu je stajala na licu. Pokušao je da podigne ruke, ali ona mu nije htjela da se pomakne i zato odmahnu glavom. Muha odletje. On otvori oči, otkotrlja se do ruba kreveta. Prebacivši noge preko ivice, sjede. Pogleda ruke. Bile su vezane užetom. Zar to može biti stvarnost. Uže mu reče da može. On napreže ruke. Uže nije popuštalo. Buljio je u svoje zglavke. Muha je oblijetala i stala na uže. Okretala je glavu tamo-amo i trljala prednje nožice kao da pere ruke od svih ljudskih gloženja.

Na ovom mjestu, u priču ulazi Tiger Jack, njegov najomiljeniji junak iz crtića. Tad još ništa nije znao, jer je već nekoliko dana bio daleko.

- Čuvaj se, Pribil! Ne progovoriš li, Tiger Jack će ti oderati kožu kao šakalu.

- Ne!... Ne! Govorit ću!

- Je li moguće da sam na krivom putu?

Pitanje je bilo mehko kao voda.

- Duše su nam mehke kao pamuk iako ti kažeš da su kamene. I oči su nam bolećive jer ne mogu da gledaju patnju. Duše su nam kao bolesne oči koje ne mogu da podnesu svjetlost.

- Kazuj mi istinu ili će ti moj nož popiti i zadnju kap krvi.

Ostavivši taj pakao iza sebe, Tiger Jack je otišao do svog konja.

- Zar misliš da čovjek može mijenjati dušu kao što mijenja gaće?

DVOJICA PRIBILA?! (ARHIV M.A.A.)

3.

Ne znam šta bih vam mogao reći o sebi samome – o čovjeku neizrecivome? Jedna od ono malo stvari koje sam kasnije pouzdano saznao, čak možda jedina, bila je ova: da se zovem Ishak Kijamet. I s njom ću se početi koristiti kada bi god koji od mojih prijatelja ili znanaca pokazao da je u tolikoj mjeri izgubio razum, te bi došao k meni jadati se tražeći neki savjet ili uputstvo, slegao bih ramenima, zažmirio i odgovorio mu: "Ja se zovem Ishak Kijamet".

- Hvala, dragi moj. To znam.

- I ne čini ti se to sasvim dovoljnim?

Sa trbuhom kao bačva za ulje, Pribil je soptao kao neko ko raspiruje vatru, širom otvorenih usta. Nosio je tamnu potkošulju koja mu je sezala samo do pupka i slabine su mu kiptjele od debljine. San je prekinuo njegovo hvalisanje. Rekao je da je u prošlom životu bio vojni kuhar. Glasno je govorio da je svojim kuhanjem poslao sina na visoke škole. Sin mu je uskoro završio pra-vo i postao advokat. A onda su pare "potekle kao voda".

Ishaku je bilo žao što je uopće otkrio identitet. On je bio na najboljem putu da se pretvori u rasnog magarca. Ali on je sada svećeno lice, pa nije red da se bavi takvim stvarima.

Kako je to postao? Lijepo da ne može ljepše. Dozvo-lio je drugima da uđu u njegovu dušu, da vide sve u njoj, a onda,... a onda su ga proglasili za slabića i neznalicu...

Kada je jednom prilikom ondašnji Pribil Barčin otišao na zahod, u prvo vrijeme niko nije primijetio njegovo odsustvo. Tek pred zoru neko je upitao: "Gdje je Pribil?"

Niko nije znao gdje je Pribil. Pogledali su pod sto. Ni tamo ga nije bilo. Telefonom su zvali krčmu "Do poslije-dnjeg dinara". Nije ga bilo ni tamo. Malo su se zabrinuli.

U međuvremenu, gradom je uveliko kolala priča da je prešao na islam i postao derviš u jednoj tekiji na Kosovu.
Tiger Jack je bio van sebe. Za sve je okrivio Pribila. Onako revnostan zaključio je da se Pribil zacopao napre-čac u neku mladu muslimanku, koja mu je pred samim nosom tresnula avlijskim vratima ostavljajući mu u nosu omamljujući miris svježeg zraka što je dolazio sa obližnje rijeke.

Tu gdje je stao, Pribil je odlučio primiti islam. Da li zbog duha, da li zbog tijela? Allah dragi zna. Vratima pri-šao Pribil, od vrata otišao Ishak.

Ishak Kijamet.

Niko mu dotad nije objasnio kako je teško zvati se Pribil, a doći na dohvat ruke do onakve Šefike. Niko mu ranije nije rekao da će biti toliko nesretan pred ravnom plohom zatvorenih avlijskih vrata, da će, isto toliko, biti ljubomoran što mu neka sila i zakon uskraćuju Šefikin dodir. Bio je ogorčen i mjesečiji sam. Još ranije, bio se već jednom zakleo da više neće dopustiti nijednoj ženi da mu se približi. U očima mu se tada doista zrcalio led.

Šefika je došla i rastopila taj led. Mislio je na nju – nagu, nevinu i pustašnu. Nije li od svih čudesnih darova najveća sposobnost penisa, koji je smislio način na koji će skrivene svoje misli saopćiti nekoj drugoj osobi, govoriti s onima koji još nisu rođeni, već će to biti? i to sa kakvom lahkoćom, s mnoštvom različitih znakova o sljepoći naše pameti. Sâmo ljudsko znanje nije dovoljno, već je potre-bno ono "više" znanje božanske inspiracije da se ne bi upalo u zamku morala za glupane, logike za hipokrate i vječite sumnje za čovjeka.

Kao Pribil Barčin, zadnji put je izustio riječi iz 73. psalma: "Ja zavidjeh budalama kad vidjeh sreću bezbo-žnih."

Vazda sumnjičavi Tiger Jack je pričao poput kakve mahaluše po pozorišnim bifeima da Pribilov dvojnik zaista postoji i da je on postao vjetar otpao s otkinutih dizgina. Na dva Pribila, od kojih je jedna polovina postala Ishak Kijamet, a druga polovina glumi Ishaka. Taj vjetar je bio taj koji je drugo veče došao u Klub pisaca, bez noktiju na pristima desne ruke. No vrijeme čini svoje, pa se i to zaboravilo.

Sve do početka ovog stoljeća kada u "Arei" I.T. obje-lodanjuje da Ishak Kijamet zaista ima dvojnika – i to vjernu kopiju – koji toliko liči na autora "Riba i jedno-okog Jacka" da laik nije u stanju da ih razlikuje. Kao dokaz, on je priložio sliku Ishakovu i dvojnika mu Pribila na kojoj se lijepo vidi da su identični kao jednojajčani blizanci. Lažni Ishak je jedno vrijeme – predstavljajući se kao slavni i vrhunski pisac – harao po Bosni pozajmlju-jući ogromne svote novaca i čineći razne prevare, sve dok mu se nije izgubio trag, u nekoj, navodno, kosovskoj tekiji, tamo na kraju ludih devedesetih godina. S.A. je – zna se vrijeme i mjesto – na devetom spratu "Ljiljana", jedan dan pred kršćansku Novu godinu, dakle, zadnjeg dana, zadnjeg mjeseca 1991. ispričao, u pjenećoj euforiji, I.T.-u da je Ishak nagovorio nekog od junaka iz svog romana "Demoni" da smrsi konce tom ogavnom prevarantu.

4.

Ishak je nastavio s molitvom. Govorio je mirno s onom svojom ponosnom pokornošću. Glas mu je bio miran, monoton, ni muški ni ženski. Razgovarao je s Allahom, kao da je On čovjek u sobi, sa još jednim uznemirenim stvoriteljem. On je to mogao na taj način izgovarati samo zato što mu je bilo potrebno isto toliko malo nade, kao i želje, a uz to što je sve to izgovarao sa hladnom pristojnošću.

Dragi Pribile, pišem ti ovo pismo na pragu zime. Okružen sam golemim brigama koje će, izgleda, duže potrajati. Valja mi oprostiti što pišem poslije pauze; imao sam neprilika. Molim te, najbliži su mi neukusno okrenuli leđa, naime, branio sam drugu naciju. Nije dobro osuditi nevinog i nije dobro osloboditi prestupnika. I, uopće, treba znati da u određenim situacijama nije moguće da bude dobra, što ne znači da se za njega ne valja uvijek boriti. Najbolje što se može uraditi to je da se čovjek ponaša racionalno i da odgovori: "Ne znam". Taj odgovor nije mnogo častan, ali je jedno sigurno da je istinit. Tako odgovara nauka kada ne uspije da dokaže svoje hipoteze. Gdje je ta nevidljiva nit između onoga što vidimo kao zaštitu nacionalnih interesa i društvenog poretka i onoga što se naziva garancijom pravde. Stari princip, da je najljepša zaštita društvenog poretka i nacionalnog interesa baš garancija pravde, biva u svakom hipotetičnom procesu oštećen. U ime zaštite društva uzima se imaginarna osuda kao osnova za izricanje kazne. To je u svakom slučaju rizično sredstvo i volio bih da se to štiti sigurnijim pravilima. Hipotetička osuda pojedinca, koji nije dio jata, nepravilno se služi imaginacijom i prekoračuje njene moralne granice: ne znam da li je dozvoljeno da imaginacija služi pretpostavci zla.

Ako za puno sagledavanje krivice nedostaje makar i jedno zrnce, koje obuhvata sve što je na svijetu nerješeno i nepredviđeno, tada ostaje da se poštuje ta nepoznata, koja inače može biti i neobično dobra i poražavajuće hrđava. Nije preporučljivo da se igra ni na jednu ni na drugu.

U hipotetičnom procesu, računa se na zlo skriveno u čovjeku – u tom vatrenom prigrljavanju tuđeg pada - nalazi se neka izopačenost. Bolje je ne razmišljati da su ljudi hrđavi kao što je bolje ne zamišljati da su bogovi glupi. Čovjek može i mora biti osuđen pošto se dokaže krivica, ali ne treba željeti njegovu krivicu da bi ga se osudilo. Svaka pretpostavka suda, koja nije zasnovana na tačnim podacima, izražavaće samo pogled sudija na čovjekovu prirodu. A izgleda da sudije za to nisu pozvane.

I s h a k

5.

Pribil je nedavno osjetio akumulaciju stvari u sebi koje se nisu mogle izraziti u objektivnoj formi kao što je roman. Nakon toga nije imao o čemu šta da razmišlja. Još je neko vrijeme ostao gledati s tupim zaprepaštenjem kao da je sebe htio natjerati da pređe preko bola i uvrede. Sve su to još uvijek gledale njegove sjajne oči ne shvaćajući da bi to ljudska ruka mogla uraditi. Mislio je: zašto Zapad prigovara islamu što umije da veže "ljubav svojih pripadnika", da su "njihovi stari" sve potčinjavali njemu, pa su i književnost izučavali samo onako kako to imponira islamu. I novi religijski pokreti nisu alternativa kršćanstvu koliko nešto što dolazi iza kršćanstva, koje živi svoje zadnje godine. Doba Ribe – kršćansko doba – neupitno prolazi, a dolazi doba Vodolije, što će donijeti potpuno novi mentalitet, novog čovjeka i novu duhovnost, kojoj će se izbjegavati naziv religija i koja će biti eklektički spoj elemenata različitih religija i tehnika iz razli-čitih duhovnih tradicija. To neće biti alternativa koliko zamjena religija. Ekologija, holizam, intuicionizam će biti zamjena a ne alternativa zapadnoj kulturi, čiji je temeljni princip funkcioniranja racionalni princip. Ovo je vrijeme bez istine, jer je istina samo ono što je pragmatično, samo ono što koristi, a čovjek ne može tako živjeti na duži rok. Tehnika i znanost su zavele čovjeka da će svijet stvoriti po vlastitoj mjeri i da će ga time humanizirati. Stvar je postala obrnuta; čovjek je postao sve otuđeniji, postao rob tehnike i mehanizama koji su s tim povezani. Zapad razgovara s materijom. Malo ko vidi da je on već sada ugaženo, unakaženo bojište. Pođite tamo, ljepota i korist vas prividni čekaju isto kao što šejtan prividno nudi ljepotu i korist. To je, u stvari, svađa, to je ludački spor oko onog u šta se gleda. Otud se dolazi nervno zamoren kao s utakmice koja je nerješeno završena. Koliko se tamo puta, s mržnjom u srcu, glumi čednost? Koliko se tamo puta škropi sakralnim vinom u slavu reklamiranih bogova?

Dragi Ishače, primio sam tvoje ljubazno pismo. Želim ti reći kako te molim da mi se više nikad ne javiš, jer mene više nema. Ja sam definitivno umro. Još jedino vegetiram. U vezi sam sa životom poput zombija. Jedva čekam kad će i taj oblik sasvim iščeznuti, što u dobroj mjeri zavisi, ponajprije, od tebe. Uzalud ćeš pisma pisati i slati ih na moju adresu, jer će ti sva, do ti jednog, biti natrag otposlana. Mahsuz selam.

P r i b i l

6.

Tako je tri dana i tri noći Pribil sjedio koljenâ privučenih pod bradu, razgovarao u sebi i na kraju se složio sa svojim unutrašnjim glasom da svako ima ili treba da ima neki cilj u životu osim rađanja djece. Najteža je stvar ne izopačiti ono što si otkrio kao svoju svrhu života. On zna svoju svrhu: sačuvaće je čistom kao netaknut list bijelog papira. A da bi je sačuvao tako čistom, čuvaće dušu da mu bude čista kao nebo.

Sve što želim da postignem svojim traganjem, odgovori mu Ishak, jeste da ponovo očvrsnem svoju posrnulu vjeru, vjeru u čovjeka, vjeru u nešto. Vjerovanje i vjera u to nešto u šta nam je pogled bio uprt u danima tuge i radosti, nestali su, i šta imamo umjesto toga? Ništa osim isušene bare u kojoj su mrtvo drvo i kosturi lišća. A kad nešto upitaš, uplaše se da će im oluja raznijeti divne kuće koje su sazidali bez temelja.

Ishak je govorio i govorio dajući duši oduška, i kad je sve rekao, zastao je. Kad je zastao, pogledao je na jednu stranu. Nije bilo nikoga. Stajao je sam.

U duši mu se javilo mnogo pitanja. Kad sabereš vjeru i nevjeru, ne dobiješ ništa. Ne dobiješ ništa kada sabereš vjeru i sumnju. Nećeš od toga više imati duše, neće više drvo imati hlada. Ništa više nema smisla osim svetog Trojstva zlata, željeza i betona – svetog Trojstva koje ždere dušu...

I on tada upita dušu: "Kojim putem da krenem sa ove tačke? – da se vratim kući, ako je moguće, ili da idem u ludnicu?" Duša mu odgovori: "Treba da ideš u ludnicu. Možda ljudi, s čijim glavama nije sve u redu, nisu iznutra ni slatki ni gorki i oni bi mogli da nauče kako da se iznutra oslobode i slasti i gorčine."

Na to mu Pribil odgovori: "Treba pronaći način da se vratiš kući. Tebe nešto iznutra goni. U sebi vidiš svijet kao planinu koja pada na tebe i hoćeš rukama da je zadržiš, pošto znaš da će te smrskati. Zašto da gineš od mača koji ti nije nad glavom? Ne razmišljaj više, čovječe! Najslađe su duše onih koji ništa ne misle, a nas dvoje pokušavamo da budemo kao oni. Kao klade u rijeci, mi plutamo kuda nas matica nosi i ništa nam se ne uvlači u dušu što bi nam zagorčalo slast. Zato, Ishače, ostani ovdje i pridruži mi se!"

Ali Ishak ponovo odmahnu glavom. Uze list papira. Neko vrijeme mu je pogled odsutno piljio u njegovu bjelinu, a onda spusti vrh pera penkala na glatku površinu.

Moj Pribile, rano moja,

Otpuhnu, pa nastavi sitnim rukopisom ispisivati retke: pitanje "kako se ponašati?" i "šta će drugi reći?" – prestalo je da bude moralno pitanje, a postalo je političko. Bošnjačku uobrazilju moglo bi se dovesti u stanje levitacije iznad stvarnosti,

ona bi u duši bila u stanju zapaliti Mjesec, jer Sunce je u njoj, izgleda, zgaslo. Takvom duhu valja pristati da zapovijesti krši, valja pristati da je moral za glupane, a logika za hipokrate, a za čovjeka – općenito – da vječno sumnja.

Bošnjak ponekad vrši sam na sebi svojevrsni harakiri – raspara se duhovno i počinje očajavati što nije Francuz, Englez ili Hrvat. To je golema greška. Između želje da se izmijeni vlastita situacija i prezrenja svog mjesta na zemlji postoji znatna razlika. Ako zaželiš da sutra postaneš Italijan, a prekosutra Nijemac, nećeš time postati građanin svijeta, naprotiv, prijeti ti smiješna situacija. Budi uvjeren u to: bilo šta bilo, predstavljamo rezultat politike naših pradjedova. To je porodična stvar: kida nerve, ali je treba podnositi s uživanjem.

U posljednje vrijeme nalazim mazohističku satisfakciju u ismijavanju samih sebe da bih ispisao samopodrugljive paradokse o bošnjačkom nacionalnom karakteru, o besmislenoj retorici bošnjačkih gestova ili o tome gdje smo mi to, dovraga, naspram Evrope? Upravo je to naše strasno autsajderstvo, to prekidanje na pola bitke, ta neutješna čežnja da u evropskom imponderable pozorištu dobijemo veću ulogu, u kome već sto i kusur godina igramo izvanredne epizode.
A danas? Nekakvi smo egzistencijalisti, nekakvi godoti, nekakvi ted-boyi po posljednjoj modi. I kako nam je dosta života, kako nas izbezumljuje osjećaj apsurda postojanja... To nije provincija, a ako nije provincija, ono nije ni u kojem slučaju ni budžak. Prije, đavolsko mjesto, prostor snova i bola, nemirna filijala svjetskih drama koje se tu doživljavaju sto puta stvarnije, sa svom nametljivošću i nemirima. Mi smo bošnjačka gospođa Bovari u državnim razmjerama: jaka želja za velikom ljubavlju i spremni na ludost pod najmanje povoljnim uslovima. Muka i nevolja – ali kakva fantazija!

Uvučeni smo u tuđe interese u kojoj je zemlja, u kojoj su prije toga tekli med i mlijeko, odjednom osiromašila i poružnjela. Može se reći ništa od nas ne zavisi, neka se dešava šta se dešava, postojanje čovjeka na zemlji je tragičan apsurd. No može se i reći da sve zavisi od ljudi. Oni imaju u svojim rukama svoje zajedničke sudbine, oni su odgovorni za svoj život, za svoju zemlju. Ovu radnu hipotezu, naravno, valja podići. Treba čak i umornim rukama podići tu palicu neprekidne štafete, koju su prenosila pokoljenja, to je zaštitni i neobjašnjiv znak nade koja se nikada ne smije izgubiti.

A šta reći tek na masovni nasrtaj historije na bošnjački mozak? Valjalo je preživjeti vlastitu smrt u Bosni i zatim s one strane groba, sve nanovo izvagati.

Znam kako se to radi. Naiđe takav dan kada se čovjek budi s mišlju da ne ustane više iz kreveta. Okrene glavu ustranu da ne vidi cijev uperenu u sebe. Pisanjem sam činio privid da prislanjam cijev na vlastite sljepoočnice, jer sam simulirao samoubistvo, dok je, ustvari, pravi pogodak bio namijenjen drugima. Stalno sam im govorio u uho: “Evo me!” ili “Evo me sada!”

Htio sam ti opisati Bosnu, no da li ću u tome uspjeti? Moguće je opisati stvar koja se pamti; stvar koju vidimo te se u najboljem slučaju može imenovati; od toga su bedekeri.

Sâmo gledanje ništa ne daje, treba preživjeti vlastitu smrt u Bosni i zatim s one strane groba sve nanovo izvagati. Ne treba se braniti pred tim: čovjek poželi da ne ustane više iz kreveta. Leći i kapitulirati.

Sutradan ustaneš lahak s osjećajem razjašnjenog nesporazuma i uništenih ambicija. Kriza je prošla, a ostalo je stvar dostojanstva. Oslobođen si obaveze za borbu. Može se popiti šoljica kafe ne lupajući glavom nad pitanjima koja prevazilaze tvoju snagu.

Za Bosnu nemamo oči. Zato je svi napustiše. Njena fantastičnost leži na krajnjoj ivici naše uobrazilje. Ta ploveća opsjena ukletosti i radosti s izvrnutim proporcijama neba, zemlje i vode, obojena maskerata jednog arhipelaga koja je odlučila postati država i kojoj to ne polazi za rukom.

Čeznem za pravom linijom, za realističkim poretkom pravaca. Ne izlazim iz svijeta mozaika. U tome ima neke bestidnosti. Zemlja koja je pod zaštitom svijeta je za mene pomalo sumnjiva: obično je tu u pitanju koristan interes. Ona je tad primorana da stavi na licitaciju svoju čast, odricanje od porodičnog života, trgovačko-moralni akt na račun čega država dobija devize u zamjenu za vlastitu prošlost. Porodične uspomene, predmeti kulta pokoljenja, cijela unutrašnja intimnost, polumrak ulica – sve postaje roba.

Izaziva li to u nama unutarnju havariju? Brižljivo izbjegavamo slične zaključke i ne možemo dozvoliti sebi tu hrabrost da se odredimo prema ostatku svijeta. Ako dozvolimo da se uhvatimo u kliješta između neizbježnosti i maštanja, prestaćemo da postojimo u očima Evrope i svijeta. Prestaćemo da postojimo čak i u vlastitim očima. Bilo što da uradimo, neka to bude vlastita odluka, vlastiti izbor, a ne danak plaćen historiji. Historija uvijek pobjeđuje. A to što uvijek pobjeđuje, ne mora uvijek biti mjera vrijednosti. Bosanski pejzaž nagoni na razmišljanje i tu čovjek mora proći kroz pakao konfrontacije. Za Bosanca je putovanje uvijek drama – drama poređenja, drama ogorčenja, drama usamljenosti. Vuče on za sobom svoje greške i činjenice kao tovar kamenja. Putuje on kao nepoželjni gost, cirkusant, kao švercer. I naše ambasade ne vole putujuće Bosance. Oni se vjerovatno drže Paskalove misli da većina nesreća dolazi otud što ljudi vrlo malo sjede kod kuće. Ljudi, porodice, pokoljenja klanjaju se pred dvostrukim imperativom; treba živjeti – treba umirati! Optimističko oduševljenje trajanja i prolaznosti bije iz Bosne sazdane iz bezbroj slojeva zemlje.

Po ko zna koji put konstatujem da pišem o Bosni gdje se go-dinama čeka na uvođenje telefona, gdje se kvare liftovi i prskaju kanalizacione cijevi, gdje nedostaje potrebnih dijelova za automobile. Treba, međutim, reći da će cijelo pokoljenje platiti naknadnu cijenu živaca za sve što se delikatno naziva "nesavjesnost". Ako je neko zapadnu civilizaciju uporedio s hipnotizerom-ukrotiteljem, koji hipnotiše mase, onda je naš hipnotizer oduzet i ima grčeve. A ipak još uvijek traje.

7.

Ovdje ćemo ovako postaviti stvar, koja se doista dogodila i jedno vrijeme cijela država je živjela od te priče. Riječ je bila o dva brata "debelom Pribilu" i "mršavom Ishaku". Dva intelektualca iz Hercegovine, dva brata, Allah jedini zna zbog čega posvađana, i koji su se mrzili kao što se samo na Jugu može mrziti. Krv se morala proliti – u tome nije moglo biti ni najmanje sumnje.

Niko nije bio iznenađen kad je jednog dana nestao mršavi Ishak, a njegovu iskrvavljenu košulju našli su u žbunu na zemljištu debelog Pribila, atlete bikovskog i obrijana vrata.

Zatvaraju ga.

On ne priznaje da je on ubio brata Ishaka, nije ni znao gdje mu je bio brat. Uostalom, nije on obavezan da ga čuva.

- Nije valjda beba?

Osuđuju ga, dokazi su isuviše očigledni. Neki štreberi ulažu protest, zar je moguće osuditi za ubistvo ako nema ubijenog?

U međuvremenu, nigdje nije bilo pronađeno Ishakovo tijelo.

Štampa se podsmijava pravnim štreberima.

Pribil-ubica osuđen je na doživotnu robiju. Zatvorili su, tako-đer, i njegovog sina Jean-Paula za saučesništvo u zločinu, jer je upravo tih dana došao iz Pariza posjetiti oca. Kojeg? Pribila ili Ishaka?

Helem, javno mnijenje dobilo je punu satisfakciju.

Prolazi sedam godina, slučaj braće Pribila I Ishaka je sišao sa novinskih stubaca. Novinari na njemu ne mogu više zaraditi ni kinte.

Pribil se dobro ponaša u zatvoru. Za dušu Ishakovu svake godine obavljao je tevhid.

No jednom prilikom, stanovnik sela Ovčari otišao je do prijatelja svoje snahe u Surdulicu gdje je sreo na ulici iznurenog skitnicu. Okrenuo se za njim jer mu je izgledao nalik na nekog.

Sutradan se vratio u Ovčare. Poslije nekoliko dana pronosi se vijest da je ubijeni Ishak živ.

Tri sedmice kasnije sve su bosanske i francuske novine na uvodnim stupcima donijele ogromne fotografije na kojima su dva muškarca u bratskom zagrljaju. Jedan od njih težak, zdepast, gole lobanje i malih, zavijenih ušiju. On je pritiskao usne na obraze sijedog čovjeka razrogačenih očiju.

U pozadini su siluete policajaca.

Fotografija se pojavila poslije tri sedmice potjere. Ishak-žrtva je do kraja zaturao tragove. Uhvaćen, priznao je da je simulirao smrt – od straha pred smrću. Znao je da će ga brat ubiti, i da bi izbjegao to, odlučio se na ovu vrstu samouništenja. Sedam godina je bio n i k o. Brat zatvoren u ćeliji bio je sedam godina garancija njegovog života. Da je komšija doputovao dan kasnije u Surdulicu, moglo je to potrajati još sedam godina.

Pretpostavka je javnosti da se mršavi Ishak nije bojao toga što će ga brat ubiti, već toga što mu ne da živjeti. Bojao se psihičkog robovanja strahu i odlučio je otkupiti svoju slobodu. Platio je visoku cijenu. Umjesto nje stekao je fikciju koja je trajala sedam godina, ali koja je isto tako mogla da traje samo sedam dana. Novinar misli da je stvarno bio slobodan samo za trenutak – za sekundu u kojoj se na to odlučio. Već slijedeći trenutak mu je donio novu vrstu ropstva. Ali taj trenutak, trenutak stvaranja fikcije, stvarno je sloboda.

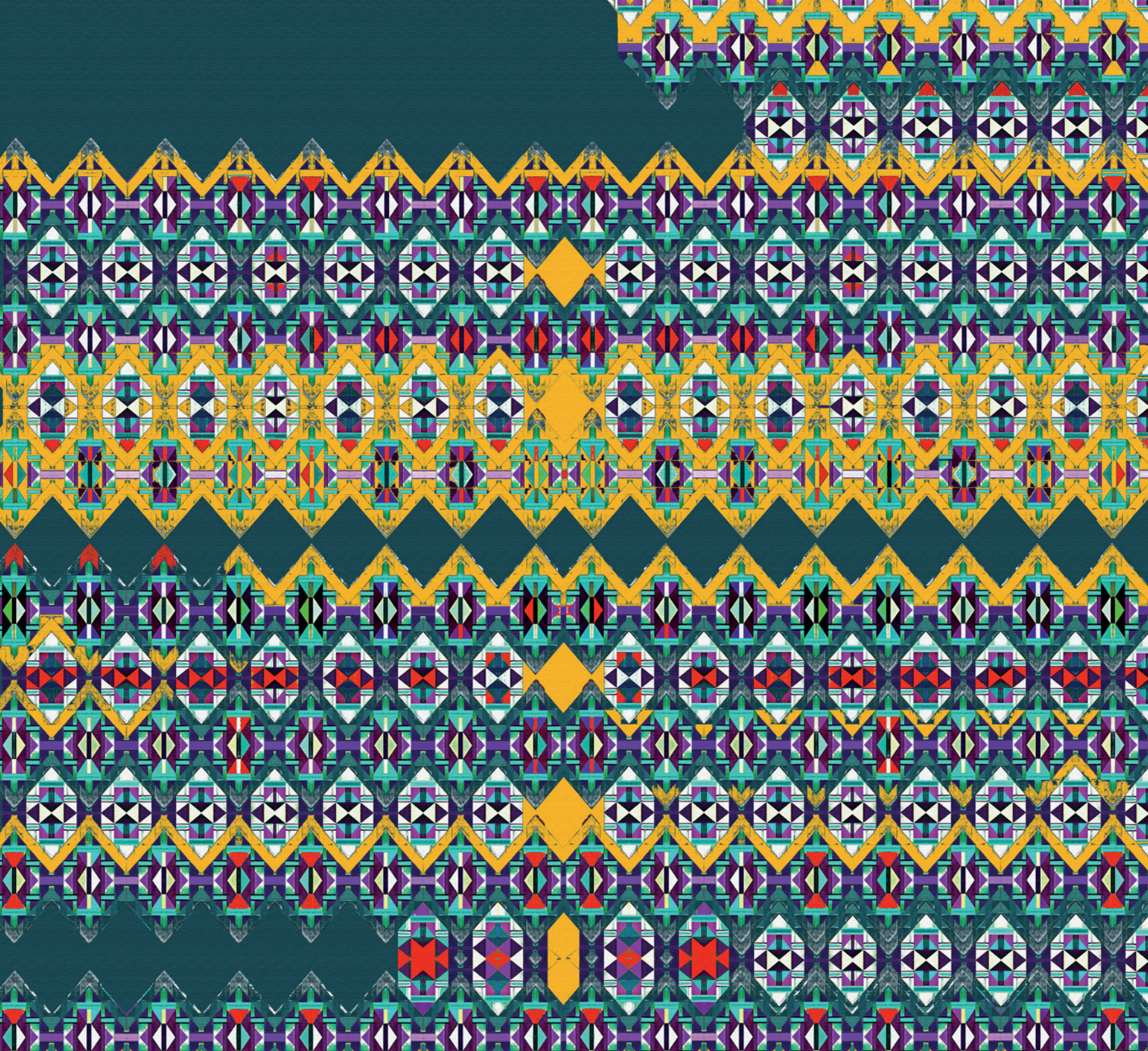
Razgledajući njihovu zajedničku fotografiju bio sam siguran da će debeli Pribil odjednom ubiti svog brata Ishaka. Osjećam nemir zbog tog zločina koji se mogao odigrati slijedeće noći.

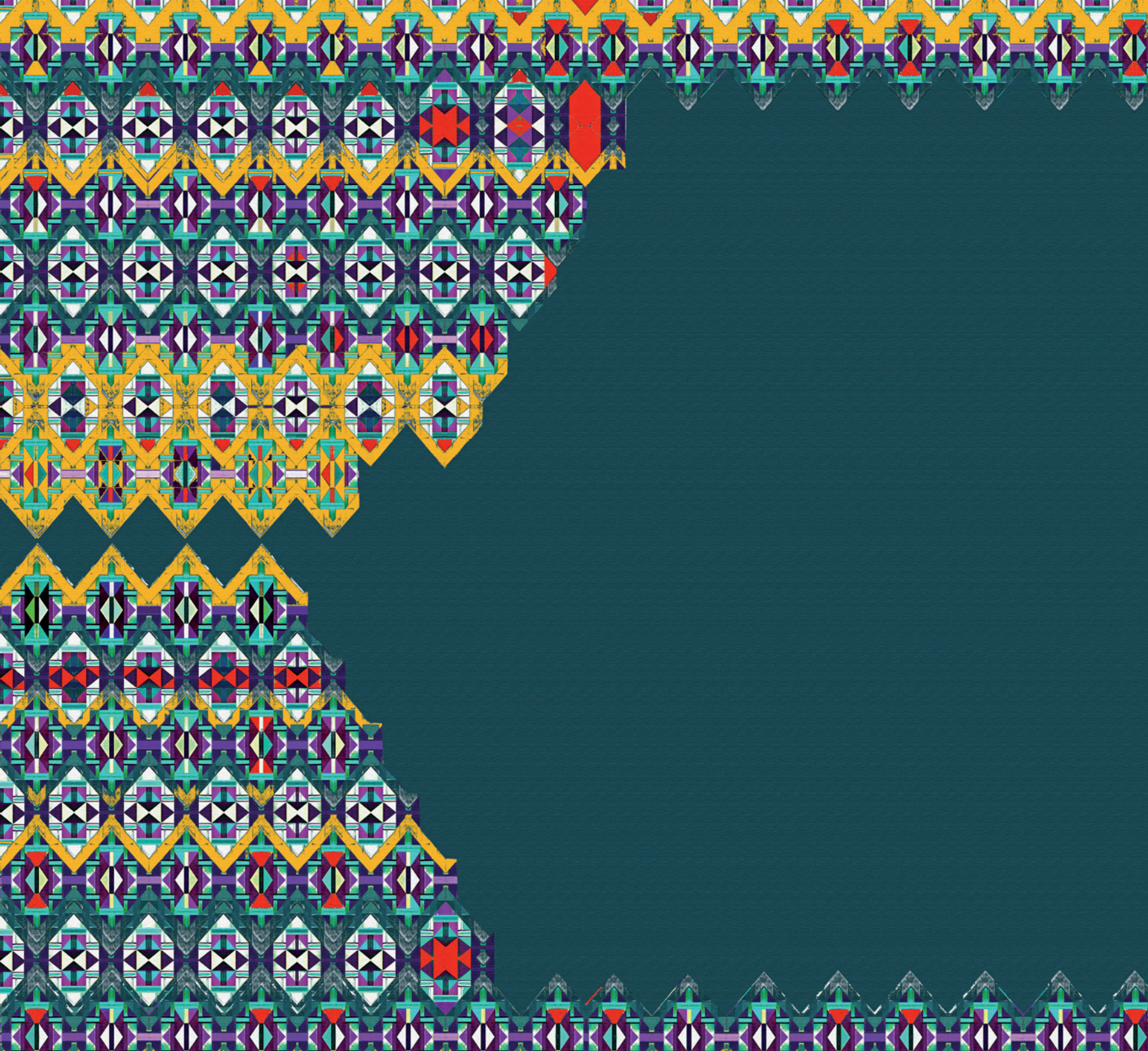
Ali me je policija umirila. Ovog puta će mršavi Ishak biti zatvoren, a debeli Pribil će biti oslobođen. Nije mi tačno poznato kakvu kaznu predviđa bosanski zakon za terećenje bližnjeg fikcijom vlastite smrti.

Neko neumoljivo došaptava: sedam godina...

Nova verzija Kaina i Abela – završio bih ovaj članak. – Bez upotrebe oružja.

Nastavak u sljedećem broju.

هو

Akademik **Mehmed A. AKŠAMIJA**

Nepomirljiva proturječnost zapadnog određenja *umjetnosti* i karakterizacije modaliteta diskursa *qadar/ṣinā'ata*

NEPOMIRLJIVA PROTURJEČNOST ZAPADNOG ODREĐENJA *UMJETNOSTI* I KARAKTERIZACIJE MODALITETA DISKURSA *QADAR/ṢINĀʿATA*

Sažetak

U radu se analizira odnos između okcidentalno-vesterniziranog poimanja ***umjetnosti*** i mogućeg statusa ***umjetnosti*** unutar jedinstvenog diskursa – *al-thawābit al-islāmiyyah*, te estetsko-metafizičkog iskustva tradicionalne islamske sistematizacije znanja – *ṣināʿat al-ʾilm*, odnosno akta činjenja slikovne forme lijepom – *ṣināʿat al-taṣwīr*. Posebna pozornost usmjerena je na koncept *qadar/ṣināʿata*, gdje je moguće razlikovati *homo islamicusovo* **ornamentalno djelanje rekognitivnog predznaka** i **kognitivno produktivno-refleksivnu reprezentaciju kolaborativne orijentacije**.

S obzirom na istovremeno postojanje *jedinstva* i *različitosti* u sklopu estetiziranog djelanja/*ṣināʿata* rekognitivnog predznaka (ornamentalne forme) – *al-ṣināʿat al-zukhrufiyyah*, želi se pokazati kako tradicionalna sistematizacija znanja daje najpotpuniji izraz estetskom značenju dijalektike *jedinstvo – različitost*, koja se manifestira u diskursima *qadar/ṣināʿata* pod krovištem *ṣināʿat al-taḥsīna* – problematike modalitetā diskursa u kontekstu slikovnog djelanja/*ṣināʿata*, a ne *fann al-taḥsīna*. Ipak, poseban naglasak stavljen je na paralelno prisustvo vida informativne inicijacije primijenjenog oblika – *al-ṣināʿat al-taṭbīqiyah* radi postizanja specifičnog sadržajnog cilja estetiziranog djelanja/*ṣināʿata homo islamicusa*, gdje se on ne bavi imitacijom ili figuralnim predstavljanjem s posebnom važnošću čiste figuralne fantazme (minijaturni slikovni prikaz / knjige arapskog i perzijskog manuskripta).

Također analiziramo i obrazlažemo značenja arapske riječi *al-fann* te postavljamo i pitanje zašto je riječ *al-fann* odabrana za označavanje fenomena *umjetnosti* u modernom arapskom jeziku, a ne riječ *al-ṣināʿah* (vještina, praktično znanje). U formuliranju odgovora istražujemo date riječi u arapskoj leksikografskoj, neleksičkoj, odnosno semantičkoj tradiciji te obrazlažemo i definiramo naše opredjeljenje za utemeljeno korištenje riječi *al-ṣināʿah* u sklopu *qadar/ṣināʿata*, odnosno nauke o slikovnom – *ʾilm al-taṣāwīr*.

Ključne riječi: *qadar/ṣināʿat, homo islamicus, ornamentalno djelanje rekognitivnog predznaka, kognitivno produktivno-refleksivna reprezentacija, nauka vizualnog predstavljanja, umjetnost, filozofija, muslimanska estetika – al-džamāl, tradicija, problematika lijepog*

THE IRRECONCILABLE CONTRADICTION OF THE WESTERN DEFINITION OF *ART* AND CHARACTERIZATION OF THE MODALITIES OF THE *QADAR/ṢINĀʿAT* DISCOURSE

Abstract

The paper analyzes the relationship between Occidental-Westernized understanding of ***art*** and a possible status of *art* within an integrated discourse – *al-thawābit al-islāmiyyah*, as well as the aesthetic-metaphysical experience of the traditional Islamic systematization of knowledge – *ṣināʿat al-ʿilm*, and the action of making a visual form beautiful – *ṣināʿat al-taṣwīr*. Particular attention attention is attached to the concept of qadar/ṣināʿat, where it is possible to distinguish between *homo islamicus's* **ornamental activity of recognitive type and the cognitive productive-reflective representation of collaborative disposition**.

Due to the simultaneous existence of *unity* and *difference* within the aestheticized activity/*ṣināʿat* of recognitive type (ornamental form) – *al-ṣināʿat al-zukhrufiyyah*, the paper strives to show that the traditional systematization of knowledge provides the most complete expression to the aesthetic meaning of the *unity-difference dialectic*, which is in turn manifested in the *qadar/ṣināʿat* discourse under the umbrella of *ṣināʿat al-taḥsīn* – the issue of the modalities of discourse in the context of pictorial activity/*ṣināʿat* rather than *fann al-taḥsīn*. Still, a particular emphasis is placed on the parallel existence of a kind of informative initiation of applied form – *al-ṣināʿat al-taṭbīqiyah* aimed at achieving a distinctive content-related goal of aestheticized activity/*ṣināʿat* of *homo islamicus*, where he is not involved in imitation or figural representation with a special importance of the pure figural phantasm (miniature visual representation/books of Arabic and Persian manuscript).

The paper also analyzes and substantiates meanings of the Arabic word *al-fann*, and raises the question as to why the word al-fann has been selected to refer to the phenomenon of *art* in modern Arabic, rather than the word *al-ṣināʿah* (skill, practical knowledge). To articulate the answer, the paper studies the words in Arabic lexicographic, non-lexical, i.e. semantic tradition, and substantiates and defines the reason for the established use of the word *al-ṣināʿah* within *qadar/ṣināʿat*, i.e. the science of the pictorial – *ʿilm al-taṣāwīr*.

Key words: *qadar/ṣināʿat, homo islamicus, ornamental activity of recognitive type, cognitive productive-reflective representation, science of visual representation, art, philosophy, Muslim aesthetics – al-jamāl, tradition, issue of beautiful*

■ STAVOVI VEĆINE PREDSTAVNIKA OKCIDENTALNO–VESTERNIZIRANOG AKADEMIZMA PREMA ISTRAŽIVANJU PRINCIPA LJEPOTE I LJUDSKOG UKUSA NA RAZUMNOJ RAZINI, NAVODNO NISU BILE 'GLAVNE TEME RASPRAVA U MUSLIMANSKOJ FILOZOFIJI'. (ARHIV M.A.A.)

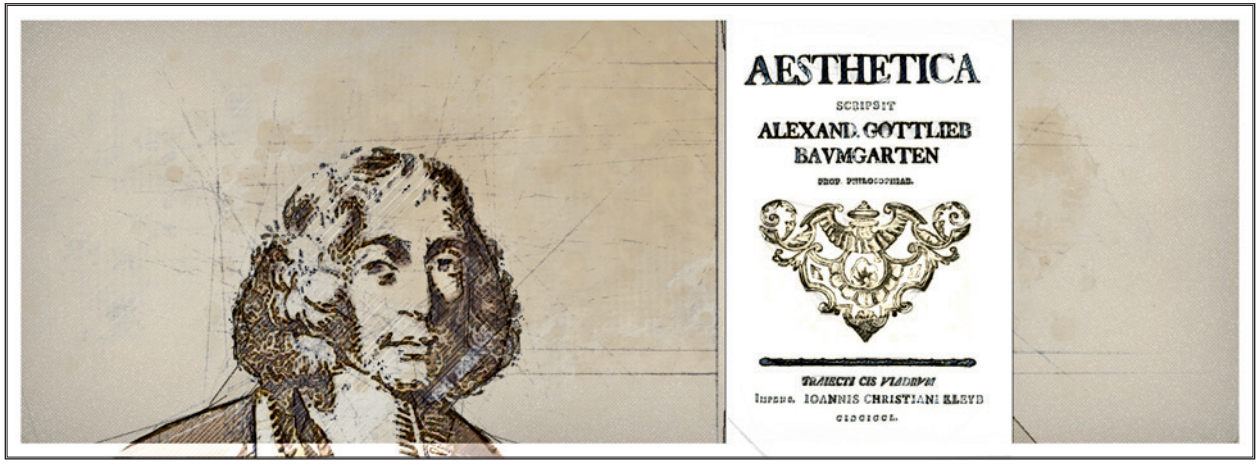
Paradigma estetike – al-džamāl u aktu činjenja slikovne forme lijepom – ṣinā'at al-taṣāwīr

U historiografskim i teorijskim analizama zapadne teorijske provenijencije, koje su prouzročene savremenim pristupima unutar projekta *tumačenja* (*interpretatione sui*), ali i iščitavanja one oblasti estetizacije koja se percipira kao „islamska umjetnost", čini se često nije potaknuta željom da se nominirana „problematična oblast" učini dobrohotnijom. Uglavnom, ona se otvorenom *akademskom samouvjerenošću* bezuspješno nastoji svrstati pod aktualno okcidentalno-vesternizirano nazivlje, odnosno, otvorenom formom zaobilaze se **autorefleksivni diskursi** unutar onog islamskog – *al-thawābit al-islāmiyyah*.[▼1] Relativiziranjem i obezvrjeđivanjem evidentnog porijekla/identiteta djelanja/*ṣināʾata homo islamicusa*, takvi se pristupi principijelno usredotočuju prema formalnoj percepciji realiteta pojavnih oblika. Kod nekih drugih istraživača čini se da je njihov pristup, način i svjetonazor tumačenja ipak nešto drugačiji. Iako pun poštovanja, bez obzira na te okolnosti ni oni se detaljnije ne upuštaju u bît ove problematike; konkretizirano je novo značenje po **standardima novodobne okcidentalne estetike** „likovnih umjetnosti", povrh onog već postojećeg, tradicionalnog i autohtonog tumačenja u sklopu **islamske nauke o slikovnom** – *ʾilm al-taṣāwīr*, odnosno domene ṣināʾat al-taḥsīn usredotočene na vještinu *homo islamicusa* i općenito na formalno-metodološku stranu polja *qadar/ṣināʾata*, kao i prepoznatljive sistematizacije znanja – *ṣināʾat al-ʾilm*.[▼2]

[▼1] Usporedi stavove i mišljenja Richarda Ettinghausena (um. 1979.), Henrya Georgea Farmera (um. 1965.), Mauricea Svena Dimanda (um. 1986.), Thomasa Walkera Arnolda (um. 1930.), Ernesta Herzfelda (um. 1948.), Keppela Archibalda Camerona Creswella (um. 1974.), Gustavea E. von Grunebauma (um. 1972.)... Njihove interpretacije „**umjetnina**", kao izraza tzv. „muslimanske kulture" bile su u startu pogrešne i nažalost odraz nedovoljne (čini se površne) upućenosti, ali ipak prije svega prisutne motiviranosti faktorima „čišćenja" vjerskih impulsa.

[▼2] Usporedi stavove i proplamsaje Titusa Burckhardta (um. 1984.), Annemarie Schimmel (um. 2003.), Louisa Masignona (um. 1962.), Bernarda Lewisa (um. 2018.), Olega Grabara (um. 2011.), kao i staloženu suzdržljivost Earnsta Kühnela (um. 1964.) u ovoj strukturi elaboracije. Moguće je primijetiti da su historičari, na nivou zastupanog leksema „muslimanska kultura" jednoglasni u stavu da se ipak *umjetnost*, na savremenom arapskom jeziku označava kao – *al-muntidž al-ibdāʾī al-insānī* – kreativni ljudski proizvod, u skladu s globalnim okcidentalno-akademskim konceptom nazivlja na polju *umjetnosti*, odnosno da se tradicionalni *ṣināʾat al-taḥsīn*, pa samim tim i *qadar/ṣināʾat* mogu valorizirati samo standardima okcidentalne estetike.

Koncept ljepote uopće prethodio je konceptu estetike kao okcidentalne nauke o lijepom nekoliko stoljeća, ako ne i milenijuma. Ljepota (ar. *al-džamāh*; lat. *décor* ili *pulchritudo pulchritudinis*) je subjektivna kategorija koja je najčešće označavala i označava kvalitet sklada, ili kumulativni kvalitet, u osobi ili stvari koja pruža zadovoljstvo osjetilima ili ugodno uzdiže ljudski um ili duh. S druge strane, estetika je novorazvijeni okcidentalni koncept koji je neophodno potrebno ispitati koliko je u skladu s tradicionalnom islamskom sistematizacijom znanja, odnosno koliko je islamska sistematizacija znanja u skladu s globalnim okcidentalnim konceptom estetike (od grč. αίσθηση-αισθάνομαι; *aistheseaisthanomai*, opaziti, osjetiti).[▾3]

[▾3] Njemački filozof Alexander Baumgarten (1706.–1757.) bio je taj koji je 1750-ih formulirao pojam, preuzimajući iz grčkog riječ αίσθάνομαι (*aisthanesthai*), što znači *opažanje osjetilima ili umom*, s tim da je isti pojam, u prijevodu na njemački jezik kao Ästhetisch, uzeo za „kritiku ukusa". Izraz se kao pridjev koristio do 1798. a „odnosio se na čulnu percepciju", a do 1821. kao onaj „koji se odnosi na uvažavanje lijepog". Populariziran je na engleskim prijevodima Immanuela Kanta oko 1830. i izvorno korišten kao „nauka koja se bavi uvjetima osjetilne percepcije". I pored Kantovih nastojanja da korigira Baumgartena, njegova je definicija preživjela i Baumgartenu je pripisan *novitet* savremenog korištenja ove riječi. Također i Walter Horatio Pater je isti izraz upotrijebio 1868. ali da bi opisao pokret u kasnom 19. stoljeću koji je zagovarao „umjetnost radi umjetnosti" (fr. *l'art pour l'art, engl. Art for Art's Sake*) izražavajući ideju da umjetnost ima inherentnu vrijednost neovisnu o svom predmetu, ili od bilo kakvog društvenog, političkog ili etičkog značaja, što je dodatno zamaglilo smisao korištenja datog pojma. David Whewell je predložio termin *callæsthetics* (kalestetika) za „nauku o percepciji lijepog" kao: „doktrinu unutar koje umjetnost treba biti cijenjena sama po sebi, a ne zbog bilo koje svrhe ili funkcije kojoj može služiti", što, ipak, povezuje ovu ideju s pokretom *l'art pour l'art*. Pod utjecajem okcidentalnog nazivlja za *estetiku*, u 20. stoljeću je uveden savremeni arapski termin *al-džamāliyyah*, kao sinonim za ***estetiku kod muslimana***.

Ukoliko nešto dublje uronimo u povijest tradicionalne islamske kulture,[4] jednostavno je moguće utvrditi kako je u savremenoj upotrebi arapski termin *al-džamāliyyah*, kao sinonim za (muslimansku) estetiku,[5] posuđen iz anksiozno-okcidentalnog akademizma za definiranje nauke o ljepoti – *ʿilm al-džamāl*. Moguće je kazati kako se u islamskoj sistematizaciji znanja, ni *Objava* – *al-waḥy*, a ni poslanička tradicija *sunnet* – *al-sunnah* ne odnose na ono što se u modernom standardnom arapskom jeziku započelo označavati kao *umjetnost* – *al-fann*.[6] Ova riječ ima dugu povijest u gotovo svim jezicima koji su bili u međusobnoj interakciji s arapskim, posebno sa perzijskim i osmanskoturskim, mada se na klasičnom arapskom i spomenutim jezicima koristila kao izravni prijevod za

[4] Savremen arapski termin kao oznaku za stranu riječ ***kultura*** – *sekafe* uveo je Salāma Mūsá, egipatski novinar i pisac tek 1953. godine.

[5] Termin „**islamska estetika**" može se smatrati problematičnim zbog činjenice da se pridjev islamski koristi s ciljem modificiranja termina koji je oznaka jedne temeljno okcidentalne kulturne kategorije, a koji se, kako je već naznačeno, javlja relativno kasno, čak i u samoj okcidentalnoj kulturi. Također, nije nam poznato da se u ukviru ortodoksne kršćanske ili hrišćanske kulture lijepog koristi termin „kršćanska ili hrišćanska estetika", koja kršćansko/hrišćansko biće prožima ljepotom u svim vremenima. To je razlog zašto se u ovoj studiji koristi termin muslimanska estetika kao problematičan, jer ne obuhvaća odgovarajuću temeljnu muslimansku kulturnu kategoriju. Međutim, u toku rasprave u ovoj studiji pokušat ćemo dati osnovne, moguće naznake datog termina kao muslimanske kulturne kategorije.

[6] Na savremenom arapskom jeziku termin *al-fann* definiran je kao *al-muntidž al-ibdāʾī al-insānī* – kreativni ljudski proizvod u *umjetnosti*, ali u skladu s globalim okcidentalno-akademskim konceptom nazivlja na polju *umjetnosti*.

IMMANUEL KANT I WALTER HORATIO PATER TAKOĐER SU UČESTVOVALI U DEFINIRANJU POJMA *ESTETIKA*. (ARHIV M.A.A.)

globalno percipirani okcidentalni koncept *umjetnosti* tek od kraja 19. i početka 20. stoljeća; ljepota je postala određujuća i objedinjujuća odlika *umjetnosti*, sve dok se taj kriterij nije počeo dovoditi u pitanje početkom 20. stoljeća.[7] Želimo kazati kako postoji sudbinska razlika između okcidentalnog pojma *umjetnost* i riječi koja se koristi u drugoj (muslimanskoj) civilizacijskoj strukturi za njezino označavanje u datom vremenu. To je razlog zašto se moramo upitati je li moguće da određeni koncept označavanja postoji stoljećima bez odgovarajuće riječi/termina (ar. *mustalah*; lat. *terminus*) koji ga označava, odnosno kako je moguće da se odgovarajući termin pojavi i prihvati kao sasvim novi izum okcidentalnog akademizma 19. stoljeća unutar arapske jezičke strukture na različitim nivoima?

Svjesni smo da samo pod uvjetom, bar informativnog, upoznavanja s leksikografskim i neleksikografskim tradicionalnim tumačenjem riječi *al-fann* u raznim referentnim djelima na klasičnom arapskom jeziku u vremenu njihovog korištenja nastale i određene pogodnost približavanja različitim načinima njezinog značenja prije 19. stoljeća.[8] Zahvaljujući sistematiziranom pristupu spomenutoj građi, moguće je kazati kako je od prvog arapskog rječnika *Kitāb al-ʾayn* ("Knjiga [slovnih znakova] ʾayn")[9] i sve do kraja 19. stoljeća riječ *al-fann* bila povezana sa

---

[7] Vidjeti argumentaciju W. Tatarkiewicza o ljepoti i „umjetnosti", Tatarkiewicz, Władysław. ***A History of Six Ideas: An Essay in Aesthetics***. Reprint prvog izdanja iz 1980., New York: Springer, 2011, str. 28.

Što se tiče pristupa *ljepoti, umjetničkim djelima i umjetničkim zanatima* prije 19. stoljeća, postoje različiti tekstovi iz islamske kulture i razdoblja u rasponu od objave Kur'ana, preko mnogih komentara unutar filozofije i logike, do velike sinteze osmanske književnosti, slikarstva, kao i perzijske tradicije. Danas naučnici ovih relativno dobro poznatih tekstova i djela često pišu o „islamskoj estetici" ili „historiji islamske umjetnosti", ali te grane znanja (tj. estetika i *historija umjetnosti*), upozoravamo još jednom nisu postojale na arapskom, osmansko-turskom ili perzijskom jeziku do početka 20. stoljeća.

[8] S obzirom na to da se od 10. stoljeća riječ *al-fann* koristila u vezi s različitim naučnim aktivnostima i time dobila vrlo širok semantički potencijal, pojavila se potreba da se bar u naznakama obradi intelektualni korpus arapske književnosti od 10. do 19. stoljeća. Svjesni obima izvora, potrebnog vremena i neophodnog predznanja da se izvrši odgovarajuća analiza i sinteza građe, bili smo oduševljeni kada smo se susreli s istraživanjem Adama Mestyana, povjesničara modernog arapskog svijeta s Univerziteta Duke, Durham, država Sjeverna Karolina.

Vidjeti sažeto Ibn Manẓūrovo značenje za *al-fann*: 'stanje nečega, vrsta stvari, paket, obmana, kašnjenje...'

Ibn Manẓūr, ***Muḥammad ibn Mukarram. Lisān al-ʿarab***. Al-ṭabʿah al-Kubra al-Miṣriyyah, 1882. Dostupno na: https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupid?key=ha011983754. Posljednji put posjećeno 02. 8. 2023.

Šire o datoj problematici vidjeti Mestyan, Adam. ***Arabic lexicography and European aesthetics the origin of fann***. Edition: Sonderdruck. Leiden: Brill, 2011.

[9] Za proučavanje gramatičkih koncepata u Kitābu vidjeti Talmon, Rafael. ***Arabic Grammar in its Formative Age: Kitāb al-ʾAyn***

značenjem "vrste, varijacije i grane" i imala snažnu vezu s jezikom i retorikom. Čini se samorazumljivim da se vrijedi zapitati zašto je *al-fann*, a ne *al-ṣināʾah*,[▾10] na kraju prihvaćen za označavanje *umjetnosti* u 19. stoljeću, kada je ova riječ u klasičnom arapskom jeziku bila izravno povezivana i povezana s idejom rada/djelanja, oblikovanja nečeg vještačkog (za razliku od prirodnog), te konceptom prakse/profesije, zanata, zanimanja.[▾11] Iz formalno mogućeg poređenja riječī *al-fann* i *al-ṣināʾah* ipak se ne može mnogo toga zaključiti; najstarija arapska leksikografska djela okarakterizirana su u funkciji popisa riječi, pa nije moguće mapirati njihova objektivna semantička polja. Nažalost i kasniji arapski rječnici ne pružaju neka druga saznanja, već samo spomenuta značenja; koncept *zanat/zanimanje* ili *profesija/zanimanje* – *al-ḥirfah* ponavlja se kao konzistentna i neprolazna formulacija/definicija.

---

and its Attribution to Khalīl Ibn Aḥmad Aḥmadu. Leiden: Brill, 1997. Kompletan tekstualni sadržaj djela *Kitāb al-ʿayn* dostupan na: https://dbpedia.org/page/Kitab_al-'Ayn. Posljednji put posjećeno 04. 8. 2023.

[▾10] S obzirom na to da se pisanje, ili umijeće pisanja, rijetko identificira rječju *al-fann* u arapskim tekstovima, već se obično naziva *ṣināʾat al-kiṭābah* (ili kao forma jedinstvenog umijeća *al-khaṭṭ* – *kaligrafija*), očito je da se u klasičnom arapskom jeziku pravila razlika između vrste, varijacije i grane i osnovnog značenja *al-ṣināʾah* kao „procesa kojim se nešto radi ručno". Bio je to povod da u našim prethodnim istraživanjima zaključimo kako *al-ṣināʾat* u značenju *djelanje*, a ne ***djelovanje***, podrazumijeva određenu čovjekovu spontanu svjesnu angažiranost koja je u potpunosti postala svjesna sebe suprotno nečemu što je činjeno u zbilji zbog same potrebe činjenja, odnosno ostvarivanja određenog karaktera i učinka predviđene vrste homo islamicusovog ručnog rada – ṣināʾat al-muntidž. U načelu nema *homo islamicusovog* djelanja (*al-ṣināʾat*) bez svijesti o pregalaštvu – *al-qadra* (uređenje/dizajn) koje začetnik/dizajner estetizirane reprezentacije smatra i realnim u skladu sa širinom i dubinom svoje pronicljivosti u Suverenost Svevišnjeg. To je još jedan od razloga zašto smo ponudili i definirali *qadar/ṣināʾat* kao odgovarajući koncept estetizacije *homo islamicusa* u aktu činjenja slikovne forme lijepom – *ṣināʾat al-taṣwīr* unutar tradicionalne sistematizacije znanja – *ṣināʾat al-ʾilm*.

Akšamija, A. Mehmed. „**Analiza korištenja terminološke odrednice 'umjetnost islama'**" = „**An Analysis of the use of Terminological Determinants 'Art of Islam'**". Illuminatio – Svjetionik – Almanar. 2020 proljeće/Spring;1(1):38-101; Akšamija, A. Mehmed. „**Qadar/ṣināʾat - 'islamska umjetnost'**" = „**Qadar/ṣināʾat – 'Islamic Art'**". Illuminatio – Svjetionik – Almanar. 2020 proljeće/Spring; 2(1):50-124.

O korištenju naziva *ṣināʾat al-kiṭābah* vidjeti i Roxburgh, J. David. Prefacing the Image: The Writing of Art History in Sixteenth-Century Iran. Leiden: Brill, 2001. str. 213.

[▾11] Pod uvjetom da se konsultiraju druge vrste arapskih rječnika, kao što su djela posvećena sinonimima – *al-murādif* i tehničkim terminima – *al-iṣṭilāḥāt*, moguće je doći do zaključka kako ne pružaju veliku pomoć u slučaju riječi *al-fann*, ali je uputno se susresti s naučnim značenjem *al-ṣināʾah* u pet logičnih formi: *al-burhān* (demonstracija), *al-džadal* (argument), *al-khiṭābah* (retorika), *al-šiʾr* (poezija) i *al-mughālaṭah* (sofizam, iskonstruiran netačan zaključak).

Usporedi Al-Tahānawī, Muḥammad Aʿlā ibn ʿAlī. ***Mawsūʿat kashshāf iṣṭilāḥāt al-funūn wa 'l-ʿulūm*** = ***Encyclopaedia of Artistic and Scientific Terminology***. Bejrut: Librairie du Liban Publishers, 1996. str. 235-236; Vidjeti i Al-ʿAskarī, Abū Hilāl. ***Al-Furūq al-lughawiyya***. Kairo: Dār al-ʿIlm wa 'l-Thaqāfa, 1998. str. 135.

Zanimljivo je da su u rječniku al-Bustanija iz 1870. i *al-fann* i *al-ṣināʾah* povezani s *al-ʾilmom* (pl. *al-ʾulūm*), tj. znanjem, naukom ili učenošću.[12] Da li je postojala takva poveznica izvan leksikografske tradicije prije 19. stoljeća, nažalost, nije poznato. Međutim, nadaleko je poznato da je postojao izraz *al-ṣināʾāt* ili *al-ṣanāʿiʾ* kao prijevod grčkog ***technē*** u značenju "zanat/profesija",[13] odnosno da su stari Grci općenito ovim imenom nazivali svakoga ko je bio vješt i praktičan znalac u nekom od zanata/obrta – *al-ṣināʾah min al-ṣanāʿiʾ* ili određenog zanimanja sve dok Pitagora nije ograničio značenje ove riječi.[14] U Artimetici Nicomachus (grč. Νικόμαχος; um. oko 120.) iz Gerase (rimska provincija u Siriji) navodi izvjesnog Androkida, prema kojem je (zanat/nauka o) slikanju (*zōgraphia*) – kasnije izvedena na arapskom kao *ṣināʾat al-taṣwīr* – jeste izraz za znanje koje se može koristiti u mnogim različitim profesijama, pa i u domeni estetizacije kao akt činjenja slikovne forme lijepom – *ṣināʾat al-taṣwīr*.[15]

Ukoliko pažnju usredotočimo prema riječi *al-fann*, moguće je utvrditi kako se ona, zajedno sa svojom množinom *al-funūn*, od 10. stoljeća pa nadalje sve više koristila u vezi s različitim naučnim aktivnostima i time dobila vrlo širok semantički potencijal. Ideja izraza *al-fann* kao ***zanata*** (što znači grane *edeba*, lijepog ponašanja, profinjenog

---

[12] Al-Bustānī, Buṭrus. ***Muḥīṭ al-muḥīṭ***. Bejrut: Maktabat Lubnān, 1983. str 703.

Međutim, u vezi s izrazom *al-fann* u značenju *ljubaznosti*, al-Bustānī kaže sljedeće: „Ponekad se primjenjuje semantičko proširenje i koristi se za zanat, nauku i za oblast pisanih eseja." Ova napomena označava prepoznavanje neleksikografske tradicije, ali ipak samo kao tekstualnog značenja srednjovjekovne upotrebe riječi *al-fann*.

[13] Al-Fayrūzābādī, Muḥammad b. Yaʿqūb. ***Al-Qāmūs al-Muḥīṭ***. Bejrut: Muʾassasat al-Risālah, 2005. str. 954.

Analizom leksikografskih djela koja kategoriziraju i definiraju značenje *al-ṣināʾa* moguće je utvrditi kako postoji suptilna razlika između *ṣināʾa*, primjenljivog na intelektualni rad, i *ṣanaʾa*, koji je ograničen na materijalne predmete, objekte ili modele, odnosno one koji se percipiraju osjetilima.

Usporedi za objašnjenje intelektualnog rada, ʾUṣfūr, Ŷābir. "**Naẓariyyat al-fann ʾinda l-Fārābī**" ("Teorija al-fann-a kod al-Fārābīja"). U: *Qirāʾat al-turāṯ al-naqdī* (*Lektira o kritičkoj ostavštini*). Damask, 1991. str. 12. Usporedi i sposobnost proizvođenja dobrovoljnih radnji bez intelektualne refleksije, Al-Jurjānī, ʾAlī b. Muḥammad. ***Kitāb al-Taʾrīfāt***. Kairo: Muṣṭafā al-Ḥalabī, 1357/1938. str. 130.

Također, čini se bitnim navesti i podatak kako je riječ *al-ṣināʾah* kao prijevod grčkog *technē* bila u upotrebi i u osmansko-turskom jeziku kao izvedenica, sinonim za *sānat*, *sanatları* u značenju *'vještina/zanat'* ili kao zanatlija *sanatçılar*, što se koristilo u odnosu na svjesno djelo *homo islamicusa* (npr. arhitekata, minijaturnih slikara, pjesnika i kaligrafa), a bilo je ispunjeno metafizičkim smislom kreativne energije.

[14] Kutsch, Wilhelm (ur.). ***Arithmetics of Nichomachus of Gerasa: Kitāb al-Madkhal ilā ʾilm al-ʾadad***. Bejrut: Imprimerie Catholique, 1959. str. 11.

[15] ***Ibid***. str. 14.

znanja), odnosno kovanica *funūn al-adab*, postala je čvrsto kanonizirana u 14. i 15. stoljeću, kao što je vidljivo iz samog naslova poznate enciklopedije al-Nuwayrija (um 1332.) *Nihāyat al-arab fī funūn al-adab* ("Konačni cilj [Najveća želja] u granama lijepog ponašanja").[16] Međutim, želimo naglasiti kako je i fraza *funūn al-ʾilm* već u 10. stoljeću bila kanonizirana u značenju *grana znanja*, tj. **nauka**, i uključivala poeziju među logičke nauke, koje je u potpunosti u svojim naučnim filozofskim tekstovima prikazao i osvijetlio Ibn Sīnā.[17]

[16] Al-Nuwayrī. ***Nihāyat al-arab fī funūn al-adab***. Izdanje drugo, sv. 33, Kairo: Dār al-Kutub al-Miṣriyya, 1929.

Dakle, *al-fann* se ovdje odnosi na *polje ili kategoriju znanja*. Iz tog razloga ovdje nerado prevodimo riječ *funūn* u al-Nuwayrijevom naslovu kao "umjetnosti" već kao *ṣināʾat al-taḥsīn*, jer je moguće doći do pogrešnog zaključka da je al-Nuwayri kanonizirao *edeb* kao *al-fann*.

[17] Ibn Sīnā je definirao *poeziju* kao *al-kalām al-mukhayyil al-muʿallaf* ("maštoviti sastavljeni govor"), tako da u zaključku umjesto riječi *al-ṣināʾah* koristi frazu *ʾilm al-šiʾr* ("nauka o poeziji"). U svom djelu *Kitāb al-shifā* koristi naslov *fann al-šiʾr*, doduše očito ne u modernom smislu *umjetnosti*, već jednostavno označava granu logike koja se temelji na neoplatonskom grčkom prototipu.

Vidjeti, Al-Badawī, ʾAbd al-Raḥmān. ***Arisṭūṭālīs: Fann al-shiʾr***. Bejrut: Dār al-taqāfa, 1973., str. 95, 198.

Ibn Sīnāovo djelo *Kitāb al-shifā* sastoji se od četiri knjige posvećene logici, prirodnoj filozofiji (*ṭabīʿiyyāt*), matematici (*riyāḍiyyāt*) i metafizici (*ilāhiyyāt*).

Vidjeti i Ibn Sina (Avicena). [***Kitab al-Shifa*** (*Sanatio*) - *latinski - ekstrakt*]. ***De animalibus, per magistrum Michaelem Scotum de arabico latinum translatus***. Venecija, Giovanni i Gregorio de Gregoriis, de Forlivio, oko 1495.

■ ŠEIK NASSER SABAH AHMED AL-SABAH 1975. FORMIRAO JE KOLEKCIJU AL-FANN – UMJETNOST IZ ISLAMSKE CIVILIZACIJE. (ARHIV M.A.A.)

Premda, kada je o (muslimanskoj) estetici riječ, mora se kazati kako nisu postojale izričite rasprave o toj temi, niti su postojala ***pravila*** o tome šta je činilo, a šta nije činilo odgovarajuće principe u mogućem izrazu *al-džamāl*, odnosno u poimanju *al-ṣināʾah* unutar akta činjenja slikovne forme lijepom *ṣināʾat al-taṣwīr*. S obzirom na to da su unutar tradicionalne sistematizacije znanja **djelanje** – *al-ṣināʾat homo islamicusa* i **vjera** – *al-dīn* neraskidivo povezane; shodno tome, čini se da Poslanikova izreka: "Bog je lijep i voli ljepotu" može smatrati primordijalnim temeljem (muslimanske) estetike – *al-džamāl*. U okviru tradicije – *al-athar*, *homo islamicusu* je ostavljeno dovoljno slobode da do estetiziranih djela dođe slijedeći niz modela ili tipičnih oblika koje će koristiti ili usvojiti u skladu s okolnostima i određenim ciljevima djelanja/*ṣināʾata*. Budući da *qadar/ṣināʾat* ima i evidentnu obaveznu duhovnu funkciju, te zbog svoje intimne veze s formom i sadržajem Objave, takva veza između *qadar/ṣināʾata* i od *Boga objavljene Riječi – Kur'ana*, odnosno *Božijeg govora – kalāmullah* nije mogla jednostavno biti na planu društveno-političkih promjena koje je islam pojavom, ekspanzijom i dostupnošću donosio i nosio; odgovor upravo leži u samoj tradiciji religije – *al-sunnah*. Prema tome, moguće je doći do zaključka da su veze između vjere – *al-dīn* i ljepote – *al-džamāh*, odnosno estetike – *al-džamāl* u domeni tradicionalne sistematizacije znanja – *ṣināʾat al-ʾilm* bile i ostale organske prirode.

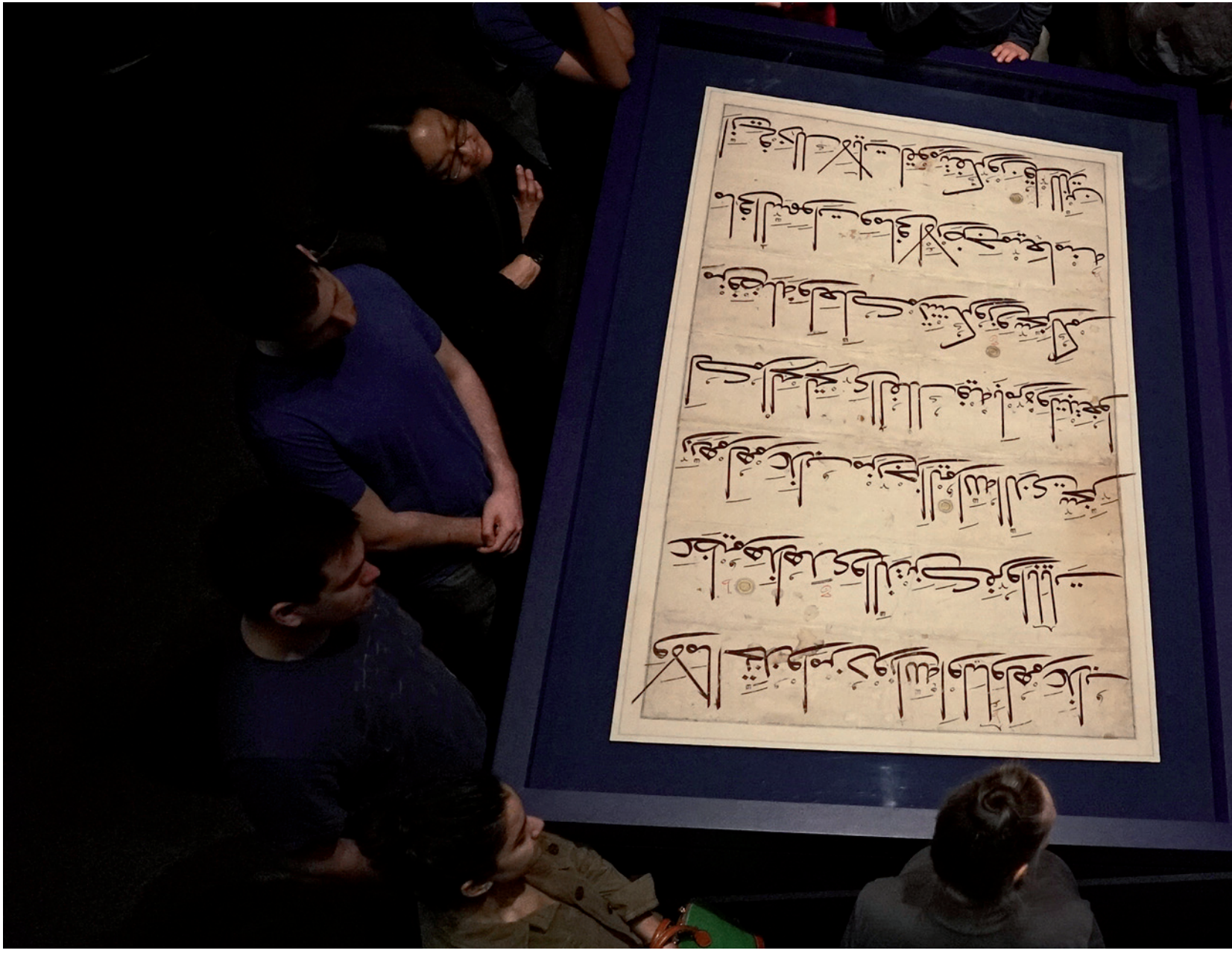
■ KARAKTERISTIČNI PRIMJER KORIŠTENJA RIJEČI AL-FANN ZA "UMJETNOST ISLAMSKE CIVILIZACIJE" I NJEGOVOG PREVODA NA RAZLIČITE JEZIKE. (ARHIV M.A.A.)

Iz navedenog proizlazi da sistematizacija znanja unutar *qadar/ṣināʾata* predstavlja prirodni izdanak Objave, koja naglašava dobrotu, istinu i znanje, dok glavni naglasak stavlja na lijepa djela – *al-aʾmāl al-ḥasanah*. Prema tome, moguće je iščitati i osnovni zadatak *qadar/ṣināʾata*, osim učešća u ispunjavanju potrebnih funkcionalnih zahtjeva, da treba iskazati i svrhovit osjećaj za ljepotu. **Smislena ljepota** zahtijeva i kvantitativnu dimenziju odgovornosti, koja se uglavnom postiže kroz proces pragmatičnih prilagođavanja, te kvalitativnu dimenziju, izraženu uglavnom kroz odgovarajuće estetske kategorije.

Dakle, s duhovne i etičke tačke gledišta, estetika – *al-džamāl* u osnovi je fundirana, nadahnjuje se i potječe iz kur'anske poruke, čije se vrijednosti posredstvom djelanja/*ṣināʾata* pretakaju u primjerene estetizirane oblike. Radi toga je bilo koja vanjska slikovna forma nadopunjena unutarnjom stvarnošću koja je njezina skrivena unutarnja (ezoterična) bît – *al-bāṭin*. Vanjski, egzoterični oblik, ili *al-ẓāhir* (*evidentan, očigledan, prividan, jasan, otvoren, upadljiv, manifestan, vidljiv*), naglašava kvantitativni, fizički aspekt, koji je očit, te i lahko razumljiv. Da bi se spoznao suštinski, kvalitativni, ali skriveni aspekt, ili unutarnji – *al-bāṭin* u njegovoj cjelovitosti, mora se istražiti znanje i razumijevanje *qadar/ṣināʾatove* vanjske i temporalne stvarnosti unutar nauke o slikovnoj problematici – *ʾilm al-taṣāwīr* (domena tradicionalne sistematizacije znanja – *ṣināʾat al-ʾilm*), kao i suštinska i unutarnja tjelesnost; unutar *al-bāṭina* nalazi se vječna ljepota svakog predmeta, objekta ili modela. Upućen, odnosno učen pojedinac jeste onaj koji shvaća logiku djelanja/*ṣināʾata*, dok neuk čovjek cijeni samo njegovu spoljnju estetsku vrijednost. Ovaj interpretativni koncept *homo islamicusovog qadar/ṣināʾata* čini najvažniji filozofski aspekt estetike – *al-džamāl*, za razliku od okcidentalno-novorazvijenog koncepta date naučne oblasti.

SMOTANI SVITAK KUR'ANA. KALIGTAF IBRAHIM MUHAMMAD SALIH LAHORI, BAHAWALPUR, DANAŠNJI PAKISTAN, 1862. (ARHIV M.A.A.)

DVA LISTA IZ JEDNE OD NAJVEĆIH KOPIJA KURʾANA IKADA URAĐENIH, KOJU JE ISPISAO KALIGRAF UMAR AQTA ZA TIMURA. ORIGINALNI RUKOPIS JE VJEROVATNO NASTAO U SAMARQANDU **1400.** © ARTHUR M. SACKLER GALLERY.

■ SKORO SVA OKCIDENTALNO-AKADEMSKA TUMAČENJA HOMO ISLAMICUSOVOG ASPEKTA DJELANJA/SINÁ'ATA NEMAJU NIKAKVA ZNAČENJA BEZ UTEMELJENE ANALIZE AUTOHTONOG ARAPSKOG NAZIVLJA U SMISLU NJEGOVOG TRADICIONALNO-KONKRETNOG POIMANJA I KARAKTERA OSTVARENOG MODALITETIMA DISKURSA QADAR/SINÁ'ATA. (ARHIV M.A.A.)

Konkretni okcidentalno-akademski pogledi na *umjetnika* i nastanak *umjetničkog djela* nasuprot *homo islamicusa* i estetiziranog djelanja/ṣināʿata unutar qadar/ṣināʿata

Ako se bar jednim dijelom osvrnemo na moderni i savremeni karakter okcidentalno-akademskog tumačenja, moguće je pod pokroviteljstvom izblijedjele Marxove i sadržajno manifestne ako se bar jednim dijelom frojdovske doktrine sondiranja, kopajući doći do potencijalnih oblika uništavanja fizičkih aspekta djelanja/*ṣināʾata* posredstvom zanemarivanja unutarnjih aspekta slikovnog, ali i onog *homo islamicusovog*, pa je moguće svjedočiti o otkopavanju „iza" ili „ispod" teksta kako bi se našao podtekst koji je onaj, navodno, „istinski". Takve najznamenitije i najutjecajnije moderne te savremene doktrine zapravo se mogu svesti na elaborirani hermeneutički sistem, agresivne i nemilosrdne teorije tumačenja i razumijevanja kao *općih sveobuhvatnih načela mišljenja* okcidentalno-akademskih svjetonazora.[18] Svi se vidljivi fenomeni stavljaju u zagrade, Freudovom frazom rečeno, kao *manifestani sadržaji*. Ipak, i kao takvi sadržaji se ne istražuju, a oni se neminovno trebaju i moraju analizirati/razjasniti i „staviti sa strane", kako bi se dodatnom analizom i proučavanjem „ispod" ili „iza" njih pokušalo pronaći odgovarajuće značenje – sadržaj utemeljen na istini – *al-ḥaqīqa*, tradiciji – *al-sunnah*, ali i realnosti – *al-wāqiʿ* koja mu pripada, ... i istina kao takva je nešto drugo pored egzistencije te se odnosi na ono što je realizirano (u bitku). Za Freuda su to, između ostalog i tekstovi (npr. o tumačenju različitog sadržaja sna) – što se tretiraju kao prilika za tumačenje.[19] Prema Marxu i Freudu, ti događaji izgledaju samoshvatljivi.

---

[18] Vidjeti, Deretić, Irina. „**Da li nam je hermeneutika uopšte potrebna : Platon o umeću tumačenja**". U: *Filozofija i društvo / Philosophy and Society*. (2011);22(2):215-228.

[19] Vidjeti, Freud, Sigmund. ***Tumačenje snova***. Zagreb: Stari Grad 2000. [izv.: Freud, Sigmund. „Die Traumdeutung". Beč, 1900].
U ovoj Freudovoj eponimnoj knjizi predstavljana je analiza generalne dinamike snova i interakcija koja se odvija između nesvjesnog i svjesnog, kao i definiranje pojmova latentnog i manifestnog sadržaja.
Vidjeti i Fulgosi, Ante. P***sihologija ličnosti: teorije i istraživanja***. Zagreb: Školska knjiga, 1997. str. 31.

Zapravo, kada je riječ o djelanju/*ṣināʾatu homo islamicusa*, oni definitivno nemaju nikakva značenja bez utemeljene interpretacije adekvatne uzročnosti vjerske komponente, analize osobnosti začetnika/dizajnera estetizirane reprezentacije, te analize autohtonog arapskog nazivlja u smislu njegovog tradicionalno-konkretnog poimanja i karaktera ostvarenog modalitetima diskursā *qadar/ṣināʾata*. ***Razumjeti***, nasuprot ***ne razumjeti*** znači protumačiti na osnovu činjeničkog stanja. A protumačiti znači iznova formulirati date fenomene, zapravo pronaći njihov ekvivalent ulazeći u dubinu samog fundiranog porijekla i način aktualizacije.

Naravno, ne mislimo na tumačenje u najširem smislu, u kontekstu u kojem bi Nietzsche kazao: „Ne postoje činjenice, postoje samo tumačenja" (*There are no facts, only interpretations*).[20, 21]

Ibn Sīnā (um. 1037.) je smatrao da svaka nauka počinje od tvrdnje koju ona sama ne može demonstrirati, pa je tako razlikovao „predmet"– *al-mawḍūʾ* intelektualne aktivnosti/nauke – *al-ʾilm* od pitanja ili ciljeva

[20] Vidjeti, Niče, Fridrih. ***Volja za moć***. Beograd: Dereta, 1991. str. 311.

[21] [...] *it is precisely facts that do not exist, only interpretations* [...] kako je u „**The Portable Nietzsche**" preveo Walter Kaufmann.

(bukvalno tražene stvari – *al-matlūbah*) unutar nje. Ono što je zajedničko svim pitanjima jeste postojanje kao *postojanje* – *al-mawdžūd bi-mā huwa al-mawdžūd*, a budući da je to njihov temelj/polazna tačka, Ibn Sīnā je *postojanje* identificirao kao predmet metafizike s ciljem gradnje i definiranja njezine najopćenitije terminologije. Amos Bertolacci, profesor povijesti srednjovjekovne filozofije (islamska filozofija), navodi da je Ibn Sīnā formirao prvu koherentnu i sistematsku artikulaciju teme metafizike, zadržavajući njezine glavne karakteristike "stvari koje se traže" (Aristotel), uključujući uzroke i *Uspostavljača bitka*.[22] Osnova za Ibn Sīnāov dokaz postojanja *Prvog Nepokretnog Pokretača* počinje identifikacijom samog sebe i analizom postojanja, te potencijalnih različitih načina pojedinačnih postojanja. U tom smislu, on identificira neophodno ili nužno – *al-wādžib*, *moguće i nemoguće kao najosnovnije načine razmatranja postojanja*.[23]

---

[22] Bertolacci, Amos. „**Uspjeh Ibn Sīninog modela**". U: *Zasnivanje metafizike kao nauke*. *Logos - časopis za filozofiju i religiju*, Tuzla: Centar za kulturu i edukaciju (2017);5(1-2):161-165.

Izvorna verzija članka je objavljena u ***Routledge Companion to Islamic Philosophy*** (ed. R. C. Taylor, L. X. Lopez Farjeat). London-New York, 2015., str. 185-196.

Američki historičar Will Durant, parafrazirajući slavnog Aristotela, napisao je: „Mi smo ono što uvijek iznova činimo. Izvrsnost, dakle, nije čin, već navika."

Durant, Will. ***The Story of Philosophy: The Lives and opinions of the world's greatest philosophers from Plato to John Dewey***. New York: Simon & Schuster, 1926., str. 74, fusnota 51.

On je sažimao Aristotelove komentare u „Nikomahovoj etici".

U II knjizi ***Nikomahove etike***, navodi: „Izvrsnost, dakle, budući da je od ove dvije vrste, intelektualne i moralne, intelektualna izvrsnost duguje svoje rođenje i rast uglavnom pouci, i stoga zahtijeva vrijeme i iskustvo, dok je moralna izvrsnost rezultat navike ili običaja."

[23] Vidjeti, Shehadi, Fadlou. „**Arabic and 'to be'**". U: Verhaar J. W. M. (ur.). *The Verb 'Be' and Its Synonyms*. New York, 1969. str. 112-125.

Abū ʾAlī al-Ḥusain ibn ʾAbd Allāh ibn Sīnā vjerno prateći al-Fārābījevu distinkciju između ontologije i filozofske teologije formulirao je metafiziku. Metafizika je tako građena kao jedna istinska analitika bitka – *al-wudžūd*, odnosno apsolutna ekstenzija koja označava apsolutnu izvjesnost bivanja – *al-mawdžūd al-almuṭlaq* pa se predicira svemu što može imati ikakvu stvarnost. Ovo je moguće zato što se ibn Sīnāov pristup ovoj nauci pita i o onome što je primarno u odnosu na opažajnu egzistenciju.

U Ibn Sīnāovom sistemu isključivo se izučavaju „stvari izdvojive od materije po svojoj subzistenciji i definiciji", te u tom smislu njegov pristup metafizici tretira i *Prvi Uzrok svih stvari*, koji je *Prvi Nepokretni Pokretač*, te istovremeno *Uspostavljač bitka*. Samim tim, njegov pristup metafizici na indirektan način legitimira i uzroke mogućeg slikovnog bilježenja modalitetā *qadar/ṣināʾata*, odnosno svih aspekata homo islamicusovog mišljenja, spoznavanja i rada.

Detaljnije o razvoju Ibn Sīnāove koncepcije i njegovom oslanjanju na al-Fārābīja vidjeti u: Bertolacci, Amos. "**From al-Kindī to al-Fārābī: Avicenna's Progressive Knowledge of Aristotle's Metaphysics According to his Autobiography**". *Arabic Science and Philosophy*. (2001);1/2:257-295.

Nasuprot Ibn Sīnāovoj metafizici – *mā ba'da' al-ṭabīa'* (srednjovjekovni lat. *metaphysica*; grčki τὰ μετὰ τὰ φυσικά: *iza spisa fizike*) u kontekstu kritičkih osvrta na metafiziku kao filozofsku disciplinu uopće, ispostavlja se da je Nietzscheovo poimanje čovjeka kao kreativca vrijednosti posljedica ideje subjekta kao centralnog motiva modernog doba i njegove metafizike bez bilo kakvog utjecaja *Prvog Uzroka* svih stvari. Friedrich Nietzsche (um. 1900.) nije priznavao nikakve činjenice niti vjerovao u bilo kakav objektivni poredak stvari, kao što nije vjerovao ni u kakav općeobavezni sistem vrijednosti. Po njemu, ništa nije „dato" da bi se naprosto moglo upotrijebiti kao materijal vjerske spoznaje ili djelanja/*ṣināʾata*, već sve tek nastaje kroz neposredno saznanje uz određenu aktivnost. Nasuprot pozitivističkom preduvjerenju da samo činjenice postoje, upravo postoji i suprotno – *činjenica nema*, *postoje samo tumačenja*.[24]

Također, dok Nietzsche proglašava da su „filozofija, religija i moralnost simptomi dekadencije",[25] anksiozno-okcidentalni akademizam pokreće *sukob* kojim želi postići da oni koji posjeduju ove simptome, nesekularne kulture, oni koji vjeruju u objektivni moralni poredak na vjerskom utemeljenju – *akhlāq* budu *drugi i drugačiji*.[26] Ustvari, iznosi se tvrdnja kako ti *drugi* trebaju biti transformirani u jednu *ahistoričnu bezidentitetnu masu*, ili izolirani i isključeni iz reprezentacije njihovih postojećih razmišljanja i to smiješnom ironijom. Nadalje se insistira da takvi, tj. *drugi* i *drugačiji* čak budu prevedeni, ili pak uspješno preobraženi u nositelje, odnosno u predvodnike velikog narativa sekularizma (od latinske riječi *saeculum*, koja ukazuje na sve ono što ne pripada religiji).

Navedeni Nietzscheov stav je umnogome utjecao na opredjeljenje nekih predstavnika okcidentalnog akademizma, kada je riječ o pristupima prema specifičnom konceptu djelanja/*ṣināʾata homo islamicusa* unutar tradicionalnog određenja nauke o slikovnom – *ʾilm al-taṣāwīr*, odnosno modalitetima diskursa *qadar/ṣināʾata*, ali, dakako, kao takvo djelanje/*ṣināʾat* nije bilo jedino prisutno u formi ručnog rada – *ṣināʾat al-nitāj*. Poznato je da se tzv. *opća priroda okcidentalne umjetnosti*, po stavovima sopstvenog akademizma spoznaje iz *povijesti umjetnosti*, bavi tumačenjem i istraživanjem *umjetničkih djela* sagledavajući njihovo porijeklo, nastanak, političke, društvene i kulturološke odrednice. Osim toga, analiziranje i razjašnjavanje *tajni* bilo koje *umjetnosti* također je zadatak tog istog akademizma,

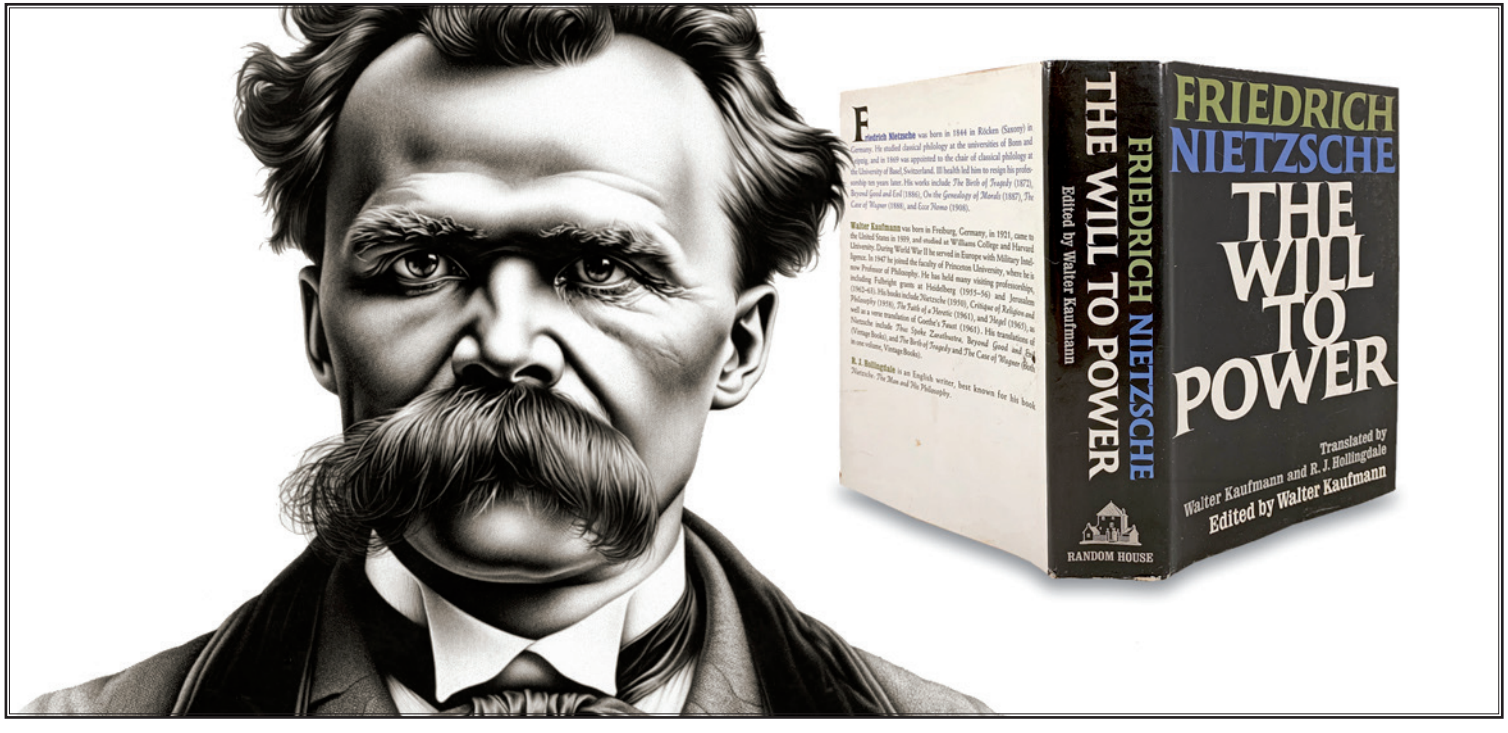
---

[24] Usporedi, Jelkić, Vladimir. ***Nietzsche : povratak vlastitosti***. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2001. str. 61.

[25] Nietzsche, Friedrich. ***Volja za moć : Pokušaj prevrednovanja svih vrijednosti*** (prev. Ante Stamać). Zagreb: Mladost, 1988. str. 408.

[26] ***Ibid***. str. 22.

posredstvom predočavanja onoga što je čak i nemoguće, iskazivanja osjećaja, viđenja nevidljivog, prodiranja u sam duh stvari... Estetika kao nauka o osjetilnoj spoznaji, kao grana filozofije, trebala bi da pomogne u pristupu *umjetnosti* i trebala bi se brinuti za otkrivanje ideje ljepote u *umjetnosti uopće*. Čini se da bez analitičko-sintetičkih višestoljetnih istraživanja u različitim civilizacijskim strukturama nije moguće doći do sistemski cjelovitog pojma ili pojmova što karakteriziraju *lijepe umjetnosti*.

Ustanovljeno je da su se počeci historijske svijesti u okcidentalnom poimanju *umjetnosti* oglasili paralelno s estetikom. Objektivna stvarnost promatrana je kao izvor ljepote koju su *umjetnici* predstavljali u svojim radovima kroz *mimezis*.[27] Nepobitna je i činjenica da je oblast koja se označava terminom ***umjetnost*** od svog nastanka tražila

[27] ***Mimezis*** [starogrčki: μίμησις (*mīmēsis*), od μιμεῖσθαι (*mīmeisthai*), „imitirati"] je kritički i filozofski izraz koji ima širok dijapazon značenja, a označava oponašateljski odnos *umjetnosti* prema stvarnosti. Izvorno promatrano, koncepcija *umjetnosti kao mimezis*

■ FRIEDRICH NIETZSCHE (1844.–1900.), NJEMAČKI FILOZOF I KULTURNI KRITIČAR I NJEGOVA KNJIGA "VOLJA ZA MOĆ", RANDOM HOUSE, NEW YORK, 1967. (ARHIV M.A.A.)

uzore, ideje i ideale u **imitaciji prirodnih ljepota**, koju su *umjetnici* postizali formom transformacije, subjektivizacije i idealizacije prije nego što je djelo, kao takvo, bilo predstavljeno javnosti. Subjektivizacija u *umjetničkim djelima* poseban je značaj dobila na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće uz pojavljivanje i definiranje pojma *ukusa* (lat. *gustus*) – sistema estetskih pogleda, odnosno u širem smislu te riječi individualno estetsko mjerilo osjećanja za lijepo. Pod tim pojmom podrazumijeva se ono što bi moglo biti *umjetnički vrijedno* u datom vremenu odnosno aktualizirani smisao za lijepo. Uobičajeno se koristi za mogućnost donošenja određenog suda o estetiziranim predmetima koji odgovaraju određenom **stilu** (lat. *stilus* od grč. στυλος – *stylos*, držak, pisaljka). Tako osnovni princip ***ukusa*** i *umjetnosti* biva vezan za *osjećajno ispunjenje*, koje se shvaća kao *zasebna moć čulne spoznaje*. Aktivnim promatranjem ***umjetničkih djela***, pored nehotičnog opažanja ulazilo se u dublja tumačenja, koja postaju *vrijednosni sudovi* o nečem što pruža estetski užitak; donose se sudovi o sviđanju ili nesviđanju onog što je pred promatračem. Upravo tad, unutar analitičkog lanca prosuđivanja otvara se mogućnost za povijesno shvaćanje estetskih fenomena, njihovo sagledavanje, evidentiranje i proučavanje. Tako se problematika *umjetnosti* i fenomena okcidentalnog ukusa realizira u shvaćanju onoga što se vidi, te afirmiranju onog što se podrazumijeva pod *umjetnošću* i osjećaja za ono što je lijepo ili ono što se smatra manje lijepim, odnosno „nelijepim".

Međutim, mora se priznati kako tzv. *umjetnička dostignuća* nastala u prošlosti uslijed različitih pogleda na društvene, političke, religiozne i uopćeno promatrano kulturne situacije određenog vremena, a samim time i zbog različitog pogleda na eventualnu ulogu i značaj mogućeg tradicionalizma (stav prema cjelokupnom kulturnom nasljeđu), ali i neke tradicije stanovitih vrijednosti, tako i u analitičkoj obradi, doduše, nisu imali prisutnost istih metodoloških pristupa.

Kada je riječ o estetiziranom djelanjau/*ṣināʾatu* i, prije svega o karakterističnim modalitetima diskursa *qadar/ṣināʾata*, imamo u vidu fenomene društvenog života *homo islamicusa* koji pripadaju njegovoj autohtonoj kulturnoj tradiciji, koju okcidentalni akademizam ne želi da prepozna, drugačije kazano ne želi da pokuša razumjeti i uvažiti posredstvom vlastitih analiza unutar poimanja *filozofije historije umjetnosti*. Bilo bi neophodno respektirati i shvatiti fenomene društvenog života koji pripadaju *homo islamicusovoj* autohtonoj bezvremenoj kulturnoj tradiciji, koja svoje

nastaje u okviru shvaćanja da je filozofija iznad pjesništva, te je imao veliku ulogu u raznim estetskim raspravama.

porijeklo i fundamentalno utemeljenje bazira, kako je već kazano, na Objavi, *sunnetu* – *al-sunnah*, Poslanikovoj normi i *hadisima* (ar. *al-ḥadīth*, pl. *al-aḥādīth*) – Poslanikovim usmenim iskazima. Tako određene autorefleksivne konstante – *al-thawābit al-islāmiyyah*, odnosno sve ono što je propisano kao stroga obaveza – *al-farḍ*, nužna obaveza – *al-wādžib*, zabranjeno djelo – *al-ḥarām*, te ono što je naređeno – *al-maʾmūr bihi*, ono što je preporučeno – *al-mandūb*, ono što je pokuđeno – *al-makrūh*, ono što je dopušteno – *al-ḥalāl*, uz propisane dužnosti – *al-farāʿiḍ*, kao što su molitve *namaz* – *al-ṣalāh*, post – *al-ṣawm*, davanje *zekjata* – *al-zakāh*, *hadždž* – *al-ḥadždž*...,[28] *homo islamicus* treba i mora ispoštovati. Prisutna su i određena mišljenja da mu dok sve navedeno/potrebno ostvari, odnosno zadovolji, navodno, ne ostaje mnogo vremena za bavljenje djelanjema/*ṣināʾatom*. Budući da smo se upoznali sa više životopisnih činjenica *homo islamicusa*,[29] moguće je svjedočiti tome da mu je ipak pruženo dovoljno prostora kako za tumačenja tako i za misaonosti o vlastitom praktično-konstruktivnom djelanju/*ṣināʾatu*, u kojem je prepoznatljiv jasan i živopisan pečat stavova kako konzervativno-dogmatskih tako i tradicionalno orijentiranih učenjaka.

Poznato je kako se *homo islamicus* za razliku od *umjetnika* u okcidentalnoj civilizacijskoj strukturi (čija djela i njihov konačni rezultat imaju određena obilježja svojstvena dobu i *stilu* u kojem nastaju) kretao u okviru svojevrsno permanentnih fenomena društvenog života, u njegovoj autohtono-kontinuiranoj tradiciji djelanja/*ṣināʾata* neprolaznog karaktera. Interesantna je pojavnost da se djelanje/*ṣināʾat homo islamicusa* promatra i analizira po *kanonizaciji okcidentalne umjetnosti* u nastojanju da se takav vid *spontane originalnosti* ograniči na dinastijsku problematiku, naciju, neku etničku skupinu, moguće razdoblje ili čak nepostojeći *stil*.[30] Tako se čini kako je *homo islamicusova* spontanost djelanja/*ṣināʾata* jedino uvezana s vizualnom kulturom definiranog mjesta u datom vremenu, kada su

---

[28] Usporedi, Ayoub, M. Mahmoud. ***The Qur'ān and Its Interpreters***. Svezak I, New York: State University of New York Press, 1984. str. 18.

[29] Riza-yi 'Abbasi, Qasim ibn 'Ali, Bihzad, Amir Khusrau Dihlavi, Šah Quli, Mustafa ibn Vali, Habiballah of Sava, Maulana Azhar, Abu'l Qasim Firdausi, Farrukh ibn `Abd al-Latif, Amir Khusrau Dihlavi, Nizami, Kamal Muhammad, Muhammad ibn Badr al-Din Jajarmi, Matrakčı Nasuh, odnosno Nasuh bin Karagöz bin Abdullah el-Visokavi el-Bosnavî...

[30] Želimo naglasiti kako tradicionalna nauka o slikovnom *homo islamicusa* – *ʾilm al-taṣāwīr* ne poznaje *stilsko određenje* kroz vremenske periode, odnosno *umjetničke trendove ili stilove*.

ljudi (ili barem njihove vođe – dostojanstvenici) zagovarali izvjesnu sadržajnost religije/vjerovanja.[31] Slijedom takvog stava, okcidentalno polje „islamske umjetnosti" promatra se kao neobična anomalija jer ... *to nije ni razdoblje ni stil, niti je ograničeno na jednu zemlju ili neku regiju.*[32]

Čini se da je osnovni problem autorā okcidentalne orijentacije *historije umjetnosti* suočavanje sa bilo kojim pokušajem integriranja *homo islamicusovog* djelanja/*ṣināʾata*, kao i diskursā *qadar/ṣināʾata* u šire područje okcidentalne/opće *historije umjetnosti*, ustvari, nemoguće analitičko sagledavanje i obuhvaćanje cjelokupne kulturne širine njegovog izraza; od usputnog tumačenja samog islama kao vjere do negiranja islama kao cjelovite i kontinuirane kulture i tradicionalne civilizacijske strukture.[33]

Ipak nije sve tako crno, jer postoje naučnici kao što je bio Oleg Grabar (um. 2011.), koji je uvažavajući akt činjenja slikovne forme lijepom – *ṣināʾat al-taṣwīr* iskazao vlastiti stav o mogućim razlozima karaktera neshvaćanja *homo islamicusovog* estetiziranog djelanja/*ṣināʾata* unutar okcidentalnog akademizma:

> „[...] stavovi i mišljenja [...] razvijeni su u formi gledišta ili razmišljanja zapadnog promatrača koji je nastojao razumjeti takvu umjetnost. Ona ne potječu od **muslimanskog iskustva**, i to je zaista problem s kojim se susreću

[31] Prema mišljenju teologa, čovječanstvo posjeduje urođenu biološku sklonost sukladno obožavanju, a pojam 'božanskog' može se shvatiti kao ono čemu pojedinci teže ili se žrtvuju da bi postigli. Kada društvena skupina, bez obzira na svoju veličinu, odbaci pojam *božanskog,* često se pojavljuje alternativni oblik štovanja - neka vrsta nižeg, *podbožanskog*

[32] Dodatnu argumentaciju o mogućem paralelizmu između kategorija „zapadne" i „islamske umjetnosti" vidjeti u: Necipoğlu, Gülru. „**The Concept of Islamic Art : Inherited Discourses and New Approaches**". U: Benoît Junod, Georges Khalil, Stefan Weber i Gerhard Wolf (ur.). *Islamic Art and the Museum*. London: Saqi, 2012. str. 17-23. Dostupno na: https://arthistoriography.files.wordpress.com/2012/05/necipogludoc.pdf. Posljednji put posjećeno 10. 10. 2022. Za rasprave o „zapadnom kanonu", vidjeti posebno izdanje, Camille, Michael (et. al.). "**Rethinking the Canon**". *The Art Bulletin : Past, Present, and Future*. 1996;78(2). Scalar project of the Alliance for the Networking of Visual Culture in the University of Southern California, str. 198-217. Dostupno na: https://www.jstor.org/stable/i354088. Posljednji put posjećeno 10. 10. 2022.

[33] Nešto drugačiji, ali ipak distanciran odnos prema *homo islamicusovom* djelanju/*ṣināʾatu* imao je Oleg Grabar, izrazivši to sljedećim stavom: „Sve te tvorevine, može se tvrditi, moraju se prije svega shvatiti kao izrazi, tako rečeno, antropološki definirane kulture, vezane možda vjerom islama, ali ne više od toga [...]" (akcentirao, aut.).

Usporedi, Grabar, Oleg. ***The Formation of Islamic Art***. New Haven – London: Yale University Press, 1973. str. 1; Usporedi i Grabar, Oleg. "**Islamic Art : Art of a Culture or art of a Faith**". *Art and Archaeology Research Papers*, 1978. Januar; (svezak 11), Washington: AARP (American Association of Retired Persons) The Magazine. str. 1.

> gotovo svi znanstvenici u polju koje je do sada tradicionalna i savremena muslimanska kultura pružala kao vrstu intelektualnog i verbalnog okvira [...] onima koji su izvan same kulture. Po svoj prilici, postoji mnogo više primjera za estetsku i kreativnu procjenu unutar tradicije nego što su do sada prepoznate." (akcentirao, aut.)[▾34]

Premda se Grabar poziva na procjenu tradicije unutar poznatog, a za mogućnost kvalitetnije i odgovornije procjene, u tekstualnom sadržaju koji slijedi ne podrazumijeva proces određivanja identiteta posredstvom autorefleksivnih diskursa unutar islama, naprotiv i on zastupa tvrdnju kako je neminovno takav fenomen shvatiti izvana uz poimanje da su njegovi stavovi kao *preliminarog* karaktera.[▾35]

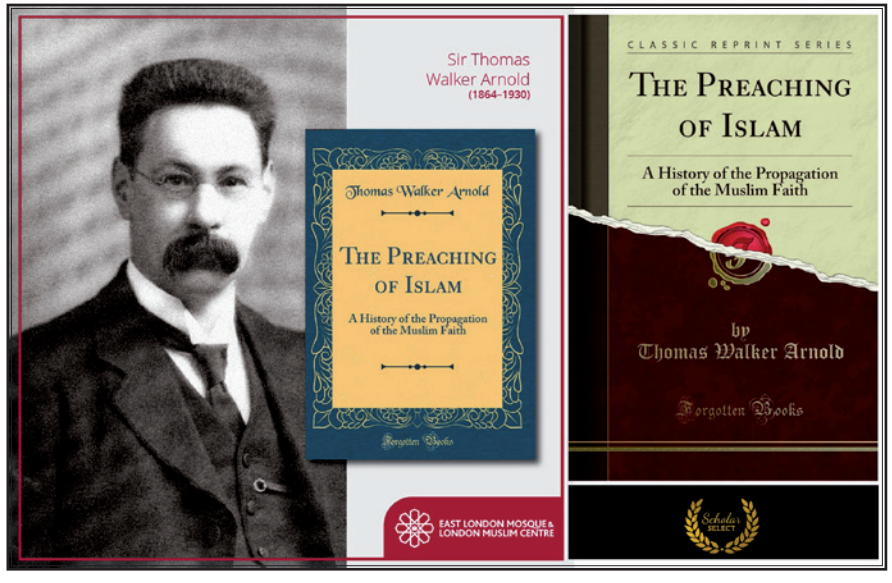
[▾34] Grabar, Oleg. „**What Makes Islamic Art Islamic?**". U: *Islamic Art and Beyond : Constructing the Study of Islamic Art*, svezak III, poglavlje XVIII. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2006. str. 248.

[▾35] Pored navedenog, O. Grabar smatra da postoji izražena potreba za uspostavom *vizualne teorije* (engl. *visual theory*), koja bi bila duboko ukorijenjena unutar okvira specifičnih za kulturu, a koja bi se odnosila i na polje mogućih islamskih studija, kao i potreba opreznog korištenja bilo kojeg 'uvezenog razumijevanja'. Nažalost, kako je to i inače Grabar prakticirao, značenje 'uvezenog razumijevanja' nije dodatno objašnjeno, pa nije jasno da li se ono odnosi na razumijevanje muslimanskih ili okcidentalno-vesterniziranih mislilaca?

Usporedi ovo mišljenje sa stavom: Olin, Margaret. ***The Mediation of Ornament by Oleg Grabar (Reviewed Work)***. *The Art Bulletin*, svezak 75, br. 4. New York: College Art Association of America, decembar 1993., str. 728-731.

■ VISOKI PREDSTAVNICI MUSLIMANSKE KULTURNE, NAUČNE I DRUŠTVENE JAVNOSTI SU RESPEKTIRALI GRABAROVO ISTRAŽIVANJE I NAGRADILI VISOKIM PRIZNANJIMA. NAŽALOST, NJEGOVO TEORIJSKO SHVAĆANJE „ISLAMSKE UMJETNOSTI", IPAK SE KRETALO UNUTAR OKCIDENTALNOG AKADEMIZMA. DODJELA PRIZNANJA "AGA KHAN" OLEGU GRABARU, NAGRADE ZA ARHITEKTURU U DOHI, U KATARU, **24.11.2010.** (ARHIV M.A.A.)

Ipak, unutar ovog potpoglavlja kako se ne bi stekao pogrešan dojam da baš niko od okcidentalno-akademskih historičara i teoretičara nije ništa pozitivno rekao o islamu i onome što su sami imenovali „islamskom umjetnošću“, želimo izdvojiti i predstaviti bar trojicu autora koji su u okvirima mogućeg pokušali dati utemeljena vlastita viđenja.

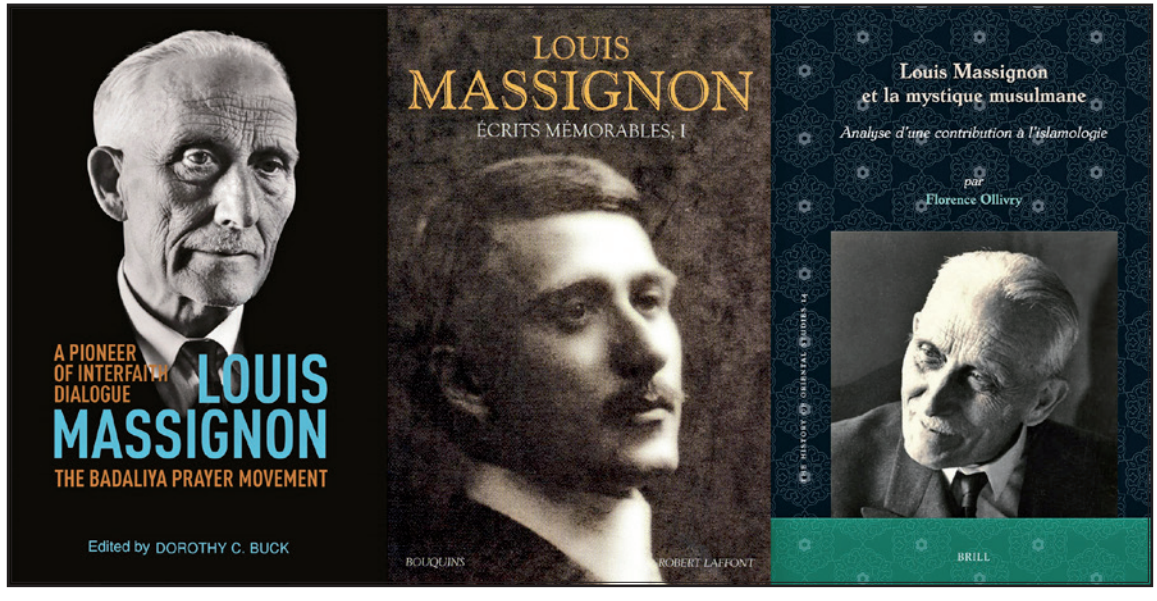
Britanski orijentalista i historičar „islamske umjetnosti“, Sir Thomas Walker Arnold (um. 1930.) cjeloživotni je poštovalac „muslimanske slikovne umjetnosti“ jer mu je ona pružala dokaze da je *umjetnost svake nacije i svake dobi zanimljiva kao izraz ljudske osobnosti*.[36] Akademska kritika ocijenila je njegovu knjigu *The Islamic Faith* („Islamska vjera“) kao „najtačniju učenost sa stvarnim uvidom i razumijevanjem“.[37] Između ostalog, željan i izmjene stoljetnog okcidentalno-vesterniziranog diskursa o islamu kao „nasilnoj vjeri“ – pokrenuo je anuliranje tvrdnje o mitskom

[36] Arnold, Sir Thomas Walker. ***Survivals of Sassanian and Manichaean Art in Persian Painting***. Oxford: Clarendon Press for Armstrong College, Newcastle-upon-Tyne in the University of Durham, 1924., str. 23, odnosno na str. 27 digitalne pdf forme. Dostupno na: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015017027627&view=1up&seq=11. Poslednji put pristupljeno 18.6.2023.

[37] Morison, H.A.R. Theodore i Gibb. „**Sir Thomas Arnold**“. U: *The Journal of the Royal Central Asian Society*, svezak 17, br. 4, London oktobra 1930. str. 399. Dosrupno na: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03068373008725124. Pristupljeno 18.6.2023.

■ “PROPOVIJEDANJE ISLAMA: POVIJEST ŠIRENJA MUSLIMANSKE VJERE” VAŽNO JE RANO DJELO SIR THOMASA WALKERA ARNOLDA (1864.–1930.). SVE U SVEMU, KNJIGA DAJE NIJANSIRANO OBJAŠNJENJE ŠIRENJA ISLAMA NA BIVŠE KRŠĆANSKE TERITORIJE, ODMIČUĆI SE OD UOBIČAJENOG ARGUMENTA O MUSLIMANSKOM PROGONU KRŠĆANA. (ARHIV M.A.A.)

udjelu oko mogućih prelazaka na islam, koju su bili prihvatili brojni nemuslimanski povjesničari i naučnici.[38] Između ostalog, bio je i mišljenja da je odbacivanje ili kritika vizualnog predstavljanja ljudi u „islamskoj umjetnosti" nastala kao reakcija Jevreja koji su prešli na islam, *što je rezultiralo oskudnim vizualnim prikazom i širenjem ukrasa u obliku stiliziranih listova – al-tawriq*.[39]

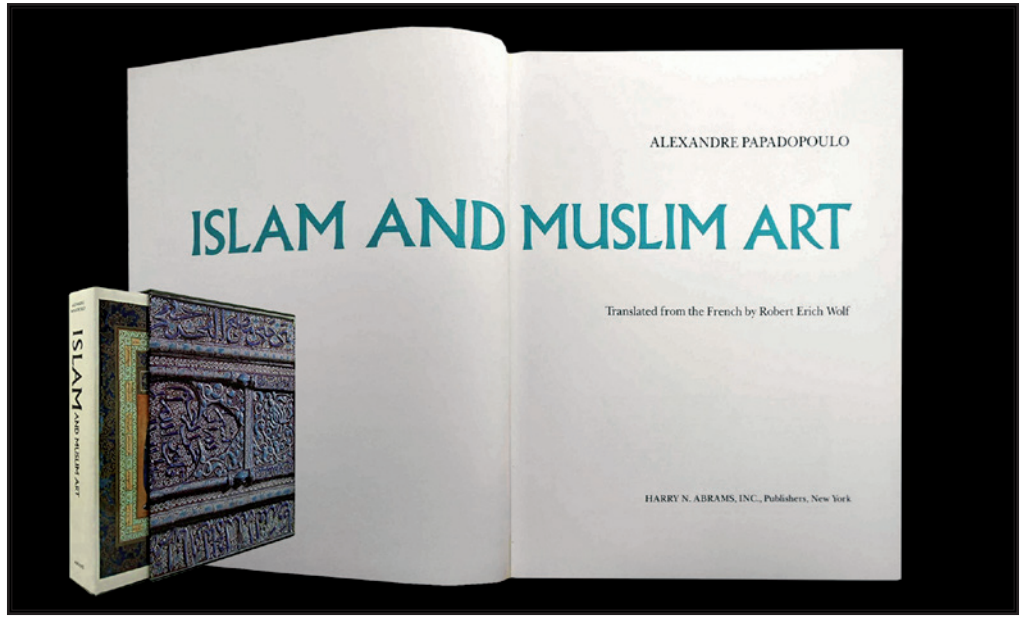
Katolički učenjak i pionir katoličko-muslimanskog međusobnog razumijevanja, Louis Massignon (um. 1962.), nastojao je povezati *karakter homo islamicusovih 'umjetničkih formi'* s njihovim islamskim korijenima, to jest autorefleksivnim konstantama – *al-sawābit al-islāmiyyah*. Naime, Massignon je pokušao objasniti ornamentalno-geometricizirane forme i njihovu estetizaciju preko *aš'arijske* atomističke teorije – spekulativne islamske teologije, prema kojoj *Božija Volja* neprekidno i iznova sastavlja atome, koji čine sve što postoji, kako bi stvari tokom vremena

[38] Usporedi, Hardy, Peter. ***Modern European and Muslim Explanations of Conversion to Islam in South Asia : A Preliminary Survey of the Literature***; u: Nehemia Levtzion ed. *Conversion to Islam*, New York: Holmes & Meier, 1979. str. 85.

[39] Arnold, Sir Thomas Walker. ***The Legacy of Islam***. Oxford: The Clarendon Press, 1931. str. 176, 179 i 374. Dostupno na: https://archive.org/details/legacyofislam0000arno. Posljednji put pristupljeno 10. 6. 2023.

■ LOUIS MASSIGNON DANAS SE SMATRA JEDNIM OD UTEMELJITELJA FRANCUSKE ISLAMOLOGIJE. PRATIO JE POMAK IZVAN ORIJENTALIZMA PREMA ISLAMOLOGIJI. POZNAT JE PO TOME ŠTO JE UVEO PROUČAVANJE SUFIZMA U AKADEMSKO POLJE. (ARHIV M.A.A.)

sačuvale svoj identitet.[40] Zastupao je stanovište da za razliku od *Božije Volje*, koja prvo atomima daje egzistenciju, *homo islamicus* uvijek uzima već postojeće entitete i uređuje ih na inovativne načine.

Filozof ruskog porijekla, Alexandre Papadopoulo (um. 1996.), autor je jedinstvene i monumentalne teze „Estetika muslimanske umjetnosti : slikarstvo“ (*Esthétique de l'art musulman : la peinture*) u šest tomova. I on je, kao i Massignon tragao za jednom novom, posebnom teorijom, kojom bi objasnio minijaturno vizualizirano predstavljanje *homo islamicusa* (manuskriptna ilustracija), kao funkciju njegovih duhovnih i intelektualnih principa baziranih na autorefleksivnim islamskim konstantama. Istodobno je ispitivao i moguće prakse portretiranja u islamskoj tradiciji i utvrdio kako takva specifična *tradicija ima tendenciju prihvatanja, ali ne-naturalističkog već apstraktnog načina prikazivanja*. Unutar dvije posebne teorije pokušavao je objasniti potragu *homines islamici* da idu dalje od postojećeg *mimetičkog tretmana oblika*, a koja se sama temeljila na naučnim mehanizmima vizualne percepcije. Također, iznio je i tvrdnju da nedostatak optičkog naturalizma u „islamskoj umjetnosti“ nagovještava da su *homines islamici* pokušali

[40] Usporedi, Meri, Josef. ***The Routledge Handbook of Muslim-Jewish Relations***. New York: Routledge, 2016. str. 78. i 182.

U SVOJIM DJELIMA ALEXANDRE PAPOPOULO IZNOSI I TEZU KAKO SU ARAPSKA PLEMENA BRZO IZNJEDRILA JEDNU OD NAJVEĆIH CIVILIZACIJA U LJUDSKOJ POVIJESTI, NEKOLIKO STOLJEĆA ISPRED ZAPADA, I TRASIRALI UMJETNOST NEVJEROJATNE LJEPOTE KOJA JE, OD 8. DO 17. STOLJEĆA, NASTAVILA CVJETATI NA GOLEMOM GEOGRAFSKOM PODRUČJU S NIZOM DJELA NEPROCJENJIVE VRIJEDNOSTI. (ARHIV M.A.A.)

uhvatiti nešto izvan fizičkog svijeta. Iako je patio od ograničene vjerodostojnosti, njegovo gledište, ipak, pokušava pružiti jedan način objašnjenja zašto se *homo islamicusovi* sistemi portretiranja nisu razvijali od frontalnih do prirodnih i trodimenzionalnih, kao u slučaju okcidentalno-vesterniziranih tradicija portretiranja.[41]

Iako je djelanje/*ṣināʾat homo islamicusa* i po nekim autorima iz okcidentalno-vesternizirane civilizacijske strukture prihvaćeno kao primjer preplitanja općeg vjerskog zakona i vizualno-istraživačkog doprinosa koje je razumno, legitimno i opravdano promatrati u okviru domene tradicionalne nauke o slikovnom – *ʾilm al-taṣāwīr*, ipak, veći dio akademske i znanstvene sekularne strukture kao da je izbjegavao bilo koji oblik odgovarajućeg bliskog susreta. Zato nimalo ne čude ni stavovi unutar kojih se fenomen ukusa promatrača/konzumenta *homo islamicusovog* ostvarenja, bez obzira na njegovu potencijalnu nutarnju inicijaciju, shvaća kao zasebna moć njegove osjetilne spoznaje znanja i iskustva lišenih transcendentnih vrela duha, spoznaja znanja i iskustva, ipak, nedvosmisleno definiranih rječnikom okcidentalnog akademizma. Između ostalog, ne čudi ni odgovarajuće shvaćanje konstruktivnih ali i estetiziranih aktivnosti *homo islamicusa* usmjerenih na optimizaciju razvoja refleksivnih sposobnosti u okviru vlastite orijentacije kojom vrši izvjesne radnje i otkriva unutarnju strukturu, te specifičnost duhovnog identiteta – *al-huwiyyah al-rūḥiyyah*. Takav oblik djelanja/*ṣināʾata homo islamicus* postiže aktiviranjem razvojnih obrazaca i potencijalnih karakteristika integriranja refleksije – *al-fikr* tokom pružanja pozitivnog emocionalnog stava, ali i nakon okončanja takvih aktivnosti.

Neophodno je kazati kako je *homo islamicus* posredstvom bilo kojeg oblika djelanja/*ṣināʾata* vezan za domenu tradicionalne sistematizacije znanja – *ṣināʾat al-ʾilm*, koja je fundirana jedinstvenim autorefleksivnim konstantama – *al-thawābit al-islāmiyyah* u sklopu svevremene civilizacijske strukture islama. Nasuprot *homo islamicusa* imamo *umjetnika* unutar poznatih *umjetničkih razdoblja* okcidentalno-vesternizirane civilizacijske strukture, koja su definirana reakcijama na unutarnja stanja aktualne ljudske svijesti u određenim periodima, pri čemu su pak ovisila o događanjima u svijetu – političkim i ekonomskim prilikama, utjecaju iskustava drugih civilizacija, razvoju kako vlastitih tako i tuđih humanističkih i prirodnih nauka, novim otkrićima, općenitom stanju ljudskog duha i brojnim drugim aspektima jer su služili kao inspiracija ili reakcija *umjetnika*, rezultirajući određenim *povijesno-umjetničkim stilovima*.

---

[41] Papadopoulo, Alexandre. ***Islam and Muslim Art*** (prev. Robert E. Wolf). New York: H. N. Abrams, 1979., str. 56-57;
Vidjeti i Soucek, Priscilla. "**Theory and Practice of Portraiture in the Persian Tradition**". *Muqarnas : Academic Journal*. 2000;17(1):97. Dostupno na: https://brill.com/view/journals/muqj/17/1/muqj.17.issue-1.xml?language=en. Posljednji put prostupljeno 16. 02. 2023.

S obzirom na to da se bilo koje *umjetničko djelo* s odgovarajućom društvenom verifikacijom i poviješću ne može odvojiti od *umjetnikove* aktivnosti u doba njegovog nastanka, stoga ćemo pokušati u najkraćim crtama dati pregled historijskog konteksta izmjene *povijesno-umjetničkih stilova* u kojem su *umjetnička djela* nastajala, sa svjesnom aktivnošću okcidentalnog *umjetnika*. Čini se bitnim povezati kontekst u kojem nastaje *umjetničko djelo* s njegovim ontološkim smislom – od ikona ranog srednjeg vijeka, do apstraktnih slikovnih formi modernog i savremenog vremena, svako *umjetničko djelo* je nastalo kao rezultat odnosa s povijesnim okolnostima i trenutnom *umjetničkom aktivnošću*.

U antičko doba *umjetnici* su djelovali kao epigoni (grč. ἐπίγονοι, *potomci*) realnog svijeta, kada je oponašanje prirode, tj. tuđeg čina, misli ili osjećaja sredstvom *umjetnikovog izražavanja* bilo pozicionirano s ciljem da njegov slikovni prikaz sve više sliči oponašanome, odnosno da *umjetnik* i *umjetnost* završavaju ono što je započela priroda. „Zahvaljujući broju sve izgleda lijepo", zapisao je Aristotel u *Metafizici* (4. st.pr.n.e.),[42] definirajući time u najkraćim crtama vrijednost, a time i ljepotu prikazanog kakva je dominirala svijetom antičke vizualnosti u dugom periodu od Pitagorine, matematičke škole koja je obliku dala primat nad materijom (6. st.pr.n.e.) pa sve do promjene koju uvodi Plotin (3. st.n.e.) naznačivši kraj dominantno znanstvenog i početak mističko-religioznog svjetonazora, što se u prvom redu odnosi na učenje o emanaciji (istjecanju svega iz jedinog izvora) i o nedjeljivosti *Jednoga*. Do Plotina, dakle, forma je kao cjelovito očitovanje matematičkog reda u klasičnom razdoblju antike zastupala izvore lijepoga u razmjerno sastavljenim, proporcionalnim dijelovima razgradive, ali čvrsto povezane cjeline što se očituje kroz fizički oblik. Tako je idealan razmjer glave kod skulptura i ljudi omjeru čela i lica u brojčanim odnosima 1 : 3, a idealan razmjer figure omjeru glave i tijela u brojčanim odnosima 1 : 8. Ideju kanona (grč. κανών, κανόνος, *kanṓn, kanónos;* lat. *canna*, *cannae*), kao stroga, obavezujućeg i normativnog pravila koje ishodi iz matematičkih principa, krasila je karakteristika predvidivih odnosa među dijelovima u formalnom, izvedbenom i u metodološkom smislu.

Dogmatizam srednjeg vijeka, koji je slijedio u nešto dužem od hiljadugodišnjeg trajanja, kroz kasno razdoblje okcidentalne *umjetnosti* na tlu Evrope, po stavovima mnogih sekularno orijentiranih povjesničara *umjetnosti*, prouzrokovao je *umjetnikovu* zatomljenost u granicama dogmatskog shvatanja života. Masovna proganjanja i ubistva neistomišljenika posredstvom *božanskog suda* na zemlji – inkvizicije (lat. *inquisitio* – istraživanje, istražni postupak) imali su neslućene razmjere.

---

[42] Barnes, Jonathan (ur.). ***Complete Works of Aristotle***. Tom 2, Princeton N.J., 1984., str. 1078, a36.

■ „SPORNI" DETALJ ZA SVETI SUD INKVIZICIJE NA PLATNU PAOLA VERONESEA IZ 1573.: ISUS SA SVOJIM UČENICIMA PETROM (LIJEVO) I IVANOM (DESNO I DVORSKA LUDA ILI PATULJAK S PAPAGAJEM I MAVROVSKOM PAŽOM. ZBOG NAVODNOG IZOSTANKA DUHOVNE DIMENZIJE SLIKE I AUTOROVE NEBRIGE ZA NJEN SMISAO, PLATNO JE DUGO, SVE DO 19. STOLJEĆA, BILA ZANEMARIVANO. (ARHIV M.A.A.)

■ "POSLJEDNJA VEČERA" JE MONUMENTALNO MANIRISTIČKO ULJE NA PLATNU PAOLA VERONESEA IZ 1573. GODINE ZBOG KOJE GA JE INKVIZICIJA OPTUŽILA ZA NEDOLIČAN PRIKAZ POSLJEDNJE VEČERE, TE JE MORAO PROMIJENITI NAZIV SLIKE U "KRIST U LEVIJEVOJ KUĆI". (ARHIV M.A.A.)

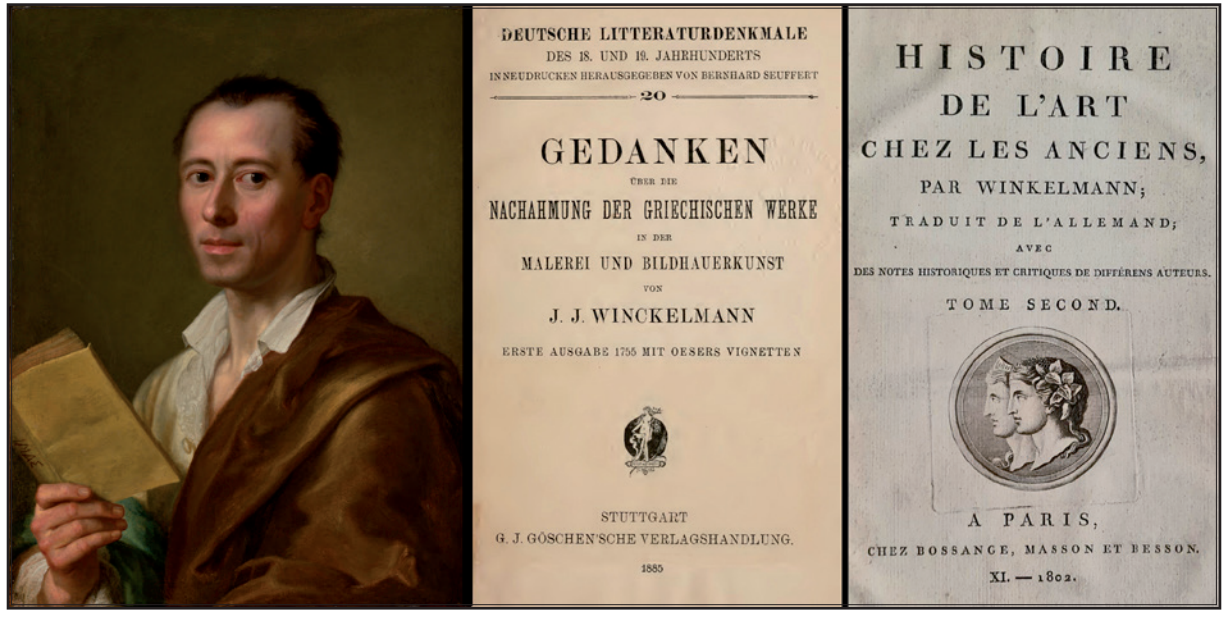
Naime, slikovno bilježenje i odraz idealne ljepote, one koja je postojala u duhovnoj dimenziji izvan okvira materijalnog svijeta, dali su karakterizaciju *umjetnikove* aktivnosti posredstvom snažnog osjećaja za senzualno. Ipak, čini se da *umjetnost* u srednjem vijeku treba razumijevati kao period traženja i lutanja *umjetnika* za samim sobom. Ostvarene razlike između spontane opredijeljenosti za senzualnu ljepotu i onog mističnog osjećaja ljepote kao odraza božanskog, potvrđuje prethodno navedeno. *Umjetnici* su u tom periodu prepoznavali u konkretnom predmetu, objektu ili modelu ontološki odraz i sudioništvo u postojanju i moći Boga… Život im se činio kao nešto potpuno cjelovito. Očito da je u tom periodu *umjetnikove* aktivnosti uloga iskustva tzv. „islamske umjetnosti" bila od ogromnog utjecaja, tako što je ona poklanjala dio vlastitog kulturnog identiteta – počev od formi ornamentalno-geometriciziranog djelanja/*ṣināʿata*, proizvodnje papira…, pa do prenošenja djela grčke filozofije i nauke, kao i komentara tih djela od strane arapskih naučnika.

Međutim, u momentu kada je *umjetnikova* slikovna forma reprezentacije stvarnosti ipak bila oplemenjena ponovo otkrivenom geometrijskom perspektivom, prostori na slici bili su slični onima u realnosti. Tako se činilo da prostor posjeduje trodimenzionalnost, odnosno dubinu, iako znamo da se radilo o *umjetnikovoj* iluziji. Želimo

■ GIORGIO VASARI (1511.-1574.), TALIJANSKI SLIKAR, ARHITEKT I PISAC VLASTITU CJELOKUPNU PRAKSU UTJELOVIO JE NA RENESANSNIM NAČELIMA. IAKO SE POVIJEST UMJETNOSTI KAO ZNANSTVENA DISCIPLINA SLUŽBENO FORMIRALA TOKOM 18. STOLJEĆA, NJEGOVI PIONIRSKI POKUŠAJI KLASIFIKACIJE I ANALIZE POJEDINIH UMJETNIKA I NJIHOVIH DOMENA PODUZETI SU TOKOM RENESANSE. (ARHIV M.A.A.)

kazati kako je rani novi vijek afirmirao vrijednost inscenacije neprisutnog u punoj snazi iluzije realiteta, pa je vještim podražavanjem doživljaja putem opažaja promatraču pružen osjećaj užitka prisutnosti u prizoru i djelu. Giorgio Vasari 1550. napisao je *Živote slavnih slikara, kipara i arhitekata*,[▾43] artikulirajući time vrijednosne opise firentinskog slikarstva od 13. do 16. stoljeća. Iz njegovih su se deskripcija ekstrahirala jasna svojstva vrijednosti, konkretno iluzija tjelesnosti i geometrijski perspektivizam u službi dočaravanja „nadnaravne ljepote". Navedene kvalitete djela pretočile su se u vrijednosne norme podčinjene ideji razvojne i komparativne povijesti *umjetnosti*, nakon čega su se primjenjivale i u analizi mnogih drugih razdoblja i stilova.

Promjenom ljudske svijesti krajem 19. stoljeća započinju i promjene ka vjernijem prikazivanju stvarnosti. Pojavljuje se romantizam s gledištem da je *duh taj koji je prenosnik prirode*, a *umjetnikov cilj* bio je napajati se na tom izvoru. Takvim novim razmišljanjima aktivirala se *umjetnikova individualnost* i, samim tim pojava autorske originalnosti *umjetničkog djela*. Paralelno, dakle, s rađanjem *umjetnikove individualnosti* aktiviraju se i teorijske

▾43 Vasari, Giorgio. ***The Lives of the Most Excellent Painters, Sculptors, and Architects***. Modern Library, New York (reprint), 2006.

■ JOHANN JOACHIM WINCKELMANN (1717.–1768.) BIO JE NJEMAČKI POVJESNIČAR UMJETNOSTI I ARHEOLOG. PRVI JE PRIMIJENIO KATEGORIJE STILA NA VELIKOJ, SISTEMSKOJ OSNOVI NA POVIJEST OKCIDENTALNE UMJETNOSTI. MNOGI GA SMATRAJU OCEM DISCIPLINE POVIJESTI UMJETNOSTI. (RAZMIŠLJANJA O IMITACIJI GRČKIH DJELA U SLIKARSTVU I SKULPTURI I POVIJEST UMJETNOSTI U ANTICI). (ARHIV M.A.A.)

ideje o „stilovima epoha". Romantičari su, opirući se normativnim zakonima „duha vremena" u kojem su se zatekli, ne samo utrli put modernizmu već su time i onemogućili primjenu novonastale stilističke metodologije kulturnog kodificiranja *stila* kakvim ga je Joachim J. Winckelman zamislio.[44] Novonastala kriza, isprovocirana posve različitim stajalištima „klasičara" i „romantičara", kulminirala je tek stoljeće poslije, preciznije 1863. godine, raskolom na *Pariškom salonu* i pojavom čitavog niza novih pravaca, heterogenih koncepcija i avangardi, sve u vrlo kratkom vremenskom okviru.[45]

ATMOSFERA NA PARIŠKOM SALONU. "SALON", "FRANCUSKI SALON", ILI "SALON U PARIZU", JE BIO FRANCUSKI MODEL NAJVEĆIH GODIŠNJIH ILI DVOGODIŠNJI UMJETNIČKIH DOGAĐAJA U ZAPADNOM SVIJETU. NA SALONU SU IZLAGANI UGLAVNOM ČLANOVI FRANCUSKE KRALJEVSKE AKADEMIJE SLIKARSTVA I VAJARSTVA. NAPOLEON III JE ORGANIZIRAO "SALON DES REFUSÉS" 1863., ŠTO SE SMATRA POČETKOM MODERNE I AVANGARDNE UMJETNOSTI NA ZAPADU.

[44] Joachim J. Winckelmann, kojem struka pripisuje naslov prvog povjesničara umjetnosti, pišući 1764. godine ustanovio je sistemsku povijesnoumjetničku periodizaciju u djelu „Povijest antičke umjetnosti" usidrivši pojam ***stila*** u vremensku dimenziju, odakle se i baštini ideja *stilske periodizacije na lenti povijesnoumjetničkog vremena*.

Vidjeti, Riegl, Alois. „**Jedna nova povijest umjetnosti**"; u: *Bečka škola povijesti umjetnosti* (ur. Snježka Knežević), Zagreb, 1999., str. 73-74. Winckelmann, Johann Joachim. ***History of the Art of Antiquity***. Getty Research Institute, Los Angeles, 2006.

[45] *Pariški Salon* je bila, počevši s 1725. godinom, službena umjetnička izložba Académie des Beaux-Arts u Parizu. Sve do 1881. godine, izložbe u Salonu organizirala je država, a kada je ista povukla sredstva, organizaciju Salona preuzelo je *Société des Artistes Français*.

Salon des Refusés, na francuskom jeziku „izložba odbijenica", općenito je poznat kao izložba radova koje je žiri službenog pariškog salona odbio, ali se taj izraz najpoznatije koristi za *Salon des Refusés* iz 1863.

Nakon romantizma, javlja se realizam, kod kojeg se umjetnik odvaja od stilističkog pokreta i intelektualnog stava romantizma, te se okreće razumijevanju prirode, društva i ljudskog ponašanja kroz fizičke, fiziološke, empirijske i naučne pristupe koje karakteriziraju neidealizirane scene iz aktualnog tadašnjeg života. Kroz tih nekoliko ključnih stilova koji su se javili u 19. stoljeću, polahko je otvoren put prema modernom dobu. Presudna pojava za nastanak avangarde bio je impresionizam, te s njim i novo shvaćanje. *Umjetnik* je počeo djelovati na oblikovanju *moderne umjetnosti*, čime je na scenu stupio raskid s tradicijama prošlosti, na način da se učini nešto o čemu nijedan *umjetnik* prije nije ni sanjao. Pojava Wassiliya Kandinskog (1866.-1944.) na okcidentalnoj *umjetničkoj sceni* s prvom apstraktnom slikom početkom 20. stoljeća bez prepoznatljivih likova i prostornih odnosa, odnosno bez korištenja forme i načina njegovih prethodnika naznačila je putanju *moderne umjetnosti*. Negdje u isto vrijeme Marcel Duchamp (1887.-1968.) izlaže običan pisoar, tada masovno prisutan u javnim WC-ima, upotrebni artefakt industrijske proizvodnje, koji potpisuje sa „R. Mutt" i imenuje *Fontana*, a nešto kasnije Andy Warhol (1928.-1987.) predstavlja svoje djelo *Campbell juha*, gdje običnu limenku supe od paradajza, potrošački artefakt nalik na milion drugih, uzima s police prodavnice i predstavlja kao umjetničko djelo.

■ WASSILIY KANDINSKY, "SLIKA S CRNIM LUKOM", 1912. SMATRAO JE GLAVNIM DA SLIKA TREBA NASTATI, KAKO ON TO NAZIVA, IZ „UNUTRAŠNJE NUŽNOSTI" – *UNUTRAŠNJEG GLASA UMJETNIKA*. (ARHIV M.A.A.)

■ MARCEL DUCHAMP, SKULPTURA FONTANA, 1917./1964. © ZBIRKA SFMOMA; CAMPBELLOVA JUHA NA ULAZNICI ZA WARHOLOVU IZLOŽBU "SOUP CANS" 1962. (ARHIV M.A.A.)

Hoćemo kazati kako je vidljivo da je *umjetnik* unutar okcidentalno-vesterniziranih prostora, kroz kratku i nepotpunu analizu perioda *umjetničkog djelovanja*, evidentno ostvario svaku formu prekida s tradicijom, kako u svijetu *umjetničkog stvaralaštva* tako i u filozofskom pristupu *umjetničkim djelima*: u razmišljanju, shvaćanju i samom pristupu *umjetničkog djelovanja* dale su novu ulogu *umjetniku* i *umjetničkom djelu*, pa i pitanja o kraju *umjetnosti*. Moguće je kazati kako je s periodom ranog romantizma markirana granica između tradicionalnih i modernih obrazaca vrednovanja, odnosno artikulirana je ideja vrijednosnog pluralizma usko povezana s promjenom shvaćanja prirode slikovnog.

Na osnovu predočenog, mišljenja smo da je u potpunosti razumljivo, ali nećemo kazati prihvatljivo, ignoriranje *homo islamicusa* i njegovog djelanja/*ṣināʾata* u okviru okcidentalno-vesterniziranih akademskih tumačenja. Naslijeđeni hijerarhijski sistemi valoriziranja okcidentalno-vesterniziranih akademskih pristupa odražavaju normativne stavove relevantne za razumijevanje onoga što je neki subjekt, grupa ljudi ili institucija definirala kao ***vrijednost***. Međutim, potrebno je istaći da *homo islamicus* nije izvršio prekid s vlastitom tradicijom

„ESTETSKA REVOLUCIJA" OKCIDENTALNOG POIMANJA UMJETNOSTI: HENRI MATISSE, MAURICE DENIS I PABLO PICASSO SA SVOJIM DJELIMA. (ARHIV M.A.A.)

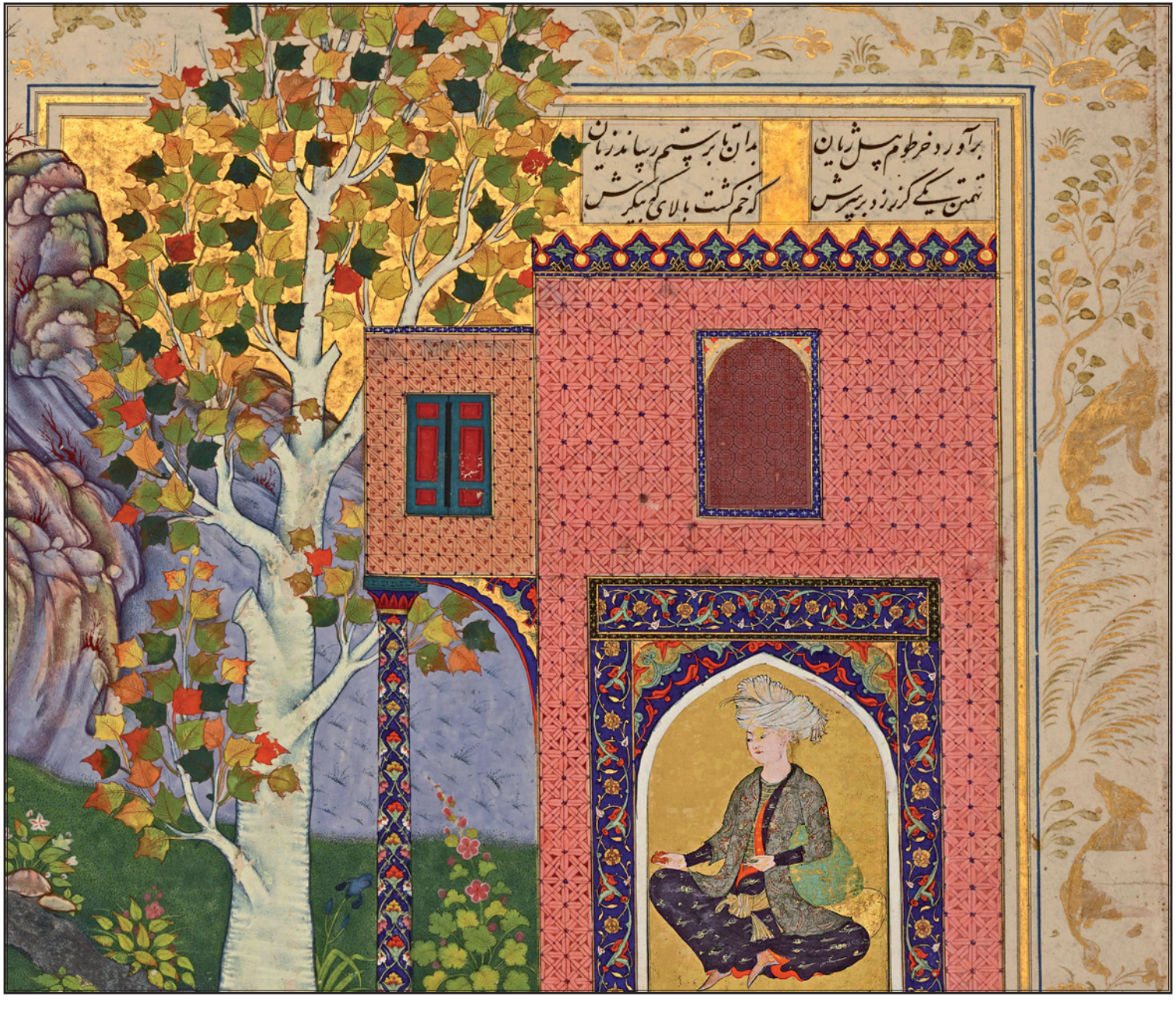
primordijalnog jedinstvenog diskursa – *al-thawābit al-islāmiyyah*, niti je njegova uloga bila izmijenjena protokom vremena. Njegovi modeli diskursā qadar/*ṣināʾata*, između ostalog temeljeni i na slikovnoj ontologiji – *ʾilm al-wdžūd* nisu imali pozadinu *stilova* (grč. στῦλος, *stylos*), niti bilo kakvih *izama* (sufiks za mnoge *umjetničke pokrete*). Estetika pojavljivanja, kao dio nauke o ljepoti – *ʿilm al-džamāl*, nastala je, između ostalog, iz teorije iskustva istine pod okriljem estetiziranog djelanja/*ṣināʾata*, čiji su se estetski pogledi, ipak, kretali u samom centru **teorije mimezisa** – *al-muḥākāt*, ali ne u suglasnosti s aristotelovskim poimanjem, nego u formi estetizacije supstancijalnog oblika iz prirode. Potrebno je dodatno naglasiti da se estetizirano djelanje/*ṣināʾat* nije realiziralo kao **imitacija** temeljena na iluziji *homo islamicusa*. Slična „estetska revolucija" okcidentalnog poimanja desit će se mnogo kasnije transformiranjem modernog slikarstva u autonomni svijet 19. i 20. stoljeća, kako su ga za različite svrhe definirali Henri Matisse (1869.-1954.), Maurice Denis (1870.-1943.) ili Pablo Picasso (1881.-1973.).

I na koncu, svjesni da nisu iznesene sve komparativne činjenice, želimo ukazati i na to da *homo islamicus* i konstruktivni modeli diskursā *qadar/ṣināʾata* nisu bili ovisni o događanjima u svijetu – političkim i ekonomskim prilikama, razvoju humanističkih i prirodnih nauka, novim otkrićima, općenitom stanju ljudskog duha kod drugih naroda i brojnim drugim aspektima u različitim periodima, koji su, inače, služili kao polje tipičnih inspiracija ili reakcija okcidentalnih *umjetnika*, rezultirajući određenim *povijesno-umjetničkim* selektiranjem i konkretnim deponiranjem u okviru nekog od *izama*.

يهدي به الله
صورت مولانا عبد الله
عمل استاد مراد

■ ESTETIZIRANO DJELANJE/SINĀʾAT HOMO ISLAMICUS NIJE REALIZIRAO KAO IMITACIJU KOJA JE TEMELJENA NA NJEGOVOJ ILUZIJI, NEGO U FORMI ESTETIZACIJE SUPSTANCIJALNOG OBLIKA IZ PRIRODE KOJA JE UTEMELJENA NA TEORIJE ISKUSTVA ISTINE. (ARHIV M.A.A.)

JEDAN OD PRIMJERA *HOMO ISLAMICUSOVOG* ODREĐENJA PREMA VIZUALNOJ PROBLEMATICI FIGURATIVNOG PREDSTAVLJANJA OSOBA. (ARHIV M.A.A.)

Paradigma ljepote unuta qadar/ṣinaʿāta – čulna iskustva uzrokovana minijaturnim slikovnim prikazom

Ipak, ukoliko, bar nakratko, povratno promatramo odnos problema **ljepote** i same problematike *qadar/ṣināʾata* unutar povijesti *homo islamicusovog* djelanja/*ṣināʾata*, moguće je potvrditi tezu o tome da je problem ljepote – *al-džamāl* imao dominantniji status. Budući da je kognitivna produktivnorefleksivna reprezentacija diskursa *qadar/ṣināʾata* u primijenjenoj varijaciji – *al-ṣināʾat al-taṭbīqiyah* razumijevana kao mogući produkt ljudskog djelanja, ona je samim tim i u ontološkom pogledu imala problematičan status, prije svega u odnosu na vizualnu problematiku određenja prema figurativnoj stilizaciji osoba. Bilo da je ovaj odnos tumačen u korist *qadar/ṣināʾata* ili u korist prirode, djelanje/*ṣināʾat homo islamicusa* je u svakom slučaju bilo shvaćeno kao ontološki različito i po metafizičkom rangu niže od istinske ljepote – *al-džamāl al- ḥaqīqī*, a samim tim i od primarnog, pa čak i sekundarnog interesa.[▾46]

Naime, unutar takve paradigme centralni estetski „slučaj" bio je problem ljepote koja je imala bitno metafizički status: ljepota je bila shvaćena kao odrednica koja se u svom punom smislu odnosi na metafizičku paradigmu razmatranja osnove stvarnosti.[▾47] S obzirom na to da je shvaćena metafizički, ljepota se u punoj mjeri mogla obuhvatiti tek razumom ili umom, dok su se slučajevi čulne percepcije lijepog mogli objašnjavati unutar metafizičke osnove stvarnosti.[▾48] Stvarna situacija je bila uvjetovana činjenicom da se takvo kulturološko iskustvo, iako posredovano čulnim opažanjem, zapravo ne može s njime do kraja objasniti, te se na njega ne može ni reducirati. Pretpostavka da struktura vizualiziranih predmeta, objekata ili modela na slikovnim prikazima biva uzrokom *iskustva ljepote*

[▾46] Al-Ghazālī je pisao o trima vrstama i dvjema podvrstama ljepote. Moguće je kazati kako je dao i naznake modaliteta mogućeg *ṣināʾat al-taḥsīn*, odnosno unutar njega *qadar/ṣināʾata*, kao i terminologiju povezanu s njima kroz jezgru epistemološke estetike – *al-džamāl*.

[▾47] Usporedi, Herbert Schnädelbach. "**Philosophie**". U: Ekkerhard Martens, Herbert Schnädelbach (ur.). *Philosophie*. Ein Grundkurs. Tom I, Hamburg: Rowohlts, Reinbek bei Hamburg, 1998. str. 39.

[▾48] Ibn Sīnā se drži postavke da se do određenog koncepta dolazi putem apstrakcije sadržaja senzualne percepcije. U njegovoj psihologiji postoje dvije vrste percepcije, *vanjska*, tj. **senzualna** i *unutarnja*.

podrazumijeva da čulno iskustvo i u slučajevima estetskog i u slučajevima neestetskog iskustva funkcioniraju jednako, a da je njihova razlika svodiva na razliku opisanih predmeta, objekata ili modela povodom kojih nastaju. Međutim, moguće je uočiti da postoje situacije kada jedna osoba/konzument/promatrač povodom nekog predmeta, objekta ili modela ima, a druga nema kulturološko iskustvo, iako se mogu složiti povodom svih drugih njihovih osobina. Stoga predmet estetsko-kulturološkog iskustva pada u drugi plan jer se razlike u iskustvu više ne objašnjavaju njegovim osobinama/formom. Takav uvid zapravo znači da estetsko opažanje predmeta, objekata ili modela daje o njima više informacija od neestetskog čulnog opažanja, kako god da je taj dodatni sadržaj konceptualno interpretiran, te ono samim tim postaje i spoznajno interesantno.

Estetski doživljaj, kao i drugi čulni opažaji, ostavlja utisak stilizirane pojavnosti, koja je vjerovatno bila i u osnovi metafizike ljepote – *džamāl mā wrā' al- ṭabīah*, ali se, usprkos tome, upravo na nivou iskustva – *al-khibrah*, a ne osobine predmetā, objekata ili modelā, uočava da se ovi slučajevi razlikuju od slučajeva neestetskog opažanja. Problem se, međutim, ne rješava ni podrobnom analizom čulnog opažanja jer je jednako poznato da se estetsko iskustvo ne može voljno proizvesti, odnosno da je nemoguće odlučiti da li se neki predmet doživljava kao lijep ili ružan, kao što je moguće odlučiti smatra li se neki podatak čulnog opažanja istinitim ili ne.

ESTETIZIRANO DJELANJE/SINĀ'AT HOMO ISLAMICUS NIJE REALIZIRAO KAO IMITACIJU KOJA JE TEMELJENA NA NJEGOVOJ ILUZIJI, NEGO U FORMI ESTETIZACIJE SUPSTANCIJALNOG OBLIKA IZ PRIRODE KOJA JE UTEMELJENA NA TEORIJE ISKUSTVA ISTINE. (ARHIV M.A.A.)

Moguće je zapaziti kako muslimanski velikodostojnici, ali i ostali koji su u njihovom okruženju imali tu priliku da budu u statusu promatrača/konzumenta, uglavnom nisu ulazili u neku dublju pozadinu estetiziranog, lijepog, niti su posebno obraćali pažnju ili istraživali vizualne *efekte* takvih **minijaturnih slikovnih prikaza** na moralnom (ar. *al-akhlāq*) – etičkom (ar. *al-ʿadab*) ili nekom drugom duhovnom planu (ar. *al-ruḥānī*).[49] Generalno sagledano muslimansko shvatanje i doživljavanje ljepote, odnosno lijepog može se označiti kao ***senzualno***, jer se estetizirana ljepota *homo islmicusovim* postupanjem primala i doživljavala čulima gdje se njezin efekat iscrpljuje i dovršava, pa se upravo i na prvom mjestu valorizirao slikovni prikaz – *al-ʿarḍ* ili forma, što uostalom i jeste bitan estetski element bilo kojeg pristupa estetizaciji.

Ipak, čini se bitnim kazati kako postoji razlika u shvatanju okcidentalno-vesterniziranog pojma *umjetnosti* nasuprot modalitetā diskursa *qadar/ṣināʾata* u (muslimanskom) *ʾilm al-džamālu* i okcidentalnoj estetici: za prvu je *umjetničko* neprihvatljivo iz razloga što se estetizirano djelanje/*ṣināʾat* nije realiziralo kao **imitacija** temeljena na iluziji *homo islamicusa*, međutim prihvatljivo je samo ono što može da zrači lijepim, estetsko, a za drugu je *umjetničko* šire od estetskog i obuhvata i neestetske efekte koji se ostvaruju estetskim sredstvima. Ovdje treba napomenuti da tradicionalna islamska sistematizacije znanja nikada posredstvom modalitetā diskursa *qadar/ṣināʾata* nije težila bilo kakvom utilitarnom cilju, mada prisutnost nezadovoljavajućeg nedvojbenog etičko-moralnog stava nije moguće isključiti kod dogmatsko-konzervativnih autoriteta, nasuprot kojih su se neki članovi društva, ipak, zadovoljavali čistom formom uživanja.

Međutim, istine radi, bilo je među muslimanima tradicionalistima i pokušaja da se, na planu moguće teorije, ali i prakse kognitivne produktivno-refleksivne reprezentacije slikovne problematike modaliteta diskursa *qadar/ṣināʾata*, odstupi od postojećeg i kontinuiranog koncepta u njegovoj „čistoj" primjeni. Neki filozofi i teoretičari nisu se uvijek u razmatranju lijepog – *al-džamīl* ograničavali na formalno estetsku – *al-džamāl* pozadinu, nego su, postavljali, sugerirali i šire odraze.[50]

---

[49] Riječ ***minijatura***, odnosno *minijaturni slikovni prikaz* često se jednostavno transkribira u arapsku jezičku varijantu kao izraz ***miniyātūr***. Smatra se da je s francuskog u arapski jezik ova riječ prevedena u jezički ekvivalent *munamnamāt*, u značenju *ukrašen, uljepšan, kićen...*

[50] Usporedi npr., Nasr, Seyyed Hossein. ***Islamic Art and Spirituality***. New York: State University of New York Press, 1987; Espozito, L. Džon. ***Oksfordska historija islama***. Sarajevo: CNS, 2018; Al-Faruqi, R. Ismaʿil. ***Islam: Religion, Practice, Culture & World Order***. Herndon, Virginia: International Institute of Islamic Thought, 2012; Beg, Muhammad Abdul Jabbar. ***Fine Arts of Islamic Civilization : A Collection of Essays***. Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 1981.

Reference

AKŠAMIJA, A. MEHMED. „***An analysis of the use of terminological determinants 'Art of Islam' and 'Islamic Art'***“. *Journal Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, Al-Wasatiyya Center for Dialogue, Sarajevo, 2020. Spring;1(1):43–99.

AKŠAMIJA, A. MEHMED. „***Analiza korištenja terminoloških odrednica 'umjetnost islama' i 'islamska umjetnost'***“. *Časopis Illuminatio/Svjetionik/Almanar*, Centar za dijalog – Vesatijja, Sarajevo, 2020. proljeće;1(1).42–98.

AL-FARAHIDI, AL-KHALIL IBN AHMAD. ***Kitab al-'Ayn***. English version available at: https://dbpedia.org/page/Kitab_al-'Ayn; Arabic version available at: http://arabiclexicon.hawramani.com/al-khalil-b-ahmad-al-farahidi-kitab-al-ain/

AL-FARUQI, R. ISMAI'L. „**Islām and Art**“. ***Studia Islamica*** – *academic journal*, Leiden: Brill, 1973.

AL-GHAZZALI, MOHAMED. ***The Alchemy of Happiness*** (transl. Henry A. Homes). N.Y.: Alnany, 1873. Available at: https://ia800201.us.archive.org/12/items/alchemyhappines00homegoog/alchemyhappines00homegoog.pdf

Architecture and the Decorative Arts – *The complete and unabridged full-color edition.* Princeton: Princeton University Press, 2016.

ARISTOTEL. ***Fizika VII*** (prev. Tomislav Ladan). Zagreb: SNL, 1984.

ARISTOTEL. ***O duši : Nagovor za filozofiju*** (prev. Darko Novaković). Zagreb: Naprijed, 1987.

BAJŠIĆ, VJEKOSLAV. ***Granična pitanja religije i znanosti: Studije i članci.*** Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1998.

BATTEUX, CHARLES. ***Les Beaux arts réduits à un même principe*** ([first original edition]). Paris: DurandDurand 1746. (Bibliothèque nationale de France, identifier: ark:/12148/bpt6k50428g) Available at: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50428g

BATTEUX, CHARLES. ***Les beaux arts réduits à un même principe.*** Genève: Editions Slatkine 2011.

BATTEUX, CHARLES. ***The Fine Arts Reduced to a Single Principle*** (prev. Ivan Milenković). Beograd: Fedon; 2009.

BEUCHOT, ADRIEN-JEAN-QUENTIN (ed.). ***OEuvres de Voltaire***. T. 15. Paris: Chez Lefèvre, 1829.

Biblija – Knjiga Izlaska. Available at: https://biblija.ks.hr/knjiga-izlaska/3

BRUDERLIN, MARKUS. (ed. et al.). ***Ornament and Abstraction: The Dialogue Between Non-Western, Modern and Contemporary.*** Riehen/Basel: Fondation Beyeler and Dumont, 2001.

BUČAN, DANIEL. „**Avicenna i problem bitka : Kako je viđen u islamu i arapskom jeziku**“ = „**Avicenna und das Problem des Seins. Einwirkungen des Islam und der arabischen Sprache**“. Filozofska istraživanja, 2012.

CROLLIUS, ARIJ A. ROEST. „**The Prayer in the Qurʿān**“. Studia Missionalia. 1975.

EDIE, J. M. „**Transcendental Phenomenology and Existentialism**“. U: ***Philosophy and Phenomenological Research***, 1964.

ETTINGHAUSEN, RICHARD. ***Antiheidnische Polemik im Koran*** (Erste Dissertation zur Erlangung des Doktortitels an der Philosophischen Fakultät der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main). Frankfurt na Majni – Gelnhausen: F. W. Kalbfleisch, 1934.

GABELICA, MARINA. ***Ritam u ornamentima***. Not paginated. Available at: http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/Ucimo-gledati-zine/Broj%202/ritam%20u%20ornamentima.htm

GHAZALI, ABU HAMED. ***Mehak an-Nazar***. Qom: Dar al-Fekr, 1994.

GHAZALI, ABU HAMED. ***Rasa'el al-Imam Ghazali***. Beirut: Dar al-Fekr, 1996.

GRODZKI, MARCIN. **„Problematyka i wyzwania współczesnych studiów nad genezą islamu"**. Karto-Teka Gdańska. 2018.

HANASH, IDHAM MOHAMMED. ***The Theory of Islamic Art : Aesthetic Concept and Epistemic Structure*** (engl. transl. Nancy Roberts). London i Washington: The International Institute of Islamic Thought, 2017.

HUSSERL, EDMUND. ***Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie***. Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie. Den Haag: Nijhoff, 1976.

HUSSERL, EDMUND. ***Logische Untersuchungen Ergänzungsband Erster Teil : Entwürfe zur Umarbeitung der VI : Untersuchung und zur Vorrede für die Neuauflage der Logischen Untersuchungen (Sommer 1913)***. Den Haag: Kluwer, 2002.

JEFFERY, ARTHUR. ***Materials for the History of the Text of the Qurʿan: The Old Codices***. Leiden: Brill, 1937. Available at: https://www.islamic-awareness.org/quran/text/gilchrist/giljeffery

JONES, OWEN. ***The Grammar of Ornament***. London: Day and Son, 1856. Available at: https://archive.org/details/grammarornament00Jone

KHEIRANDISH, ELAHEH. **„Organizing Scientific Knowledge: The 'Mixed' Sciences in Early Classifications"**. In: Gerhard Endress (ed.). ***Organizing Knowledge: Encyclopaedic Activities in the Pre-EighteenthCentury Islamic World***. Leiden: Brill, 2006.

KUŠAR, STJEPAN. ***Filozofija u srednjem vijeku***. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

LUXENBERG, CHRISTOPH. ***Die syro-aramäische Lesart des Koran. Ein Beitrag zur Entschlüsselung der Koransprache***. Berlin: Das Arabische Buch, 2000.

NEUWIRTH, ANGELIKA. **„Some Notes on the Distinctive Linguistics and Literary Character of the Qurʿān"**. U: A. Rippin (ed.). ***The Qurʿān: Style and Contents***. London/New York: Routledge, 2016.

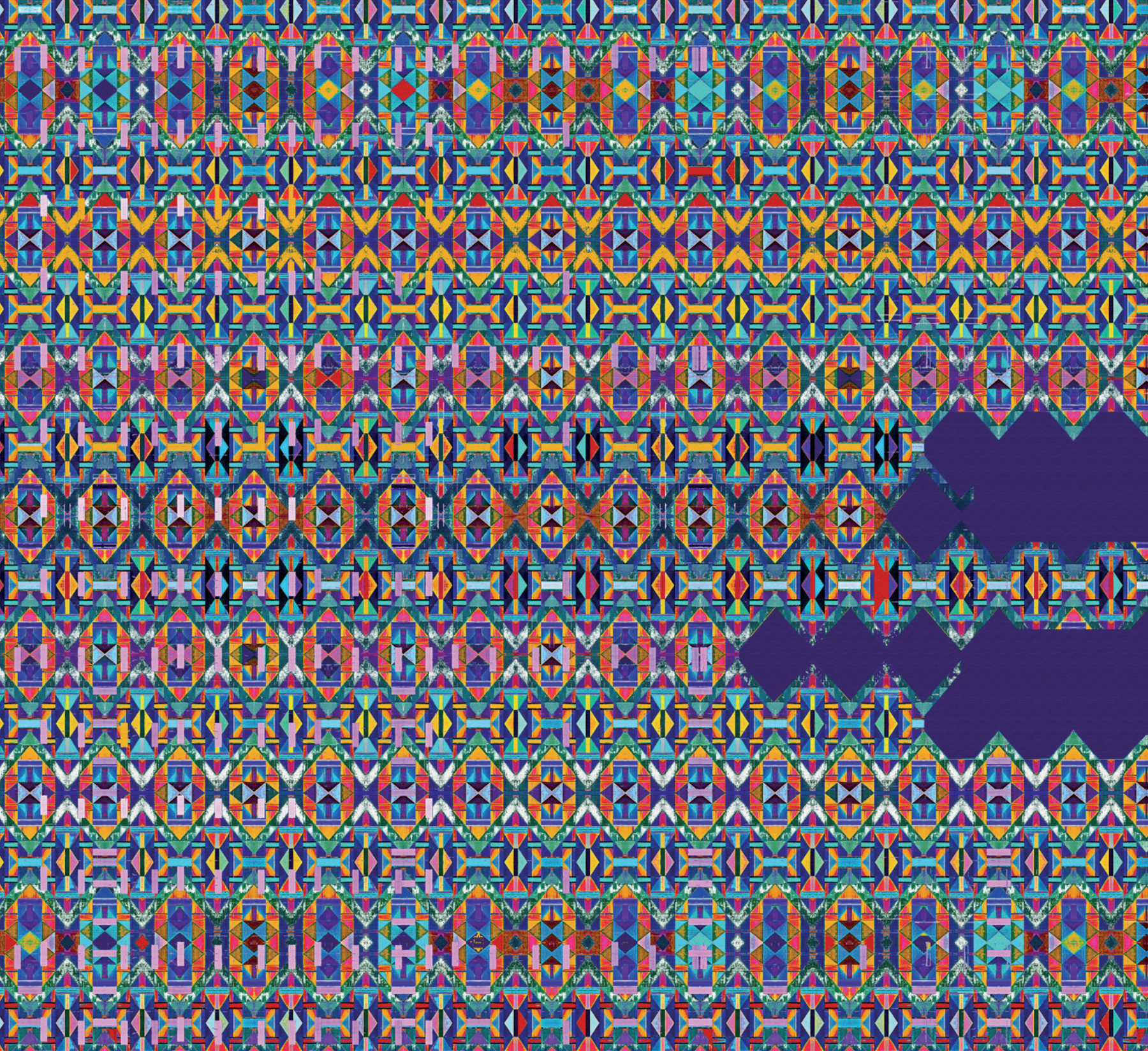
PRÉMARE, ALFRED-LOUIS. ***Aux origines du Coran***. Paris: Téraèdre. 2004.

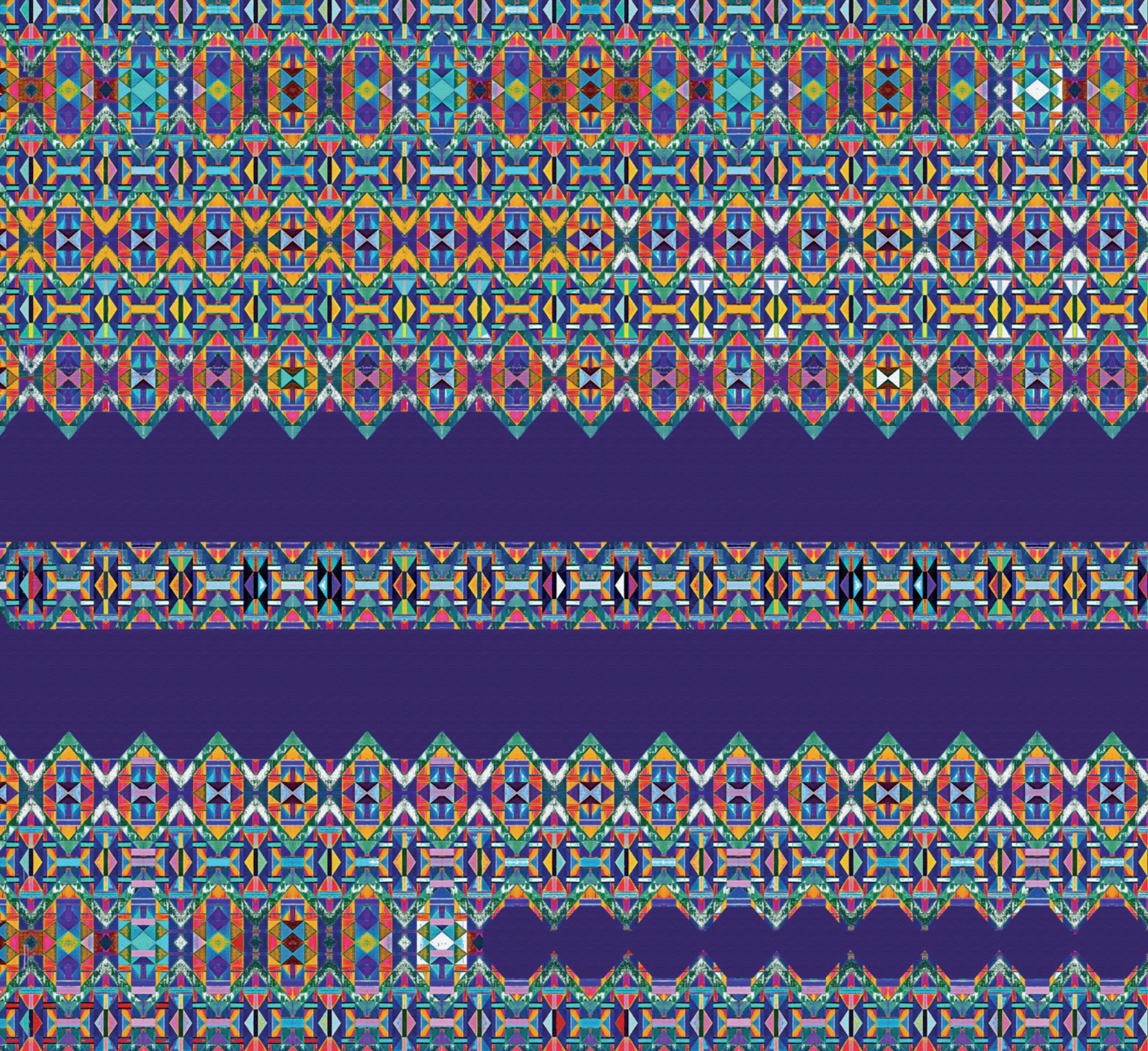
REYNOLDS, GABRIEL SAID. **„Introduction, Quranic studies and its controversies"**. U: Reynolds, Gabriel Said (ed.). ***The Quran in its Historical Context***. London: Routledge 2008.

SEEL, MARTIN. ***Aesthetics of Appearing***. Stanford: Stanford University Press, 2005.

TRILLING, JAMES. ***The Language of Ornament*** *(World of Art)*. London: Thames & Hudson, 2001.

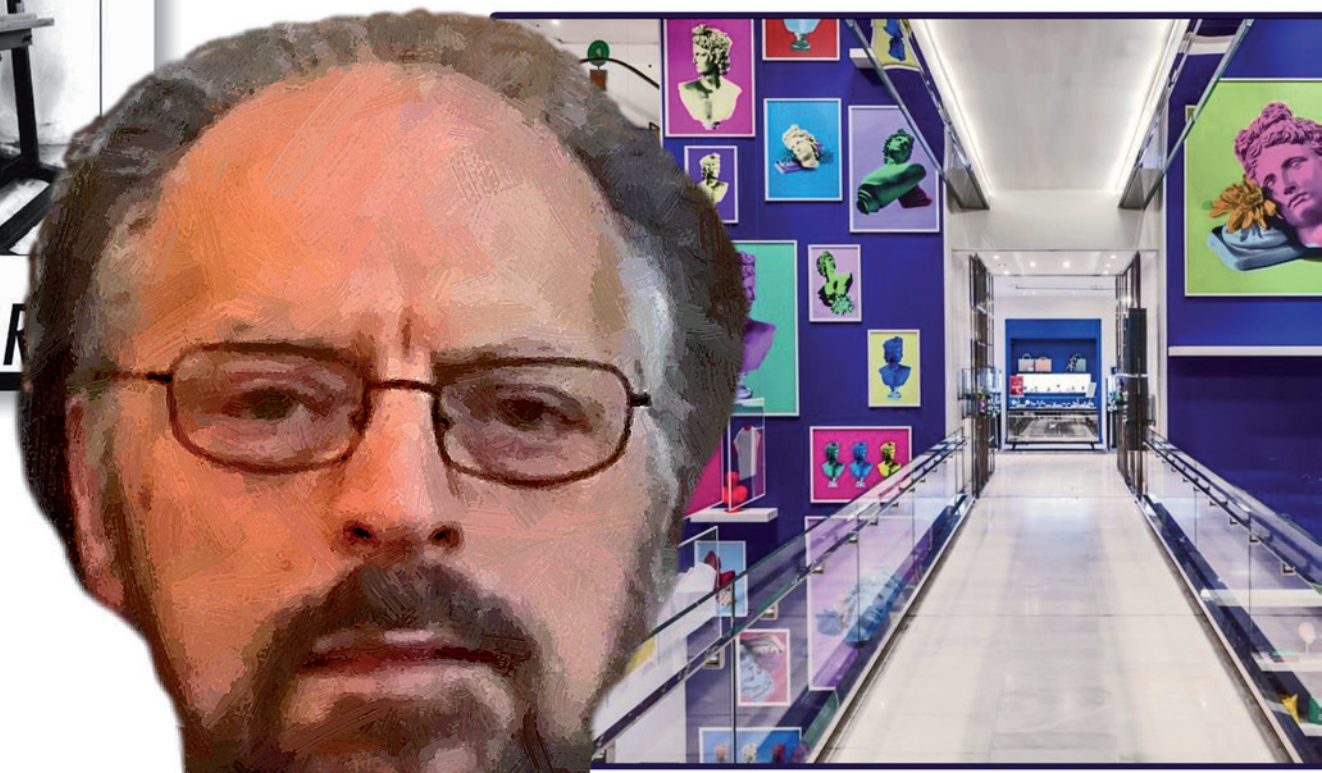
WANSBROUGH, JOHN. ***Quranic Studies. Sources and Methods of Scriptural Interpretation***. Oxford: Oxford University Press, 1977.

Kostas MAVRAKIS

■ PORTRET KOSTASA MAVRAKISA. (ARHIV M.A.A.)

Akademik **Zlatko GLAMOČAK**

Umjetnost / ne umjetnost?

UMJETNOST / NE UMJETNOST?

Sažetak

Autor se u ovom radu bavi pitanjem o tome šta je UMJETNOST, a šta NE UMJETNOST, kojeg je inicirao Kostas Mavrakis sada već davne 1996. godine. Rasuđivanje i intuicija u potonjem području također su procesi koji se odvijaju u svijesti, ali to ne ovlašćuje subjektivistički relativizam kao što je pokazao njemački filozof Edmund Husserl (um. 1938.). Zbog toga postoji razlika između onoga što **jest umjetnost** i onoga **što nije**, kao i razlika (drugoga reda) između onoga što je **lijepo**, odnosno **izvor estetske emocije**, i onoga što nas, **iako nije**, **ostavlja ravnodušnima**. Prema riječima njujorškog stručnjaka Gilberta Brownstonea "u svemiru opterećenom proturječjima, **estetika koja zagovara ljepotu a harmonija bi bila licemjerna**".

Ukoliko pod lupu postavimo kontraverze onoga što danas po navici zovemo ***savremenom umjetnošću***, vrlo lako ćemo registrovati izgradnju **međunarodnog umjetničkog sistema** kojim je postignuta kontrola tržišta umjetnina kao i proces njegovog odumiranja zbog (zatvaranja) astronomskih cifri na aukcijama. Naime, riječ je o sistemu zasnivanom isključivo na finansjskim vrijednostima, te karijerizmu lišenog umjetničke supstance.

Ovaj članak pruža malo poznate informacija koje su ipak bitne za razumijevanje aktuelnog doba i za precizne analize trenutne zvanične povijesti. Danas sve može biti **umjetnost,** jer se procjena u ovom pitanju smatra čisto proizvoljnom. "Promatrač je taj koji stvara sliku", kažu, citirajući Henrija Roberta Marcela Duchampa. Dodaju da je "lijepo ono što gledatelj smatra lijepim". Ali estetski doživljaj ne može se svesti na njegovu psihološku dimenziju jer ima objektivan uzrok: **umjetničko djelo koje nam ga pruža**. Psihologizam nije ništa više utemeljen u estetici nego u matematici.

Također, autor posredstvom Ode de Keros (Aude de Kerros) postavlja i pitanja koliko još može trajati ova finansijska utopija? Kada će se srušiti ono što zovemo ***savremena umjetnost***? Koliko će još trajati ***sveto trojstvo***: umjetnik, finansijer, drzavni sluzbenik?! I na koncu pita se: "**što učiniti**?" Kao odgovor, stavlja na sto moguće inicijative, sve savršeno pravedne i nadohvat ruke svakoga ko može i želi intervenirati u ovu oblast kreativnog djelovanja.

Ključne riječi: *Kostas Mavrakis, umjetnost, ne umjetnost, umjetnik, sveto trojstvo, Catherine Millet, transavangarda, Louis Aragon, Artpress, Le Monde, homo turisticus, homo modernus, kulturni kler, globalisticka utopija*

ART / NOT ART?

Abstract

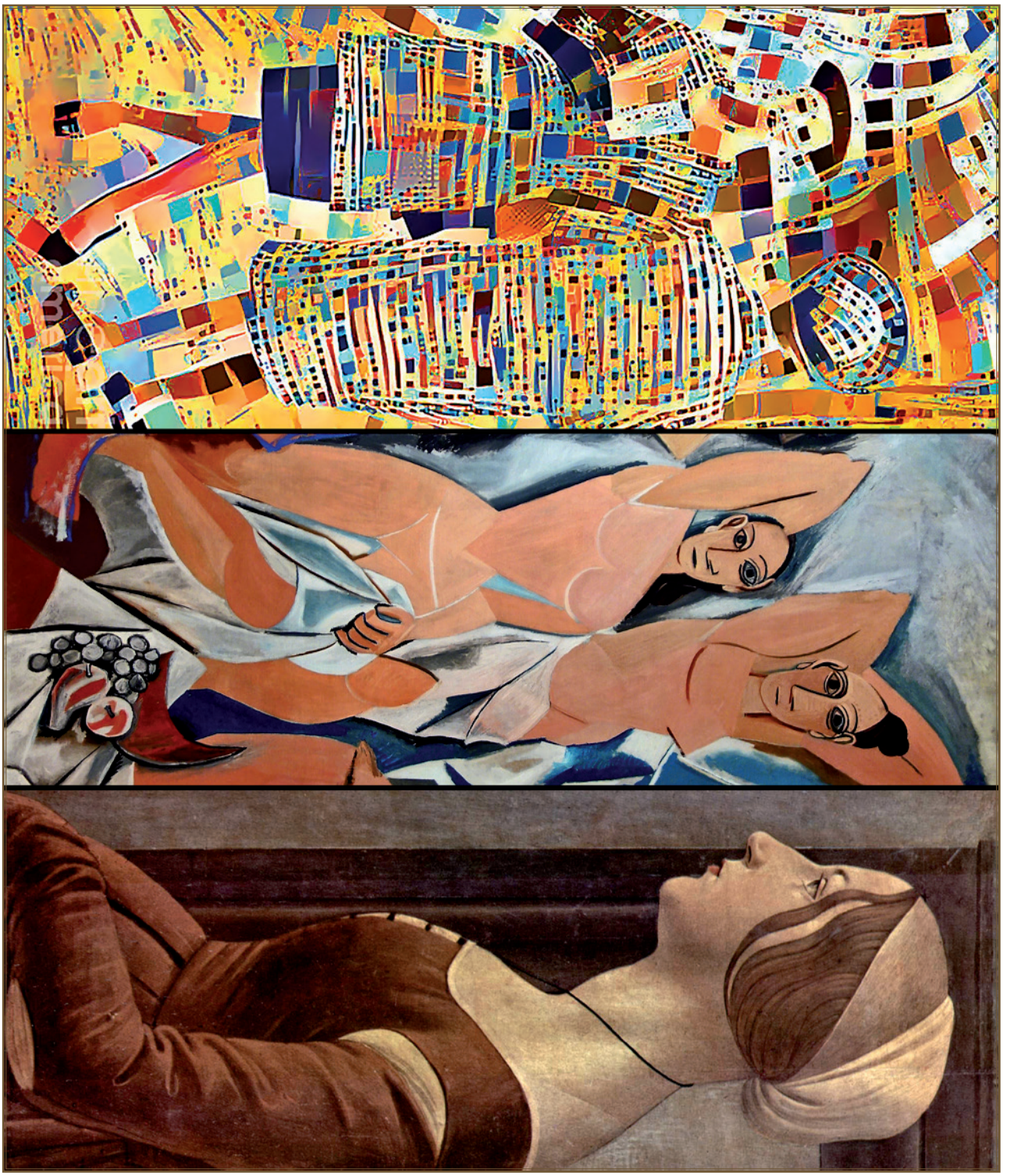
In this work, the author deals with the question of what is ART and what is NOT ART, which was initiated by Kostas Mavrakis already in 1996. Reasoning and intuition in the latter realm are also processes that take place in consciousness, but this does not authorize subjectivist relativism as the German philosopher Edmund Husserl (d. 1938) has shown. This is why there is a difference between what is **art** and what **is not**, as well as a difference (of the second order) between what is **beautiful**, i.e. the **source of aesthetic emotion**, and what, although **it is not**, **leaves us indifferent**. In the words of New York expert Gilbert Brownstone, "in a universe burdened with contradictions, an **aesthetic that advocates beauty and harmony would be hypocritical**."

If we put under a microscope the controversies of what we habitually call ***contemporary art*** today, we will very easily register the construction of an i**nternational art system** that achieved control of the art market as well as the process of its demise due to (closing) astronomical figures at auctions. Namely, it is a system based exclusively on financial values, and careerism devoid of artistic substance.

This article provides little-known information that is nevertheless essential for understanding the current era and for precise analyzes of current official history. Today, everything can be art, because the assessment in this matter is considered purely arbitrary. "It is the observer who creates the image," they say, quoting Henri Robert Marcel Duchamp. They add that "beautiful is what the viewer considers beautiful". But the aesthetic experience cannot be reduced to its psychological dimension because it has an objective cause: **the work of art that provides it to us**. Psychologism is no more grounded in aesthetics than in mathematics.

Also, the author, through Aude de Kerros, asks questions about how much longer this financial utopia can last? When will what we call ***contemporary art*** collapse? How long will the ***holy trinity las***t: artist, financier, civil servant?! And at the end he asks: "**what to do**?" In response, he puts as many initiatives as possible, all perfectly fair and within reach of anyone who can and wants to intervene in this area of creative activity.

Key words: *Kostas Mavrakis, art, not art, artist, holy trinity, Catherine Millet, transavant-garde, Louis Aragon, Artpress, Le Monde, homo turisticus, homo modernus, cultural clergy, globalist utopia*

■ MODELI U MODERNOM SAVREMENOM ESPRIT VOGUEU SREDINOM 20. STOLJEĆA; PABLO PICASSO, MLADE DAME IZ AVIGNONA, 1907; SANDRO BOTTICELLI, PORTRET MLADE ŽENE, OKO 1485. (ARHIV M.A.A.)

UMJETNOST / NE UMJETNOST?

Avantura pitanja *UMJETNOST / NE UMJETNOST* ? započela je 1996. godine kada je Kosta Mavrakis (Kostas Mavrakis), profesor filozofije na pariškom univerzitetu i specjalista za savremenu umjetnost, napisao polemički tekst pod naslovom "ART / NON ART?" i doživio sudbinu intelektualnog terorizma francuske ljevice, jer niko nije želio objaviti njegov tekst. Na kraju, prihvatila ga revija ideja i debata *Krisis* i tekst je bio inicijacija za objavljivanje specijalnog broja pod istim imenom.

■ GOVORNIK ARTHUR KOESTLER NA KONGRESU ZA KULTURNU SLOBODU JUNA 1950. U BERLINU; S LIJEVA NA DESNO, ARTHUR KOESTLER, IRVING BROWN I JAMES BURNHAM; ARONOVA SUPRUGA SUZANNE, MICHAEL JOSSELSON IZ CIA-E I DENIS DE ROUGEMONT, PROMOTOR REGIONALIZMA; U SREDINI RAYMOND ARON. (ARHIV M.A.A.)

Kongres za slobodu kulture i intelektualni terorizam

Možda ni jedna ljudska aktivnost u drugoj polovini 20. stoljeća ne izaziva toliko kontraverzi poput savremene umjetnosti koja svoje operativne korjene vuče iz perioda buđenja iz sumornog sna Drugog svetskog rata i osnivanja 1950. godine u Berlinu ***Kongresa za slobodu kulture*** od strane američke tajne službe CIA-e. Za sjedište kongresa, kao strateška lokacija, odabran je Pariz uprkos što je u to vrijeme Francuska od strane SAD-a i CIA-e važila za "slabu sestru". Na čelo je postavljen Raymon Aron [Raymond Aron je odbio de Golov (Charles de Gaulle) predlog da postane prvi ministar novog resora Ministarstva kulture Francuske]. *Kongres* se sa lakoćom infiltrirao u evropske kulturne krugove i sa enormnim finansijskim sredstvima subvencionisao velike izložbe, osnivao bijenale poput *Bijenala u Kaselu* (Bienal Kassel), organizujući prestižne koncerte, časopise iz oblasti kulture i dodjeljujući čak i Nobelove nagrade i, istovremeno, eliminisajući ideološke protivnike i kandidate za Nobela, pout Pabla Nerude (Pablo Neruda, 1967.godine). Zahvaljujući velikim finansijkim resursima raširiće se i na druge kontinente i, preko tzv. "meke moći", taj ***atlantistički pokret*** biće utkan u sve kordinate zemaljske kugle! Svojim dvadesetogodišnjim aktivnostima izvedenim na internacionalnom nivou *Kongres* će sa uspjehom mnoge ljevičarske intelektualce ukloniti od marksističkog utjecaja i pridobiti ih za američku stvar.

Danas, poslije ideološke hladnoratovske "bitke" na terenu umjetnosti, koja je u različitim oblicima i intezitetima trajala sve do 1991., možemo tvrditi da su sa raskrsnice svjetova uklonjene sve prepreke dominaciji i podčinjenom hegemonističkom utjecaju SAD-a. Konačno, taj zadatak je obavljen i ta umjetnost, postavši pandan tadašnjim revolucionarnim ideologijama, bila je uspostavljena u cilju razbijanja temelja evropske civilizacije kao dominantne, te njenom podređenju hegemonističkim pozicijama SAD-a.

Od devedesetih godina prošlog stoljeća revija *Esprit* će objavljenim tekstovima prekršiti nametnuti zakon ćutnje suštinskim pitanjem za javnost *šta je to savremena umjetnost* i inicirati filozofe, socjologe umjetnosti, kritičare, umjetnike koji su dugo bili njemi posmatraći i gurnuti ih u avanturu da prekinu *zakon ćutnje* i postave pitanje o umjetničkom djelu i samom koceptu *savremene umjetnosti*.

Kritika savremene umjetnosti

Od pojave knjige ***Da li je sva savremena umjetnost nula*** (*Tout l'art contemporain est-il nul?*, Favre, Pariz, 2000.), knjige koja će razviti ključne debate za čitavo tadašnje stvaralaštvo, te specijalnog broja posvećenog savremenoj umjetnosti revije *Krisis* pod naslovom ***Umjetnost / ne umjetnost,***[1] pod rukovodstvom Alana de Benoa (Alain de Benoist), po prvi put se – od vremena nametanja koncepta savremene umjetnosti - srećemo sa organizovanom i analitičkom kritikom savremene umjetnosti. Eminentna intektualna imena - poput antropologa Klod Levi Strosa (Claude Levi –Strauss), filozofa Zan Bodriara (Jean Baudrillard), direktora Pikasovog muzeja Zan Klera (Jean Claire), mislioca Alan de Benoa (Alain de Benoist), umjetnika Ben Votie (Ben Vautier), itd. – stavljaju pod lupu kontraverze onoga što danas po navici zovemo ***savremenom umjetnošću***.

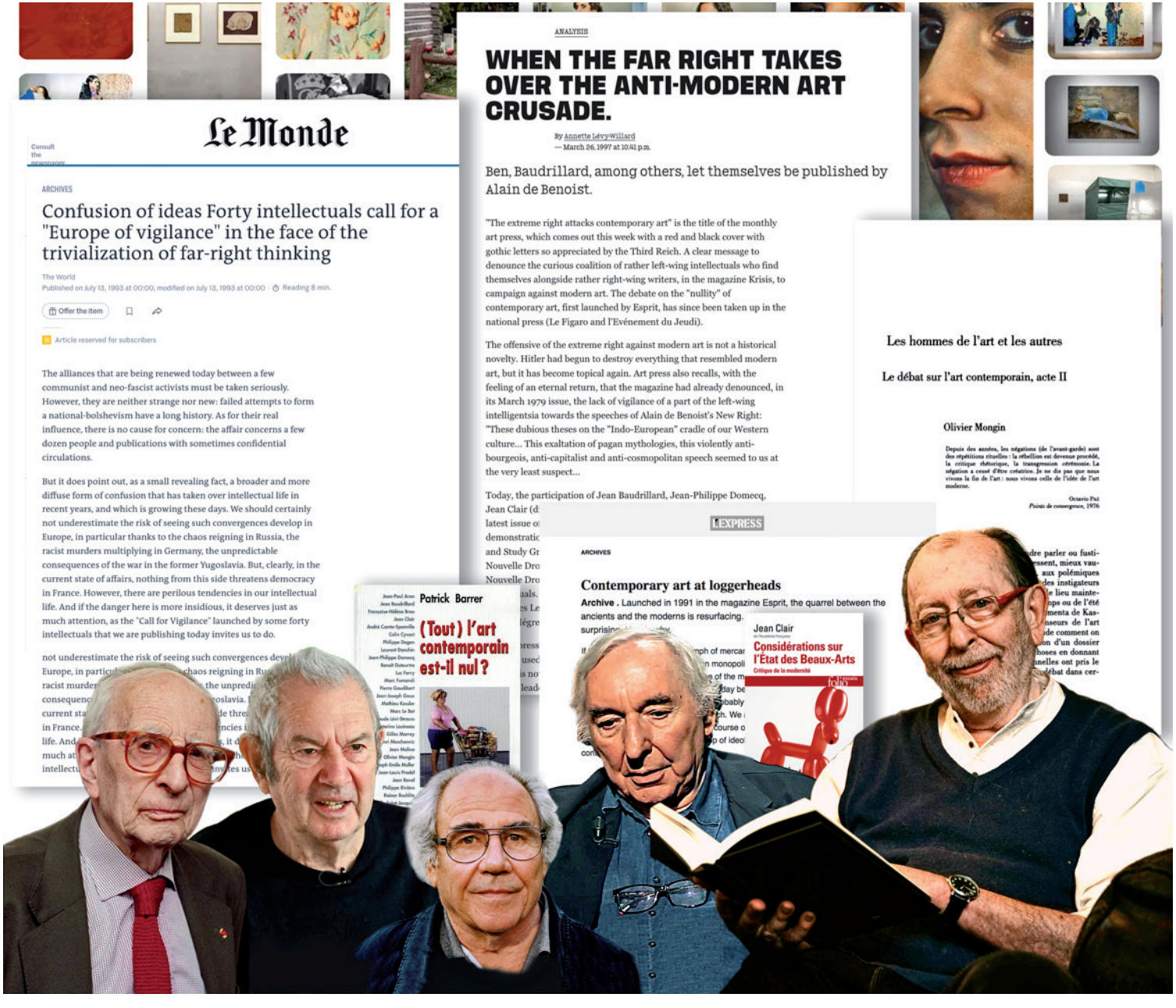
Dakle, iako su sva ova imena dala svoj intelektualni doprinos u reviji *Krisis* to nije spriječilo dva prestižna časopisa *Artpress* i *Le Monde* da objave, sa ideološke pozicije ljevičarskog intelektualnog terorizma, teško ideoloski obojene naslove "Nova desnica napada savremenu umjetnost", klasificirajući na ovaj način svaku kritiku kao totalitarnu i da mogu napasti ovu reviju.

Uprkos takvim ideološkim napadima, dva pomenuta smjela poduhvata unutar knjige *Da li je sva savremena umjetnost nula* i specijalnog broja posvećenog savremenoj umjetnosti revije *Krisis*, ima se osjećaj kao da se kritička misao najzad oslobodila "modernističkih stega" i "tiranije slobode". Ovi pionirski poduhvati ipak duguju zahvalnost i prethodnim hrabrim izletima u oblasti ktitike koji su bili gotovo na nivou incidenata u periodu izdavanja. U tom smislu, pomenimo knjigu Zan Klera (Jean Clair), francuskog akademika i nekadašnjeg direktora Pikasovog muzeja, ***Razmatranja o stanju likovnih umjetnosti*** (*Considérations sur l'Etat des Beaux-Arts*, Gallimard, Paris, 1983.), koje predstavlja djelo kritike stanja u savremenoj umjetnosti što je brzo postalo savremeno klasčno štivo, pa su se mnogi nakon njega upustili u avanturu kršenja pravila o "nedodirljivosti" kulta savremene umjetnosti. Tu, svakako, treba pomenuti i doktorat profesora filosofije Koste Mavrakisa ***Pikturalni značaj: predlozi za obnovu slikarstva***, odbranjen devedesetih godina prošlog stoljeća na Sorboni.

Desetine kasnije izdatih knjiga renomiranih mislilaca ili historičara umjetnosti koje su se potom pojavile na tržištu ideja, svojim tekstovima dali su legitimit i pravo na postojanje i onoj drugoj polovini **istine**, istine potiskivane "tiranijom slobode". Opšta karakteristika svih ovih natpisa bila je lucidno zapažanje da su se, od pedesetih godina prošlog stoljeća, muzeji moderne umjetnosti i spisi posvećeni tome množili, ali u isto vrijeme, nikada se nije slikalo tako malo i tako loše!

---

[1] Alain de Benoist, ***Krisis***, N° 19, novembre 1996. *Art / Non-Art*.

CLAUDE LEVI – STRAUSS, BEN VAUTIER, JEAN BAUDRILLARD, JEAN CLAIRE I ALAIN DE BENOIST, A U POZADINI SU NEKI OD OBJAVLJENIH ČLANAKA SA IDEOLOŠKE POZICIJE "LJEVIČARSKOG INTELEKTUALNOG TERORIZMA", TE KNJIGE PATRICK BARRERA I JEANA CLAIRA. (ARHIV M.A.A.)

Koji su uzroci ovog pada?

Prenoseći milenaristički pristup revolucionarnog djelovanja u domenu oblika, teorije avangarde su postepeno uveli teror u uspostavljanju historije umjetnosti. S ove tačke gledišta, primat apstraktne umjetnosti nametnut je Zapadnim zemljama nakon 1950., a u režiji, već pomenutog *Kongresa za slobodu kulture* formiranog od agencije CIA-e preko novosnovanog *Bijenala u Kaselu*, taj je pravac predstavljao samo suprotno lice državnoj umjetnosti koju je socjalisticki realizam nametnuo sovjetskim zemljama. Takvu neočekivanu analizu je iznijela i Katrin Mije (Catherine Millet), direktorka *Artpress,* sa suptilnom formulom "Kamen je bačen u nasu baru". To je dovelo do krize jednog modela koji je odbacio savršenstvo umjetnosti prošlosti i projektovao je u budućnost, po njima savršenstvo, a koje je nedostupno u sadašnjem vremenu. Takav pristup umjetnosti doveo je do gubitka profesije, izlaganja besmislica, do gotovo ničega, bezobličnog i monstruoznog kao varijante **moderne oholosti**. No, iz čega je moderna umjetnost mogla izvući ovu vrstu "nekažnjeniosti" da bilo šta proglasi ***umjetnosću***? Ta nekažnjenost uz modernost i sveprisutnost, oslobođena obaveze da bude korisna zajednici, dugo ju je vremena štitila od bilo kakve kritike. Ova nekažnjenost i ***Neodgovornost umjetnika,*** kako je Kler nazvao jednu od svojih knjiga, povezana je sa privilegijama koje je čitavo stoljeće uživala institucionalna avangarda. No, analize proistekle iz jedne nove škole osvjetljavaju poziciju da se avangarda, ne samo po uzoru na političke utopije političkih partija, kako estremno ljevog tako i desnog bloka, dijeleći ponekad i njihovo ideološko nasilje, na kraju identifikovala kao nova religija. **Religija savremena umjetnosti**.

Destrukcija, aktivnost toliiko omiljena modernoj umjetnosti pa čak i terorizam, koji će lično Bonito Oliva (Achille Bonito Oliva), promotor pravca *transavangarde*, na svojoj konferenciji u sali SKC-a (Studentski kulturni centar) u Begradu glorifikovati posredstvom izvršenog terorističkog napada 11. septembra kao najznačajnije umjetničko djelo 20. stoljeća! Ali, zar ideju rušenja oblakodera nije već dao jedan drugi umjetnik, nadrealista, Luj Aragon(Louis Aragon) 17. aprila 1925. na svojoj konferenciji u Madridu, na kojoj je u amfiteatru fakulteta pozvao teroriste "da sa velike distance sruše bjele oblakodere Menhetna"?! Par dana poslije terorističkog napada od 11. septembra u časopisu *Le Monde* izaći će tekst filozofa Bodriara u kom aludira na destruktivni karakter nadrealizma i zaključuje da je "On (Aragon, *prim.prev*.) je to sanjao, a oni (teroristi, *prim.prev*.) to učinili!"

Postmoderna: Umjetnost je konačno završena

Ono što je zajedničko kritičkim esejima prema savremenoj umjetnosti jeste to što prate genealogiju kontraverzi, pa i perverzije koje su dio intelektualnih rasprava otvorenih već neko vrijeme o samoj prirodi savremene umjetnosti i kriterjumima njenog prosuđivanja. U tom plodnom tlu su se, u zadnje vrijeme, našle i **dvije knjige** koje podjednako zaslužuju pažnju. Prvu koju navodimo je riječ o knjizi Iva Misoa (Yves Michaud) ***Umjetnost je konačno završena*** (*L'art c'est bien fini,* Gallimard, 2021.). Ovaj profesor filozofije na Univerzitetu Paris I (Panthéon Sorbonne) bio je i 9 godina direktor svakako najprestižnije umjetničke skole *Ecole nationale Superior de beaux arts* u Parizu, ponudio je dijagnozu naše ere koju će karakterizirati tzv. "isparavanje umjetnosti" gdje su umjetnička djela promjenila način postojanja pomjerajući se u status objekta (slike, skulpture do iskustava instalacije, performansa, multimedijalnih dogadjaja). Formulom "Trijumf estetike" Iv Miso će izjavti : "Ja sam empiristički filozof, činjenice nisu ništa osim činjenica i ako se ne slažete to je zato što ste protiv stvarnog, a ne protiv mene koji samo opisuje tačnu stvarnost. Savremeno doba je paradoksalno. Tu triumfuje estetika i u najtrivijalnijim predmetima. U stvari, univerzum savremene umjetnosti se okreće od djela i nudi pristupe instalacijama, performansima." Bazirajući svoju kritičku demonstraciju na dubinskom poznavanju savremene umjetnosti, Iv Miso istražuje glavne premise estetske teorije i analizira efekte estetizacije čije tragove vidi u modi, u kultu tijela ali i u potrebi za turističkom estetikom. Na taj način, Miso se svojim analizama priblizava *homo turisticusu* opisanom u posthumnoj knjizi historičara Erika Hobsbauma (Eric Hobsbawm) ***Kraj kulture*** i njegovom *homo turisticusu* obučenom u drečave boje i nosiocu kulture festivala. Ali, za razliku od Hobsbauna, Iv Miso u svojoj knjizi predskazuje i nestajanje ove kulture: "Umjetnost se skriva u iskustvu koje nije više iskustvo objekta okruženog aurom, već iskustvo aure koja se ne odnosi na ništa ili gotovo na ništa." Ova aura, ovaj oreol, ovaj parfem, ovaj gas kako god hoćete da ga nazovete, kroz jezik modernosti govori o identitetu naše ere. Miso predstavlja i tri aktuelne vrijednosti umjetnosti: novac, zabavu i moral. Rijč je o vrijednostima *homo modernusa* koje zamjenjuju stare estetske vrijednosti i striktno kaže: "Estetski kriterjumi su nestali, a **umjetnost** je umjetnost". Ovom formulom kraja umjetnosti Miso povezuje tri teze:

- umjetnost nestaje sa mape, svjet umjetnosti je sveden na ograničena mjesta: "zaštičene estetske zone" koje su poznate samo usko iniciranoj publici;

- Historija umjetnosti je gotova. Umjetnčki radovi se ponavljaju i kao takvi oni ne nastavljaju ispisivati historiju umjetnosti već su u stanju repeticije. Karakteristike izloženih predmeta koje zovemo ***umjetnošću*** ustvari predstavljaju refleksivnost, traži se sočnost, radovi se ponavljaju. Umjesto **dadaizma** - dadaizam. Umjesto Disanovog (Duchamp) pisoara možete vidjeti bananu zalijepljenu za zid (Cattelan), lobanju (Hirst), krevet (Emin) ili ništa iskopano (Segall), a zatim Oldenburgovu (Claes Oldenburg) zatrpanu rupu u Central parku u Njujorku ili pak "Neregularane televizore" Nam džun Paika (Nam June Paik).

- Teza vrijednosti sadašnjeg umjetničkog svjeta nisu više tradicionalne estetske vrijednosti (ukus, ljepota, uzvišeno, itd.) već estetsko iskustvo koje postaje iskustvo atmosfere kvazistvari tj. polje primjene tog iskustva postaje neograničeno i sve može odavati atmosferu umjetnosti i predmetna i nepredmetna umjetnička djela kao i najtrivijalniji predmeti, pa je i konačni učinak nastao tako prelazom iz trijumfa estetike u trijumf hiperstetike.

■ STANJE REPETICIJE U NASTAVLJANJU ISPISIVANJA HISTORIJE UMJETNOSTI: DUCHAMPOV PISOAR, CATTELANOVA BANANA ZALIJEPLJENA ZA ZIDU, HRISTOVA LOBANJA, EMININ KREVET, OLDENBURGOVA ZATRPANA RUPA U CENTRAL PARKU U NEW YORKU... (ARHIV M.A.A.)

Finansijska utopija "kulturnog klera" savremene umjetnosti

Knjiga ***Prevaranti savremene umjetnosti, jedna finansijska utopija*** (*L'imposture de l'art contemporain*) vrijedna je pažnje i posebno je interesantna sa pozicija dešifrovanja moći institucija iz oblasti kulture, posebno u Francuskoj. Knjiga, kako je navedeno u uvodu, nije niti blještavi pamflet, niti laskava apologija. Autorica knjige, Oda de Keros (Aude de Kerros), iz čijeg je pera izašlo 19 knjiga iz oblasti savrmene umjetnosti, na pedantan i metodičan način, vodi čitaoca kroz svojevrsno istraživanje "misterije savremene umjetnosti". Esej je poentiran opisima uz objašnjenja. Rezultat ovog istraživanja iznešen na 400 stranica knjige još više će iznenaditi, ali i iznesenim činjenicama zabrinuti publiku koja voli umjetnost. Knjiga se čita kao roman i prenosi nas u **univerzum industrije umjetnosti** i njenih državnih administratora koji regulišu artističke odnose sa finansijskim svijetom, svijetom "čiji su osmijesi i djelovanja opasniji od ujeda pirana amazonskih rjeka", zapisaće Keros. Esej se zapravo zasniva na postulatu postojanja magičnog trougla koga čine umjetnik, finansijer umjetnosti i državni službenik, koji se nalazi na vrhu piramide, a čija je osnova bazirana na međunarodnim spekulacijama. Poslušni umjetnici su samo figure, gotovo marionete pod nadzorom uticajnih državninih službenika/inspektora koji oblače ili vedre u institucijama prodaje/kupovine **umjetničkih djela**.

Keros u knjizi otkriva da se ova postmodernost poklapa sa orbitiranjem novog "**kulturnog klera** koji se pojavio u Francuskoj početkom osamdesetih godina 20. stoljeća na inicijativu Zaka Langa (Jack Lang)", ministra kulture u ljevičarskoj Miteranovoj vladi. Na njegovu inicijativu, formiran je svojevrstan ***kulturni kler*** sastavljen od dvije stotine službenika, državnih inspektora umjetnosti, moćnika koji uspostavlaju sitem zasnivan na finansijskim vrijednostima i karijerizmu, ali lišen umjetničke supstance i pobune.

Nepoznati široj javnosti ovi službenici zapravo nameću i određuju umjetničku klimu i artističko trojstvo: rod / antirasizam / progres. Samoproglašeni kler, globalisticka utopija, novo ***sveto Trojstvo***... dovoljno vjesnika savremene umjetnosti, tj. **nove svjetovne religije**. Ovo novo *kulturno sveštenstvo* sticalo je i svoje vjernike medju ljevičarima srednje klase od osamdesetih na ovamo.

Za 40 godina koliko postoji ova kontra moć, koja se i sama utoplila u bezoblični zajednicki diskurs u kome je nestao "i legitimitet intelektualca i autonomija umjetnika", zaključuje Keros.

■ AUTORICA KNJIGE "PREVARANTI SAVREMENE UMJETNOSTI, JEDNA FINANSIJSKA UTOPIJA", AUDE DE KERROS, KAO I NEKE DRUGE KNJIGE U KOJIMA ONA NAGLAŠAVA KAKO "SAVREMENO SRVARALAŠTVO NE OPRAVDAVA KVALITET STVARALAČKOG ČINA KOME NEDOSTAJE ILUZIJA UMJETNOSTI". (ARHIV M.A.A.)

Sada, sa ovom knjigom bolje razumijemo zašto na umjetničkim festivalima izloženi budu bizarni (neobjašnjivi) artifakti (koje po navici zovemo ***umjetnost!***), a postoje samo kroz njihovu nečuvenu medijsku kampanju, i kao takvi više liče na toteme ili korporativne logotipe nego li na umjetnička djela. Logos kompanije koja ima za cilj kibernetičku transformaciju društva su simboli likvidnog društva. Globalizacija nalazi svoje simbolično ispunjenje u umjetničkim i kulturnim proizvodima kada se mnoga djela prodaju za desetine pa čak i stotine miliona dolara. Istovremeno, "savremeno srvaralaštvo ne opravdava kvalitet stvaralačkog čina kome nedostaje iluzija umjetnosti", zapisaće autorica na 382. stranice knjige.

Sagledavajući situaciju ponuđenu ovim esejom ne možemo a da se ne zapitamo: "Gdije su nestala djela koja su i dalje vjerna avanturi umjetnosti?". Autorica konstatuje da je polovina takvih dijela i dalje u ateljeima *umjetnika disidenata*, a druga polovina je u očima javnosti koja i dalje može da nastavi da se iščuđava oficijelnoj umjetnosti, finansijski prenapuhanom balonu zasnovanom na razočaranju, anemičnosti i umoru kao kategorijama trajnim opasnostima za ovu "**umjetnost**". "Odnos ključa i brave na koje odjekuje i ovaj modernistički *magnum opus*. Umjetnost može postojati čak i skrivena, daleko od oficijelne medijske larme", piše Kerros prije nego što nam pošalje poslednje upozorenje, a to je da nas iskustvo historije uči o mnogim ponovnim rođenjima.

Autorica postavlja pitanje o čemu treba diskutovati: da li je najefikasniji način borbe protiv ovog uvezenog monoteizma (matrici svih jedinica *izama*) suprostaviti se drugim uveznim monoteizmom i to za dobro , "povratka monoteizmu vrjednosti porjekla".

Suočena sa nedavnim metamorfozama umjetnosti Keros pokušava odgovoriti na pitanje koje mnogi postavljaju: koliko još može trajati ova finansijska utopija ? Kada će se srušiti ono što zovemo savremena umjetnost? Koliko će jos trajati sveto trojstvo umjetnik, finansijer, drzavni sluzbenik?!

Ova knjiga, fascinano napisana od specijalistkinje koja suvereno vlada materijom i koja svoju stručnost želi podjeliti ilustrujući je brojnim referencama, pa čak i humorom, te kao takva čini i fundamentalnu dopunu i nastavak u samoj analizi knjige ***Umjetnost je zavrsena*** (*L'art c'est bien fini*) koja se nedavno pojavila na tržištu filozofa Iva Misoa (Yves Michau), dugogodišnjeg direktora prestižne pariške Likovne akademije i profesora filosofije na Sorboni. Za obe knjige koje se pamte i čuvaju može se konstatovati da predstavljaju veliki iskorak historije u dešifrovanju evolucije kulta savremene umjetnosti i njenog prelaza od predmetnog rezima ka rezimu isparenja: "Svijet Velike umjetnosti je mrtav i mrtav", zaključiće Iva Miso u svojoj knjizi.

"Kralj je go!" Ova konstatacija podupire nedavno upućen savjet umjetnicima: "Nije dovoljjno otkinuti uho da bi ste bili Van Gog!" To je, u stvari, naslov teksta iz pera likovnog hroničara Hari Belea (Hary Bellet), objavljenog povodom ovogodišnjeg Bijenala u Veneciji, u prestižnom francuskom dnevnom listu *Le Monde* i čini se kao da su i naslov i tekst svojim humorom i istinom iščupani iz knjige Ode de Keros.

Zaključak No. 1

Knjiga Ode de Keros je dobro dokumentovano dijelo, analiza bez uljepšavanja podvlači evoluciju metoda različitih sila dok opisuje izgradnju međunarodnog umjetničkog sistema kojim je postignuta kontrola tržišta umjetnina, kao i proces njegovog odumiranja zbog (zatvaranja) astronomskih cifri na aukcijama. Keros dešifruje sistem savremene umjetnosi Zapadnoga svijeta u zadnjih 50 godina, sistema zasnivanog isključivo na finansjskim vrijednostima i karijerizmu i lišenog umjetničke supstance.

"Ovo je knjiga koju svima treba podjeliti i dati je u ruke!", zapisala je kritika: "Esej koji zaslužuje da se prevede i nađe u privatnim i javnim biblioteka i fakultetima..." i tako da utješi i rastereti one koji nisu ništa razumjeli o mehanizmu savremene umjetnosti.

Zaključak No. 2

Tomas Man (Thomas Mann) će zapisati: "Bez pomoći Satane umjetnost je nemoguća. Umjetnost je na mjestu smrti", i poput profeta uspostaviće dijagnozu svoga vremena, vremena u kojem je i umjetnost uvučena u čudnu ceremoniju u kojoj odvratnost ispisuje novo poglavlje u historiji osjećanja. Sa razlogom će, dakle, i čuveni njemački pesnik i ljevičar Hans Magnus Enzensberger postaviti pitanje: "Da li je savremena umjetnost poslednje utočište totalitarizma?" U njegovom pitanju sadržan je i potvrdni odgovor.

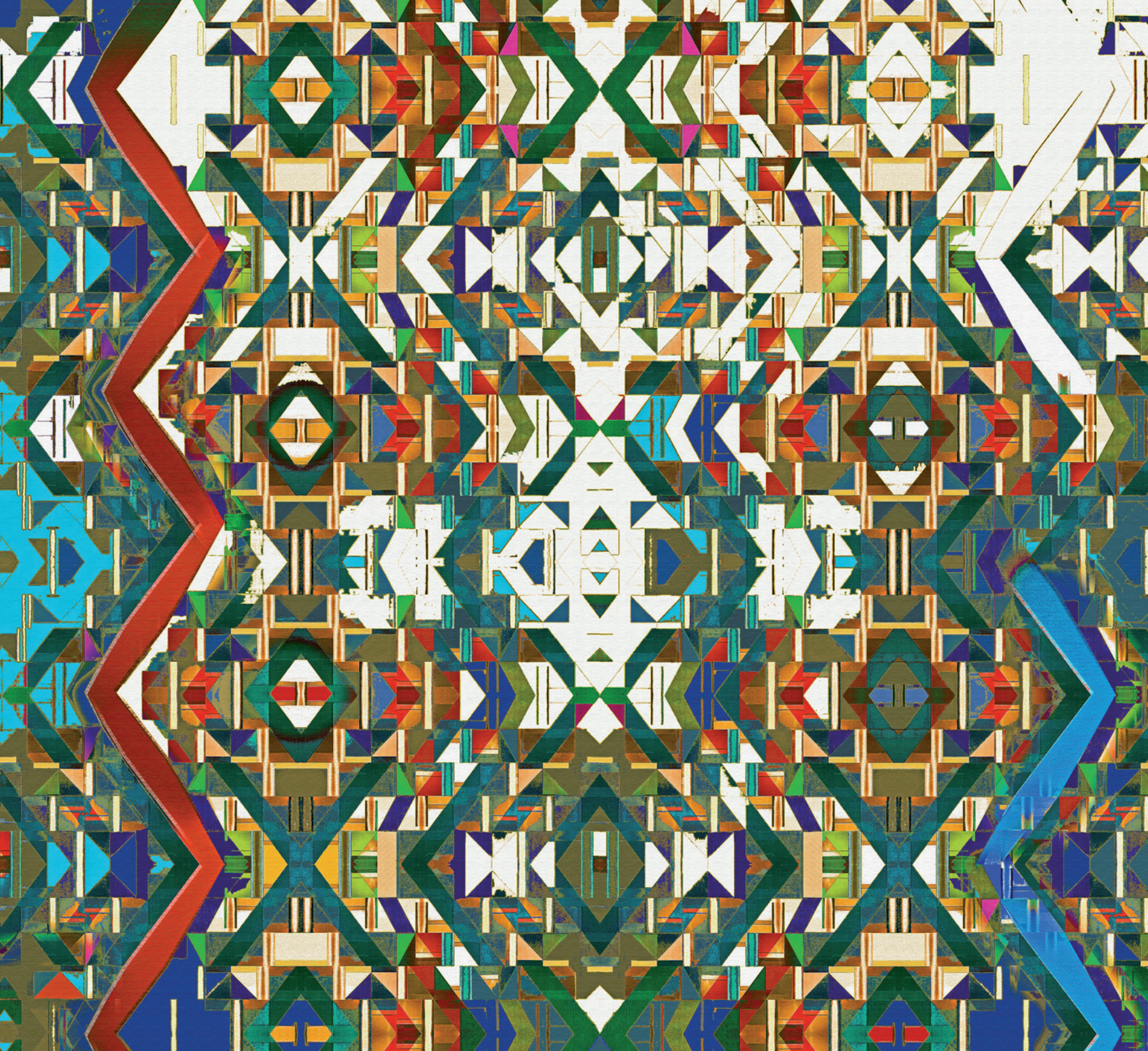
Prosvećeni učitelj je onaj koji usmjerava učenika ka vječnoj odgovornosti, van kruga pakla koji ga usmjerava isključivo ka svjetlu kako je to radio Virgilije sa Danteom, koji ga je u znak respekta uz duboko poštovanje napora majstora zvao: "Il mio maestro".

Krenimo putem Virgilija i pod svijetlom velikih majstora. *Mundus imundus est?*

■ MEHMED A. AKŠAMIJA: HOMMAGE VIRGILIJU NEVJESTIĆU, 2024. (ARHIV M.A.A.)

KAMENI BLOKOVI I OSTACI OBJEKTA GRAĐENOG OD KAMENA.
(ARHIV M.V.A.)

Akademik **Ahmet HADROVIĆ**

Kamen kao građevinski materijal u arhitekturi kroz historiju

KAMEN KAO GRAĐEVINSKI MATERIJAL U ARHITEKTURI KROZ HISTORIJU

Sažetak

Kao prirodni material kamen je od najranije historije pa sve do 19. stoljeća bio najvažniji građevinski material. Sa njim, kao osnovnim građevinskim materijalom, ostvarena su impresivna djela staroegipatske arhitekture (mastabe, hramovi, piramide), kritsko-mikenske, antikno-grčke, rimske, starokršćanske, te arhitekture romanike, gotike, baroka i 'neohistorijskih stilova' 19. stoljeća. Počeci europske arhitekture (megalitski spomenici - domeni, menhiri i kromlesi), koji datiraju oko 3000 p.n.e. građeni su u kamenu. Kroz cijeli ovaj vremenski period (dug skoro 5 milenija) građenje u kamenu se usavršavalo do te mjere da je u gotici bilo dostignuto pravo inženjersko savršenstvo. Pa i onda kada su koncem 19. stoljeća na scenu stupili novi materijali (armirani beton, čelik, a u 20. stoljeću i novi materijali na bazi drveta i plastike) kamen ne gubi svoju važnost.

Ključne riječi: *građevinski mterijali, kamen, arhitektura*

STONE AS A BUILDING MATERIAL IN ARCHITECTURE THROUGH HISTORY

Abstract

As a natural material, stone was the most important building material from the earliest history until the 19th century. With it, as a basic building material, impressive works of ancient Egyptian architecture (mastaba, temples, pyramids), Cretan-Mycenaean, ancient Greek, Roman, early Christian, and Romanesque, Gothic, Baroque and 'neo-historical styles' of the 19th century were realized. The beginnings of European architecture (megalithic monuments - domains, menhirs and cromles), which date back to around 3000 BC, were built in stone. Throughout this entire time period (nearly 5 millennia long), stone construction was perfected to the extent that true engineering perfection was achieved in Gothic. Even when new materials entered the scene at the end of the 19th century (reinforced concrete, steel, and in the 20th century new materials based on wood and plastic), stone did not lose its importance.

Key words: b*uilding materials, stone, architecture*

KAMENI SUHOZID. (ARHIV M.A.A.)

1. **Uvod**

U građevinarstvu se kamen koristi u tri osnovna vida: u vidu većih ili manjih komada različitog stupnja obrade za izradu osnovne konstrukcije objekta (temelja, zidova, lukova, svodova, kupola), u vidu ploča različitog stupnja obrade za oblaganje u enterijeru i eksterijeru, izradu podova, kolovoza saobraćajnica, u vidu prirodno ili vještački usitnjenog materijala rastresite strukture za spravijanje betona, izradu tampona (podloga) za podove, puteve (te komunikacijske površine uopće.[1,2] Kamen se u prirodnom stanju nalazi u vidu stijena. One predstavljaju smjesu dva ili više različitih minerala. Od njih je izgrađen površinski sloj Zemlje - Zemljina kora. Minerali su fizički i kemijski hamogene supstmice nastale u Zemljinoj kori pod određenim fizičkim i kemijskim utjecajima. U prirodi postoji oko 2000 različitih minerala, a u građevinarstvu se koristi manji broj. Nauka koja se bavi proučavanjem stijena naziva se *petrografija*. S obzirom na nastanak, stijene se dijele u tri osnovne skupine: magmatske (eruptivne), sedimentne i metamorfne.

2. Kamen kao građevinski materijal

Magmatske stijene su nastale kristalizacijom (hlađenjem) vulkanske mase, magme. Odlikuju se zrnastom strukturom. Sastavljene su, uglavnom, od kvarca, raznih silikata, aluminosilikata (feldspata), liskuna, te amfibola, piroksena, olivine... Najpoznatije stijene iz ove skupine su: granit, gabro, sijanit i diorit. U građevinarstvu se uglavnom koristi granit i gabro. U ovu skupinu stijena spada i vulkanski tuf koji nastaje u procesu prirodnog vezivanja (cementiranja) rastresitih produkata vulkanske erupcije. Magmatske stijene se odlikuju velikom čvrstoćom na pritisak (oko 100 do 350 MPa), velikom tvrdoćom otpornošću na habanje, postojanošću na mrazu... Ovo naročito vrijedi za dubinske stijene (kakav je granit i gabro, na primjer).[2]

Sedimentne stijene su nastale na kopnu ili na dnu rijeka, jezera i mora taloženjem raspadnutih dijelova raznih stijenskih masa i ostatka mikroorganizama. Odlikuju se izrazitom slojevitošću (što ograničava njihovu primjenu kao konstruktivnog materijala). Glavni predstavnici ovih stijena su: krečnjak, pješčar (krečnjački ili silicijski), dolomit, te razni vidovi konglomerata. U ovim stijenama se mogu naći i razne primjese (glina, kvarc, organski spojevi) koje znatno utječu na njihove osobine. Krečnjaci zapreminske mase od preko 1800 kg/m^3 se definiraju kao kompaktni, a oni sa zapreminskom masom manjom od 1800 kg/m^3 kao porozni.[2]

S obzirom na stepen obrade kamen može biti lomljeni, obrađeni i drobljeni kamen. Lomljeni kamen je onaj koji se dobija miniranjem i lomljenjem na samom kamenolomu. Ovdje razlikujemo običan lomljeni ka-men za zidanje na kome se u principu ne vrši nikakva dodatna obrada. Pločasti kamen ima najmanje dvije ravne površine (približno paralelno) kojima se ostvaruju vezovi u zidanju, dok su ostale strane nepravilne. Dotjerani lomljeni kamen ima najmanje dvije ravne površine (koje osigurava vezanje u zidu), a vidna mu se površina dotjeruje odgovarajućim alatom. Kamen za kiklopski zid ima urađene tri ravne ležajne površine i 'lice'. Treba istaći da običan lomljeni kamen ima dimenzije preko 15 cm, s tim da mu težina ne prelazi 30 kg po komadu. Obrađeni kamen može biti poluklesan, klesan i specijalno obrađen, te pravilno lomljeni kamen u vidu kocke ili prizme. Poluklesan kamen je u vidu komada paralelepipednog ili drugog geometrijskog oblika kod kojeg su 'lice' i na njega četiri okomite strane u dubini od najmanje 20 cm obrađeni dlijetom. Četiri na licu vidljiva brida su

pravilna, a ostali bridovi (koji se ne vide u zidu) mogu biti i nepravilni. Klesani kamen je u vidu komada paralelepipednog ili kubusnog oblika čije su svih šest strana dlijetom ili piljenjem obrađene, a svih dvanaest bridova im je oštro. Nekada lice ovoga kamena može biti specijalno obrađeno. Specijalno obrađen kamen su komadi kamena izrađeni klesanjem, piljenjem, tokarenjem... Od njih se izrađuju reprezentativna stepeništa, okviri vrata i prozora, vijenci na fasadama, balustri (stupici) na ogradama, stupovi sa bazom i kapitelom, razni ukrasi... Ovi su elementi stoljećima davali stilske oznake arhitekture, dok se danas rijetko koriste. Kao specijalno obrađeni kamen tretiraju se i kamene ploče koje se koriste za izradu podova, te oblaganje zidova, stupova stepeništa (…) u enterijeru i eksterijeru. Obično su kvadratnog izgleda vidne strane, dimenzija 20/20 do 60/60 cm, dok je debljina (ovisno o mjestu primjene) 1 do 5 cm. Drobljeni kamen je posebna skupina obrađenog kamena koji se koristi kao sirovina za izradu betona i maltera, izradu nasipa (tampona), drenaža. Ovdje razlikujemo tucanik (veličina zrna 30/70 mm), split (15/30 mm), grus (0.008/15 mm) i filer (do 0.008 mm). Ovisno o estetskim i upotrebnim zahtjevima, kamen se može obrađivati na razne načine. Tesanje je postupak grubog dotjerivanja kamena čime se komad kamena dovodi do približno paralelepipednog oblika. Rezanje je postupak obrade kamena testerom, pravom ili kružnom. Osim toga, rezanje (za neku vrstu kamena) se može obaviti i specijalnom čeličnom žicom po principu neprekidne trake. Glačanje je postupak finog dotjerivanja kamene površine uz pomoć pjesčara, kvarcnog pijeska, šmirgla, naprimjer, uz neprestano polijevanje vodom. Ovaj postupak se obavlja ne elementima od kvalitetnog kamena sitnozme strukture s ciljem isticanja njegove boje i strukture. Poliranje je obrada kamenih površina do postizanja maksimalne glatkoće. Ovako obrađene kamene površine postaju 'ogledala', odnosno imaju veliki sjaj. Razumije se da se ovaj postupak obrade kamena isključivo odnosi na visokokvalitetno kamenje. Kao sredstva za poliranje kamena koriste se: šmirgl, sitan korund, oksid željeza, oksid kalija, talk…[2]

Iako je višemilertijsko iskustvo upotrebe kamena u građevinarstvu rezultiralo mnogim saznanjima, to nije dovoljno da bismo kamen mogli izravno ugrađivati, odnosno moraju se prethodno ispitivati njegove bitne osobine. Standardi svake zemlje propisuju metode ispitivanja, uzimanje uzoraka i osobine koje se ispituju. Pri tom su neka ispitivanja obvezna, dok su druga poželjna, kontrolna, uvjetna ili specifična. Koje će od tih ispitivanja biti obavljeno ovisi o mjestu uputrebe kamena. Kod kamena se obvezno ispituju njegove mineraloške i fizičko – mehaničke (čvrstoće na pritisak, savijanje i na smicanje). Postupak ispitivanja je standardiziran.[2]

U Bosni i Hercegovini kamen se koristio za gradnju kuća, ovisno o njegovoj dostupnosti u prirodnom okruženju i ekonomskoj moći vlasnika kuće. Nekada je cijela kuća izgrađena od kamena (od temelja do krovne pokrivke), nekada zidovi, a nekada zidovi suterena koji je, u pravilu, bio velika kućna ostava.[1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16] (Slika 1., 1a., 1b.).

Slika 1., 1a., 1b. Kamen kao građevinski material u materijalizaciji tradicionalnih kuća u Bosni i Hercegovini. S lijeva na desno, odozgo nadole: Kuća obitelji Comor u Lukomiru na Bjelašnici, Kuća obitelji Hadrovic u Hadrama kod Olova (kamen i drvo kao glavni materijali), Kuća obitelji Hasanbašić u Trepču kod Tešnja (kamen, drvo i adobe kao glavni materijali), Kuća Briana i Bisere Eager u Livnu, Kuća obitelji Korajlić u Hrvatinovićima kod Tešnja (kamen i drvo kao glavni materijali), Kuća obitelji Korkut u Travniku, Kuća obitelji Kovačević u Vražićima kod Čelića (kamen, drvo i adobe kao glavni materijali), Kuća obitelji Mujagić u Sanskom Mostu, Kuća obitelji Pozderac u Cazinu (kamen, drvo i adobe kao glavni materijali), Kuća obitelji Smajić u Goranima kod Konjica, Kuća obitelji Smajić u selu Starposle kod Kaknja (kamen, drvo i adobe kao glavni materijali), Kuća obitelji

Smajlović u Ćehajama kod Srebrenika (kamen, drvo i adobe kao glavni materijali), Kuća obitelji Trešnjo u Ćuhovićima kod Konjica, Kuća obitelji Uzeirbegović u Maglaju (kamen, drvo i adobe kao glavni materijali), Kuća obitelji Vrhovčić u Varešu (kamen, drvo i adobe kao glavni materijali), Kuća obitelji Zaimović u Gornjem Zoviku kod Brčkog (kamen, drvo i adobe kao glavni materijali), Kuća obitelji Popović u Gračanici (kamen, drvo i adobe kao glavni materijali), Musafirhana u Fojnici (kamen, drvo i adobe kao glavni materijali),. Svi objekti su locirani u Bosni i Hercegovini.

Source: Author (2016.)

Slika 1a.

Slika 1b.

■ SLIKA 16. LIKIJSKE GROBNICE, MYRA, ANTALYA, TURSKA (15.–14. STOLJEĆE P.N.E.).
SOURCE: ARHIV M.A.A.

3. Tradicionalna (vernakularna) arhitektura od kamena

Uz zemlju i drvo, kamen je materijal koji prati čovjeka, društvo i arhitekturu od najranije historije. U prirodi je prisutan u raznim vidovima i s različitim osobinama, a u arhitekturi je korišten s većim ili manjim stupnjem obrade što je uvijek ovisilo, osim osobina kamena samog po sebi, i o graditelju, odnosno vrsti gradnje koja se gradila u kamenu. Generalno se može reći da je kamen postojan materijal, a uvijek se koristio kada se želio izgraditi objekat da *'traje vječno'*.[2]

Arhitektura uklesana u stijenu - hramovi

Posebne arhitektonske realizacije od kamena su one koje su isklesane u stijeni. Zanimljivo je da se ova arhitektura susreće svuda na svijetu.[11]

U svojem osnovnom značenju, hram je građevina posvećena nekom božanstvu, namijenjena obavljanju religijskih obreda. Često se, u raznim religijama, sam hram smatra božjim staništem, u koje samo izuzetno ulaze visoki svećenici, a obredi se vrše ispred hrama. Riječ "hram" obično se ne koristi za kršćanske i muslimanske bogomolje (crkva, džamija), kao ni za židovske sinagoge. Radi navedenog, u ovoj studiji koristimo riječ "hram" kada zbirno govorimo o "hramovima" raznih religija.

Na lokalitetu **Myra** kod Analye u Turskoj postoji lokalitet sa mnoštvom grobnica uklesanih u vapnenačku stijenu (Lycian Tombs) koji datiraju iz 15.-14. stoljeća p.n.e. (Geografske koordinate: 36°15'33'N, 29°59'07'E, nadmorska visina: 31 m). Svaka od ovih grobnica odražava određeni oblik štovanja predaka naroda Licijana. Osobenost ovih grobnica je njihova bliskost sa gradom na način koji pokazuje da su živi Licijani ne samo štovali svoje pretke, već ih smatraju sastavnim dijelom svoga svakidašnjeg života. Ovakav odnos prema mrtvim precima je manje-više svojstven narodima Istoka[11]. Do sada je utvrđen broj od 1.085 dobro očuvanih grobnica. (Slika 16)

Göbekli Tepe je neolitsko arheološko nalazište u regiji jugoistočne Anadolije u Turskoj (Geografske koordinate: 37°13′23″N, 38°55′21″E, nadmorska visina: 773 m). Nalazište predstavlja monumentalne okruglo-ovalne i pravokutne megalitske strukture koje su podigli lovci-sakupljači u predkeramičkom neolitiku između 9600. i 8200. p.n.e. Ti su spomenici vjerovatno korišteni u vezi s ritualima, najvjerojatnije pogrebne naravi. Prepoznatljivi stupovi u obliku slova

■ SLIKA 2. GÖBEKLI TEPE, TURSKA (OKO 9500–8000 P.N.E.)
SOURCE: HTTPS://WHC.UNESCO.ORG/EN/LIST/1572/GALLERY/, AUGUST 4, 2023.

"T" uklesani su slikama divljih životinja, pružajući uvid u način života i vjerovanja ljudi koji su živjeli u Gornjoj Mezopotamiji prije oko 11.500 godina. Mnogi od ovih stupova bogato su ukrašeni figurativnim antropomorfnim detaljima, odjećom i reljefima divljih životinja, pružajući arheolozima rijetke uvide u pretpovijesnu religiju i posebnu ikonografiju tog razdoblja. (Slika 2) Uključuje mnoge manje zgrade, kamenolome i cisterne klesane u kamenu iz neolitika, kao i neke tragove aktivnosti iz kasnijih razdoblja. Nalazište se od 2018. Godine nalazi na UNESCO-ovoj listi svjetske kulturne baštine.[17]

Više od 700 godina narod predaka Pueblo gradio je uspješne zajednice na planinskim planinama i liticama Mesa Verdea. **Mesa Verde** je locirana u Coloradu, SAD, a datira iz 7500. p.n.e. (Geografske koordinate: 37°10'00.73''N, 108°28'34.87''W, nadmorska visina: 2081 m). Danas park štiti bogatu kulturnu baštinu 26 pueblosa i plemena i posjetiteljima nudi spektakularan pogled u prošlost. Pueblonci su preživjeli koristeći kombinaciju lova, sakupljanja i uzgoja usjeva kao što su kukuruz, grah i tikva ('Tri sestre'). Do 1285., nakon razdoblja društvene i ekološke nestabilnosti potaknute nizom jakih i dugotrajnih suša, napustili su to područje i preselili se južno na lokacije u Arizoni i Novom Meksiku, uključujući Rio Chamu, bazen Albuquerquea, visoravan Pajarito i podnožje planine Sangre de Cristo. Nacionalni park Mesa Verde dom je više od hiljadu vrsta, uključujući nekoliko onih koje ne žive nigdje drugdje na zemlji. Nacionalni park Mesa Verde je američki nacionalni park i mjesto svjetske baštine UNESCO-a (od 1978.) koje se nalazi u okrugu Montezuma, Colorado.[18] (Slika 3).

■ SLIKA 3. MESA VERDE, COLORADO, SAD (7500 P.N.E.)
SOURCE: HTTPS://WWW.ADVENTUROUSWAY.COM/BLOG/MESA-VERDE-NATIONAL-PARK, ACCESSED: JULY 31, 2023.

Arhitektonska struktura u **Newgrangeu** je predhistorijski spomenik u okrugu Meath u Irskoj, smješten na uzvisini s pogledom na rijeku Boyne, 8 kilometara zapadno od Droghede (Geogrfske koordinate: 53°41′41″N, 6°28′32″W, nadmorska visina: 48 m). To je iznimno velika grobnica sagrađena tijekom neolitskog razdoblja (oko 3200. p.n.e.) što je čini starijom od Stonehengea i egipatskih piramida. Usklađena je s izlaskom Sunca na zimski solsticij. Newgrange je glavni spomenik u kompleksu Brú na Bóinne, mjestu svjetske baštine koje također uključuje prolazne grobnice Knowtha i Dowtha, kao i druge ograde, grobne humke i uspravne kamene spomenike.[19] Newgrange se sastoji od velikog kružnog humka s unutarnjim kamenim prolazom i križnom komorom. U ovoj su komori pronađene spaljene i neizgorjele ljudske kosti te mogući grobni prilozi ili zavjetni darovi. Humak s prednje strane ima potporni zid, većinom od bijele kvarcne kaldrme, a okružen je uklesanim rubnjacima. (Slika 4)

■ SLIKA 4. ARHITEKTONSKA STRUKTURA U NEWGRANGEU, IRSKA (OKO 3200. P.N.E.)
SOURCE: HTTP://TENRANDOMFACTS.COM/WP-CONTENT/UPLOADS/2015/09/NEWGRANGE.JPG ACCESSED: JULY 31, 2023.

Matera je grad u južno-italijanskoj pokrajini Basilicata koji je u period 1663.-1806. bio glavni grad ove pokrajine (Geografske koordinate: 40°39'50.25'N, 16°36'51.99'E, nadmorska visina: 322 m). Grad je situiran u stjenovitom kanjonu sa velikim brojem objekata uklesanih u stijene. Zbog toga je ovaj grad nazvan "La Città Sotterranea" (Subterranean

City-Podzemni grad). Matera je naseljena, u kontinuitetu, od 10. milenija prije Krista, te se smatra jednim od najstarijim naseljem na svijetu. Središnji dio grada, Sassi i park Rupestrian Churches, proglašeni su (1993.) svjetskim nasljeđem UNESCO-a. Grad je bio proglašen (2014.), skupa sa bugarskim gradom Plovdivom, europskim prijestolnicom kulture za 2019. godinu. (Slika 17)

SLIKA 17. STARI KAMENI GRAD, MATERA, ITALIJA (NASELJE DATIRA OD 7. STOLJEĆE P.N.E.). SOURCE: ARHIV M.A.A.

Megalitski hramovi na **Malti** je kompleks od nekoliko predhistorijskih hramova, od kojih su neki mjesta svjetske baštine UNESCO-a[20], izgrađeni tijekom tri različita razdoblja, između 3600. p.n.e. i 2500. p.n.e. na Malti (Geografske koordinate: 36º02'50.21''N, 14º16'08.15''E, nadmorska visina: 131 m). Arheolozi vjeruju da su ti megalitski kompleksi rezultat lokalnih inovacija u procesu kulturne evolucije. To je dovelo do izgradnje nekoliko hramova u fazi Ġgantija (3600.-3000. p.n.e.), što je kulminiralo velikim hramskim kompleksom Tarxien, koji je ostao u uporabi do 2500. p.n.e. Od tada, kultura gradnje hramova je nestala. (Slika 5)

■ SLIKA 5. MEGALITSKI HRAMOVI, MALTA (3500–2500. P.N.E.)
SOURCE: HTTPS://WHC.UNESCO.ORG/EN/LIST/132/GALLERY/, ACCESSED: JULY 31, 2023.
SOURCE: HTTPS://ALLTHATSINTERESTING.COM/WORLDS-OLDEST-STRUCTURES.

Skara Brae je neolitsko naselje izgrađeno od kamena, smješteno u zaljevu Skaill na zapadnoj obali kopna, najvećeg otoka u škotskom arhipelagu Orkney (Geografske koordinate: 59°02′55″N, 3°20′30″W, nadmorska visina: 7 m). Sastojao se od deset grupiranih kuća, napravljenih od kamenih ploča, u zemljanim branama koje su pružale podršku za zidove; kuće su uključivale kamena ognjišta, krevete i ormare. Primitivni kanalizacijski sustav, s toaletima i odvodima u svakoj kući, uključivao je vodu koja se koristila za ispiranje otpada u odvod i dalje u ocean. Nalazište je bilo naseljeno od otprilike 3180. – 2500. p.n.e. i najcjelovitije je neolitsko selo u Europi. Skara Brae stekla je status UNESCO-ve Svjetske baštine[21] kao jedno od četiri mjesta koja čine "Srce neolitskog Orkneyja". (Slika 6)

■ SLIKA 6. SKARA BRAE HOUSE, ŠKOTSKA (NEOLITIK, 3180–2500. P.N.E.)
SOURCE: HTTPS://WHC.UNESCO.ORG/EN/LIST/514/GALLERY/,
ACCESSED: AUGUST 4, 2023.

Kapadokya je regija u centralnom dijelu Turske smještena između Crnog mora na sjeveru, sliva rijeke Eufrat na istoku, planinskog masiva Taurus na jugu, te velikih slanih jezera na zapadu (Geografske koordinate: 38°39'27.34'N, 34°51'11.03'E, nadmorska visina: 1.124 m). Prvo spominjenje (6. stoljeće p.n.e.) vezano je za persijske vladare Dariusa I Velikog (550.-486. p.n.e.) i Kserksa (512.-465. p.n.e.), pod nazivom Katpatuka, što znači "zemlja lijepih konja". Za vladavine naroda Hetiti, prostor Kapadokye je bio iznimno važan o čemu govori i impresivni glavni grad ove civilizacije, Hatuša. Ovim su prostorom gospodarili Persijanci, Aleksandar Veliki, Rimljani, Bizant, Osmansko Carstvo, odnosno suvremena Republika Turska. Kapadokya je, prije svega, poznata po gradnjama udubljenim u stijeni. (Veliki broj crkava, stambenih prostora, ostava (…) je uklesano u mekoj vulkanskoj stijeni, najviše u roba ranog kršćanstva (1-4 stoljeće) kada su se kršćani krili od Rimljana, te u doba Osmanskog Carstva. Mnogi objekti udubljeni u stijeni kao i oni izgrađeni na otvorenom prostoru Kapadokye i danas služe svojoj svrsi, a Kapadokya je postala jedna od najprivlačnijih turističkih destinacija u Turskoj. (Slika 18)

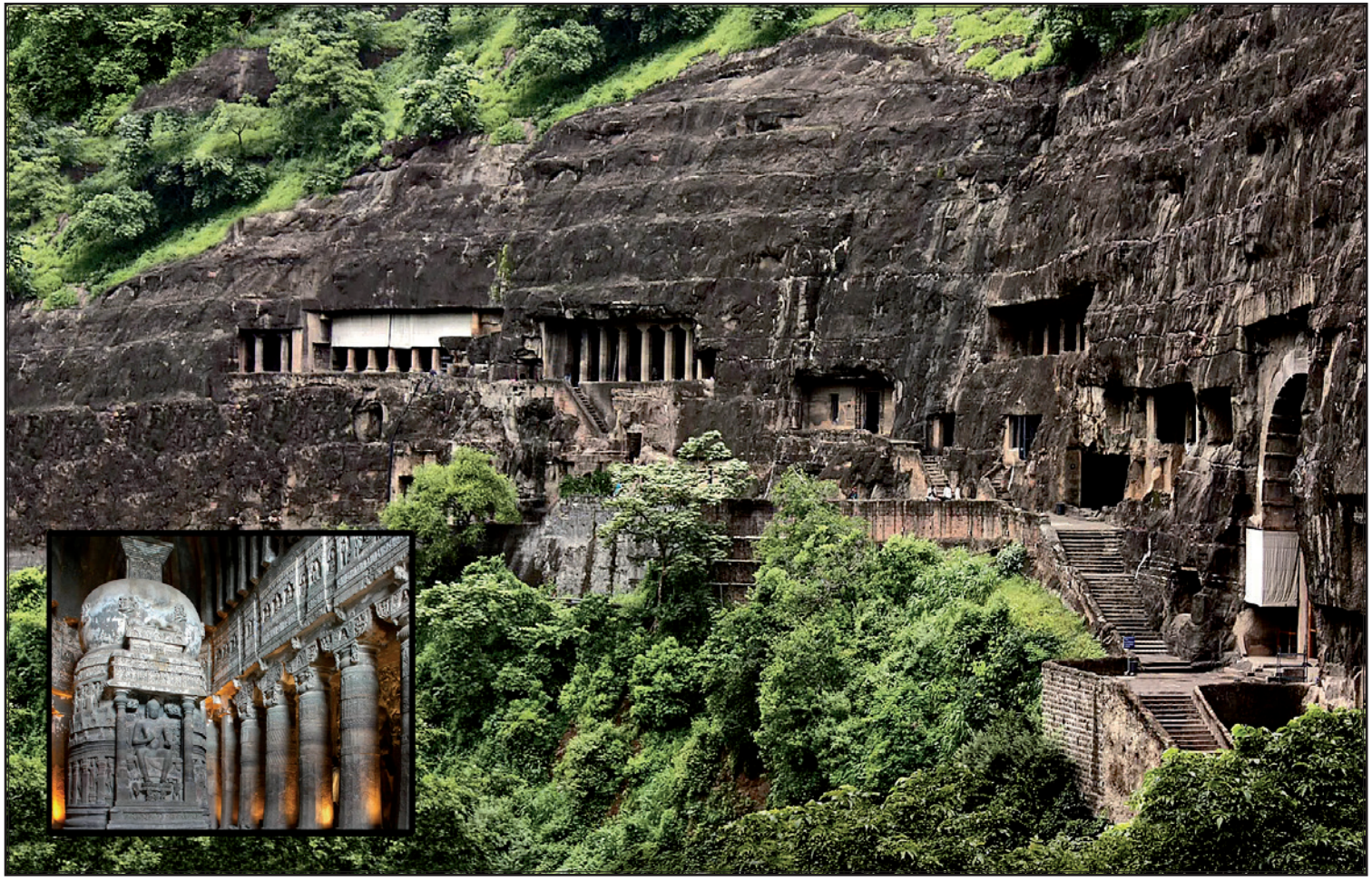
■ SLIKA 18. KAPADOKYA, TURSKA (6. STOLJEĆE P.N.E.). VEZANO JE ZA PERSIJSKE VLADARE DARIUSA I VELIKOG (550–486 P.N.E.) I KSERKSA (512–465 P.N.E.). SOURCE: ARHIV M.A.A.

Petra je danas napušteni grad u Jordanu kojeg su izgradili, odnosno uklesali u stijenu) Nabatejci, nomadski narod koji je živio (od 4. stoljeća p.n.e. do 106. godine p.n.e. kada se gube pod vlašću Starog Rima) na području sjeverozapadne Arabije. Grad je nastao na raskrsnici važnih trgovačkih puteva koji su spajali Egipat sa Sirijom te južnu Arabiju sa područjem oko Sredozemnog mora, kojima se prometovala najskupocjenija roba u to vrijeme (Geografske koordinate: 30°19'43'N, 35°26'31'E, nadmorska visina: 890 m). Ovaj kompleks je uklesan u stijene, na nadmorskoj visini od 800 do 1.350 m, što mu je osiguravalo fizičku bezbjednost od provala pljačkaša, ali i postojanu opskrbu sa vodom. (Slika 19)

■ SLIKA 19. PETRA, JORDAN (OD 4. STOLJEĆA P.N.E. DO 106. GODINE P.N.E.).
SOURCE: ARHIV M.A.A.

Pećine u Ajanti, u distriktu Aurangabad u Indiji, čini kompleks od 29 budističkih hramova uklesanih u živu stijenu (Geografske koordinate: 20°33'12'N, 75°42'01'E, nadmorska visina: 450 m). Izrađivane su u dugom vremenskom periodu (2. stoljeće p.n.e. do oko 480. godine) i predstavljaju jedan od najznačajnijih spomenika drevne indeijske culture zbog čega su (1983.) sobile status UNESCO-ve svjetske kulturne baštine[30]. U zidove impozantnih prostora ovih struktura uklesani su reljefi Bude s prikazima scena iz prošlih života (predaka), te slike u boji sa istim sadržajem. U ovim strukturama su boravili budistički redovnici, a služile su i kao prenoćišta za trgovce i hodočasnike. (Slika 20)

■ SLIKA 20. PEĆINE AJANTHAL, OKRUG AURANGABAD, DRŽAVA MAHARASHTRA, INDIJA (2. STOLJEĆE P.N.E. DO OKO 480. GODINE). U STIJENU JE UKLESANO 29 JEDINICA. SOURCE: ARHIV M.A.A.

Longmen Grottoes (Špilje u Longmen) u blizini grada Luoyang, Kina, su uklesane u stijenu u periodu od 493. do 1127. (Geografske koordinate: 34°33'20'N, 112°28'11'E, nadmorska visina: 228 m). Na ovom lokalitetu postoji 2.345 pećina i 10.0000 statua različite veličine. Ovaj izuzetni spomenik drevne kineske kuture je uvršten (2000.) na UNESCO-vu listu svjetske baštine upisano kao "izuzetna manifestacija ljudskog umjetničkog stvaralaštva".[31] (Slika 21)

SLIKA 21. LONGMEN PEĆINE (LONGMEN CAVES), LUOYANG, KINA (OD 493. DO 1127.). LOKALITET SA 1400 PEĆINA I 100000 STATUA RAZLIČITE VELIČINE. SOURCE: ARHIV M.A.A.

Sanchi je budistički kompleks, poznat po Velikoj stupi, na vrhu brda u gradu Sanchi u okrugu Raisen u državi Madhya Pradesh, Indija (Geografske koordinate: 23°28′45.81″N, 77°44′22.82″E, nadmorska visina: 517 m). Nalazi se oko 23 kilometra od grada Raisen, sjedišta okruga i 46 kilometara sjeveroistočno od Bhopala, glavnog grada Madhya Pradesh. Velika Stupa u Sanchiju jedna je od najstarijih kamenih građevina u Indiji i važan spomenik indijske arhitekture. Izvorno ju je naručio maurijski car Ashoka Veliki (vlaadao oko 268.-232. p.n.e.) u 3. stoljeću p.n.e. Njegova jezgra bila je jednostavna poluloptasta struktura od opeke izgrađena preko relikvija Bude. Bila je okrunjena čatrom, strukturom nalik suncobranu koja simbolizira visoki položaj, a koja je bila namijenjena odavanju počasti i zaklonu relikvija. Sanchi je budistički kompleks je uvršten (1989.) na UNESCO-ovu listu svjetske kulturne baštine.[22] (Slika 7)

■ SLIKA 7. SANCHI STUPA (BUDISTIČKI HRAM), BHOPAL, INDIJA (3. STOLJEĆE P.N.E.) ACCESSED: AUGUST 4, 2023. SOURCE: HTTPS://WHC.UNESCO.ORG/EN/LIST/524/GALLERY/, ACCESSED: AUGUST 4, 2023.

Uz Aksum, **Lalibel**a je najpoznatiji vjerski centar i hodočašće etiopskih pravoslavnih kršćana. Nakon što su u 12. stoljeću Jeruzalem osvojili muslimani, u sjevernom dijelu Etiopije, u regiji Amhara, je izgrađen sveti grad Lalibela s namjerom da to bude Novi Jeruzalem i sjedište kršćanstva uopće (Geografske koordinate: 12°02'01.33'N, 39°02'35.97'E, nadmorska

visina: 2.475 m). Otuda mnoge crkve koje su ovdje izgrađene nose nazive crkava iz Jeruzalema. Naročito su impresivne crkve koje su u potpunosti isklesane u stijeni, ispod razine terena. (Slike 22., 23.) Za razliku od Biete Maryam (Marijine kuće) koja je građena od 8. do 11. stoljeća, crkva sv. Đorđa je najpoznatija i najkasnije sagrađena (rano 13. stoljeće) od jedanaest crkava u oblasti Lalibela, te se često navodila kao "Osmo čudo svijeta". Lalibela je danas mjesto hodočašća za vjernike Etiopske pravoslavne tevahedo crkve; sama crkva je dio UNESCO-vog lokaliteta Svjetske baštine pod nazivom "Crkve isklesane u kamenu Lalibela".

■ SLIKA 22. I 23. BIETE MARYAM (MARIJINA KUĆA), LALIBELA, ETIOPIJA (8.–11. STOLJEĆE) I BETE GIYORGIS, LALIBELA, ETIOPIJA (POČETAK 13. ST.). SOURCE: ARHIV M.A.A. I HTTPS://SAPNASAURABH.FILES.WORDPRESS.COM/2013/05/12.JPG, ACCESSED: JULY 31, 2023.

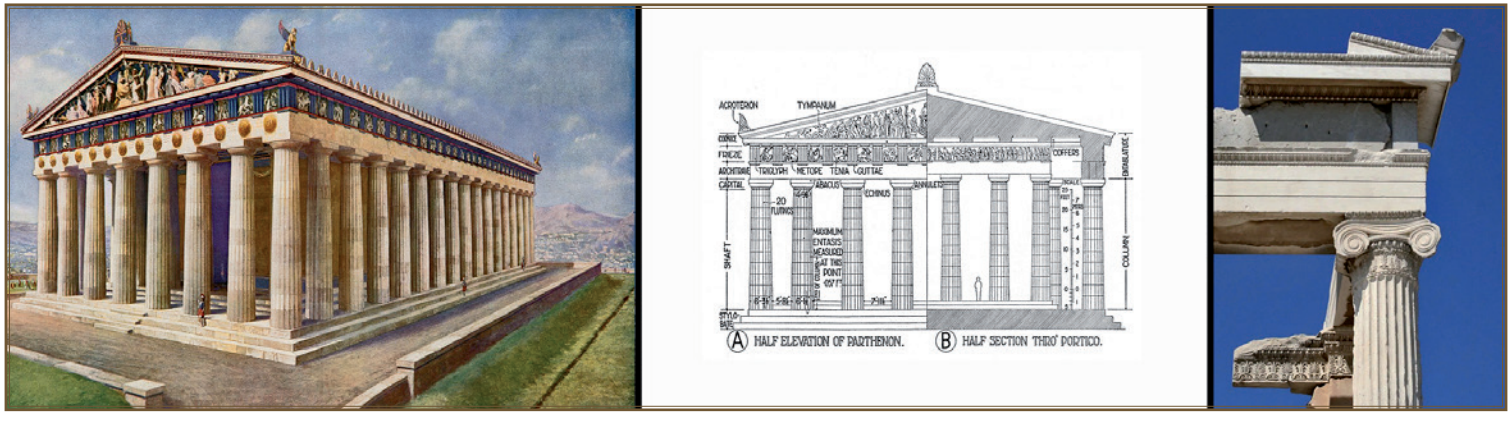
■ SLIKA 22A. BIETE MARYAM (MARIJINA KUĆA), LALIBELA, ETIOPIJA (8.–11. STOLJEĆE). SOURCE: ARHIV M.A.A.

■ SLIKA 8. I 8A. PARTHENON, ATENA (447–432 P.N.E.). (ARHITEKTI: PHIDIAS, ICTINUS, CALLICRATES), SOURCE: HTTPS://WWW.WORLDHISTORY.ORG/UPLOADS/IMAGES/945.JPG?V=1485682866, ACCESSED: JULY 31, 2023. ARHIV M.A.A.

Arhitektura objekata univerzalnih simbola klasičnog duha i civilizacije prije i poslije proglašenja nove ere i produžetka njezinog trajanja

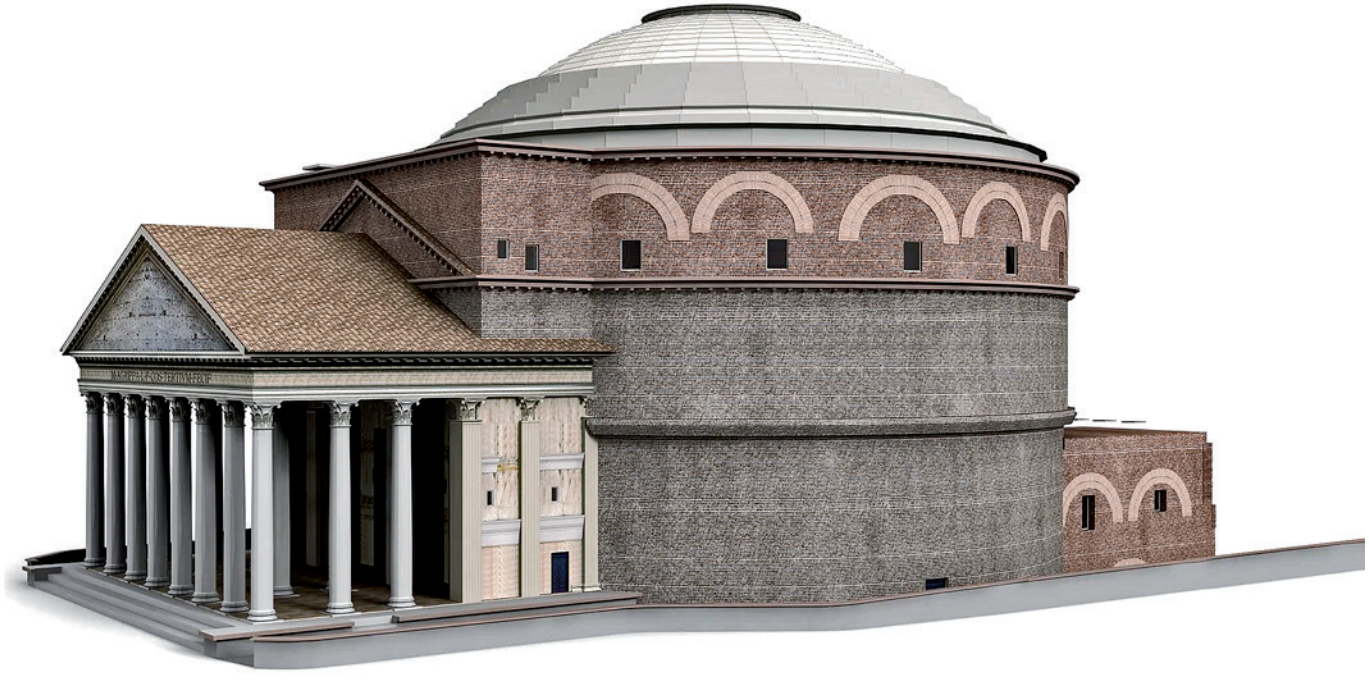
Atenska **Akropola** i njezini spomenici univerzalni su simboli klasičnog duha i civilizacije i čine najveći arhitektonski i umjetnički kompleks koji je grčka antika ostavila svijetu u nasljeđe. U drugoj polovici petog stoljeća p.n.e. Atena je, nakon pobjede protiv Perzijanaca i uspostave demokracije, preuzela vodeću poziciju među ostalim gradovima-državama antičkog svijeta. U dobu koje je uslijedilo, dok su misao i umjetnost cvjetale, iznimna skupina umjetnika provela je u djelo ambiciozne planove atenskog državnika Perikla i pod nadahnutim vodstvom kipara Fejdije pretvorila kamenito brdo u jedinstveni spomenik misli i umjetnosti. Najvažniji spomenici izgrađeni su u to vrijeme: Partenon (kojeg su sagradili Ictinus i Callicrates), Erehteon, Propileji (monumentalni ulaz u Akropolu, koji je projektirao Mneziklo) i mali hram Atene Nike. Partenon je bivši hram na atenskom Akropola, Grčka, koji je bio posvećen božici Ateni tijekom petog stoljeća p.n.e. (Geografske koordinate: 37°58′17.42″N, 23°43′35.81″E, nadmorska visina: 159 m). Kao i većina grčkih hramova, Partenon je također služio kao gradska riznica. Izgradnja hrama je započela 447. godine p.n.e. kada je Delski savez bio na vrhuncu svoje moći. Dovršen je 438. p.n.e. Rad na ukrašavanju nastavljen je do 432. p.n.e. Neko je vrijeme služio kao riznica Delske lige, koja je kasnije postala Atensko Carstvo. U posljednjem desetljeću 6. stoljeća, Partenon je pretvoren u kršćansku crkvu posvećenu Djevici Mariji. Nakon osmanskog osvajanja sredinom petnaestog stoljeća, preuređen je u džamiju. Partenon (i Atenska Akropola) je uvršten (1987.) na UNESCO-ovu listu svjetske kulturne baštine[23] (Slika 8).

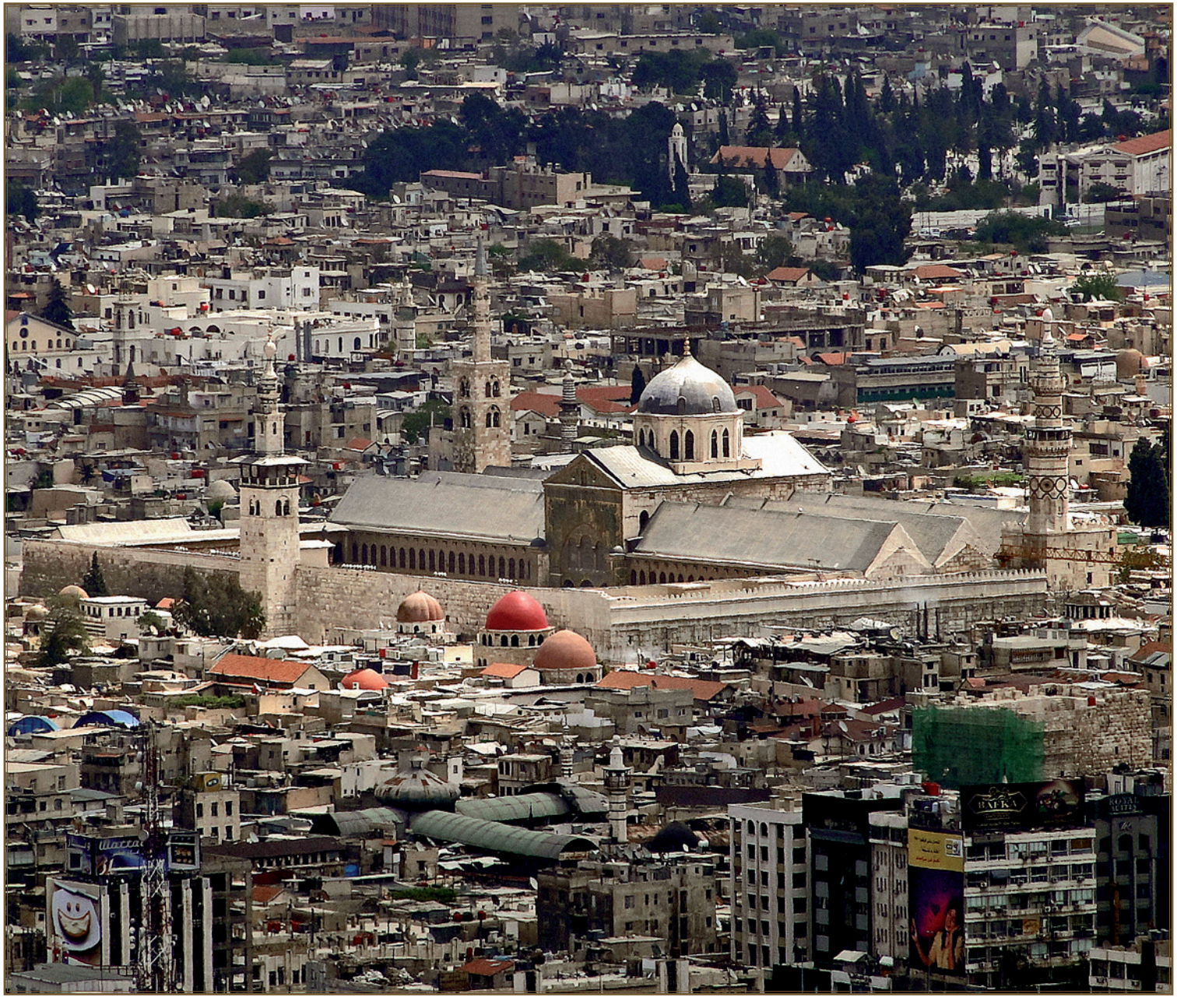
Panteon je bivši rimski hram i od 609. katolička crkva (Basilicam Santa Maria ad Martyres ili Bazilika sv. Marije i mučenika) u Rimu, Italija, izgrađen na mjestu ranijeg hrama koji je dao izgraditi Marcus Agrippa tijekom vladavine Augusta (27. p.n.e. – 14. n.e.). Ponovno ju je sagradio car Hadrijan i vjerojatno posvetio c. 126. godine nove ere (Geografske koordinate: 41°53′55.18″N, 12°28′36.40″E, nadmorska visina: 15 m). Njegov datum izgradnje je nesiguran, jer je Hadrijan odlučio ne upisati novi hram, već zadržati natpis na Agrippinom starijem hramu, koji je izgorio. Arhitekt Pantheona nije pouzdano poznat, ali većina autora smatra da je to Apollodorus iz Damaska, Trajanov najomiljeniji arhitekt koji je projektirao Trajanov forum). Zgrada je cilindričnog oblika s trijemom od velikih granitnih korintskih stupova (osam u prvom redu i dvije skupine po četiri iza) ispod zabata. Pravokutno predvorje povezuje trijem s rotondom, koja je pod kasetiranom betonskom kupolom, sa središnjim otvorom (okulusom) prema nebu. Gotovo dvije hiljade godina nakon što je izgrađena, Panteonova kupola je još uvijek najveća kupola na svijetu od nearmiranog betona. Visina do okulusa i promjer unutarnjeg kruga su isti, 43 metra. Kao dio Historic Centre of Rome, Pantheon je uvršten (1980.) na ONESCO-ovu listu svjetske kulturne baštine[24] (Slika 9).

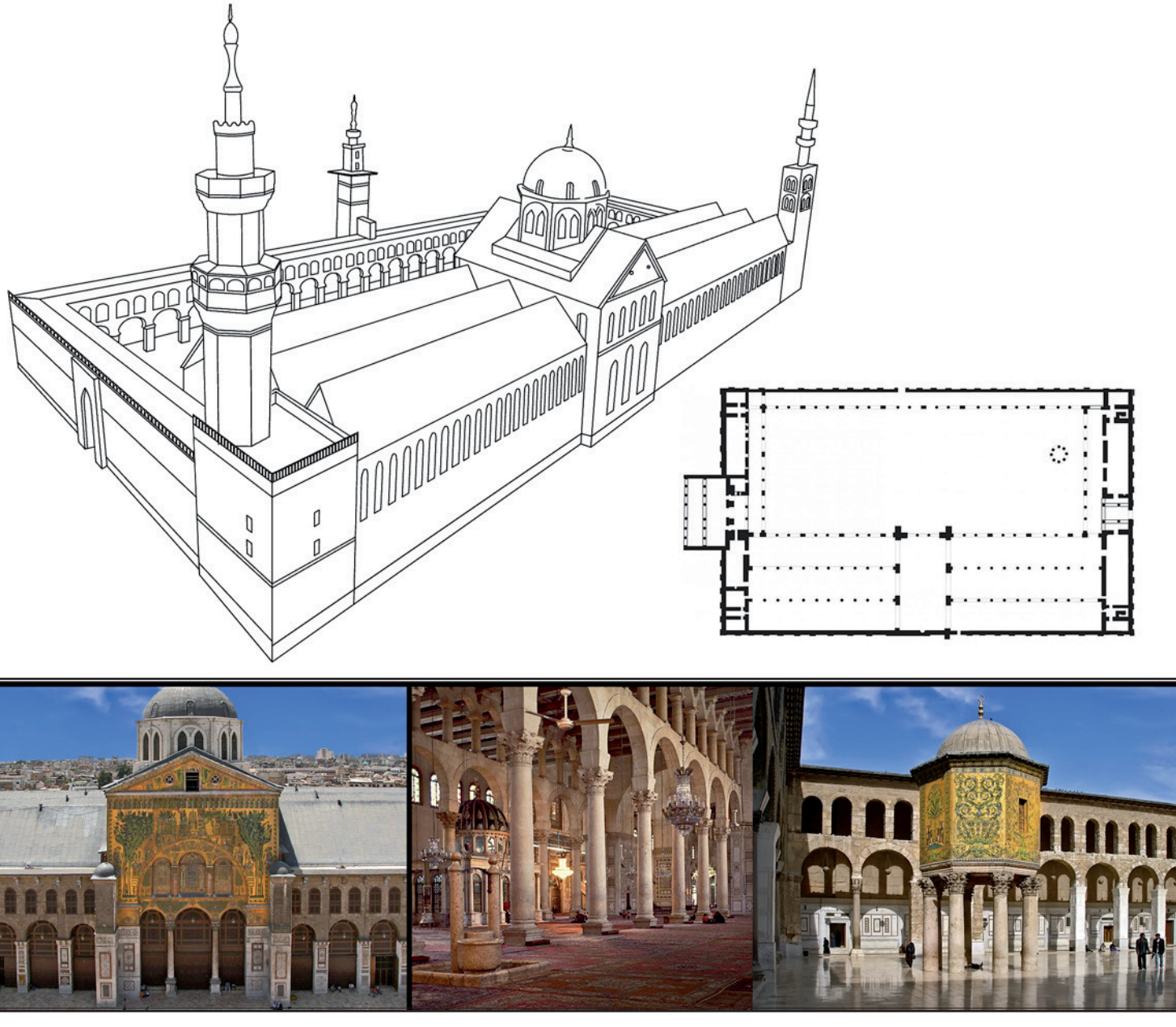
■ SLIKA 9. PANTHEON, RIM (113–125). (ARHITEKT PANTHEONA NIJE POUZDANO POZNAT, ALI VEĆINA AUTORA SMATRA DA JE TO APOLLODORUS IZ DAMASKA, TRAJANOV NAJOMILJENIJI ARHITEKT KOJI JE PROJEKTIRAO TRAJANOV FORUM) SOURCE: HTTPS://WWW.FLICKR.COM/PHOTOS/PROFZUCKER/22798117647, ACCESSED: JULY 31, 2023.

Damask je jedan od najstarijih gradova na Bliskom istoku, osnovan u 3. mileniju p.n.e.. U srednjem vijeku bio je središte cvatuće zanatske industrije, specijalizirane za mačeve i čipku. Grad ima nekih 125 spomenika iz različitih razdoblja svoje povijesti - jedan od najspektakularnijih je **Velika džamija Umajada** iz 8. stoljeća, izgrađena na mjestu asirskog svetišta (Geografske koordinate: 33°30′41″N, 36°18′24″E, nadmorska visina: 694 m). Umajadska džamija poznata i kao Velika džamija u Damasku jedna je od najvećih i najstarijih džamija u svijetu. Njen vjerski značaj proizlazi iz eshatoloških izvještaja o džamiji i povijesnim događajima vezanim uz nju. Kršćanska i muslimanska tradicija podjednako je smatraju mjestom ukopa glave Ivana Krstitelja, predaja koja potječe iz 6. stoljeća. Muslimanska tradicija drži da će džamija biti mjesto gdje će se Isus vratiti prije kraja svijeta. Dva svetišta unutar prostora obilježavaju sjećanje na unuka Muhammeda s.a.w.s. (Muhameda Husayna ibn Alija) čije se mučeništvo često uspoređuje s mučeništvom Ivana Krstitelja i Isusa. Pod vladavinom Abasida (750.-860.) dodane su nove strukture, uključujući Kupolu riznice i Nevjestin minaret,

■ SLIKA 10. OMAJADSKA DŽAMIJA (VELIKA DŽAMIJA U DAMASKU), DAMASK, SIRIJA (715)
SOURCE: HTTPS://EN.WIKIPEDIA.ORG/WIKI/UMAYYAD _ MOSQUE. ACCESSED: OCTOBER 18, 2024.

■ SLIKA 10A. OMAJADSKA DŽAMIJA (VELIKA DŽAMIJA U DAMASKU), DAMASK, SIRIJA (715)
SOURCE: HTTPS://COMMONS.WIKIMEDIA.ORG/WIKI/FILE:UMAYYAD _ MOSQUE _ PLAN.SVG. ACCESSED: OCTOBER 18, 2024. ARHIV M.A.A.

dok su Mameluci (1260.-1516.) poduzeli velike restauracijske napore i dodali minaret Qaytbay. Damask je (1979.) uvršten na UNESCO-ovu listu svjetske kulturne baštine[25] (Slika 10).

Angkor je jedno od najvažnijih arheoloških nalazišta u jugoistočnoj Aziji. Prostirući se na oko 400 km^2, uključujući šumsko područje, Arheološki park Angkor sadrži veličanstvene ostatke različitih prijestolnica kmerskog carstva, od 9. do 15. stoljeća (Geografske koordinate: 13°24′45″N, 103°52′0″E, nadmorska visina: 26 m). Oni uključuju hram Angkor

SLIKA 11. ANGKOR WAT, KMERSKO CARSTVO, (9. STOLJEĆE)
SOURCE: HTTPS://WHC.UNESCO.ORG/EN/LIST/668/GALLERY/&MAXROWS=63, ACCESSED: AUGUST 4, 2023.

Wat i, u Angkor Thomu, hram Bayon sa svojim bezbrojnim skulpturalnim ukrasima. Angkor Wat je (1992.) uvršten na UNESCO-ovu listu svjetske kulturne baštine[26] (Slika 11).

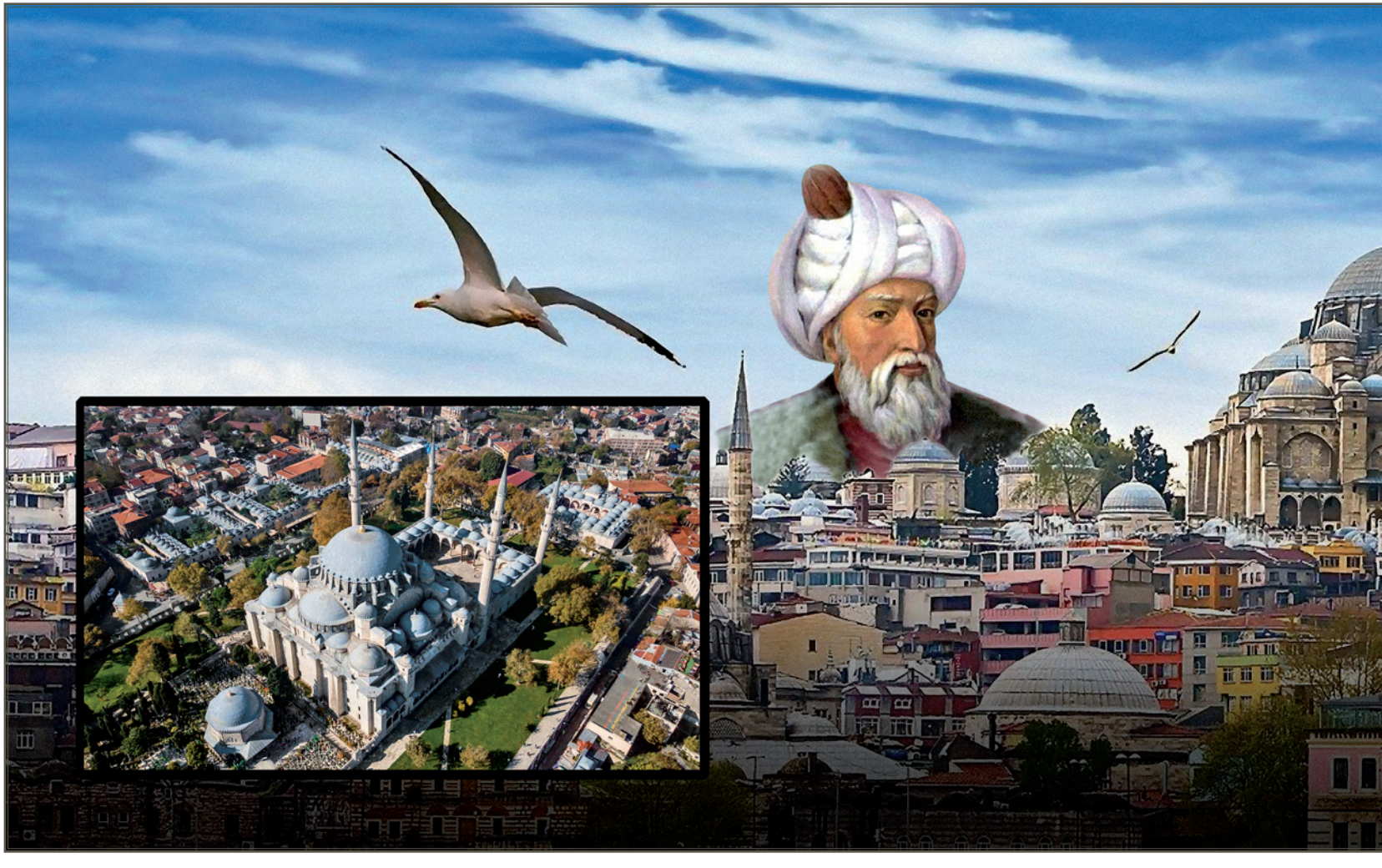
Notre-Dame de Paris („Naša Gospa od Pariza“) je srednjovjekovna katolička katedrala na Île de la Cité (otok u rijeci Seini), u 4. arondismanu Pariza (Geografske koordinate: 48°51′10.78″N, 2°20′59.28″E, nadmorska visina: 34 m). Katedrala Notre Dame se smatra najljepšim primjerom francuske gotičke arhitekture, koja uključuje inovativnu upotrebu rebrastog svoda i kontrafora, rozeta od obojenog stakla i skulpturalnih ukrasa. Gradnja crkve započela je 1160. godine i trajala

SLIKA 12. KATEDRALA NOTRE DAME, PARIZ, FRANCUSKA (1160–1345). (ARHITEKTI: EUGÈNE VIOLLET-LE-DUC, PIERRE DE MONTREUIL). SOURCE: ARHIV M.A.A.

duže od jednog stoljeća. Upisana je (1991.) na UNESCO-ovu listu svjetske baštine.[27] Dana 15. travnja 2019. katedralu je zahvatio požar koji je uništio njen krov. U tijeku su radovi na njenoj obnovi. (Slika 12)

Sa svojim strateškim položajem na poluotoku Bospor između Balkana i Anatolije, Crnog mora i Mediterana, Istanbul je više od 2000 godina povezan s velikim političkim, vjerskim i umjetničkim događajima. Njegova remek-djela uključuju drevni Konstantinov hipodrom, Aja Sofiju iz 6. stoljeća i **Süleymaniye džamiju** iz 16. stoljeća (Geografske koordinate:

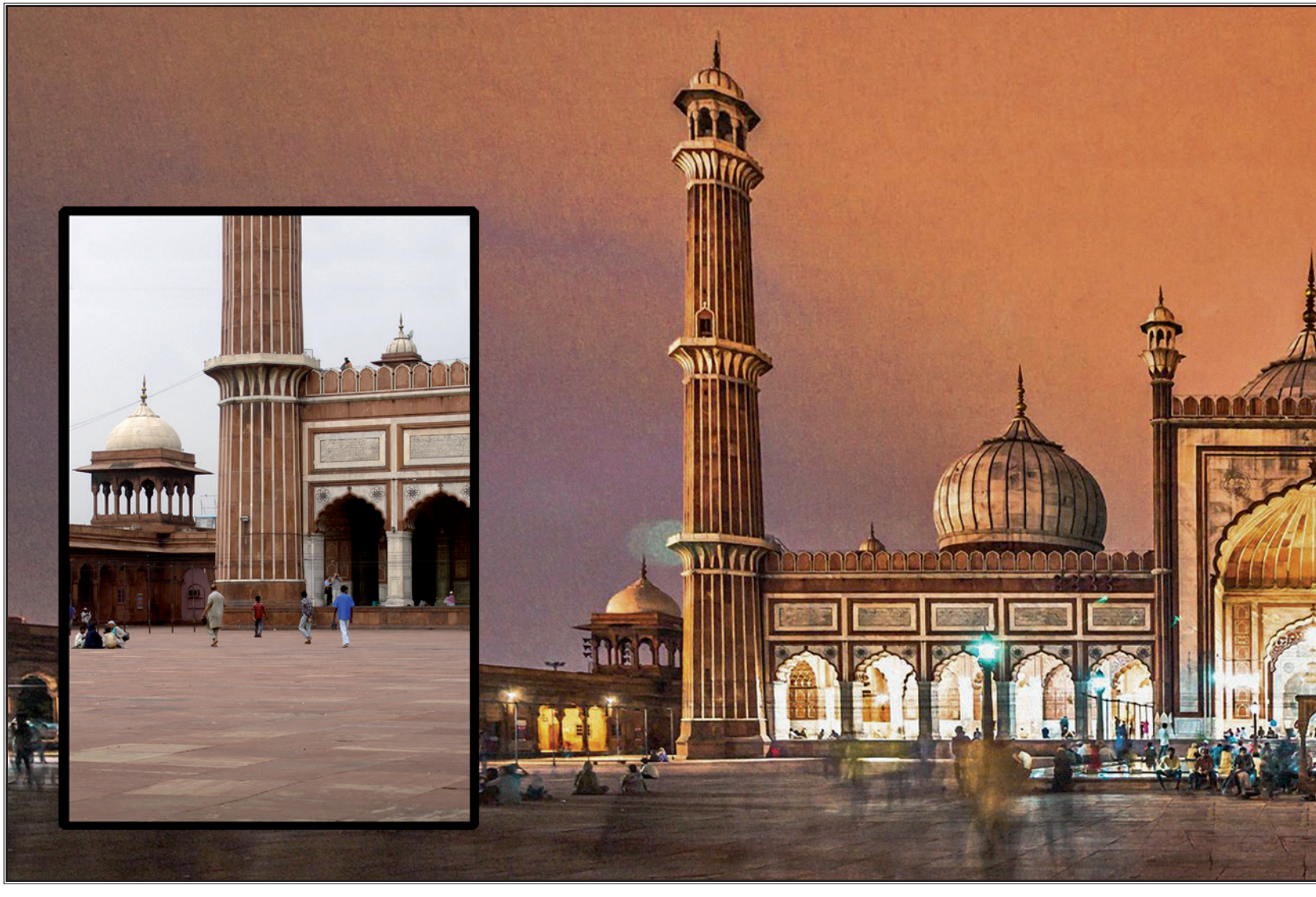
41°00′58″N, 28°57′50″E, nadmorska visina: 51 m). Džamija Süleymaniye je osmanska carska džamija smještena na Trećem brdu u Istanbulu. Džamiju je dao izgraditi Sulejman Veličanstveni (1494.-1566.), a dizajnirao ju je carski arhitekt Mimar Sinan (1490.-1588.). Natpis navodi datum utemeljenja kao 1550., a datum inauguracije kao 1557. Iza zida qibla džamije nalazi se ograđeni prostor koji sadrži odvojene osmerokutne mauzoleje Sulejmana Veličanstvenog i njegove žene Hurrem Sultan (Roxelana). Punih 462 godine Süleymaniye džamija bila je najveća džamija u gradu,

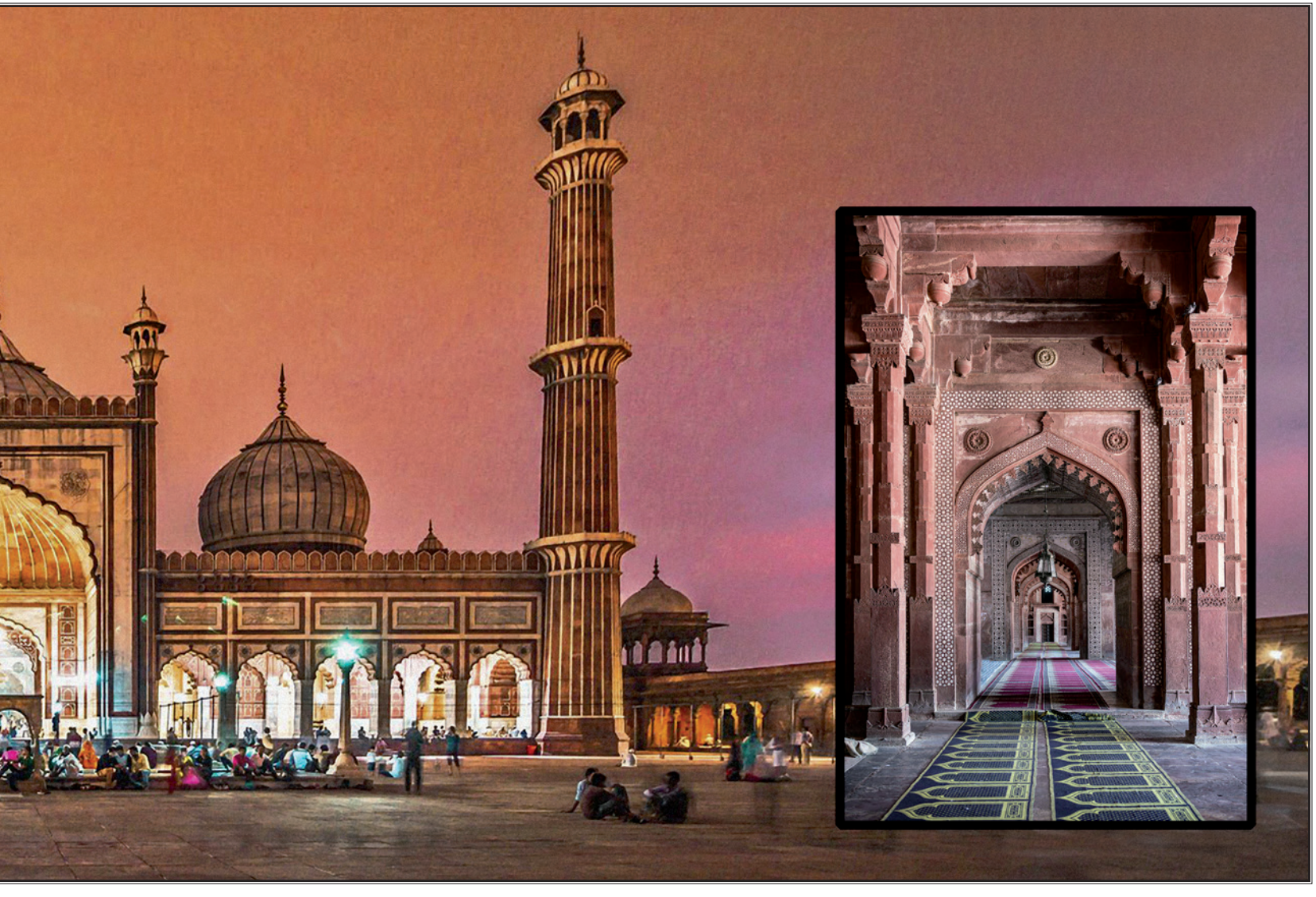
SLIKA 13. SULEYMANIYA DŽAMIJA, ISTANBUL, TURKYA (1557.). ARHITEKT: MIMAR SINAN. SOURCE: ARHIV M.A.A.

sve dok je 2019. godine nije nadmašila Çamlıca (Camlica) džamija. Kao dio Historijskog prostora Istanbula, Süleymaniye džamija je (1985.) uvrštena na UNESCO-ovu listu svjetske kulturne baštine[28] (Slika 13).

Masjid-i-Jehan-Numa, poznata kao *Jama Masjid* u Delhiju, jedna je od najvećih džamija u Indiji. Izgradio ju je

mogulski car Shah Jahan između 1644. i 1656., a otvorio ju je prvi imam, Syed Abdul Ghafoor Shah Bukhari. Smještena u mogulskoj prijestolnici Shahjahanabad (danas Stari Delhi), služila je kao carska džamija mogulskih careva sve do propasti carstva 1857 (Geografske koordinate: 28°39′01.96″N, 77°14′00.57″E, nadmorska visina: 247 m). Jama

SLIKA 14. DŽAMIJA JAMA, DELHI, INDIJA (1656). ARHITEKT: USTAD KHALIL. SOURCE: ARHIV M.A.A.

Masdžid smatran je simboličnom gestom islamske moći diljem Indije, duboko u kolonijalno doba. Također je bilo mjesto od političkog značaja tijekom nekoliko ključnih razdoblja britanske vladavine.[29] (Slika 14)

Dresdenska Frauenkirche je luteranska crkva u Dresdenu (Geogrfske koordinaate: 51°3′7″N, 13°44′30″E, nadmorska visina: 115 m). Uništena je tijekom savezničkog bombardiranja Dresdena pred kraj Drugog svjetskog rata. Ranija crkvena zgrada bila je katolička dok nije postala protestantska tijekom reformacije. Staru crkvu je u 18. stoljeću zamijenila veća barokna luteranska zgrada. Smatra se izvanrednim primjerom protestantske sakralne arhitekture, s jednom od najvećih kupola u Europi. Crkva je obnovljena nakon ponovnog ujedinjenja Njemačke, počevši od 1994. godine. Rekonstrukcija

SLIKA 15. FRAUENKIRCHE CRKVA, DRESDEN, NJEMAČKA (1890). ARHITEKT: GEORGE BÄHR.
SOURCE: ARHIV M.A.A.

njezine vanjštine dovršena je 2004., a unutrašnjosti 2005. Crkva je ponovno posvećena 30. listopada 2005. uz svečane službe koje su trajale tijekom protestantskog obilježavanja Dana reformacije na 31. Oktobra. (Slika 15)

SLIKA 15A. OBNOVA FRAUENKIRCHE CRKVE U DRESDENU, NJEMAČKA (2005.), POSLIJE PUNIH 60 GODINA OD NJENOG RUŠENJA.
SOURCE: ARHIV M.A.A.

■ SLIKA 24. KAMENA KUĆA NA IMANJU, CALIFORNIA, SAD (1885–1920). ARHITEKTI (RESTAURACIJA): JOHN B. MURRAY ARCHITECT.
SOURCE: ARHIV M.A.A..

4. **Kamen u modernoj i suvremenoj arhitekturi**

Fizičko-mehaničke osobine kamena su ušle u memoriju svih ljudi i cijelih civilizacija. Ove su osobine dale i arhitektonsko-estetski izričaj kamenu, pa mu se vraćaju arhitekti, nanovo otkrivajući njegovu ljepotu. Na prijelazu iz arhitekture tradicionalnih stilova u arhitekturu moderne (konac 19. i početak 20. stoljeća), kamen se koristio na klasičan način, u materijalizaciji masivnih zidova arhitektonskog objekta. Međutim, u modernoj arhitekturi kamen se, uglavnom koristio u vidu ploča kojima su se oblagali vanjski zidovi, pa i cijela osnovna konstrukcija od čelika, i na taj način se održavala mentalna veza sa arhitekturom ranijih arhitektonskih stilova. (Slika 24)

Katalonski arhitekta **Antoni Gaudi** (1852.-1926.) je koristio kamen u svojim arhitektonskim realizacijama kao osnovni građevinski material i s njime postigao zadivljujuće arhitektonsko-estetske vrijednosti. On je u potpunosti osmislio Park Güell u Barceloni (1914.) i ondje realizirao veliki broj objekata gdje je upotreba kamena originalna (Geografske koordinate: 41°24'49'N, 2°09'11'E, nadmorska visina: 131 m). Na objektu kuće **Casa Mil**á/Milánova kuća (La Padrera) u Barceloni, Gaudi koristi kamen u materijalizaciji zidova ove kuće na takav način da promatrač tek u neposrednom kontaktu sa gradnjom shvata da su njeni zidovi od kamena, budući njihova plastičnost i slobodne linije sugeriraju na gradnje od nabijene zemlje kakve se grade (kao vernakularna arhitektura) u Africi, Bliskom i Srednjem Istoku, New Mexicu, na primjer (Geografske koordinate: 41°23'43'N, 2°09'42'E, nadmorska visina: 38 m). (Slika 25)

SLIKA 25. CASA MILÀ/LA PEDRERA, KATALONIJA (1910). ARHITEKT: ANTONIO GAUDI.
SOURCE: ARHIV M.A.A.

Arhitekta **Frank Lloyd Wright** je vrlo rado koristio kamen u svojim arhitektonskim realizacijama na posve originalan način koji arhitekti širom svijeta koriste do danas. Na čuvenoj kući **Fallingwater/Voda koja pada** (Mill Run, Pennsylvania, SAD, 1939.) koristi kamen sa lica mjesta na način koji je sličan prirodnom kamenu u koritu rijeke na čijem je vodopadu napravljena kuća. Kameni zid na kući se doima kao snažno sidro koje je 'prikovala' kuću na njeno mjesto u prirodnom okruženju (Geografske koordinate: 39°54'22.42'N, 79°28'04.28'W, nadmorska visina: 404 m). (Slika 27)

SLIKA 27.CASA MILÀ/LA PEDRERA, KATALONIJA (1910). ARHITEKT: ANTONIO GAUDI.
SOURCE: ARHIV M.A.A.

Suprotno Wrightu, njegov suvremenik i veliki arhitekt **Ludwig Mies van der Rohe** koristi kamen na sofisticiran način (što je u potpunom skladu sa njegovim pristupom arhitekturi) gdje kamen na njegovim objektima nema nikakakav uzor u prirodi već je, slično čeliku, visoko-tehnički obrađen materijal čiji je nalazište (kao sirovine) u prirodi (Geografske koordinate: 41°22'13.90'N, 2°09'00.02'E, nadmorska visina: 37 m). (Slika 28)

■ SLIKA 28. BARCELONA PAVILION, BARCELONA (1929). ARHITEKT: LUDWIG MIES VAN DER ROHE.
SOURCE: ARHIV M.A.A.

Između ovih dvaju krajnosti, kreću se varijateti korištenja kamena u modernoj i suvremenoj arhitekturi, pri čemu neki arhitekti na jednom objektu koriste cijelu lepezu sloga i nivoa obrađenosti kamena. Među suvremenim arhitektima koji koriste kamen na način kako je je koristio F. L. Wright je čileanski arhitekt **Alejandro Aravena**, dok suvremeni kineski arhitekt **Wang Shu** koristi kamen u različitim slogovima i nivoa obrađanosti, kombinirajući ga i sa drugim materijalima (opekom i crijepom, naprimjer), slično tehnikama bizantske arhitekture.

■ SLIKA 29. STONE MUSEUM/MUZEJ KAMENA, NASU, JAPAN (2002). ARHITEKTI: KENGO KUMA & ASSOCIATES.
SOURCE: ARHIV M.A.A.

Muzej kamena ponovno koristi 80 godina stare kamene zgrade koje su se koristile za skladištenje riže kao izložbeni prostor za umjetnost i rukotvorine izrađene od kamena (Geografske koordinate: 36°59'26.82'N, 140°09'48.55'E, nadmorska visina: 295 m). Osim što je kamen tema za predmete izložene u muzeju, proširili smo novi i novi potencijal kamena kao materijala u arhitekturi. Osim korištenja unutarnjeg prostora kao izložbenog prostora, putovi između tri kamena skladišta dizajnirani su kao poluotvoreni prostor kako bi se stvorio slijed slobodnog protoka između unutarnjih i vanjskih područja. Ashino kamen, ista vrsta kamena koja se koristila za izgradnju skladišta, korištena je za nove detalje koji su dodani kako bi spojili područja. Uključene su dvije vrste dizajnerskih značajki kako bi se stvorio jedinstveni svjetlosni učinak iznutra, koji se sastoji od vodoravnih kamenih rešetki i poroznog zida s približno jednom trećinom uklonjenih dijelova. (Slika 29)

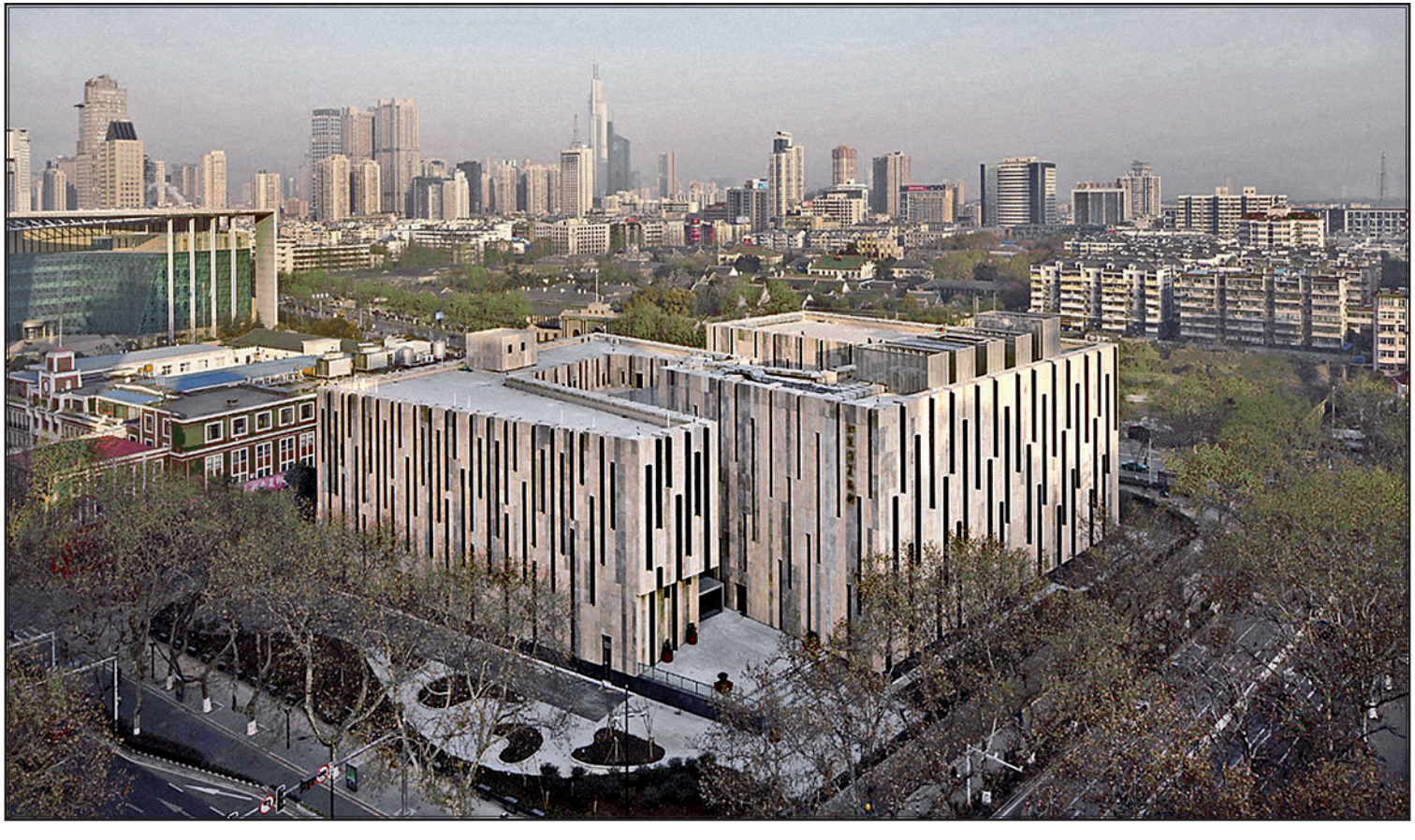
■ SLIKA 29A. STONE MUSEUM/MUZEJ KAMENA, NASU, JAPAN (2002). ARHITEKTI: KENGO KUMA & ASSOCIATES. SOURCE: ARHIV M.A.A.

River Terminal i Visitor Centre Linzhi, Tibet, Kina, lociran je u malom selu Pai Town u području Linzhi, jugoistočnom dijelu autonomne regije Tibet. Zgrada se nalazi na padini uz cestu koja vodi do posljednjeg sela Zhibai duboko u Velikom kanjonu Yaluntzangpu, okrenuta prema rijeci Yaluntzangpu na sjeveru i sa 7.782 metra visokom planinom Namchabawa u pozadini na istoku. Zgrada od 1.500 kvadratnih metara služi kao centar za dobrodošlicu posjetiteljima koji pruža sveobuhvatne informacije o planini Namchabawa i velikom kanjonu Yaluntzangpu. Također služi kao 'centar grada' za seljane, kao i baza za opskrbu za planinare s ruksakom koji istražuju kanjon. Stoga je program prilično kompliciran. Sadrži recepciju/informativnu dvoranu, javne toalete, prodavaonicu opskrbe, internetski bar, medicinski centar, svlačionicu za putnike, sobe za sastanke, urede za turističke vodiče i vozače, spremnik za vodu i centralnu električnu sklopku za selo. Poput nekoliko komada stijene koji se protežu iz planine, zgrada je zamišljena kao niz kamenih zidova postavljenih na padini, bez prozora koji gledaju na ulaznu cestu na zapadu, gotovo bez razmjera, apstraktni krajolik u prirodnom krajoliku. Gledajući izdaleka, niti se skriva, niti se izdvaja iz svoje pozadine kao dio tibetanske arhitekture. (Slika 30)

■ SLIKA 30. RIVER TERMINAL AND VISITOR CENTRE LINZHI/RIJEČNI TERMINAL I CENTAR ZA POSJETITELJE LINZHI, TIBET, KINA (2009).
ARHITEKTI: STANDARDARCHITECTURE.
SOURCE: ARHIV M.A.A.

Smješten u kulturnom središtu Nanjinga i u neposrednoj blizini povijesne predsjedničke palače današnjeg glavnog grada pokrajine, novi **Muzej umjetnosti provincije Jiangsu** jedan je od najvažnijih muzeja u jugoistočnoj Kini (Geografske koordinate: 32°02'37.0'N, 118°47'36.98'E, nadmorska visina: 8 m). Ima prostor za privremene izložbe i stalnu zbirku s tradicionalnom kineskom umjetnošću, koja ilustrira kulturno bogatstvo Nanjinga - jednog od najstarijih gradova u južnoj Kini. Obloga od prirodnog kamena sedra sa svojim uskim prozorskim udubljenjima zaklanja samu katnost i kao takva pojačava cjelokupni dojam monolitnosti muzejske zgrade. Istodobno, izmjena okomitih kamenih ploča i prozorskih proreza s limom koji strši sa strane stvara ritam na pročelju. Strukturni okvir i delikatna konstrukcija staklenog krova razvijeni su u suradnji s njemačkim inženjerima Breuningerom iz Stuttgarta. (Slika 31)

SLIKA 31. JIANGSU PROVINCIAL ART MUSEUM/MUZEJ UMJETNOSTI PROVINCIJE JIANGSU, NANJING, KINA (2010). ARHITEKTI: KSP JÜRGEN ENGEL ARCHITEKTEN. SOURCE: ARHIV M.A.A.

Ningbo Museum je lociran u gradu Ningbo u provinciji Zhejiang, Kina. Nalazi se u okrugu Yinzhou i otvoren je 5. Decembra 2008 (Geografske koordinate: 29°49'02.35'N, 121°32'27.72'E, nadmorska visina: 2 m). Muzej je dizajnirao Wang Shu, prvi kineski građanin koji je osvojio Pritzkerovu nagradu za arhitekturu 2012. Dizajn je konceptualna kombinacija planina, vode i oceana, jer je Istočno kinesko more igralo važnu ulogu u povijesti Ningboa. Značajke rezidencija Jiangnan integrirane su u dizajn muzeja kroz ukrase od starih pločica i bambusa. Vanjska zidna dekoracija muzeja Ningbo izrađena je na dva načina. Neki su zidovi ukrašeni milijunima pločica prikupljenih u lokalnim područjima. Sama ova vrsta dekoracije bila je uobičajen način gradnje ekonomične kuće u stara vremena u Ningbou kada cementi nisu bili uvedeni. Ostali zidovi ukrašeni su bambusom prekrivenim cementom. (Slika 32)

■ SLIKA 32. MUZEJ NINGBO, NINGBO, KINA (2003–2010). ARHITEKTI: WANG SHU/ARHITEKTI AMATERI. SOURCE: ARHIV M.A.A.

Zgrada parlamenta u Valletti na Malti izgrađena je između 2011. i 2015. prema projektu arhitekte Renza Piana. Zgrada Parlamenta bila je dio Projekta gradskih vrata, koji je trebao preurediti ulaz u Vallettu (Geografske koordinate: 35°53'46'N, 14°30'35'E, nadmorska visina: 2 m). Projekt se sastojao od rušenja četvrtih gradskih vrata i arkade na Trgu slobode te izgradnje petih gradskih vrata i zgrade Parlamenta. Zgrada se sastoji od dva bloka povezana mostovima, od kojih je u jednom smještena dvorana parlamenta. Dva su bloka odvojena kako ne bi zaklanjala pogled na Saint James Cavalier s Republic Streeta. Svaki blok ima tri etaže. Struktura se sastoji od čeličnog okvira obloženog Gozitan vapnencem. Kamene ploče su klesane tako da izgledaju kao da ih je priroda nagrizla. (Slika 33)

SLIKA 31. ZGRADA PARLAMENTA U VALLETTI, MALTA (2011–2015). ARHITEKTA: RENZO PIANO.
SOURCE: ARHIV M.A.A.

Biblioteka Mary Idema Pew Learning and Information Commons osmišljena je kao intelektualno srce kampusa Allendale (Geografske koordinate: 42°57'46.36'N, 85°23.23'W, nadmorska visina: 216 m). Zgrada je obložena prirodnim kamenom, odražavajući duboko poštovanje arhitektonskog konteksta Grand Valleya. Kamen obnavlja izgubljene karakteristike lokacije: nekoć gusto šumovito mjesto koje se spušta kroz duboke gudure do obala rijeke Grand. Sa staklenom zavjesom od 40 stopa, knjižnica gleda na kampus – a kampus gleda unutra. Danju je zgrada ispunjena prirodnim svjetlom kroz masivne prozore i niz perforiranih prozora na drugim vanjskim zidovima. Noću zgrada postaje svjetionik, prozirna košnica aktivnosti koja privlači korisnike unutra. (Slika 34)

■ SLIKA 34. MARY IDEMA PEW LEARNING, INFORMATION COMMONS MARY IDEMA PEW LIBRARY LEARNING I INFORMATION COMMONS NA DRŽAVNOM UNIVERZITETU GRAND VALLEY, ALLENDALE, MICHIGAN, SAD (2013). ARHITEKTI: SHW GROUP. SOURCE: ARHIV M.A.A.

Zaključak

Kamen je kao građevinski materijal zastupljen u arhitekturi tijekom cijele historije. Zahvaljujući njegovim dobrim mehaničkim osobinama te visokoj otpornosti na razne atmosferske utjecaje, kamen je dugo vremena bio glavni konstruktivni material, uglavnom za objekte od šireg društvenog značaja, ali u u vernacularnoj arhitekturi gdje je bio lako dostupan. Razne veličine komada kamena od kojih se grade pojedini dijelovi zgrada, različiti nivoi njegove obrade, različite boje i načini njegove ugradnje, osim empirijski mjerljivih vrijednosti, kamen prenosi i druge poruke (estetsku, simboličku, filozofsku vrijednosno-ekonomsku) kako one koje se tiču čovjeka-pojedinca tako i društva u cjelini.

Reference

[1] HADROVIĆ, AHMET: *Defining Architecrural Space on the Model of the Oriental Style City House in Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro, Kosovo and Macedonia,* Booksurge, LLC, North Charleston, SC, USA, 2007., str. 9, 14-15 + 16-18.

[2] HADROVIĆ, AHMET: *Građevinski materijali*, Ministarstvo prosvjete, kulture i sporta FBiH, Sarajevo, 1998., str. 11-49

[3] HADROVIĆ, AHMET: *Architectural Physixs*, Sarajevo, Acta Architectonica et Urbanistica, Faculty of Architecture, University of Sarajevo, Sarajevo, 2010., str. 16-18, 97-112, 350

[4] HADROVIĆ, AHMET: *Bosanska kuća čardaklija*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017.

[5] HADROVIĆ, AHMET: *Structural Systems in Architecture*, Booksurge, LLC, North Charleston, SC, USA, 2009., 11-33, 140-142

[6] AHMET HADROVIC, *Graphic Design Cover Books by Professor Ahmet Hadrovi*c, International Journal of Multidisciplinary Research and Publications (IJMRAP), Volume 4, Issue 12, pp. 69-86, 2022.

[7] AHMET HADROVIC, *Architecture on the Silk Road*, ISRG Journal of Arts, Humanities and Social Sciences (ISRGJAHSS), Volume -1 Issue-1V (July-August) 2023.

[8] AHMET HADROVIC, *Architecture in Extreme Climate Condition*s, ISRG Journal of Arts, Humanities and Social Sciences (ISRGJAHSS), Volume -1 Issue-1V (July-August) 2023.

[9] HADROVIĆ, A. (2020). *Bosnian Chardaklia House: The Osmic Family's House in Mala Brijesnica near Gracanica*. SEE J Archit Des. 2020 Sep 13; 10050:1-7. http://dx.doi.org/10.3889/seejad.2020.10050

[10] AHMET HADROVIC, *Utilitarian Bioclimatic Architecture in Bosnia and Herzegovina*, International Journal of Multidisciplinary Research and Publications (IJMRAP), Volume 6, Issue 1, pp. 102-107, 2023.

[11] HADROVIĆ, A. (2022). *Natural Caves and Architecture Carved in the Rocks in Bosnia and Herzegovina*. Journal of Smart Buildings and Construction Technology, 4(2). https://doi.org/10.30564/jsbct.v4i2.4976

[12] AHMET HADROVIC, *Oriental Style City House in Bosnia and Herzegovina: The Biscevic Family House in Mostar*, International Journal of Multidisciplinary Research and Publications (IJMRAP), Volume 6, Issue 1, pp. 37-41, 2023.

[13] AHMET HADROVIC, *Musafirhana in Fojnica*, International Journal of Advenced Multidisciplinary Research and Studies, Int. j. adv. multidisc. res. stud. 2023; 3(1):648-654

[14] AHMET HADROVIC, *Stone on the Stone: The Old Town Srebrenik in Bosnia*, International Journal of Multidisciplinary Research and Publications (IJMRAP), Volume 5, Issue 6, pp. 199-205, 2022.

[15] AHMET HADROVIC, *Bosnian Chardaklia House: The Korkut Family House in Travnik*, International Journal of Advanced Multidisciplinary Research and Studies, Volume 2, Issue 6, 2022.

[16] AHMET HADROVIC, (2022), *An Example Of Bioclimate Architecture In Bosnia And Herzegovina: Bosnian Chardaklia House In Gorani Near Konjic*. International Journal of Scientific and Management Research Volume 5 Issue 1 (Jan) 2022 ISSN: 2581-6888 Page: 42-55, http://doi.org/10.37502/IJSMR.2022.5103

[17] *Göbekli Tepe.* https://whc.unesco.org/en/list/1572/, Accessed: August 4, 2023.

[18] *Mesa Verde National Park*, https://whc.unesco.org/en/list/27/, Accessed: August 3, 2023.

[19] *Brú na Bóinne - Archaeological Ensemble of the Bend of the Boyne*. https://whc.unesco.org/en/list/659/, Accessed: August 3, 2023.

[20] *Megalithic Temples of Malta*. https://whc.unesco.org/en/list/132/, Accessed: August 3, 2023.

[21] *Heart of Neolithic Orkney*, https://whc.unesco.org/en/list/514/, Accessed: August 4, 2023.

[22] *Buddhist Monuments at Sanchi*, https://whc.unesco.org/en/list/524/, Accessed: August 4, 2023.

[23] *Acropolis, Athens*, https://whc.unesco.org/en/list/404/, Accessed: August 4, 2023.

[24] *Historic Centre of Rome, the Properties of the Holy See in that City Enjoying Extraterritorial Rights and San Paolo Fuori le Mura*. https://whc.unesco.org/en/list/91/, Accessed: August 4, 2023.

[25] *Ancient City of Damascus*, https://whc.unesco.org/en/list/20/, Accessed: August 4, 2023.

[26] *Angkor*, https://whc.unesco.org/en/list/668/, Accessed: August 4, 2023.

[27] *Notre Dame: One year after the fire*, https://whc.unesco.org/en/news/2102, Accessed: August 4, 2023.

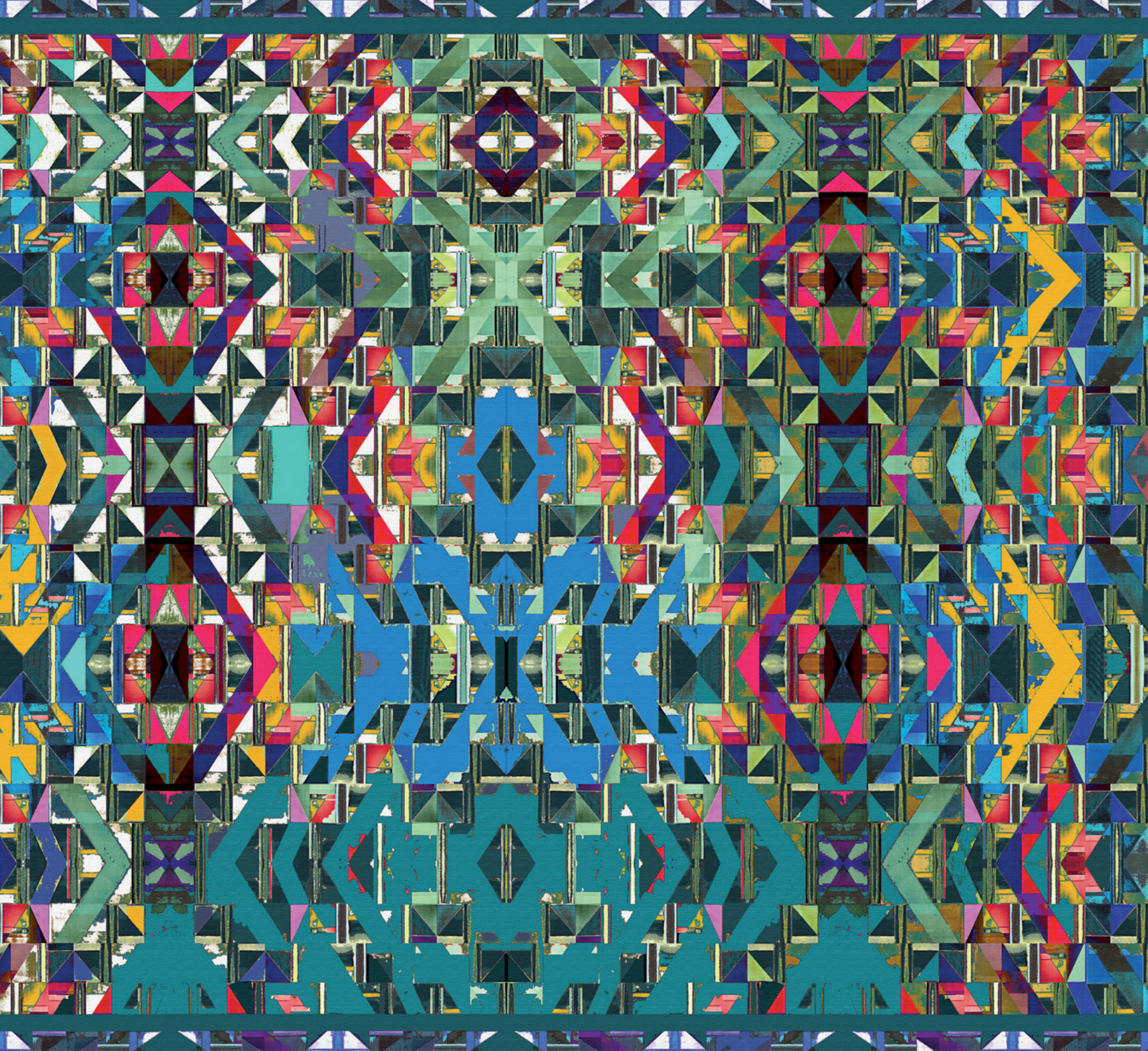
[28] *Historic Areas of Istanbul*, https://whc.unesco.org/en/list/356/, Accessed: August 4, 2023.

[29] *Jama Masjid Mosque, Badshahi Darwaza Gate, Fatehpur Sikri, Uttar Pradesh, India, UNESCO World Heritage Site Jama Masjid Mosquée, Badshahi Darwaza Portail, Fatehpur Sikri, Uttar Pradesh, Inde, Site du Patrimoine Mondial de l'UNESCO Jama Masjid ...* https://whc.unesco.org/en/documents/109427, Accessed: August 4, 2023.

[30] *Ajanta Caves*, https://whc.unesco.org/en/list/242/, Accessed: August 4, 2023.

[31] *Longmen Grottoes*, https://whc.unesco.org/en/list/1003/, Accessed: August 4, 2023.

Prof. dr. **Husein MURATOVIĆ**, dopisni član

Kako kreirati i implementirati monetarnu politiku BiH?

KAKO KREIRATI I IMPLEMENTIRATI MONETARNU POLITIKU BIH?

Sažetak

Monetarna politika, uz fiskalnu i industrijsku politiku svake države, najvažniji je segment njene makroekonomske politike. Da bi makroekonomska politika države bila učinkovita, neophodna je racionalna kombinacija navedena tri segmenta ove politike. Dosadašnja praksa u svijetu pokazala je da nema stabilno rastućeg razvoja nacionalne ekonomije ako u njegovoj funkciji nije jedan od navedena tri segmenta makroekonomske politike. Budući da se u BiH fiskalna politika dominantno svodi na prikupljanje javnih prihoda za finansiranje enormno visoke neproduktivne javne (lične) potrošnje u odnosu na bruto društveni proizvod, da industrijska politika nije zasnovana na modelu koji bi odgovarao raspoloživim prirodnim i radnim resursima, a da se monetarna politika zasniva na modelu Currency Boarda (Valutnog odbora), koji je isključivo u funkciji fiksnosti kursa KM u odnosu na euro kao valutno sidro i da Centralna banka može emitovati onoliko KM koliko je pokriće u valutnom sidru, onda je razumljivo da BiH u takvim okolnostima ne može provoditi racionalnu i učinkovitu makroekonomsku politiku.

Tema ovoga rada je kako kreirati i implementirati monetarnu politiku u BiH da ona bude u funkciji stabilno rastućeg razvoja, a ne samo u funkciji monetarne stabilnosti, ili bolje rečeno, u funkciji stabilnost kursa KM u odnosu na euro. S obzirom da je funkcionisanje Centralne banke BiH zasnovano na modelu Valutnog odbora i da se monetarna politika u suštini svodi uglavnom na monetarnu stabilnost (kursa KM u odnosu na euro), u takvim okolnostima teško je koncipirati, a još teže provoditi racionalnu makroekonomsku politiku koja bi bila i u funkciji privrednog rasta i zaposlenosti. Da bi dali odgovor na pitanje kako kreirati i implementirati racionalnu monetarnu politiku u BiH, potrebno je razmotriti na kojim principima sada funkcioniše monetarna politika Centralne banke BiH, koja je zasnovana na modelu Valutnog odbora, koji su njegovi nedostaci, a koje prednosti, kako koncipirati monetarnu politiku za prelazni period od Valutnog odbora do funkcionisanja Centralne banke po tržišnim kriterijima, koji tržišni model funkcionisanja Centralne banke ustanoviti, koji model deviznog kursa primjenjivati i kada, te koji centralni cilj postaviti monetarnoj politici BiH u prelaznom periodu i u periodu kada Centralna banka BiH bude funkcionisala po tržišnim kriterijima.

Ključne riječi: *monetarna politika, makroekonomska politika, centralna banka, instrumenti, Valutni odbor, ciljevi, monetarna stabilnost, privredni rast, modeli, devizni kurs valute*

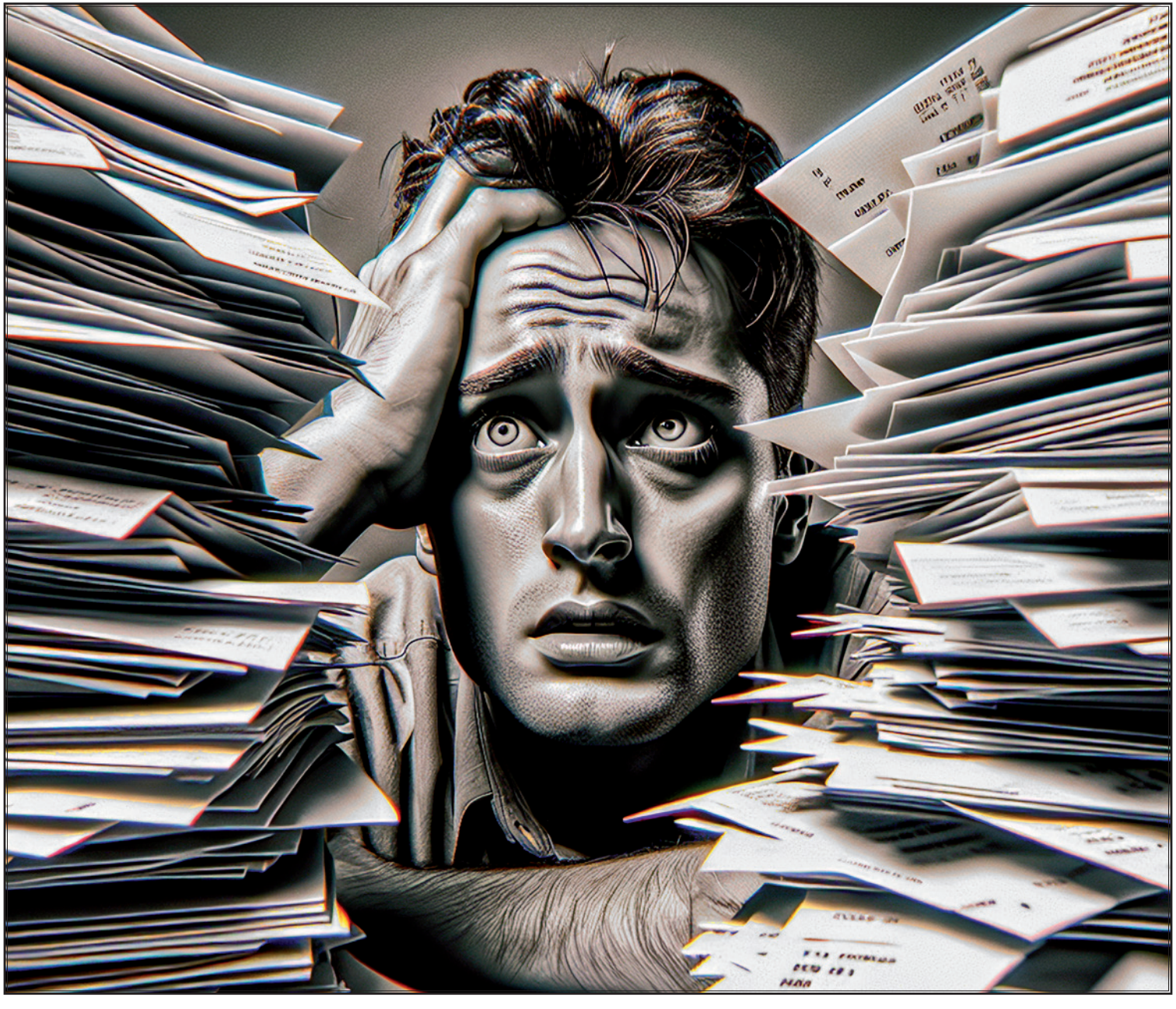
HOW TO CREATE AND IMPLEMENT THE MONETARY POLICY OF BIH?

Abstract

Monetary policy, along with the fiscal and industrial policy of each country, is the most important segment of its macroeconomic policy. In order for the macroeconomic policy of the state to be effective, a rational combination of the above three segments of this policy is necessary. The practice in the world so far has shown that there is no steadily growing development of the national economy if one of the three segments of macroeconomic policy is not in its function. Since in BiH fiscal policy is predominantly reduced to collecting public revenues to finance enormously high unproductive public (personal) consumption in relation to gross domestic product, industrial policy is not based on a model that would match the available natural and labor resources, and monetary policy is based on the Currency Board model, which is exclusively in the function of fixed exchange rate of KM against the euro as a currency anchor and that the Central Bank can issue as many KM as the coverage in the currency anchor, then it is understandable that BiH in such circumstances cannot pursue a rational and effective macroeconomic policy.

The topic of this paper is how to create and implement monetary policy in BiH so that it is in the function of steadily growing development, and not only in the function of monetary stability, or rather, in the function of stability of the KM exchange rate against the euro. Given that the functioning of the CBBH is based on the model of the Currency Board and that monetary policy is essentially reduced to monetary stability, in such circumstances it is difficult to conceive, and even more difficult to implement a rational macroeconomic policy that would be in the function of economic growth and employment. In order to answer the question of how to create and implement a rational monetary policy in BiH, it is necessary to consider on what principles the monetary policy of the CBBH now operates which is based on the model of the Currency Board, what are its shortcomings and what are its advantages, how to conceive monetary policy for the transition period from the Currency Board to the functioning of the Central Bank according to market criteria, which market model of the Central Bank to establish, which exchange rate model to apply and when, which central goal should be set for the monetary policy of BiH in the transition period and in the period when the CBBH will function according to market criteria.

Key words: *monetary policy, macroeconomic policy, central bank, instruments, Currency Board, objectives, monetary stability, economic growth, models, exchange rate*

1. Pristup problemu i uvodne napomene

Monetarna politika, kao jedan od najvažnijih segmenata makroekonomske politike zemlje, može biti različito koncipirana i primjenjivana. U zavisnosti od stepena privrednog razvitka zemlje, stanja u kome se nalazi privreda zemlje, modela organizacije, načina funkcionisanja i ciljeva Centralne banke (CB), biće kreirana i njena monetarna politika. U ovom radu, nakon definisanja monetarne politike, predmet obrade je analiza njenih zadataka i karaktera, zatim instrumenata monetarne regulacije, osnovne funkcije CB, modeli organizacije CB, karakteristike modela funkcionisanja CB po sistemu Valutnog odbora i po tržišnom modelu, bilansna struktura CB BiH i Centralne banke zemlje tržišne ekonomije, razlozi napuštanja Valutnog odbora i kreiranje monetarne politike u prelaznom periodu (od Valutnog odbora do modela funkcionisanja CB po standardnim tržišnim kriterijima), određivanje centralnog cilja monetarne politike i u okviru njega, odabir i primjena deviznog kursa. Komparacija modela funkcionisanja Centralne banke po sistemu Valutnog odbora i tržišnom modelu, biće izvršićena preko bilansne strukture, kriterija na kojima se zasnivaju ovi modeli, mogućnosti primjene instrumenata monetarne regulacije i centralnog cilja monetarne politike.

2. Definisanje, zadaci, karakter i instrumenti monetarne politike

Monetarna politika **definiše** se na više načina. U suštini ona je politika koja predstavlja skup mjera koje poduzima društvo u sferi monetarnih faktora stvaranja, poništavanja i raspodjele kupovne snage, odnosno u sferi monetarnih finansija, kojima se reguliše novčani opticaj u cilju održavanja dinamičke ravnoteže.[1] Monetarna politika (MP) predstavlja segment opšte ekonomske politike kojom se svjesno reguliše ponuda novca i kredita u zemlji u skladu s

[1] Muratović, H.: ***Centralno bankarstvo,*** „Primus“, Bos. Gradiška, 2017., str. 38.; Zaklan, D.: ***Teorija i politika***, Ekonomski fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“, Mostar, 1998., str. 144.; Stranjak, A.: ***Teorija i politika monetarnih finansija***, V. Masleša, Sarajevo, 1982.

kretanjem materijalne proizvodnje. Ova (monetarna) politika ima primarne i sekundarne **zadatke**. Osnovni zadatak joj je da reguliše potrebnu količinu novca u opticaju ili novčanu masu, označenu sa M1, kao najvažniji monetarni agregat i koja, dakle, ima cilj monetarnu stabilnost. Pored navedenog primarnog cilja, monetarna politika treba da podstiče privredni rast i razvoj, zaposlenost, uravnoteženje bilansa vanjskotrgovinske razmjene i povećanje dohotka, kao sekundarnih ciljeva, uz očuvanje stabilnosti cijena i očuvanje kursa domaće valute. Monetarna polotika je uz fiskalnu i industrijsku politiku, najvažniji segment makroekonomske politike svake zemlje. **Uže posmatrano**, osnovni zadatak monetarne politike je ostvarivanje dva makroekonomska cilja: 1. ekonomske stabilnosti i 2. privrednog rasta (razvoja). S obzirom da su dva navedena cilja istovremeno često puta konfliktni, monetarna politika ne može simultano i uspješno djelovati na oba cilja, već se usmjerava ka jednom cilju, a ostali ciljevi ostvaruju se korištenjem drugih segmenata makroekonomske politike. U takvim slučajevima najčešće se vrši **kombinacija** („koktel“) mjera monetarne i fiskalne politike. Istina, u pojedinim situacijama monetarna politika u stanju je da svoje bazične zadatke ostvaruje sama. Ali, u nekim drugim okolnostima, „politika novca nemoćna je da realizuje oba osnovna cilja istovremeno, približavajući privredu ravnotežnim vrijednostima njenih osnovnih performansi (stopa ekonomskog rasta i stopa inflacije“).[▾2] Stoga se monetarna politika usmjerava ka jednom cilju, dok se drugi cilj(evi) ostvaruju korištenjem ostalih segmenata makroekonomske politike date zemlje.

Po svom **karakteru** monetarna politika može biti ekspanzivna, restriktivna i neutralna. Ekspanzivna monetarna politika postoji onda kada Centralna banka putem instrumenata monetarne regulacije povećava količinu novčane mase u opticaju. Pokazatelj vođenja ovakve monetarne politike je brži porast novčane mase od porasta nominalnog društvenog proizvoda. Kod **restriktivne** monetarne politike situacija je obrnuta, a **neutralnu** monetarnu politiku karakterišu ujednačeni rast novčane mase i realnog društvenog proizvoda. Uticaj ekspanzivne, restriktivne i neutralne monetarne politike može se prikazati na slijedeći način:

$M \uparrow \rightarrow i \downarrow \rightarrow I \uparrow \rightarrow Y \uparrow$	Ekspanzivna monetarna politika
$M \downarrow \rightarrow i \uparrow \rightarrow I \downarrow \rightarrow Y \downarrow$	Restriktivna monetarna politika
$M \uparrow \approx Y \uparrow$	Neutralna monetarnapolitika

[▾2] Zaklan, D.: ***Teorija i politika novca,*** op. cit., str. 223.; Muratović, H.: ***Centralno bankarstvo***, op. cit., str. 39.

Vidljivo je da ekspanzivna i restriktivna monetarna politika imaju različite uticaje na kretanje kamatnih stopa, investicija i dohotka. Istina, ovi prikazi odražavaju tendencijska kretanja navedenih veličina u teorijskom smislu, dok u praksi dolazi do različitih multiplikativnih uticaja.

Osnovni instrumenti monetarne politike dijele se na: kvantitativne i kvalitativne. Pri tome se pod instrumentima monetarne politike podrazumijevaju sredstva i metode koje Centralna banka primjenjuje da bi održala masu i strukturu novca i kredita na potrebnom nivou. Kvantitativnim instrumentima monetarna politika djeluje globalno i linearno, a kvalitativnim selektivno. U **kvantitativne** instrumente monetarne politike spadaju: politika obaveznih rezervi, politika kamatnih stopa (eskontne ili diskontne) stope, politika otvorenog tržišta, politika zlata i deviza, itd. U **kvalitativne** instrumente spadaju: regulacija kredita centralne banke komercijalnim bankama, regulacija uslova za davanje, tj. korištenje kredita od strane banaka, selektivna kreditna politika, politika potrošačkih kredita stanovništvu i sl.

Instrumente monetarne politike (MP) Centralna banka koristi za:

1. Uticaj na raspoloživost kreditnog potencijala i likvidnosti komercijalnih (poslovnih) banaka i u tu svrhu primjenjuje:
    a) eskontnu politiku,
    b) politiku otvorenog tržišta,
    c) promjenu stopa obaveznih rezervi banaka,
    d) kupoprodaju deviza centralne banke komercijalnim bankama;
2. uticaj na tražnju bankarskih kredita putem djelovanja kamatnih stopa;
3. direktno ograničavanje bankarskih sredstava i kredita.

DIO IMAGINARNOG TREZORA NADNACIONALNE BANKE. ARHIV M.A.A.

3. Osnovne funkcije Centralne banke (CB)

Centralna banka u svakoj državi predstavlja **najvišu monetarnu vlast**. Ona je emisiona banka sa određenim funkcijama. Osnovne funkcije centralnih banaka zemalja tržišnih ekonomija su: emisija novca, kontrola i regulacija količine novca u opticaju, održavanje interne (u zemlji) i eksterne (prema inostranstvu) likvidnosti, upravljanje deviznim rezervama, upravljanje državnim dugom, ostali poslovi za račun države, organizacija unutrašnjeg platnog prometa, regulisanje likvidnosti bankarskog sistema, učešće na finansijskom tržištu (kupoprodaja državnih vrijednosnih papira). U zavisnosti od modela organizacije, načina funkcionisanja i (ne)zavisnosti Centralne banke od zakonodavne i izvršne vlasti, biće i učinkovitost njenog djelovanja.

Danas u svijetu postoji **više modela** organizacije i djelovanja centralne banke. Iako centralna banka svake države ima određene specifičnosti, ipak kao najznačajnije reprezente ističemo: model **nacionalne** CB tržišne ekonomije, na primjeru Švicarske centralne banke (SNB), model **nadnacionalne** centralne banke, na primjeru Evropske centralne banke (ECB), **složeni model** centralne banke, na primjeru Sistema federalnih rezervi (FED-a), SAD) i **model Valutnog odbora**, nazovi model funkcionisanja centralne banke.[3] Pored ovih, postoje i drugi modeli, ali se oni razlikuju od navedenih modela po tome koliko su prilagođeni zadacima i specifičnostima koje postoje u datoj državi. Budući da je predmet analize ovoga rada kako kreirati i implementirati monetarnu politiku BiH, prvo je neophodno izvršiti analizu funkcionisanja centralne banke koja radi po sistemu Valutnog odbora i centralne banke koja funkcioniše po tržišnim kriterijima, zatim izvršiti njihovo **poređenje**, da bi imali elemente na osnovu kojih možemo zaključiti o prihvatljivosti jednog ili drugog modela.

[3] Muratović, H., ***Centralno bankarstvo***, op. cit., str. 122.

4. Centralna banka Bosne i Hercegovine (CB BiH)

Centralna banka BiH (CB BiH) osnovana je 20. juna 1997. godine. Ona je vrhovna monetarna vlast u Državi. Njeno osnivanje, funkcionisanje i operacije definisani su odgovarajućim Službenim glasnicima, koje je usvojila Skupština BiH, saglasno Opštem okvirnom sporazumu za mir u BiH (Ustav BiH).

Osnovni cilj Centralne banke BiH je da održi stabilnost valute tako što emituje domaću valutu u skladu s pravilima Valutnog odbora (Currency boarda), koji podrazumijeva da se domaća valuta emituje samo uz puno pokriće u slobodno konvertibilnim rezervama, odnosno u valutnom sidru koje je prvo bio njemačka marka (DM), a nakon toga euro. Osim toga, CB BiH ima obavezu da, na zahtjev, bez ograničenja kupuje i prodaje KM za euro po službenom deviznom kursu, gdje jedan euro vrijedi 1,955830 KM, pri čemu je ovaj odnos određen zakonom. Dakle, CBBiH funkcioniše po sistemu Valutnog odbora, koji se **zasniva na dvije ključne pretpostavke**: fiksnom kursu KM u odnosu na euro kao valutno sidro i emisija KM može se vršiti uz potpuno pokriće u eurima.

Zadaci Centralne banke BiH, definisani Zakonom o Centralnoj banci, uključuju:

- definisanje, usvajanje i kontrolisanje monetarne politike putem izdavanja domaće valute po propisanom deviznom kursu uz puno pokriće u slobodnim konvertibilnim deviznim rezervama, odnosno uz pokriće u eurima;
- držanje i upravljanje slobodnim deviznim rezervama Centralne banke na siguran i profitabilan način;
- uspostavljanje i održavanje odgovarajućih platnih i obračunskih sistema;
- donošenje propisa i smjernica za ostvarivanje ciljeva CB, u skladu sa Zakonom o CB;
- koordinacija djelatnosti agencija za bankarstvo, nadležnih za izdavanje bankarskih licenci i superviziju banaka;
- primanje depozita od državnih i javnih institucija BiH i depozita od komercijalnih banaka u cilju ispunjavanja zahtjeva za obaveznom rezervom;

- stavljanje u opticaj i povlačenje iz opticaja domaće valute, uključujući novčanice i kovanice zakonskog sredstva plaćanja, pridržavajući se pravila Valutnog odbora;
- učestvovanje u radu međunarodnih organizacija koje rade na jačanju finansijske i ekonomske stabilnosti zemlje;
- zastupanje BiH u međunarod. organizacijama o pitanjima monetarne politike.

U okviru svojih ovlaštenja, utvrđenih Zakonom o Centralnoj banci, CB potpuno je nezavisna od entiteta BiH, javnih agencija i bilo kojih drugih organa u izvršavanju svojih ciljeva i zadataka. Danas ključno rukovodstvo Centralne banke čine **Upravno vijeće** i **Uprava**. Sva ovlaštenja koja nisu specifično data, u skladu sa Zakonom o Centralnoj banci, dodjeljuju se Guverneru, koji je predsjedavajući Upravnog vijeća i predsjedavajući Uprave. Osim toga, postoji i **Revizorski komitet**, koji procjenjuje sveukupnu adekvatnost i efektivnost procesa finansijskog izvještavanja Centralne banke, vrši pregled finansijskih izvještaja prije njihovog odobrenja od strane Upravnog vijeća, kao i nadzor procesa izbora nezavisnog revizora CB. Nadzorne funkcije Revizorskog komiteta podrazumijevaju i nadzor okvira upravljanja rizicima i sistema internih kontrola, nadzor funkcije usklađenosti poslovanja i nadzor funkcije interne rezerve. Za vrijeme trajanja mandata Guverner neće biti zamijenjen, osim ako je njegovo uklanjanje iz Valutnog odbora u skladu s članom 11. Zakona o CB. Članovi Valutnog odbora moraju biti osobe od visokog povjerenja, profesionalnog iskustva i stručnog integriteta u monetarnim poslovima za koje ne postoji osnova da budu odstranjene po navedenom članu Zakona o CB. Mandat članova Valutnog odbora traje šest godina i oni mogu biti ponovo izabrani ukoliko ne postoji osnova za njihovo odstranjenje po osnovu članu 11. Zakona.

CENTRALNA BANKA BIH FUNKCIONIŠE PO SISTEMU VALUTNOG ODBORA, KOJI SE ZASNIVA NA DVIJE KLJUČNE PRETPOSTAVKE: FIKSNOM KURSU KM U ODNOSU NA EURO KAO VALUTNO SIDRO I EMISIJA KM MOŽE SE VRŠITI UZ POTPUNO POKRIĆE U EURIMA. ARHIV M.A.A.

5. **Bilansna struktura Centralne banke BiH (CB BiH)**

CB BiH funkcioniše po sistemu Valutnog odbora. Njena bilansna struktura po godinama navedena je po formi i sadržaju kako ju javno prezentira Centralna banka.

Bilansna struktura Centralne banke BiH u milionima KM

IMOVINA	**Vrijed.2021.**	**Vrijed. 2020.**	**Vrijed. 2019.**
Gotovina u inostranim valutama	470	142	323
Depoziti kod inostranih banaka	3.945	3.832	3.103
Dužnički instrumenti (ino vrijedn. papiri)	11.630	9.601	8.917
Monetarno zlato	302	292	254
Specijalna prava vučenja u MMF-u	2	1	1
Ostala imovina	17	13	11
Nekretnine i oprema	50	49	48
Nematerijalna imovina	1	1	2
Ostala imovina	29	29	28
UKUPNO IMOVINA:	**16.446**	**13.960**	**12.687**
OBAVEZE I KAPITAL			
OBAVEZE			
Novčanice i kovanice u opticaju	6.924	6.172	5.200
Depoziti banaka	7.220	5.901	5.744
Depoziti Vlade i ostalih javnih institucija	1.430	897	881
Rezervisanja	1	1	1
Ostale obaveze	4	4	4
UKUPNO OBAVEZE	**15.579**	**12.975**	**11.830**
KAPITAL			
Početni kapital	25	25	25
Rezerve	660	957	833
Ukupno kapital	685	982	857
UKUPNO OBAVEZE I KAPITAL	**16.264**	**13.957**	**12.687**

Inostrani vrijednosni papiri u ukupnoj aktivi **2021**. godine učestvovali su 70,72%, depoziti kod inostranih banaka iste godine iznosili su 23,99%, tako da je ukupno dislocirana aktiva Banke **94,71%**. Godine **2020**. inostrani vrijednosni papiri u ukupnoj aktivi učestvovali su 68,78%, a depoziti kod inostranih banaka 27,45%, tako da je ukupno dislocirana aktiva Banke posmatrane godine iznosila **96,23%** van BiH. Godine **2019**. inostrani vrijednosni papiri iznosili su 70,28%, a depoziti kod inostranih banaka 24,46%, tako da je ukupno dislocirana aktiva Banke iznosila **94,74%** ili u **prosjeku za posmatrane tri godine dislocirana aktiva Centralne banke BiH iznosila je 95,23%**. Ova aktiva nije imala nikakvog uticaja na privredni razvoj BiH, već se koristila za razvoj i zaposlenost Njemačke i Švicarske, uz prosječnu godišnju kamatnu stopu od 0,164% (2021.). U **obavezama 2021**. godine novčanice i kovanice u opticaju učestvovale su 44,44%, a depoziti banaka 49,55%. Godine **2020**. novčanice u opticaju iznosile su 47,56%, a depoziti banaka 45,48%, **2019**. novčanice i kovanice u opticaju iznosile su 43,96%, a depoziti banaka 48,55%.

Kapital u ukupnoj pasivi učestvovao je **2021**. godine **4,21%**, **2020**. godine 7,03%, a **2019**. godine **6,75%**. Veliko, tendencijsko smanjenje kapitala (cca 60%) ostvareno je 2021. u odnosu na prethodnu godinu. Prema podacima CB u toku 2022. godine došlo je do daljnjeg smanjenja kapitala Banke (za oko 323 miliona), tako da je njena kapitalizovanost drastično smanjena u odnosu na 2020. godinu.

Izvještaj o dobitku ili gubitku CB BiH pokazuje da neto kamatni prihodi 2021. godine iznose 10.148 hiljada, 2020. godine 19.524 hiljada, a 2019. godine 24.820 hiljada. Neto kamatni prihodi u 2021. godini ostvareni su uz prosječnu kamatnu stopu 0,164% po osnovu dužničkih instrumenata i depozita, što predstavlja simboličan iznos. Komparacije radi, prema Izvještaju **Hrvatske narodne banke** (HNB)[4] domaći vrijednosni papiri u ukupnoj aktivi učestvovali su 45,88%, dok inostranih vrijednosnih papira u aktivi HNB nije bilo, što podrazumijeva da su oni u bili funkciji razvoja domaće privrede. HNB nema depozita kod inostranih banaka, već su oni kod domaćih banaka. Kapital u ukupnoj pasivi učestvovao je 9,40%, što odgovara kriterijima Bazelskog sporazuma III.[5] Prema Izvještaju **Narodne bank**e Srbije (NBS) hartije od vrijednosti u ukupnoj **aktivi** učestvovale su sa 49,57%, gotovina i računi kod banaka 21,25%, depoziti 10,74%. U **pasivi** depoziti i ostale obaveze prema bankama i drugim finansijskim

[4] Zvanično *Izvješće Hrvatske narodne banke* za 2020. godinu.

[5] Basel III: ***A globalregulatory framework for more resilient banks and banking systems***, Bank for International Settlements, Basel, 2011.

organizacijama učestvovale su sa 40,17%, depoziti i ostale obaveze prema državi i drugim deponentima 27,12%, novac u opticaju 14,39%, a kapital 18,32%.[6] I kod NB Srbije hartije od vrijednosti i depoziti **su u funkciji razvoja nacionalne privrede**. Dobit po osnovu dužničkih vrijednosnih papira **HNB** u sveobuhvatnoj dobiti iznosili su 68,41%, odnosno prinosi po ovom osnovu godišnje iznose 0,76%, a kod **NB Srbije** prinosi po osnovu HOV iznosili su 1,02%. Dakle, prinosi po osnovu vrijednosnih papira u BiH **niži** su od onih u HNB za 3,8 puta, odnosno 5,1 puta od onih u NBS. Uz to, **veća šteta je što devizne rezerve CB BiH i depoziti nisu u funkciji privrednog rasta i zaposlenosti BiH, već Njemačke i Švicarske, što je pravi paradoks**, kojeg ne treba ni objašnjavati da jedna mala i nerazvijena zemlja (BiH) značajno učestvuje u podsticanju privrednog rasta i zaposlenosti dvije najrazvijenije države Evrope, ali ne i razvoju domaće privrede.

Izvještaj o dobitku ili gubitku CB BiH u hiljadama KM

Naziv stavke	2021.	2020.	2019.
Neto kamatni prihodi	10.148	19.524	24.820
Neto prihodi od naknada i provizija	20.157	17.372	17.019
Operativni prihodi	35.744	38.535	43.234
Operativni troškovi	(32.847)	(30.217)	(30.068)
Neto dobit za godinu	2.897	7.908	22.575

Izvještaj o novčanim tokovima (u hiljadama KM

Naziv pozicije (stavke)	2021.	2020.
Neto dobit	2.897	7.908
Neto novčani tokovi od operativne aktivnosti prije promjena na poslovnoj imovini i obavezanma	(9.965)	(10.189)
Promjene u poslovnoj imovini i obavezama:		
Neto novac od operativne aktivnosti	1.080.337	413.327
Novčani tokovi od investicione aktivnosti	(2.534)	(2.451)
Neto povećanje novca i novč. ekvivalenata	410.716	822.612
Novac i novč. ekvivalenti na početku godine	2.498.973	1.676.360
Novac i novčani ekvivalenti na kraju godine	2.909.688	2.498.972

[6] Zvanični *Izvještaj Narodne banke Srbije* za 2020. godinu.

Pri funkcionisanju Centralne banke, koja radi po standardnim tržišnim kriterijima, potrebno je navesti da su uzroci monetarnih promjena oni koji su sadržani u njenom bilansu. Tako su u **bilansu CB zemlje tržišne ekonomije sadržani inicijalni uzroci monetarnih promjena**, odnosno monetarne ekspanzije i monetarne restrikcije. Promjena obima kredita i kreditnog potencijala komercijalnih banaka dobrim dijelom zavisi od kretanja primarnog novca CB. Kretanje primarnog novca i rokovi njegovih promjena vidljivi su iz bilansa CB. **Bilans aktive** CB **pokazuje** iznose i tokove kreiranja primarnog novca, dok pozicije **pasive pokazuju** kod koga se nalazi primarni novac i u kom obliku je kreiran, odnosno da li se radi o gotovom novcu ili depozitima. Iznos pozicija aktive i pasive Centralne banke **može se promijeniti** njenim transakcijama u domaćoj valuti i deviznim transakcijama. To nadalje podrazumijeva da CB ne može biti nelikvidna kada su u pitanju transakcije u domaćoj valuti. Iz ovog slijedi logičan zaključak da svaki kredit koji odobri CB sam sebi stvara pokriće u primarnom novcu, kao određenom (zakonskom) sredstvu plaćanja u zemlji. S obzirom da CB BiH funkcioniše po modelu Valutnog odbora (Currency boarda), kod nje, dakle, nema kreiranja primarnog novca (monetarne baze) iznad vrijednosti valutnog sidra (eura), budući da je emisija KM zasnovana na 100% pokriću u valutnom sidru (eurima). **Ako se navedene pretpostavke primjene na Centralnu banku BiH, to konkretno znači:**[7]

- rezervna valuta u BiH je euro. Devizni kurs domaće valute (KM) je fiksan sa paritetom 1 KM=0,5112918 (direktno notiranje) ili 1 euro=1,955830 KM (indirektno notiranje);
- u sistemu Valutnog odbora pokriće emitovanog novca koji stvara CB konvertibilnim novcem je ekstremna pozicija "obavezne rezerve" koju Valutni odbor provodi sam prema sebi u procesu stvaranja novca. Stoga CB gubi sposobnost "diskrecionih" mjera u kreiranju novčane baze, odnosno primarnog novca, koji se zatim transformiše u novčanu masu pod dejstvom monetarnog multiplikatora (m);
- monetarni multiplikator nema nikakvu ulogu;
- obim emisije domaće valute, odnosno KM, označen sa M1 jednak je monetarnoj bazi (B), pa je onda M=B. Stoga su izjednačeni prosječni multiplikator (m) i granični multiplikator (m'), dakle m=m';
- u opticaju je ukupno KM onoliko koliko je emitovala CB BiH, a to je (B), odnosno M = B, što proizilazi

[7] Muratović, H., ***Centralno bankarstvo***, op. cit., str. 49-50.; Alijagić, M.: ***Monetarna ekonomija***, Ekonomski i pravni fakultet Univerziteta Bihać, 2004., str. 384.

iz formule m = M/B ili m' = dM/dB. Da nije tako, već da je m > 1 ili m' > 1, to bi značilo da u opticaju ima više KM nego što je obim "emisije" CB, odnosno M >B. To bi dalje podrazumijevalo da za iznos razlike (M-B) KM nema pokrića u eurima. S obzirom da je to nemoguće u sistemu Valutnog odbora, proizilazi da je u ovom M = Bm = M/B = 1. U sistemu Centralne banke tržišnog tipa M > Bm=M/B >1.

- u BiH, radi primjene modela Currency boarda, M=B, odnosno m=m1=1;
- u BiH obaveznu rezervu banke drže na sve depozite u KM. Stopa obaveznih rezervi sada iznosi 10%. Banke nemaju obavezu da drže rezervu likvidnosti,[▼8] a nije bitna ni podjela na gotov novac i depozitni novac;
- komercijalne banke, radi vlastite likvidnosti i sigurnosti, drže primarne rezerve likvidnosti (one na računu kod CB, na svom računu i likvidna sredstva kod inostranih korespondentskih banaka), te sekundarne rezerve likvidnosti u vidu kratkoročnih vrijednosnih papira javnog izdanja ili izdanja visoko bonitetnih kompanija, koje mogu lako prodati na sekundarnom tržištu i doći do likvidnih sredstava;
- kod sistema Currency boarda nema monetarne multiplikacije, pa nema ni depozitno-kreditne multiplikacije, s obzirom da je uvijek monetarni multiplikator (m) veći od depozitnog multiplikatora (d), depozitni od kreditnog (k) multiplikatora (m > d > k), jer je M > D > K, a depoziti minus rezerve jednaki su bankarskim kreditima, odnosno D – R = K. Kako su krediti bankarskog sektora (K) dio novčane mase (M), odnosno K < M, logično je da nema monetarne multiplikacije. Kada bi je bilo, to bi podrazumijevalo da je bankarski sektor kreirao novac (M) mimo sistema Valutnog odbora, što bi dalje značilo da dio novčane mase (M) u KM nema pokrića;
- u sistemu Valutnog odbora CB BiH postoji potpuna unutrašnja konvertibilnost KM u "rezervnu" valutu (euro), ali nema eksterne konvertibilnosti. Dakle, u ovom sistemu, emisija domaće valute je praktično njena prodaja (KM za eure). Proizlazi da koliko je u opticaju KM, toliko je pokriće u eurima. Na osnovu navedenog, proizlazi da je ovakav sistem sličan sistemu zlatnog standarda sa zlatnicima u opticaju, gdje postoji potpuna konvertibilnost valute u zlato i obrnuto. U sistemu zlatnog standarda valuta je imala 100% pokriće u zlatu, a devizni kursevi bili su fiksni, budući da se tačno znala zakonska cijena unce zlata;

[▼8] Zaklan, D.: B*ankarstvo u tržišnom makrosistemu*, Ekon. fakultet Univerziteta „Dž. Bijedić", Mostar, 2000., str. 176.

• kod sistema Currency boarda monetarna politika svodi se na potpuno automatsku konverziju KM u euro po fiksnom kursu, gdje ponuda i tražnja deviza ne utiču na devizni kurs KM.

Na osnovu naprijed navedenog, slijedi **zaključak da u ovakvim uslovima CB BiH ne može voditi aktivnu, a posebno ne, diskredicionu monetarnu politiku**. Pored navedenih, dodatni argumenti u prilog ovoj tvrdnji su i slijedeći: u Zakonu o Centralnoj banci BiH stoji da ona ne može davati nikakve kredite, držati depozite izražene ili plative u valuti BiH ili rezidenta BiH; ne može se baviti kupoprodajom vrijednosnih papira bilo koje finansijske institucije; BiH nema ni ekspanzivne ni restriktivne monetarne politike; nema kratkoročne (diskrecione) niti dugoročne politike monetarnog rasta (monetarne strategije). Kod sistema Currency boarda ne postoji instrumentarij monetarne regulacije (eskontna politika, politika otvorenog tržišta, itd.), **osim politike obaveznih rezervi**. CB BiH može samo dijelom uticati na obim novčane mase u opticaju, preko politike obaveznih rezervi, što znači da može samo dijelom da utiče na unutrašnju likvidnost domaćih ekonomskih subjekata (preko komercijalnih banaka). Ponuda novca (KM) ili novčane mase (M1) jednaka je tražnji za KM, pri čemu je tražnja KM determinisana namjerom držalaca deviza da izvrše njihovu konverziju u KM.

Respektujući naprijed navedene osnovne karakteristike sistema Valutnog odbora i ograničenja koja kod njega postoje, **zaključujemo** da CB BiH nema monetarnu politiku koja je u funkciji privrednog rasta, već samo u funkciji monetarne stabilnosti (stabilnosti KM u odnosu na valutno sidro, bez obzira što je ovo sidro u posljednje tri godine značajno vrijednosno i količinski osciliralo). Nadalje, na osnovu bilansne strukture Centralne banke BiH i osnovnih postulata na kojima se zasniva funkcionisanje ovoga modela, **zaključujemo**:

1. BiH nema monetarnu politiku koja bi bila ne samo u funkciji bržeg privrednog rasta i zaposlenosti, nego ni politiku koja je u funkciji monetarne stabilnosti, s obzirom da se ova politika svodi isključivo na fiksnost kursa KM u odnosu na promjenljivo sidro, odnosno euro, čija vrijednost neprestano oscilira u odnosu na dolar,funtu i švicarski franak. Dakle, u igri je fiksnost kursa KM u odnosu na nestabilno mjerilo (euro).
2. Jedan od zadataka CB BiH je da upravlja slobodnim deviznim rezervama na siguran i profitabilan način, gdje praksa odražava ovaj zahtjev samo simbolično, s obzirom da dislocirana aktiva (inostrani vrijednosni papiri i depoziti kod inostranih banaka) donose prihod na godišnjem nivou od 0,164%

(2021). Prosjek dislocirane aktive ove dvije pozicije u zadnje tri godine iznosio je 95,23%. Dakle, nema ni govora o upravljanju ovim sredstvima na profitabilan način.

3. Nejasno je kako Revizorski komitet vrši nadzor i upravljanje rizicima, budući da je 95,23% aktive CB BiH dislocirano u inostranstvu, na koji ona (CB) ne može uticati nikako jer je devizni kurs valute (KM) strogo fiksiran za valutno sidro (euro) na koji ovaj Komitet nema baš nikakvog uticaja.

4. Dislocirana devizna aktiva nema nikakvog uticaja na privredni razvoj i zaposlenost BiH, dakle, nema uticaja na sekundarne zadatke monetarne politike, koji postoje kod svake Centralne banke zemlje tržišne ekonomije.

5. Kapital u pasivi Banke učestvovao je 2019. godine 6,75%, 2020. godine 7,03%, a 2021. godine 4,21%. U četvrtom kvartalu 2022. godine došlo je do smanjenja kapitala za 323 miliona KM. Dakle, kapitaliziranost Banke je sve manja, što njenu bilansnu poziciju čini manje kvalitetnom.

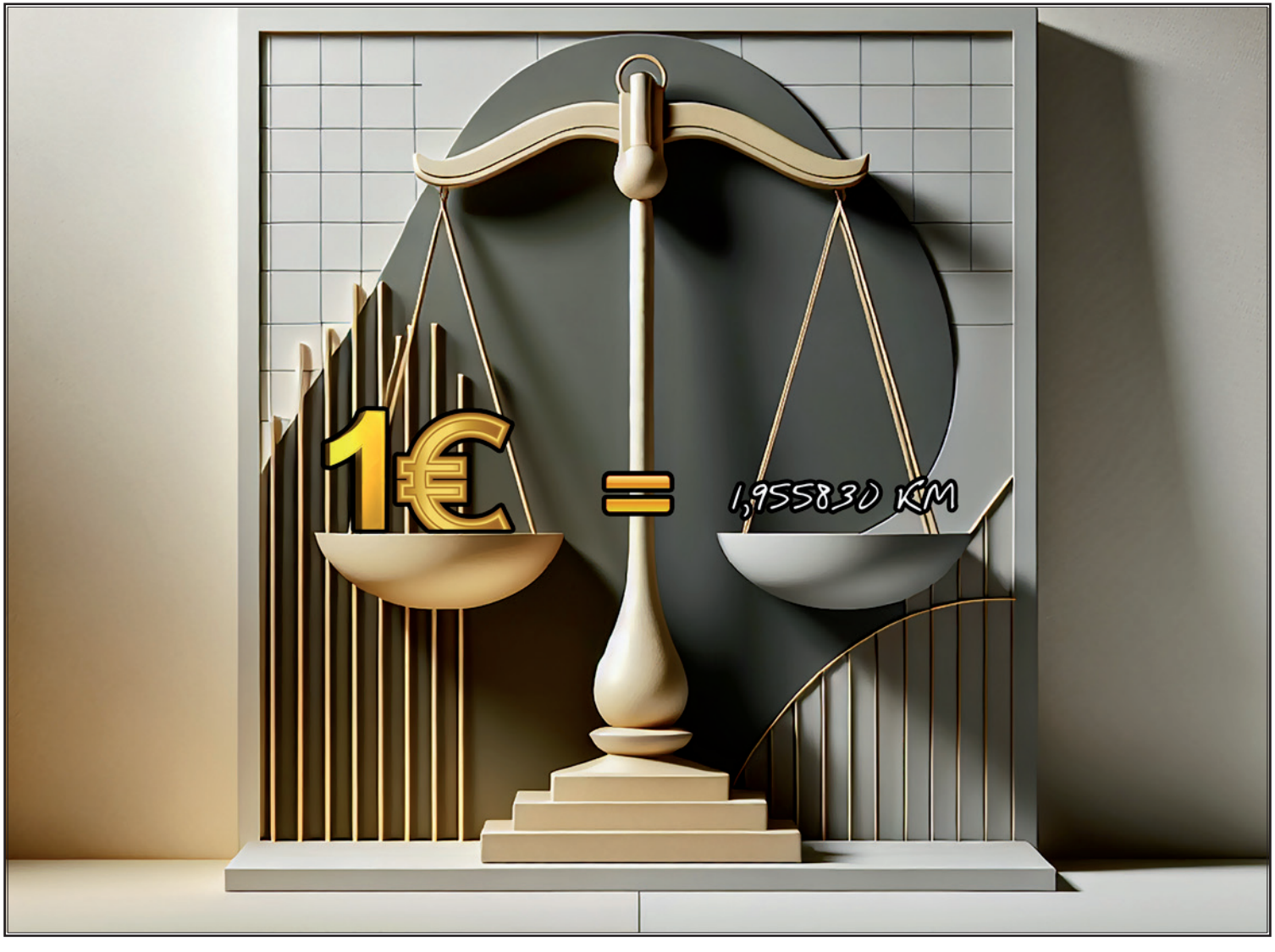
6. Izvještaji o dobitku ili gubitku pokazuju da su neto kamatni prihodi iznosili 2019. godine 24.820 hiljada KM, 2020. godine 19.524 hiljade KM, a 2021. godine 10.148 hiljada KM, što ukazuje da su se oni rapidno smanjivali 27,13%, odnosno 48,80%, što je i očekivano jer su kamatni prihodi ostvareni uz stopu 0.164% (2021.). Istovremeno, domaća privreda na ino finansijskom tržištu zaduživala se po stopama između 4-6%.

7. Komparirajući strukturu bilansa i njegovu (ne)dislociranost CB BiH i Hrvatske narodne banke (HNB) i Narodne banke Srbije (NBS), tek tada je vidljivo koliko je lošija naša pozicija. Naime, domaći vrijednosni papiri u ukupnoj aktivi HNB učestvuju sa 45,88%, inostranih vrijednosnih papira uopšte nema, kao ni depozita kod inostranih banaka, već su oni u funkciji domaćeg privrednog rasta. Kapital u pasivi HNB učestvuje se 9,40%. Dobit po osnovu dužničkih vrijednosnih papira u sveobuhvatnoj dobiti iznosi 68,41%. Kod NB Srbije hartije od vrijednosti učestvuju u aktivi sa 49,57%, depoziti su isključivo kod domaćih banaka (iznose 10.74%), a gotovina i računi kod banaka iznose 21,15%. Kapital NB Srbije u ukupnoj pasivi učestvuje sa 18,32%. Dakle, HOV i depoziti banaka u potpunosti su u funkciji razvoja domaće privrede.

8. Prinosi po osnovu vrijednosnih papira u CB BiH niži su od onih u HNB za 3,8 puta, odnosno za 5,1 puta od onih u NBS.

9. Devizne rezerve i depoziti nisu u funkciji privrednog rasta i zaposlenosti BiH, već Njemačke i Švicarske,

što je paradoks samo po sebi. Usto, cijena ovih (naših) sredstava za dvije najrazvijenije privrede u Evropi je svega 0,164% na godišnjem nivou, dok se naši subjekti na inostranim finansijskim tržištima zadužuju po 4-6% i uz visok i lako utrživ kolateral, što je dodatni paradoks.

■ DA LI DA UMJESTO PO SISTEMU VALUTNOG ODBORA, CENTRALNA BANKA BIH MOŽE/TREBA FUNKCIONISATI PO STANDARDNOM TRŽIŠNOM MODELU?. ARHIV M.A.A.

6. Nedostaci modela Valutnog odbora

Na osnovu naprijed izloženog, jasno je da pri funkcionisanju **CB BiH po sistemu Valutnog odbora monetarna politika ima određene nedostatke**. U dokazivanju ove tvrdnje polazi se od činjenice da je porast novčane mase u kontrolisanoj mjeri potreban za ekonomski rast. Tako, poznata **jednačina transakcione varijante kvantitativne teorije novca je**:

$$MV=TP \text{ ili } MV=YP,$$

gdje simboli znače: **V**=brzina novca u opticaju (transakciona), **P**=opšti nivo cijena, **Q**=obim proizvodnje u zemlji, izražen u tekućim cijenama (nominalnim) ili **T**=transakcije izražene u tekućim, nominalnim cijnama, **Y**=domaći bruto proizvod u nominalnom iznosu. Iz ovoga slijedi da su obim proizvodnje (Q), odnosno transakcije (T) i domaći proizvod (Y) jednaki, odnosno da je:

$$Q= MV/ P; \text{ odnosno } T=MV / P \text{ ili } Y= MV / P.$$

Proizlazi da je povećanje proizvodnje (Q) moguće povećanjem količine novca u opticaju (M) uz nepromijenjenu transakcijsku brzinu novca u opticaju i nepromijenjeni opšti nivo cijena ili povećanjem brzine opticaja (V) uz konstantno M i P.[9] S obzirom da je koeficijent V uglavnom konstantan i da ima svoju gornju granicu, slijedi da je povećanje proizvodnje, označeno sa Q ili povećanje transakcija (T) moguće povećanjem količine novca u opticaju (M) uz nepromijenjeni nivo cijena (P). **U realnoj monetarnoj politici ovo je teško ostvariti**, a da ne dođe do porasta opšteg nivoa cijena (P), odnosno inflacije. Stoga je **realnije** očekivati da će doći do porasta količine novca u opticaju (M) uz slabiji porast nivoa cijena (P). Ovim načinom dolazi se do tzv. trade-off ekspanzivne monetarne politike i ekonomskog rasta.

[9] Zaklan, D., ***Teorija i politika novca***, op. cit., str. 22-23.

Prema Kejnsu, monetarna politika može biti u funkciji privrednog rasta. S obzirom da se Kejnzijanci zalažu za diskrecionu ekonomsku politiku, po njima, **ekspanzivna monetarna politika** dovodi do smanjenja kamatne stope, porasta investicija i povećanja agregatnog dohotka. Ekspanzivna monetarna politika preko porasta investicija (I) dovodi do većeg (multiplikativnog) porasta dohotka ili domaćeg proizvoda Y, a porast dohotka dovodi do porasta štednje (S), preko porasta zaposlenosti. Usljed povećanja ponude novca, dakle, novčane mase (M1) dolazi do pada kamatnih stopa. **Prema Kejnsu, niska kamatna stopa dovešće do porasta tražnje za kreditima, uz porast investicija**. Povećanje investicija,, uz dati nivo štednje (S), dovešće do povećanja domaćeg proizvoda (Y), tako da se uspostavlja nova ravnoteža, ali na višem nivou. Ako kao rezultat precjenjene ukupne tražnje dođe do porasta cijena, Centralna banka preko komercijalnih banaka smanjuje količinu novca. Ovo smanjenje dovodi do povećanja kamatnih stopa i kao rezultat skupljeg novca, dolazi do smanjenja ukupne investicione tražnje i smanjenja cijena. S tim u vezi profesor Asim Stranjak navodi da „u periodu koji se karakteriše porastom privredne aktivnosti, zaposlenošću i povećanjem platnobilansnog deficita, normalno je očekivati da monetarna politika mora biti globalna i korektivna u smislu kočenja ekspanzije, odn. provođenja restrikcije kredita i M1, da bi se spriječio dalji porast unutrašnjih izdataka i inflacije“.[▾10]

U BiH pri postojanju Currency boarda, CB BiH može samo neznatnim dijelom uticati na ekspanzivnu monetarnu politiku preko politike **obaveznih rezervi** banaka (kada smanjuje stopu ove rezerve), ali ne i na snižavanje eskontne stope (jer je nema) i jer ne može voditi politiku otvorenog tržišta (jer ono ne postoji). S obzirom da ekspanzivna monetarna politika skoro uvijek dovodi do inflacije, **postavlja se pitanje**: da li bi bilo poželjno inflatorno finansiranje investicija u BiH i da li da umjesto po sistemu Valutnog odbora da Centralna banka BiH funkcioniše po standardnom tržišnom modelu?

[▾10] Stranjak, A.: ***Teorija i politika monetarnih finansija***, V. Masleša, Sarajevo, 1982.

7. **Uslovi za monetarnu ekspanziju kao metod finansiranja investicija**

Na osnovu iznijetog, u BiH u sadašnjoj fazi privrednog razvoja, bila bi moguća umjerena monetarna ekspanzija, kao metode finansiranja investicija, **uz nekoliko preciznih uslova**:

- da se monetarna ekspanzija usmjeri u produktivne namjene i dobro kontroliše,
- da država na sebe preuzme veliki dio programa ekonomskog rasta,
- da se taj program efikasno ostvaruje nezavisno od budžeta,
- da je država u mogućnosti da spriječi nepoželjnu alokaciju privatnih investicija,
- da se spriječi kumulativni rast cijena (uprkos inflatornom pritisku) racionisanjem potrošnje i plafoniranjem cijena ključnih proizvoda,
- da država može kontrolisati obim i strukturu uvoza, odnosno ukoliko je sposobna da provodi program razvoja pod navedenim pretpostavkama i da je u stanju da upravlja neranotežnom privredom (Galbrait), onda postoje argumenti za inflatorno finansiranje.[11] S obzirom da je upitno da li je BiH u mogućnosti da kontroliše razvoj inflatornim finansiranjem i uz navedene uslove, odnosno da upravlja neravnotežnom privredom, monetarna ekspanzija kao način razvoja BiH je upitna. Ova upitnost proizlazi iz opšte političke neodgovornosti, a ne iz (ne)mogućnosti njenog provođenja.

Deficitno finansiranje može se vršiti i putem budžetskog deficita države. Za ovo postoje **dva suprotstavljena** mišljenja. Tako **pristalice Kejnsa** smatraju da je deficitno finansiranje budžeta jedini način da se podstakne proizvodnja i pokrene ekonomski razvoj, smanji nezaposlenost. Nasuprot njima, **monetaristi** tvrde da povećanje agregatne tražnje putem povećanja budžetske potrošnje samo pokreće inflaciju, čak i u uslovima postojanja nedovoljno iskorištenih kapaciteta. O deficitnom finansiranju, odnosno o opredjeljenju da li prihvatiti stavove neokejnzijanaca ili monetarista u dizajniranju monetarne politike BiH detaljnnije je analizirano u tački o ciljevima monetarne politike BiH.

---

[11] Živković, A.: ***Monetarna ekomnomija***, Ekonomski fakultet, Beograd, 2019.

■ MONETARNU EKSPANZIJU POTREBNO JE USMJERI U PRODUKTIVNE NAMJENE I KONTROLISATI.
.ARHIV M.A.A.

8. **Pozitivne i negativne strane Valutnog odbora i CB tržišnog tipa**

Da bi mogli zaključiti da li je za BiH u sadašnjoj fazi razvoja bolji postojeći sistem Valutnog odbora ili Centralna banka tržišnog tipa, potrebno je navesti **pozitivne** i **negativne** strane Valutnog odbora. **Pozitivne strane Valutnog odbora, a protiv postojanja Centralne banke tržišnog tipa su slijedeće**:

- da je za BiH, kao zemlju u tranziciji, važno bilo da se uspostavi makroekonomska, i u okviru nje, monetarna stabilnost;
- zbog međusobno suprotstavljenih nepovjerenja bilo bi teško uspostaviti Centralnu banku koja bi vodila "diskrecionu" monetarno-kreditnu politiku;
- u BiH teško bi se moglo održati "diskreciono" djelovanje CB, a da ne dođe do deficitnog finansiranja zbog visokih zahtjeva za povećanim budžetskim rashodima.

Pozitivne strane postojanja CB tržišnog tipa, a negativne strane Valutnog odbora su:

- BiH nema adekvatnu monetarnu politiku, što uz nedovoljno razvijenu poresku politiku, redukuje moć domaće makroekonomske politike;
- u BiH nema mogućnosti čak ni kratkoročnog inflatornog razvoja i smanjenja nezaposlenosti deficitnim finansiranjem budžeta, ni putem prodaje državnih vrijednosnih papira (VP), nema mogućnosti uticaja Centralne banke na kreiranje kamatnih stopa (nema eskontne politike) i nema politike otvorenog tržišta;
- u BiH je 100% pokriće u deviznim rezervama, koje su dislocirane van Zemlje, što lišava domaću privredu realnih resursa koji joj mogu biti na raspolaganju. Suvišne rezerve predstavljaju oportunitetni trošak;
- devizne rezerve CB BiH prodaju se isključivo na inostranom finansijskom tržištu uz vrlo nisku kamatnu stopu, a ne za podsticaj razvoja domaće privrede;

• Valutni odbor obezbjeđuje stabilnost domaće valute u odnosu na valutno sidro, ali to nema očekivanog uticaja na željeni privredni rast, između ostalog, jer je domaća privreda lišena mogućnosti da koristi rezerve CB uz vrlo povoljne uslove, pod kakvim ih koriste inostrani subjekti (po kamatnoj stopi od 0,164% na godišnjem nivou).

Pozitivne strane postojanja CB tržišnog tipa, a negativne strane Valutnog odbora su:

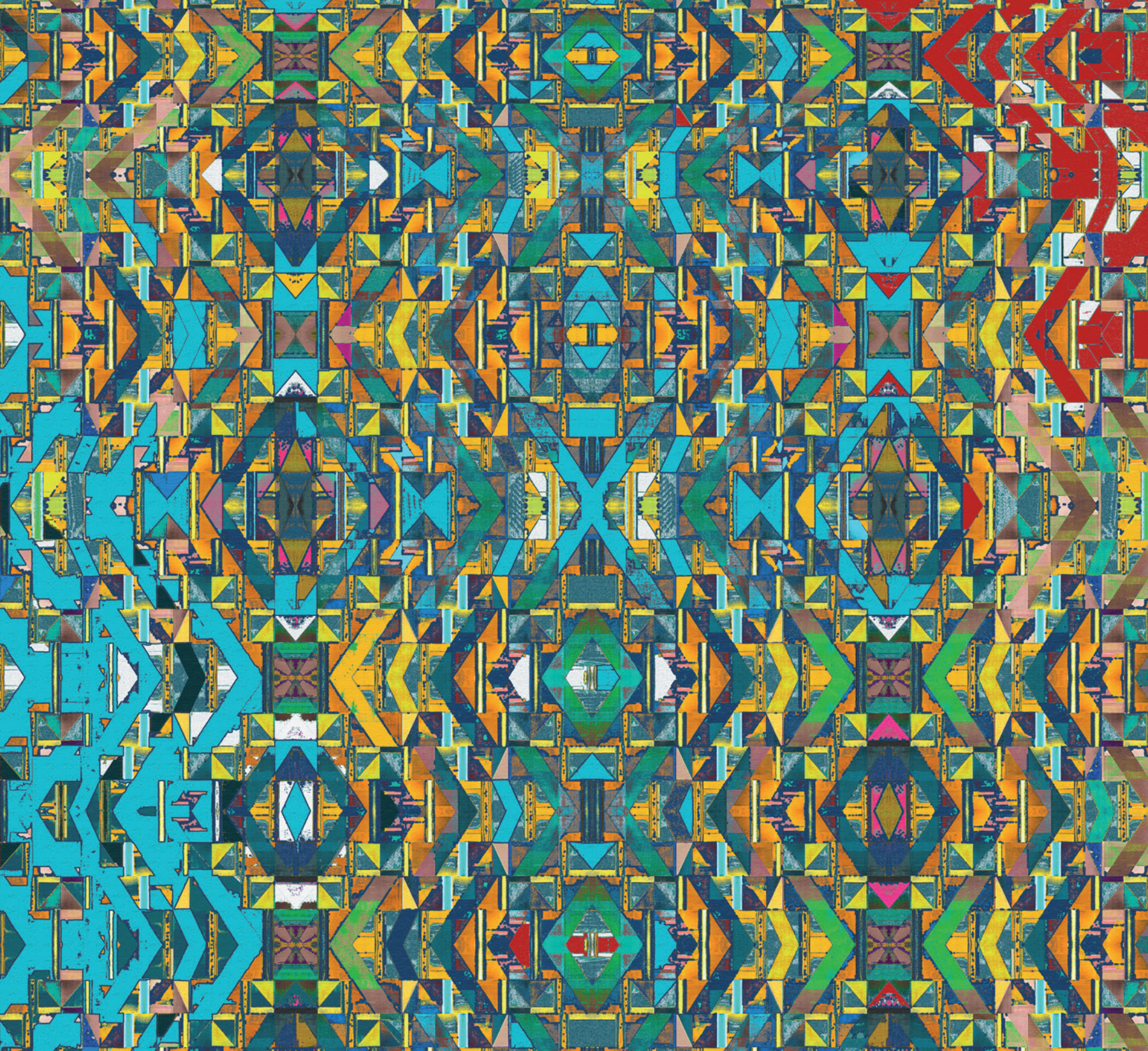
• postojanje Valutnog odbora u periodu nakon rata i u fazi obnove, uz sve njegove nedostatke, bilo prihvatljivo za BiH, jer bez postojanja Valutnog odbora ne bi se mogao uspostaviti makroekonomski sistem sa monetarnom stabilnošću;
• na nivou Države bio je ograničen pravni instrumentarij u kreiranju i provođenju ekonomske politike. U uslovima međusobnog nepovjerenja i konsezualnog načina donošenja odluka i visoke neproduktivne javne potrošnje u odnosu na BDP (oko 50% od vrijednosti BDP), visoke stope nezaposlenosti (oko 50%%) i pokrivenosti uvoza izvozom cca 2/3, ne bi se mogla voditi adekvatna diskreciona monetarna politika. U ovakvim uslovima politika emisije novca bila bi problem, jer "**društveno-ekonomski aspekti emisije novca postavljaju pitanje onih društvenih snaga i subjekata koji vladaju emisijom novca, njenim nivoom i strukturom**" (Zaklan). Prema dosadašnjem rastu javne potrošnje u odnosu na BDP, procjenjujemo da bi monetarna politika bila ekspanzivna, a rezultirala bi visokom inflacijom i monetarnom nestabilnošću.

Nastavak u sljedećem broju!

U NASTAVKU OVE STUDIJE POTRAŽIĆE SE ODGOVOR NA PITANJE: KAKO KREIRATI I IMPLEMENTIRATI MONETARNU POLITIKU CB BIH DA ONA BUDE U FUNKCIJI MONETARNE STABILNOSTI I STABILNO RASTUĆEG PRIVREDNOG RAZVOJA BIH? ARHIV M.A.A.

Akademik **Fatmir BAČI**

O LJUBAVI SLOBODOM

ARHIV M.A.A.

STRANAC

Putovao sam i putujem po svijetu,
Otkad sam u sebi prepoznao,
Važnost onoga što mi nedostaje,
Otkad sam u svojim koracima,
Osjetio otkačeni dodir majčine ruke,
I ako ne otkačen i od njene trajne brige,
Kao što se nisam znao otkačiti,
Od moje brige
O nedostatku njenog dodira,
I ono pitanje pri povratku:
"Jesi li gladan sine?".

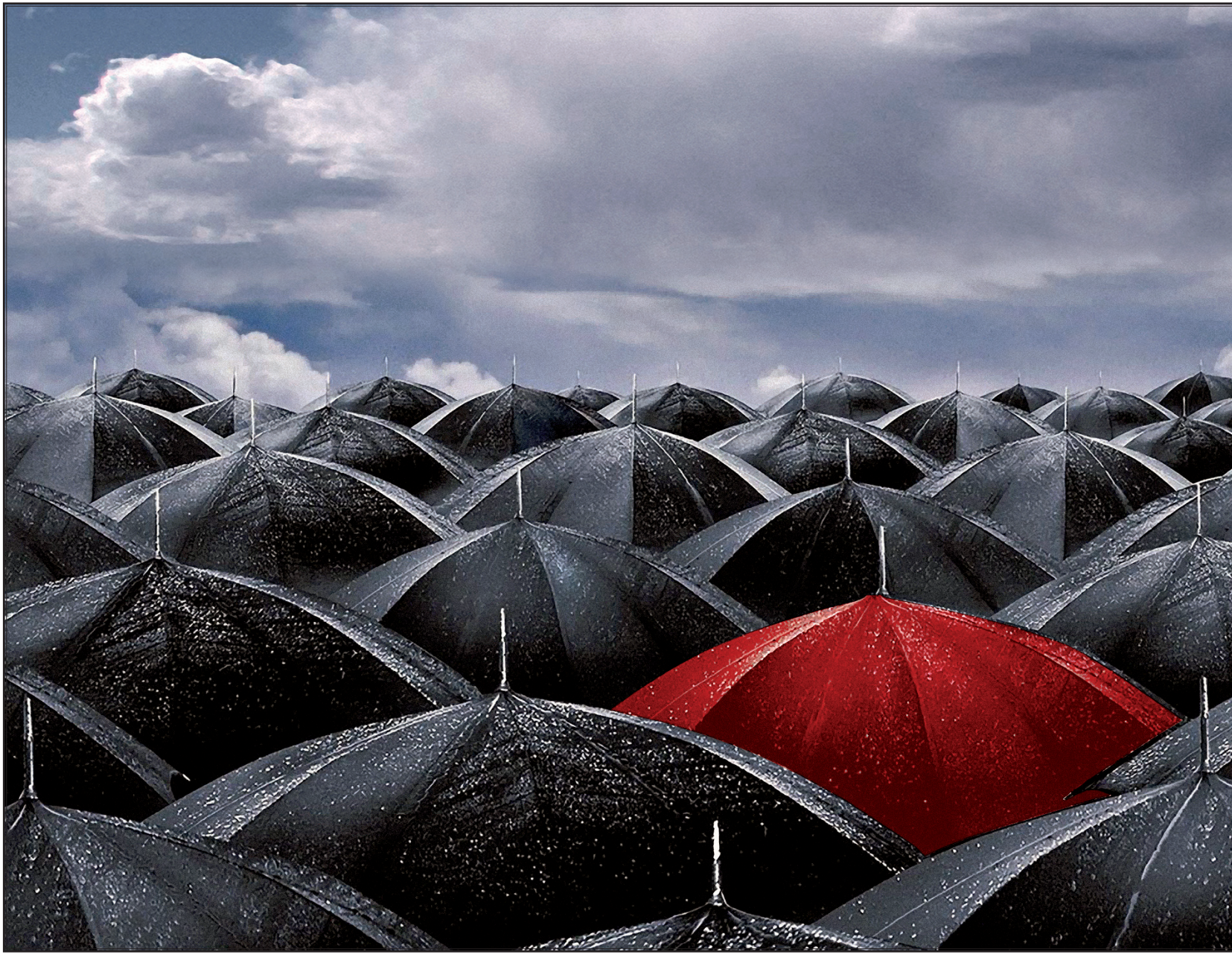
Samo zbog nježnih i dirljivih briga,
Putevi su mi postali,
Ponekad široki i prostrani,
Do preko granica horizonta,
A ponekad oštri i uski
Poput brze strijele,
Sa metom na mojim grudima,
I kako bi mogao da ostanem,
Da se odreknem mojih putovanja,
A da unaprijed ne odustanem od sebe.

Putevi ponekad su prepuni ljudi,
Laganih pokreta i pristojni,
Nešto između snova i sjećanja,
A ponekad su potpuno surovi,
Sa skroz izbrisanim prizorima,
Bez tragova unaprijed,
Bez mudrih savjeta pored ramena,
Ali mi šutnjom pokazuju,
Da je najbolje mjesto,
Ne tamo gdje se usput stigne,
I koje ćeš kad tad napustiti,
Nego je tamo,
Gdje si snove i nadu sakrio,
Da bih stigao i zauvijek ostao.

Putovao sam i putujem po svijetu,
Otkad sam prepoznao sebe u sebi,
Ne umijem i ne smijem da zastanem,
Jer otkad je Sokrat rekao:

"Ovdje sam i vaš sam..."
Ubijen je i to više puta,
Kao što ga hladnokrvno i surovo,
Svakog dana ubijaju.

Putujem sasvim sam
Da bih svojim putem stigao,
Tamo gdje sam snove i nadu sakrio,
Gdje bih da stignem i zauvijek ostanem,
Ali mi kažu da sam tuđ po tuđoj zemlji,
Tuđ po neizgrađenim sjećanjima,
Stranac u svojim snovima,
Sa čudnom pratnjom moje sjene,
Koja je na ovom svijetu,
I daleka,
I duboka,
Na uskim krivinama pored čestih litica...

ARHIV M.A.A.

KAD BI...

Kad bi se desilo,
Da sloboda sa neba pada,
I da pljušti poput obilne kiše,
Ljudi bi užurbano hodali,
Ispod velikih kišobrana,
Kako bi suhi stigli,
Tamo gdje možda trebaju stići,
I gdje ih suhe očekuju.

No, ipak sloboda,
Uvijek samo sa neba pada,
I to,
I bistra,
I obilna poput kiše,
Ali ljudi zaboravljaju,
I na blagodati neba,
I na svoju slobodu.

Sve ovo razmišljam,
Dok sam pokraj jednog starca,
Laganog i tihog mudraca,

Poput oštre strijele,
Na napetom luku.

Čekam u tihim lebdećim mislima,
Dok već obilno kisnem,
Ali i starac je pokisnuo skroz,
A već me je pozvao,
Nešto važno da mi kaže.

Ispod sitne kiše čekam,
I čekam,
Jer starac je trenutno zauzet,
Jako zauzet,
Prodajuć ljudima kišobrane.

POSVETA CVIJEĆU

Eto, i večeras sam došao tu, vrlo blizu vas,
Ali, samo ja sam na klupi i vaš miris svuda,
Ne drhtite, ne berem vas, niste mi za ukras,
Sad zaboravu težim, na sva sjećanja budna.

Da, baš ja sam taj, koji vas je često ugrozio,
A žrtve uvijek vi, čar ljubavi i čar slatke tuge,
U priči i u šali, u pjesmi i stihu vas izrazio,
Ali, i kao poklon njoj, buket u bojama duge.

Ona već je otišla, i sad pored vas dok samujem,
Savjest me grize, šapće i takće na oštrice tupe,
Po bašti sam noćas rasijan vašu bol da čujem,
Neću vas brati, miris uzdišem pored stare klupe.

Za vašu čilu i šarenu ljubav, ja ću žrtva postati,
Volite se noćas vi, napravite buket od moje časti,
Suzi iskru ukradite, ljepota će laticama zasijati,
Ali, buket je i ona sad, u nekoj procvaloj bašti.

ARHIV M.A.A.

ARHIV M.A.A.

NOĆ...

Smrt...
Nevidljiva ljupka princeza,
Uvijek nepozvani gost,
Veselo se upliće među nama,
Kao da je baš ona ta,
Koja nas na život podsjeća.

Dok u međuvremenu,
Nebo je prepuno zvijezda,
Mliječni Put je izrazio svoj raskoš,
Sasvim blisko,
I nesebično blista,
Poput one fosforne ogrlice iz bajke,
A Mjesečina se može poljubiti,
Malo na vrh prstiju,
Dok Velikog Medvjeda,
Možemo prisno zagrliti,
A Malog usput,
Po glavi nježno pomilovati.

Ali smrt je ipak tu,
Šetuljka nestašno po prisnoj bliskosti,
Zabavlja se jednako,

I sa našom tugom,
I sa našom radosti,
Lijepo se zna smjestiti među nama,
I nikad ne izostaje,
Ni u lebdećoj zagonetnoj šutnji,
Ni u kratkoročnom bljesku sreće.

Tu je ona,
Među nama,
Kao kratak san za veliko buđenje,
Kao često buđenje za malecke sne,
Kao istiniti prag tjeskobe ka širini,
Ili – ne daj Bože!,
Kao istiniti prag širine ka tjeskobi,
Kao prolazni tren ka dozvoli bez zabrane,
Ili – Bože sačuvaj!,
Kao prolazni tren ka zabrani bez dozvole.

Mi, opet po svome,
Vatrene iskrice u sebi gajimo,
U zapaljene igrice puhamo,
Strastvenim žarom zaspemo,
Strašnim užarenim snovima se predajemo,
I budimo se bez stvarnih buđenja,
U samom nastavku prošlih snova,
Sa istim žarom u grudima,
Koračamo slijepo po istoj vatri.

Dok u međuvremenu,
Nebo je prepuno zvijezda,
Mliječni Put je izrazio svoj raskoš,
Sasvim blisko,
I nesebično blista,
Poput one fosforne ogrlice iz bajke,
A Mjesečina se može poljubiti,
Malo na vrh prstiju,
Dok Velikog Medvjeda,
Možemo prisno zagrliti,
A Malog usput,
Po glavi nježno pomilovati.

A mi opet ono po starom...
U stalnoj žurbi do tankih granica,
Robujemo mutnim željama
Plovimo ka plitkim ciljevima.

Daleko i sve dalje od luke mudrosti,
Gdje jasnoća nam pokazuje,
Da je sav Život zapravo,
Mudžiza čudom utkana,
Koju često,
Vrlo često ne primjećujemo,
A da je Smrt,
Samo nastavak te iste mudžize,
Isto čudom utkane,
Koje se rijetko,
Vrlo rijetko prisjetimo.

ARHIV M.A.A.

HLADNO DOBA

Greškom sam te slagao,
Kada sam ono rekao,
Da ti kosa,
Poput zlata sija.

Slagao te...
Jer noć je tmurna bila,
A svjetlucava rosa,
Tek se poslije jutra izlila.

* * *

Nepotrebno sam te slagao,
Kada sam ono rekao,
Da ti je zjenica,
Poput mora duboka.

Slagao te...
Jer bura je bila žestoka,
A plavo nebo kasnije,
Razvedrilo se kao iz tvoga oka.

* * *

Nenamjerno sam te slagao,
U svemu što sam rekao,
O tvojim ramenima,
O dugačkom vratu,
O licu i tankom struku,
Jer žmurke sam pričao.

Slagao te...
A tuga svoje riječi bira,
Sad kad smo dovoljno kasno,
I kada sjenke hira,
Već su prošlost daleka,
Jedino praznina djeluje jasno,
Kao planine bez odjeka.

* * *

Nezrelo sam te slagao,
I o žurbama kada sam padao,
I za sve moje odlaske ledene,
Za česte zamagljene korake,
Gustom olujom upletene.

Lagao sam te...
Da!
Neizmjerno mnogo sam te lagao,
Ali, samo kad bi znala,
Da sam te toliko volio,

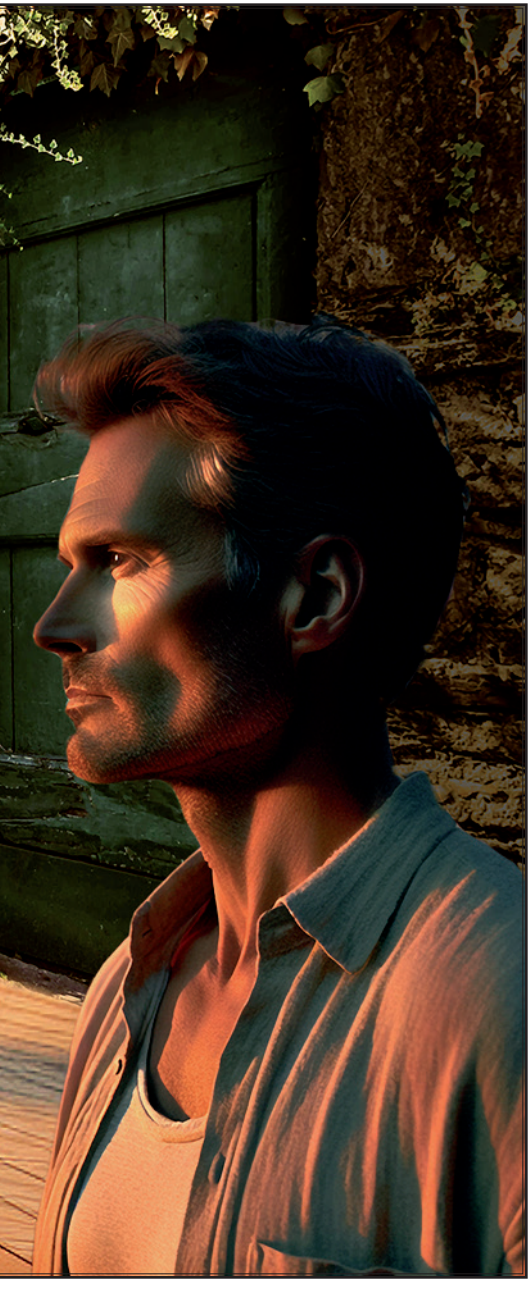
Koliko sam ti i laži ispričao,
I neizmjerno vjerovao.

* * *

Lagao sam te...
Korak po korak,
Hod u hladno godišnje doba,
A ti već davno otišla,
I ne lažem te više,
Tišina samoću je opkolila,
Sam i susnježica pada.

Lagao sam te...
Samo znaj da iskreno se kajem,
Ali i bez pokajanja,
Krijem se od sebe i žao mi je,
Jer zbog svih malih-velikih istina,
Sad drhtim kao prut,
Hladno mi je.

Otkup
suza
Isplata odmah u gotovini!

ARHIV M.A.A.

ULICE

Prolazim po gluhim ulicama,
Pokraj crnih zatvorenih vrata
Davno rukom netaknutim,
Dok u toj živoj praznini,
Polahko se boje brišu,
I svaka riječ umukne,
Pored potpuno nijemih prozora,
Crnim staklom zastakljenim,
A vjerovatno i u tmini iza njih,
Crnim vazduhom se i diše,
Dok oni gramzivo,
Upijaju svu toplotu šutnje.

Samo su reklame što svijetlucaju,
One ne pristaju na tišinu,
U mrtvo hladnim slovima,
Gase se i pale,
Nijemo se oglašavaju,
Pipaju u bojama tminu,
I od tmine se upijaju,
Dok zastave su odavno pale,
Koplja su se slomila,

Okolina je slijepa kao u sumnjivoj tišini,
One poslije lažnoga rata,
Ili lažnoga mira,
Svejedno,
Dok iza svake krivine,
Gusto poredane reklame,
Kao da i brat prodaje brata.

“Kupite jednu brzu i lahku smrt...!”

“Ne propustite priliku umrijeti lijepo...!”

“Banka sigurne zajedničke smrti...!”

“Investirajte u raskošnu smrt...!”

“Kupite jedan udoban grob...!”

“Garantovani visok kvalitet mermera...!”

“Izaberite jedan disk pogrebne muzike...!”

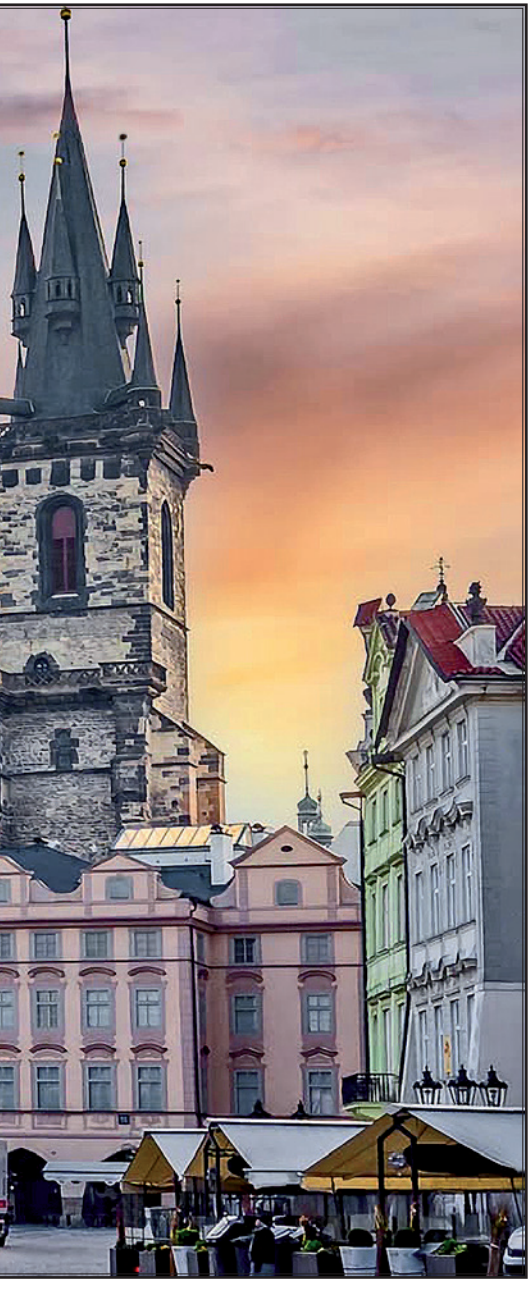
“Ovdje se ispovjedava jeftino, najeftinije...!”

A na kraju...
Skroz na kraju ulice,
Jedna tužna mala sobica,
Sa isto malim crnim vratima,

Iznad kojih,
Kao da je zaboravljena tu,
Visi blijeda reklama:

“Vršimo otkup suza,
Za svaku kap
- po milion...!”

ARHIV M.A.A.

PROPAST VOJNIKA

Obnavljaju se slova poput insektnih udova,
A ponekad još i gore kao ženski karcinom,
Prepiru i drhte, kao larve bjednih gadova,
Ratovi bez časti, samo krv u bezvrijednom.

To što su dvoboji uništeni, Ulenšpigelj je kriv,
Jer oružje mu je metlica, na glavi svježi kupus,
Luđak se našalio, vijekovi prosuti u dekor siv,
Dvorska luda posta kralj, a kralj vani, u ambis.

Oluje su srušili Manču, nema slave ni nišana,
Hrabri vitezovi otišli svi, niko ne zna kad i gdje,
Nema Don Kihota, nit je Sančo među nama,
Malo vremena za plač, za smijeh, još manje je.

Poslije Franca Josefa, i Prag je sav pobljiedio,
Ni psa lutalica nema, niti ih špijuni više kupuju,
Nijedobri vojnik Švejk, kako bi ludilo krasio,
Ni Car ne visiu birtijama, niti ga cugeri psuju.

Ali i za nas nema više mira, jer smo dezerteri,
Slobodu lijepo pišemo, peremo je i oblačimo,

Pod peglom je svaka riječ, i kroj po tuđoj mjeri,
Slavu žene pokupe, čak i kad lažno blistamo.

Sumnjivi u gordosti, za bjedu tunika gvozdena,
Sa spletom mreže u glavi, na znak astrologije,
Jadni puki predznak, lutalice i prkos bez imena,
Hod na koraku vjetra, kružimo u vrtlogu oluje.

Stali, a ni pošli nismo, ginemo a živi nismo bili,
U žurbi smetnuti, a dvoboji nestali sa plimom,
Ni Dulcinje ni vetrenjača, te zašto bi se i vratili,
A fleke krvi Sarajeva, peremo u Pragu sa pivom.

ARHIV M.A.A.